

Ahmet Qeriqi
KOHA E JENIÇERËVE

Redaktor
Kadri Rexha

Ballina
Hekuran Kadolli

Faqosja
Zamir Qeriqi

AHMET QERIQI

KOHA E JENIÇERËVE

Botues:

RADIO - KOSOVA E LIRË

Prishtinë

2009

PARATHËNIE

Natyre meditative, këmbëngulës në realizimin e idealit, mjeshtër në artikulumin e mendimit, me shkrimet e tij letrare dhe publicistike, Ahmet Qeriqi i takon rrethit të veçantë të krijuesve, të cilët, duke gjurmuar traditën autentike shqiptare, mbi vete kanë marrë përgjegjësinë historike të ndriçimit të së kaluarës sonë, të mendimit, të veprimit dhe të identitetit kombëtar me qëllimin më fisnik për të nxjerrë në dritë të vërtetën shkencore mbi “të vërtetën” tjetër të “shkencës” serbe, të ndërtuar për kombin tonë me falsifikime dhe gënjeshtër shekullore. I pranishëm në letrat shqipe tashti e dyzet vjet rresht, mbledhës i folklorit, njohës dhe studiues i traditës shqiptare, shkrimtar dhe publicist militant i shkëlqyer, këtë radhë, Ahmet Qeriqi shfaqet me romanin “Koha e jeniçerëve”, i cili nga sot po merr udhë drejt botës së lexuesve, duke u bërë kështu pronë e mbarë kulturës sonë.

Romani historik “Koha e jeniçerëve” është tablo artistike, në të cilën me kolorit autentik pasqyrohen ngjarjet e mëdha dhe komplekse të decenies së fundit të shekullit XVII si dhe ato të tri decenieve të para të shekullit XVIII, që janë të lidhura me dyndjet e shqiptarëve drejt veriut, me procesin e konvertimit të shqiptarëve të fesë krishtere në fenë islame, me ngjarjet e “kohës së ngritjes së fuqisë mobilizuese luftarake të jeniçerëve shqiptarë në formacionet e Perandorisë Osmane” deri në kryengritjen e organizuar të tyre mu në zemrën e Perandorisë, në Stamboll, nën udhëheqjen e Halil Patronës, si dhe me jehonën e atij rebelimi anë e mbanë Shqipërisë Verilindore. Romani, pra, evokon kulmin e epokës katërqind-vjeçare të jeniçerëve,

në formacionet e të cilëve, sipas statistikave të kohës, herë-herë, shqiptarët përbënin një të tretën e të gjithë këtyre formacioneve të mbarë Perandorisë.

Romani i Ahmet Qeriqi na zbret në vjeshtën e vitit 1689, në ditët e shqetësuara dhe luftarake të popujve të pushtuar, të cilët, pas Luftës së humbur të Kosovës, 300 vjet më parë, po bënin edhe një përpjekje tjetër të përbashkët për çlirim nga Perandoria Osmane.

Kryengritjes së aleancës antiosmane kësaj radhe i printe gjenerali austriak, Pikolomini, ndërsa në mesin e popujve liridashës shquheshin shqiptarët e udhëhequr nga peshkopi dhe shkrimtari, Pjetër Bogdani e të tjerë. Pas luftimeve të përgjakshme, mes të të dyja palëve kundërshtare, në dhjetor të vitit 1689, forcat turke arrijnë ta pushtojnë Shkupin dhe Kaçanikun, ku vrasin të gjithë shqiptarët e zënë rob, dhe vetëm një vit e gjysmë më vonë, forcat perandorake të udhëhequra nga Veziri i Madh, Mustafë Qypërliu, shqiptar me origjinë, arritën ta ripushtojnë edhe Beogradin dhe fushat e Panonisë. Pikërisht, në këtë kohë, në këtë periudhë të udhëkryqit historik të Shqipërisë Verilindore, fillon rrëfimi i gjatë, tragjik dhe pikëllues, i romanit “Koha e jeniçerëve”, i realizuar me shumë sukses nëpërmjet një stili mbresëlënës, të ngjashëm me artin e realizmit magjik të romaneve të letërsisë latino-amerikane.

Në bazën e romanit “Koha e jeniçerëve” fokusohet jeta e gjithanshme e fshatarëve të Drenicës Juglindore dhe, në veçanti, ajo e Malësisë së Malmirit. Është kjo një jetë e rëndë e një populli të pushtuar, por të panështruar, një jetë e vazhdueshme në luftë për ekzistencë, një përpjekje e jashtëzakonshme për ruajtjen e qenies, për ruajtjen e identitetit. Nëpërmjet një shprehje të përparuar artistike në roman janë dhënë ngjarje dhe skena tronditëse të shtresave të gjëra të popullit, që në saje të udhëheqësve të tyre fizikë dhe shpirtërorë arrijnë ta ruajnë drejtpeshimin përballë furtunave dhe stuhive të kohës të trajtuara konkretisht nëpërmjet sundimit të egër të pushtuesit turk si dhe nëpërmjet veprimtarisë perfide të misionarëve të kishës ortodokse serbe të shuguruar në manastirin e Deviçit, të Deçanit, etj.

Kompozicioni i romanit “Kosha e jeniçerëve” zhvillohet nëpërmjet personazheve historikë dhe atyre të imagjinuar, me të cilat autori ka arritur ta tipizojë një epokë të caktuar historike. Koha e jeniçerëve në Shqipërinë Verilindore, me këtë rast në Malësinë e Malmirit, është dhënë përmes Selim Jeniçerit, një personazh i tregimeve të moçme të trevës së Drenicës, me një përputhje të theksuar me ato tregime lidhur me mizoritë e tij, por edhe me fundin e tij të errët. Ky personazh është realizuar në kohë dhe hapësirë në përkim me të dhënat relevante historike, por edhe me imagjinatë dhe mjete tjera shprehëse të rrëfimit. Po ashtu, edhe Hoxhë Brahimi, është personazh i mbetur në mbamendje si Hoxhë Janxhiku dhe në popull kujtohet si hoxha i parë i martirizuar asokohe në Drenicën Juglindore. Gjon Leku është përfaqësues tipik i prijësit popullor, luftëtar i paepur, si autoritet i respektuar dhe si mendimtar i urtë, figurë qendrore e kuvendeve tradicionale në Malësinë e Malmirit, njeri i flijimit sublim për të mirën e popullit dhe të progresit historik. Uranie Qiriaqi, po ashtu një figurë tjetër deri vonë e ruajtur në kujtesën e banorëve të Malmirit. Ajo është përfaqësuese e popullatës së shpërngulur e vendosur në koloninë shqiptare në rrethinat e Nishit, e ikur nga vendi me qëllim të ruajtjes së fesë së krishtere, të rritit ortodoks, çifligare e suksesshme, por që mbaron me një fund tragjik, ashtu si fundi i të gjithë sivëllazërve e saj, që për ta ruajtur fenë humbën trojet e të parëve dhe përkatësinë kombëtare.

Çështja e konvertimit dhe e dukurisë së laramanëve fetarë në roman zë një trajtim të posaçëm dhe të dokumentuar. Duke konstatuar me fakte se Malësia e Malmirit ka qenë “oaza e fundit e krishterë në Drenicë” autori edhe në roman mbron mendimin e kahershëm “se konvertimi nga krishterimi në fenë islame nuk ishte kryer vetëm dhunshëm” ashtu siç e mbron edhe tezën se në shpërnguljen në viteve 1689-1690 nga trevat e Kosovës janë shpërngulur shqiptarët e krishterë, në mesin e të cilëve edhe një pakicë e elementit serb, por jo në përmasat, që pretendon historiografia serbe.

Autori ka një meritë të madhe, sepse përmes këtij romani lexuesit shqiptar ia sjell të freskët personalitetin e shquar me origjinë shqiptare, jeniçerin Halil Patrona, personalitet i njohur botërisht, por i anashkaluar dhe i harruar padrejtësisht nga historiografia shqiptare. Në roman nuk është trajtuar në mënyrë të veçantë niveli i vetëdijes kombëtare të shtresave të gjëra të Malësisë së Malmirit, por qëndresa e tyre për mbijetesë në truallin e të parëve, qoftë edhe me kushtin e konvertimit nga feja krishtere në fenë islame, flet shumë për një vetëdije të formuar, të paktën në aspektin tradicional dhe atë etnopsikologjik.

Duke i besuar konstatimit të Rexhep Qoses se “romanet historike, zakonisht, shkruhen për t’u mbajtur mend historia, përvojat dhe vlerat e saj” me plot gojën mund të thuhet se Ahmet Qeriqi me romanin historik, “Koha e jeniçerëve” i ka realizuar të tri idealet e theksuara, duke i sublimuar ato në një monument të pavdekshëm, qoftë si dokument jetësor, qoftë si krijim artistik letrar.

Kadri Rexha

Pjesa e parë

Në vjeshtë të vitit 1689, austriakët, magjarët, shqiptarët, serbët e bullgarët, të gjithë tok, bënë një përpjekje të re për t'u çliruar nga robëria turke. Kryengritjes i printe gjenerali austriak, Pikolomini, ndërsa në atë aleancë shquhen: Pjetër Bogdani, peshkopi ortodoks Arsenije e të tjerë. Shqiptarët edhe kësaj radhe marrin pjesë në radhët e të dyja palëve kundërshtarë. Një palë me forcat ushtarake turke të Halil Pashës, një palë tjetër me forcat e Pikolominit. *Më 22 dhjetor 1689 forcat ushtarake të Halil Pashës rrethojnë Kaçanikun. Pasi e marrin qytetin i lirojnë magjarët dhe austriakët, ndërsa i vrasin pamëshirshëm të gjithë shqiptarët...*¹

*Më 6 dhjetor 1689 nga murtaja, apo në rrethana të tjera, vdes në Prishtinë, Pjetër Bogdani. Për shkak të pjesëmarrjes dhe yshtjes në luftë të të krishterëve vendorë kundër turqve, autoritetet turke të qytetit, kufomën e tij e nxjerrin nga varri te **Kisha katolike** dhe e hedhin në tregun e qytetit, si mish për qen.*²

*Kryekomandant i luftës i të gjitha forcave ushtarake të Perandorisë turke ishte Veziri i Madh, Mustafë Qypërliu. Në qershor të vitit 1691 forcat e Mustafë Qypërliut, gjeneral i njohur me origjinë shqiptare, ripushtojnë Beogradin...*³

1. Josef von Hammer(Historia e Perandorisë Osmane, Zagreb. 1979. f. 47.).

2. Çeta e profetëve, Prishtinë 1990. f. 17).

3. Josef von Hammer... Po aty...

I

Dyndjes së disa grupeve të krishterëve nga Kosova drejt veriut, në decenien e fundit të shekullit 17-të, po bëheshin gati për t'iu bashkuar edhe disa banorë të Malësisë së Malmirit dhe të fshatrave të jugut të Drenisës. Ata, fillimisht nuk e dinin se ku mund të shkonin, përderisa Perandoria turke mbante nën sundim pjesën më të madhe të Ballkanit. Të parët e fesë kishin kërkuar nga besimtarët e krishterë, që në asnjë mënyrë të mos pranonin ta ndërronin fenë, madje as me çmim të largimit nga vendi, as me çmim të lënies shkret të pasurisë. Presioni, që pritej të ushtrohej nga Porta e Lartë në këtë drejtim, përhapej bashkë me frikën për hakmarrje nga turqit, për shkak se të krishterët nën flamurin e Austrisë, të parët kishin filluar sulmin, por e kishin humbur betejën në Kaçanik.

Më 10 qershor të vitit 1690 drejt Ndrenikut, në rajonin jugor të Drenisës, për të marrë pjesë në një kuvend të parisë, organizuar me rastin e humbjes së Betejës së Kaçanikut kundër turqve, dhe me qëllim të shqyrtimit të gjendjes edhe më të rëndë nën robëri, qenë nisur kryeparët e fshatrave të pjesës jugore të një ultësire mes maleve të Blinishtit në lindje dhe masivit të maleve të Rrafshnaltës të Trojës, që përfshinte katundet: Petrash, Malmir, Karaxhet, Dukë, Sadran, Bajë, Trojë, Ndrenik, Konzharikë, Berishë, Alpsh dhe disa katunde të tjera të kësaj ane. Takimi që caktuar të fillonte në mesditë, në oborrin e Kishës së **“Shna Premtes”**, në Ndrenik.

Bënte vapë e padurueshme. Dielli ndodhej në zenit. Një puhizë ere që vinte nga pjesa veriore e luginës përhapej herë herë, por sakaq sikur përcëllohej e shuhej nën rrezet e forta të diellit.

Drejt Kishës, e cila ndodhej te “Kodra e Plakiqit”, ishte nisur

edhe Gjon Leku, njëri ndër kryetrimat e Drenisës, i cili shtatë muaj më parë kishte marrë pjesë në luftën e Kaçanikut dhe ishte plagosur rëndë, mirëpo varra iu kishte shëruar.

-Edhe Zotynë pa don me na pjekun per s' gjalli,- dëgjon nga prapa zërin e Zahari Gashit, bashkëfshatarit të tij, i cili po ashtu ishte nisur në drejtim të Kishës.

-E, pa të ligat kur vine, vine truç! –ia kthen ai, duke e pritur të afrohej dhe të vazhdonin rrugën së bashku deri te Kisha.

-Pa na ngushtohet zgjedha, o Gjon!

-Do t' mundohemi me perballuo, Koft' i lavduom Krishti!

-Per jet' e mote..!

-Apor, pa druj se ksaj rradhet s' do t' ja dalim.

-Mana do t'ja dalim.

Kori i përbërë nga gjashtë murgeshat këndonte me zë të ulët një ode vajtimi për arqipeshkvin e Shkupit, Pjetër Bogdani, masakruar nga turqit, në Prishtinë.

Vajtojm' ne t' mjerat njaj gjamë për ty!

O prijës i fesë sonëh, aq keq të shemtue!

Ndë treg të Prishtinës kokën ta coptuene!

Vajtojm' ne të mjerat njaj t madhe gjamë për Ty!

O shelbyes i të shenjtes fe të Jezusit krisht!

Pasi konsideron se shumica e të ftuarve kishin arritur, kryemurgu Mikail, i cili kryente edhe shërbesat priftërore, meqë prifti Ilion kishte vdekur një vit më parë, ngrihet në këmbë, bën kryq me dorë nga besimtarët dhe në momentin kur konsideron se kishin arritur shumica, iu drejtohet të pranishmëve:

-Kalvarin e vuojtjeve ndeshkim nga Hyji i madhnueshëm e kemi, sepse nuk e respektuome si duhet e sa duhet t' drejtën fe, sepse besën tonëh t' drejtë nenshtru' ia kemi lakmisë dhe xhelozisë kundra njani- tjetrit, sepse besimin toneh, t' shpetimtarit Jezu Krisht e kemi lanun t' tretet si kripa ndë ujët, dhe shum' prej nesh kanë filluo ta braktisin e ta marrin fenë e turkut, zhgatërrimtarit të trojeve tona dhe anemikut të fes' tonëh t' vertetë!

Pa vijnë t' liga kohë, o besimtarë t' krishtit! Zoti i Madh q' ansht në qiellt, denue na ka për mbrapshtitë tona, per lakminë qi na ka verbuo, per t' perçamunat, per vrasjet e dhunën qi pa ia bajme njani-tjetrit. Mu per kte Zotynë na ka çuo turkun, për t' na vue në spro' t' drejtën besë tonën. Dhe ne, sot, duhet me vendosun, ose me fenë ndë shpirt e ndë zemër dhe ndë të botës rrugëve, ose pa të, ndë këto humbëtina, qi pa i djegë zjarmi anmikut të fesë tonëh, ashtu si dielli i ksaj dite...

-Mana mos pa ngutemi, o At Mikail? – thotë Gjon Leku. Pas pak, para turmës së tubuar në oborrin e kishës, ai kishte vazhduar të japë mendimin e tij lidhur me fjalimin e kryemurgut Mikail.

- Ansht e ditun qi e humbme betejën, n' t' cilin na tërhoqi Austria dhe princat e Evrop's per fitimet e veta, por turku njitasht nuk pa na d'bon. Mandej, ç' ansht e verteta, una, di pak raste të nd'r-rimit të fesë me dhunë. Me yshtje, taksa e lakmime po, apor jo me hanxhar. Por, vllazën t' dashtun t' gjakut, t' gluhësë e t' fesë tonëh t' bekuome, ansht edhe njaj e vërtetë tjetër e hidhun. Turkut nuk i bahet vonë, mund edhe të hakmerret, per shkak të pjesëmarrjes tonëh ndë ushtrinë e Pikolominit....

-Ansht ndë zgjedhjen e Juej. Ata qi dishrojnë ta rujne nderin dhe fenë e drejtë t' Jezusit, do t' i nenshtrohen salvimeve e vuajtjeve, qi diftue i ka i madhi Zot. Ata qi nuk duen me ardhun me ne, do të jenë humbës per gjith' jeten, vazhdon kryemurgu pa marrë në konsideratë fjalët e Gjon Lekut.

Kryemurgu Mikail, duke bërë kryq, pëshpërit disa fragmente të një lutjeje. Edhe shumë nga besimtarët e tjerë kishin bërë kryq dhe në heshtje kishin aprovuar ftesën e kryemurgut për t'u larguar. Disa të tjerë, sikur kishin aprovuar, po ashtu në heshtje, propozimin e Gjon Lekut, të parit të Malësisë së Drenisë. Gjoni kishte marrë pjesë në luftë në radhët e ushtrisë së Pikolominit, dhe në përleshje e sipër ishte plagosur, por kishte mbijetuar. Ishte prijësi më i njohur i Drenisë në atë kohë.

-Paj, si me lane shkret ket tokë t' bekuome, o vllazën! Ktu

kemi vorret e t' parëve, malet, lumejt, pyjet e luginat tona, ktu i kemi edhe klishat tona. Vetëm një klishë u dëmtuo ndë Petrash nga ekspedita turke, sepse atje gjetne armë dhe gjasende të rrëmbyeme. Nuk ansht aq keq gjendja, aq sa me ikë prej trojeve tona, qi na kanë lanë trashëgim etnit e gjyshat tanë, -thotë Gjon Leku pasi sërish kishte shfaqur mendimin e tij, duke kundërshtuar thirrjen e kryemurgut për ta lëshuar vendin dhe për të ikur drejt veriut.

Duke parë luhatjen e besimtarëve pas fjalimit të Gjon Lekut, i cili ishte njeriu më me influencë në tërë krahinën, kryemurgu Mikail i kishte dhënë edhe më tej cytje qëndrimit dhe mendimit të tij.

-Tash për tash nuk ansht edhe aq keq. Apor, reja e papritun si kjo e ka breshnin m'rapa. Në kit pikë ke t' drejtë Gjon Leku. Apor turku nuk ngutet. Ti e di se afër 6 mijë veta t'k'saj ane morën pjesë ndë luftë kundra turkut e nën flamurin e Austrisë. Moren pjesë edhe me mija t' tjerë, por turku edhe ket luftë e fitoi, sepse as luftën e Austrisë nuk e përkrahme të gjithë. Na, me të vërtetë se luftueme, dhe ti ishe njani prej prisave ma t' dalluom. Atje shumë bij tanë u martirizuen, apor luftën e tradhtuen edhe shumë të krishtenë. Gjindja jonë mori pjesë ndë të dyja taboret, një palë me Pikolominin, tjetra me Halil Pashën. Dhe mu për këtë na mundi turku. Sërish kishte bërë kryq dhe kishte pëshpëritur një lutje me zë të ulët.

-Nuk ka forcatë tashma qi po e mund turkun, vllazën të krishten! Ne, gjatë ikjes do të marrim tan' pasuninë e luftshme, do t'i lamë këto kasolla dhe tokën shkret, n' të cilën me ndihmën e Hyjit do t' kthehena njaj ditë, njashtu sikurse u kthyne hebrenjtë në tokën e premtueme, -thotë Shtjefën Gjokani, nga fshati Bajë.

-Guri qi luen i herë prej veni s' ngulet dot ma askund! – shton një fshatar i Ndrenikut, që mbante anën e Gjon Lekut.

-Nuk po flasim për gur o v'llazën, po flasim për të ligën qi na ka kapluo, dhe po e kem vështirë me vendosun, ndërhyt në bisedën që po zhvillohej në Kuvend, Ujkan Qirjaqi, nga Malmiri, një burrë i zeshkët e me tipare shumë të theksuara të fytyrës. Pas pak, ishte

ngritur në këmbë dhe kishte vazhduar.

- Sot kemi me vendosun, a ansht ma e randsishme feja jonë apo vendlemi ynë. A ansht ma mirë ta ndërrojmë fenë, sa per sy e faqe, dhe të qindrojm' këtune ku jemi, dhe ku t'paret kan' jetuo me mija vjet, apo ta marrim fenë e kto ikona me vete dhe ta lamë vendin, varret, kullosat, pyjet e livadhet, dhe tanë kto t'mira qi dhuruo na i ka i madhi Zot...

Turma e tubuar Te Kisha e "Shna Premtes" dëgjonte me vëmendje kuvendarët, të cilët po shprehnin gjykimet e tyre në atë periudhë të udhëkryqit historik. Disa nga të moshuarit ishin strukur te Hija e Manit shekullor, meqë vapa ishte bërë e padurueshme.

-A e kam të drejtën për me thanun 'i fjalë edhe una, edhe pse jam gruo, i drejtohet kryemurgut, Mrika Leku, nënë e dy trimave që kishin rënë në luftë kundër ushtrisë turke, në Kaçanik.

-Pa si s' paske të drejtë o besimtare e Krishtit. Ti, dy bij zemret ia fale luftës tonëh të shenjt' kundra turkut.

-Po per njata dy shpirta t' nanës, e të shumë nanave të tjera, po tham! Ku t' i lamë të tynet varre? Ata, per ket tok' dhe për ket fe të bekueme luftuene dhe ranë. E në koftë se e doni mendimin e nji nane të mbetun e shkret' e t' djegun zemret, una për vete ju thom, nuk luej prej ktij vendi.

-O besimtarë t' krishtit!- sërish i drejtohet turmës së tubuar në Kuvend kryemurgu Mikail. -Asndonjanit ma tepër se muo nuk i dhimbet ky vend, por te e fundit ansht edhe urdhni i patriarkut tonë, Ersen. Ai me shumë besimtarë, ndë mesin e tyre edhe malësorët e Kelmenit, tashmë e kaluene Nishin dhe po dynden tutje drejt veriut, përtej Tun's. Ai ka urdhnuo t' gjith' vendin e katunet, qi i përkasin Arqipushkëvis' s' Shenjtë, ai ka urdhnuo besimtarët, qi ndë zemër kanë Jezu Krishtin, t' marrin rrugën drejt Kalvarit, të humbin pasuninë dhe krejt të mirat e kësaj bote dhe ta ruejme fenë, ta ruejme nderin dhe besën tonëh. Sepse malli shkon e vjen, apor të drejtën fe, pa e ndërrove me nji t' shtremt, e humbe shpirtin, dhe pa e humbe shpirtin nuk t' vlen ma as pasunia e tanë k'saj bote.

Kryemurgu Mikail sërish kishte drejtuar një lutje në gjuhën e moçme sllave, të cilën shumica e besimtarëve nuk e kuptonin. Ishte vetëm një pakicë besimtarësh që e kuptonin gjuhën e tij. Pikërisht sepse meshën e kryente në gjuhën jo të kuptueshme për shumicën e besimtarëve, shumë të krishterë qenë mëdyshur edhe për faktin se kryemurgu Mikail ishte në lidhje të ngushte me Patriarkun e Pejës. Nuk ishte edhe aq i mirëserdhur për shumë besimtarë të tjerë të krishterë, të cilët e ruanin traditën e moçme fetare.

Ende pa mbaruar Kuvendi, i cili kishte zgjatur deri vonë, pas ditën e 10 qershorit të vitit 1690, te kisha e “Shna Premtes” në Ndrenik, nga Komora qe nisur një ekspeditë ushtarake turke. Dikush kishte denoncuar, duke shpifur se Gjon Leku kishte tubuar parinë dhe po përgatitej për të sulmuar tri pikat ushtarake, që ishin vendosur në vendkalimet kryesore të katuneve të Drenisës jugore. Në krye të ekspeditës komandonte, Selim Agai, apo Selim Jeniçeri, sikur e quanin anasit. Ishte një jeniçer me origjinë nga një fshat e Drenisës, një shqiptar i rrëmbyer nga turqit, kur kishte pasur vetëm tetë vjet. Ai, tërë egërsinë e tij e derdhte sidomos kundër njerëzve të gjakut të tij. Në kohën e luftës së Pikolominit kundër Turqisë, merr pjesë në formacionet turke të Halil Pashait, andaj edhe qe kthyer ngadhënjimtar. Pashai i Prishtinës ia kishte besuar, për ta mbajtur nën kontroll, rajonin e Drenisës qendrore, që ishte vatra e rezistencës. Selim agai, kishte blerë me dukat disa nga ajanët drenisarë që shërbenin si mercenarë nëpër luftëra të ndryshme. Ai kishte formuar kohortën e tij ndëshkuese dhe tashmë kishte bërë emër për të keq në tërë vendin.

Në kohën kur Bjeshka e Likeneve kishte lëshuar hijen e vet mbi oborrin e Kishës së “Shna Premtes”, në Ndrenik, ku nën hijen e dy manave të lartë qindvjeçarë, po mbahej Kuvendi i katuneve, dhe ku po shqyrtohej çështja e dyndjes, agai, asokohe 24 vjeçar, hipur mbi

kalin e bardhë, me fesin e jeniçerit në kokë dhe shpatën e praruar në serm, i pasuar nga 30 kalorës, lëshon turrin e kalit me revan, dhe pas një kohe, sikur i gjindosur futet në oborrin e kishës.

Kuvendarët kishin stepur nga frika e ndonjë kasaphaneje, meqë ende ishte kohë lufte, ndërsa ushtria fitimtare e turkut kishte filluar ndjekjen e atyre, të cilët kishin luftuar nën flamurin e Austrisë.

Kalorësit kishin zënë vend jashtë oborrit të kishës në gjendje gatishmërie, duke pritur urdhrin e mundshëm për sulm. Në oborr futet Selim agai me katër çaušet e tij.

Turma ishte ngurosor. Kryemurgut Mikail, iu kishte prerë fjala dhe dridhej nga frika. Gjon Leku, Lekë Gjukani, Dak Daku, Andre Mihali, Ujkan Qirjaqi, Zahari Gashi, Mhill Berisha e pjesëtarë të tjerë të parisë, ngrihen në këmbë dhe i dalin para Selim Agait.

-Kush po ban mexhllis k'tune? –pyet me një shprehje cinizmi duke iu drejtur Gjon Lekut, të cilin e njihte dhe e konsideronte armik të përbetuar.

-Nuk kemi mexhllis, aga, por njaj kremte t' fesë tonëh, t' fesë t' par've tanëh. Fjalët e fundit i kishte veçuar për t'i dhënë të kuptonte agait se edhe ai jo fort moti kishte qenë i krishterë.

-Lutja duhet mu bamun ndë klishtë e jo ndë oborr!- ia kthen Selim agai. Shpatën e kishte nxjerrë nga milli dhe po e tundte me dorë, derisa po shikonte tërë helm e urrejtje të pranishmit.

-Lutjet i kemi mbaruo ma heret aga!- tash pa i vajtojme bren-gat tona.

-Per çfarë brenga e ke fjalën?

-Per luften, per pasojat, per shpitë e klishat e djeguna, per njerëzit qi na i keni pranguo, per t' mbytunit, dhe per zezonat e ksaj bote, aga!

-Kto zezona janë me fajin tuej. I zutë besë Austrisë, e cila iu la ndë baltë, dhe ia kthyet shpinën Padishahut të madhnueshëm, nga i cili nuk keni pasun asnji të keqe, asnji shpi të djegun, apo klishtë të zh-gatrrueme!

-Nijashu ansht efendi, na mori në qafë Austria dhe paria qi i besuene!- aprovon nga frika njëri nga të pranishmit.

-Jemi gjindje me halle aga, t' paçim dhe kofsh e rnofsh sa malet! -ndërhyn një katundar tjetër, i frikësuar nga ndonjë ndëshkim mizor. Përmendja e emrit të Selim Agait ngjallte tmerr, e lërë më prania e tij, me shpatën, që e vringëllonte në dorë dhe vështrimin plot urrejtje.

Selim agai kishte zbritur nga kali i bardhë, i cili nuk zinte dot vend. Frerini ia merr në dorë çausbashi, që rrinte pranë tij. Agai kishte depërtuar fill vetëm nëpër turmë dhe drejtohet te tavolina e madhe ku rrinte ulur, kryemurgu Mikail dhe disa murgesha. Kryemurgu ishte larguar paksa nga tavolina. Nuk kishte bërë temenanë, apo përkuljen, që e kërkonin autoritetet turke, por as Selim agai nuk i kishte dhënë rëndësi veprimit të tillë. Dy, nga radha e murgeshave kishin ulur kokën me duart e lidhura në gjoks, në shenjë respekti për qeveritarin, mbase edhe nga frika e ndonjë ndëshkimi, sepse për ndëshkimet mizore të agait, dinin edhe fëmijët. Ai, largon nga tavolina kryemurgun dhe thërret hoxhën me të cilin që nisur bashkë, meqë paraprakisht nga dy denoncues vendës kishte mësuar për kuvendin në Ndrenik dhe qëllimin e tubimit.

Turma kishte mbetur e tmerruar nga frika. Selim agai ishte sinonimi i njeriut më të lig dhe më të ashpër të kohës. Ishte i vrazhdë deri në barbari. Ndëshkonte egërsisht, por kishte disa veti të mira morale. Nuk flitej të kishte prekur erzin e ndonjë gruaje apo vajze të krahinës. Kjo ishte e vetmja cilësi e tij njerëzore e morale, të cilën ai e shfrytëzonte për mrekulli, dhe përmes së cilës kishte fituar edhe simpati nga radha e kundërshtarëve të krishterë, të vëllezërve të gjakut. Prania e tij ngjallte tmerr, sidomos atë ditë, meqë jo vetëm kuvendarët, por tërë fshati ishte vënë në shënjestër. Pritej vetëm buria për sulm, pas urdhrit që mund të jepte agai gjakatar. Atë ditë të krishterët e Ndrenikut dhe paria e Drenisës jugore qenë ballafaquar me një provë të rëndë.

-Fol hoxhë, iu kishte drejtuar të sapo ardhurit Selim agai.

Hoxha, Mulla Ibrahim, ishte një burrë rreth të dyzetave. Në kokë mbante një fes të kuq, të lidhur me marhamë. Mjekra e verdhë dhe e dendur kishte filluar t' i thinjej. Kishte veshur dollamën e gjatë, që e mbante shpërthekuar, nga ku dallohej shoka e kuqe lidhur për brezi. Nga sytë dhe vështrimi dukej shumë paqësor, por disi i humbur. Nuk e njihte askush nga të pranishmit. Flitej se pak kohë më parë agai e kishte sjellë nga Manastiri. Pasi ishte kollitur, kishte kënduar me zë të ulët një ajet të Kur`anit dhe ia kishte filluar fjalimit në gjuhën e vendësve:

-O kullë të Allahut! Zoti i Madh qi ansht ndë qiellt ansht i vetmi, Nji ansht Ai, dhe i vërtet' ansht. Zot tjetër përveç Allahut nuk ka, ndërsa në tokë ansht Padishahu, nuri i Allahut, të cilit duhet t' i falemi dhe ta respektojmë, si fuqi e drejtësi e vullndetit të të Naltmadhnuemit. Hoxha i kishte shikuar edhe njëherë të krishterët, shumica e të cilëve po dëgjonin kokulur.

-Para 300 vjetsh, ndë ket tokë u derdh gjaku i Sulltan Muratit të Parë. E vrane t' pabesët, njaj i pabesë i kësaj ane e vrau, tinëz. Shkonte për t' ia puthun kambën Sulltanit, por Shejtani, qi kishte hy në trupin e tij, ia ndërroi mendjen dhe ai e theri Padishahun. Tani ansht koha per ndrrime, o kullë të Zotit! Anshtë koha e jonë! Edhe 300 vjet pas humbjes së madhe, dikush nga kto vende, t' perkrahun dhe t' yshtun nga Evropi, po perpiqet ta mund Padishahun, ndërsa Serasqeri ynë, Mustafa Qypërliu, gjindje i gjakut dhe i gluhës tonë ansht. Ai ka kalue Tunën dhe pa i pushton nji nga nji gjytetet e Evropit. Nuk keni pse të ikni nga ky vend, ku me ndihmën e Allahut keni pamun nurin e tij. Askush nuk iu nget nga këtu. Dhe kudo ku të shkoni, nën hyqmin e Padishahut do t' jeni. Ai ansht mbreti ynë, dielli ynë dhe ardhmënia e myslimanisë! Baj dua që Allahu i Gjithëfuqishëm ta largojë shejtanin, qi ka hy në shpirtin e disave prej jush!

Hoxha kishte kryer fjalimin e vet të shkurtër. Kryemurgu gjatë tërë kohës e kishte mbajtur kokën ulur. Ai frikësohej për lëkurën e vet dhe nuk pranonte të fliste, nëse për këtë nuk detyrohej. Nuk ishte vendi, as momenti, që ai të merrte guxim për ta kundërsh-

tuar hoxhën. Gjon Leku, një rival i përjetshëm dhe i papajtueshëm me Selim again, kërkon fjalën.

-Mana, po e kam vshtirë të flas, sepse kshtu sikur na ke rrethuomun me asqer, çdo kundërshtim mund të merret shkak per ndoj të papritun, thotë duke iu drejtuar Selim agait, i cili e dinte forcën dhe ndikimin që ushtronte në ato anë, Gjon Leku. Ai nuk kishte aprovuar, por nga qëndrimi i tij, Gjoni e kupton se mund të fliste.

-M' duhet me pranuo si burrat, se ndë fillimit e lakova fjalën, me qellim per mos me ardhun te ma e keqja. Apor, fjalimi i hoxh's m' bindi se prania juoj dhe rrethimi qi na keni ba, ansht per me arritun njaj marrëveshje. Edhe una jam kundra ikjes. Mana edhe vet kryemurgu nga frika e ka, e jo nga ndonja shtypje tjetër.

Kryemurgu Mikail qëndronte kokulur. Murgeshat rrinin me duart e kryqëzuara pa lëvizur nga vendi. Të pranishmit ishin bërë sy e veshë dhe në ato çaste frike e trishtimi nuk dëshironin tjetër, veçse të hiqej rrethimi dhe të mund të ktheheshin në kasollet e tyre. Por, ata e ndienin po ashtu se Selim Agai nuk kishte ardhur kot, ashtu sikurse edhe ata, atë ditë vere nuk qenë tubuar kot, në oborr të kishës.

-Nigjoni ju millet i degdisun, ju t arbën, shqeh e t' gjithë kryçali, qi as dreqi s ju merr vesh çfar' jeni, -thotë Selim Agai, gjithnjë me shpatën në dorë dhe me vështrim shumë të zemëruar.

- Nigjoni dhe mbani mend ç' po ju tham! Shumica jush m' njihni, e disa prej jush, edhe una i njoh. E di se Gjon Leku me shumë burra të ksaj ane, me rreth 6 mijë veta mori pjesë ndë luftë kundra turkut. E di se ka arritun djallëzisht me ikun nga kështjella e Kaçanikut, para arritjes sonë atje. E di se sa u vrane, krejt kot. E di se çka bluani në mendje secili prej jush! Apor, edhe ju një gja duhet me ditun. Nuk mund ta shtyni ma kështu! Duhet t'i bindeni Padishahut, duhet ta lironi shpirtin nga besimi i kotë i ktij njeriu, thotë duke e drejtuar vështrimin nga kryemurgu Mikail, duhet ta braktisni ket njeri, i cili iu ban thirrje ta lini tokën, pasuninë tuej, varret e të parëve tuej dhe të degdiseni neper botë, si evgjitën e lypsarë. Ky njeri, ashtu sikurse edhe feja, të cilën e predikon, jan' me anën e humbësit. Ata qi

i shkojnë pas, në humbje dhe në xhehnm kan me shkuo. Ju jeni ata që do të zgjidhni se n' cilën rrugë do t' shkoni, por ama mos harroni një gja. Sundimi i Padishahut ndë kto troje ansht i përjetshëm, ashtu sikurse ansht edhe feja e vërtetë e islamit, andaj, mos vononi! Për fund po iu përkujtoj. Nuk iu ndaloj t' luteni ndë klisë, sepse fenë tuej e ka lejuomun edhe Padishahu jonë, as jav' ndaloj besimin, por baj thirrje t' mos e përdorni oborrin e klisë per të tjera veprime.

Burizani i kishte rënë borisë për tërheqje të rrethimit. Selim Agai me një kërcim të jashtëzakonshëm i kishte hipur atit, dhe ishte lëshuar me revan në krye të kalorësve. Fshatarët e Ndrenikut, paria e vendit dhe kryemurgu kishin mbetur të qullur, si të lagur me ujë edhe pse vapa ende përcëllonte, por të gjithë ishin liruar nga ankthi. Kishte filluar shpërndarja e qetë, ndërsa Gjon Leku dhe Lekë Gjokani qenë drejtuar te kryemurgu Mikail. Të gjithë dukeshin si qyqarë. Selim agai kishte marrë forcë, madje ishte edhe hera e parë, që ai kishte marrë me vete një imam, që predikonte fenë e re.

Në fund të qershorit të vitit 1690, kryemurgu Mikail, së bashku me disa murgesha dhe rreth 200 banorë të fshatrave të Drenisë jugore, ngarkojnë nëpër qerre druri pasurinë e tundshme dhe nisen në drejtim të Manastirit të Deviqit. Sekush rrugëtonte këmbë, ndonjëri syresh kishte ngarkuar rraqet e gjësendet mbi mushka e kuaj, dikush kishte ngarkuar ndonjë gjë send mbi gomar, disa qenë nisur me qerre druri, duke marrë me vete edhe veglat e qerrepunuesit, meqë rrotat e drurit nuk bënë gjatë, nëpër rrugët tërë gropa e hendeqe. Të gjithë kishin marrë edhe bagëtinë, delet, dhitë, pelat, mushkat, gomarët, derrat, pulat dhe qentë. Në mesin e atyre, të cilët ishin përcaktuar për t'u dyndur drejt Tunës, ishin katër familje të Qirjaqve të Malmirit, dy familje nga Petrashi, gjashtë familje të fshatit Trojë, dhjetë familje të Sadranit, tetë familje të Ndrenikut, tri të Konzharikës, e të tjerë. Duke qenë se shumica e banorëve nuk kishte përkrahur dyndjen, vetëm pak fshatarë kishin dalë për t' u për-

shëndetur me të afërmit që po largoheshin përgjithmonë nga trojet e veta. Në krye të karvanit printe kryemurgu i kishës së Ndrenikut, Mikaili, i cili në mungesë të priftit të përhershëm, kryente të gjitha shërbesat fetare. Karvani i të dyndurve, natën e parë të dyndjes kishte ndaluar në Manastirin e Deviqit.

Të nesërmen, prej andej kishte depërtuar në Dimitrinë e Moçme. Atje qenë tubuar edhe të ikur të tjerë, që kishin mësyre drejt veriut, edhe pse dihej se të gjitha qytetet e Rashës e krahina e Nishit sërish qenë ripushtuar nga turqit.

Pas afër një javë rrugëtim, në vapën e verës së vitit 1690, kishin arritur në qytetin e Nishit. Një pjesë e të dyndurve të tjerë nuk kishin ndalur në qytetin e djegur, por kishin bërë tutje, përtej Tunës. Të dyndurit nga Drenisa fillimisht ishin vendosur në pronat e një manastiri të vjetër, në hyrje të kazasë. Murgesha, Dile Jaku merrej me të sëmuret e fëmijët. Murgesha tjetër, Vasile Strumani, nga Malmiri, iu ndihmonte grave, të cilat tërë rrugën e kishin ecur zbathur. Këmbët iu qenë bërë gjak nga rrugëtimi. Në atë mes të dyndurve kishte edhe disa gra shtatzëna, dy nga ato kishin dështuar gjatë rrugës, duke ngadalësuar rrugëtimin në karvanin që zvarritej drejt vendeve të panjohura. Nga radhët e burrave ndodheshin: Gjini Trolli me vëllezërit, nga fshati Trojë, Jovan Mati i Ndrenikut, po ashtu me vëllezërit dhe tri motrat. Dimitër Mati i Sadranit me familjen e gjerë, pastaj Sokol Ipshi me pesë anëtarë, Jak Grantulli e disa të tjerë. Andre Mihajl Qirjaqi i Malmirit me dy familje të kushërinjve të tij, Bdek Rizoni me familje, Dimitër Mati i Llapardve, tri familje të Allorve. Shtefan Ujkashi me një kushëri nga Petrashi. Përveç kryemurgut Mikail, për karvanin e të dyndurve përkujdeseshin, Gjini Trolli, Andre Mihajli, Dimitër Mati e të tjerë. Karvani, ndërkohë që vendosur në pronat e Manastirit të Shën Arkangjelit në Nish. Aty do të prisnin për shkak se rrugët ishin zënë nga ushtarët e shumtë të perandorisë, të cilët po derdheshin si lumë drejt qyteteve të Evropës Qendrore. Disa nga fshatarët ishin vendosur në shtëpitë e banorëve, vendës që kishin lëshuar qytetin...

Në kohën kur futen në Nish, nëpër rrugë ndodheshin kufoma të pavarrosura. Tërë qyteti mbante një duhmë të rëndë dhe të papërballueshme nga prishja e kufomave të të vdekurve të pa kallur në dhe, ashtu edhe nga kuajt, qentë dhe kafshët e ngordhura. Banorët vendës të Nishit kishin pësuar fatalisht nga lufta. Në qytet mbretëronte anarkia, plaçkitja, sëmundjet.... Kajmekami nuk e vendoste dot rendin, meqë kishte një numër të kufizuar zyrtarësh dhe ushtarësh. Popullata e krishtere nuk e pranonte pushtetin e huaj, edhe pse pas humbjes së madhe, shumica kishin ulur kurrizin dhe kishin pranuar pozitën e të humburit, pozitën e rajasë, që në disa raste ishte e barabartë me pozitën e kafshës. Të dyndurit që shtegtonin drejt veriut, qenë bërë barrë e vendasve, por edhe pre e disave prej tyre.

Në krye të javës së parë të vendosjes në periferi të Nishit, afër lumit Nishava, në Manastirin e Shën Arkangjelit, një bandë keqbërësish kishte grabitur tri vajza të reja të malmirasve. Të tria kishin dalë për ta parë lumin e madh të Nishit. Një bandë cubash i kishte rrëmbyer dhe nuk dihej gjë për fatin e tyre. Të kota qenë përpjekjet e priftit Atanasije për të rënë në gjurmë të tri vajzave, për të cilat thuhej se i kishte grabitur një grup cubash dhe i kishte shitur te turqit. Pak kohë më vonë malmirasve, cubat e keqbërësit iu kishin vjedhur edhe disa krerë, nga kopeja e përbashkët e bagëtisë, të cilën e kullosnin duke u përkujdesur për të, të gjithë me radhë, meqë jetonin bashkërisht. Vendësit flisnin një dialekt të sllavishtes së vjetër, që e kuptonte vetëm kryemurgu dhe disa nga të dyndurit. Vetëm meshën në kishë e kuptonin të gjithë, sepse po në atë gjuhë kishte predikuar në Ndrenik dhe në fshatrat e Drenisës jugore kryemurgu dhe prifti Mikail, i cili herë predikonte në gjuhën e moçme të arbnit e herë në sllavishten e vjetër.

-Do të kthehem në Malmir, i thotë pas një kohe Andre Mihajli kryemurgut dhe disa burrave të anës së tij, të cilët qenë tubuar në një pijetore të një pronari rashjan, në periferi të qytetit.

-Ktu rrojmë shumë ma keq se atje, -kishte shtuar Gjini Dhjaku i Trollit. Edhe ktune sundon turku!

-Ktu rrojmë si cergarë dhe për ma keq, ktu ka më tepër turq sesa në Ndrenik, -kishte shtuar një tjetër.

-Na more në qafë o Mikail, he të vraftë Shën Mihali !- iu kishte drejtuar Shtefan Ujku, kryemurgut, i cili pinte rakinë, sikur thoshte, nga dertet e brengat, për grigjën e të krishterëve, që donte t'i largonte nga robëria.

-Të mori në qafë vetja, ty, muo dhe gjith' tjerët, e jo kryemurgu, ndërhyr në bisedë Gjurashin Ujkashi, nga fshati Petrash, ndër të vetmit nga fshati i tij, që iu kishte bashkuar karvanit të të dyndurve.

-Ne u ndame nga v'llaznit tonëh t' gjakut, t' fesë e t' gluhës për ni rrugë, e cila nuk dimë as ku na çon. Se, për në ç' vend jemi nisun, kte s' pa e di as kryemurgu.

-Do ta kalojmë Tunën thotë, sikur atje na pret parrajsa, komenton Andreu, pa shikuar kryemurgun, i cili vështronte gotën e zbrazur të rakisë. Ai s' kishte nxjerrë asnjë fjalë nga goja. Pëshpëriste ca fragmente të shkëputura të lutjeve, herë bënte kryq dhe vazhdimisht kokën e mbante ulur.

-At Mikailit iu ka berzie "Oçenashi" me "Atin tonë" dhe as vet nuk pa e di ma as kush ansht, as çka ansht, -qesëndis sërish Andre Mihajli. Jeta në vend të huaj dita ditës po kthehej në një monotoni të bezdisshme. Të shpërngulurit jetonin me atë pak pasuri që kishin arritur ta tërhiqnin, si dhe nga lëmosha që grumbullonte për ta ndonjë murgeshë apo murg i Manastirit.

Barra më e rëndë i kishte rënë mbi supë kryepriestit, Atanasije. Me vetë faktin se që treguar zemërgjerë në pranimin e të shpërngulurve, kishte vendosur edhe të përkujdesej për ta. Qysh në fillim kishte kuptuar se të ikurit nuk ishin rashjanë as sllavë, por ishin të krishterë, një përzierje katolike-ortodokse, mbase edhe mbeturina të hershme bizantine, vllahe, arbanase, mirëpo, sipas tij, të gjithë ishin vëllezër ortodoksë, dhe pikërisht për këtë mendohej t' iu ndihmonte edhe më shumë.

Manastiri i Shën Arkangjelit kishte prona dhe çifligje të shumta, por banorët ishin katandisur, meqë kishin pësuar nga lufta.

Të shpërngulurit kishin marrë me vete bagëtinë dhe mudo-heshin me çdo kusht të mbijetonin, pa e shtrirë dorën. Në përgjithësi ata ishin paqësorë dhe nuk ziheshin mes veti. Pinin verë, por nuk kishte takuar asnjë të dehur. Edhe bota femërore i bënte përshtypje Atit Atanasije. Gratë ishin shumë punëtore dhe sa herë që ai kalonte pranë, e përshëndetnin dhe bënin kryq. Këto veprime të të shpërngulurve i bënin përshtypje. Një ditë, në një tubim në krerëve të kishave, kishte kërkuar, që disa prona të Manastirit, për një afat të pacaktuar, të iu ndaheshin në shërbim dhe për shfrytëzim të sapoardhurve nga jugu. Për habinë e tij, vetëm tri ditë pasi kishte paraqitur kërkesën, ati Joksim e kishte pranuar atë, duke i bërë të ditur priftit Atanasije se edhe ai, personalisht, do të bënte përpjekje dhe do të përkujdesej për të krishterët e gjurë, që ishin vendosur në periferinë e qytetit të boshatisur dhe kërkonin të mbijetonin.

Lajmin, për lejimin e shfrytëzimit të pronave, të shpërngulurit e kishin mirëpritur. Shpresa, se nuk i kishte harruar Zoti dhe kisha, e veçanërisht ati Atanasije, i cili po përkujdesej për ta, i kishte gëzuar tejmasë. Toka e pëlleshme, në të cilën do të vendoseshin, ishte shumë e frytshme. Ajo ndodhej buzë lumit Nishava. Kishte edhe kullosa të shumta për bagëtinë, ndërsa shirat binin pa ndërprerë.

Grigja e kryemurgut Mikail kishte mbijetuar. Të shpërngulurit kishin filluar jetën e rëndë në vend të huaj, por me shpresë për ditë më të mira. Nuk qenë larguar shumë nga vendi i të parëve, dhe në ndonjë rast mund të ktheheshin. I mbante shpresa se një ditë do të ktheheshin në atdheun e çliruar nga robëria. Ata, nganjëherë, sikur harronin se edhe aty ku qenë vendosur, dhe ku po bëheshin gati të nguliteshin sundonte perandoria osmane.

II

Në vitin 1694, Selim Agai kishte konsoliduar pushtetin ushtarak e deri diku edhe atë administrativ në tërë luginën e Drenisës në jug dhe në veri. Vendqëndrimin e përhershëm e kishte caktuar në Komorë. Ai kishte afruar rreth vetes shumë drenisarë, mercenarë, të cilët i paguante mirë dhe shpeshherë iu lejonte të bënin plaçkitje e paudhësi ndër më të ligat, me qëllim përfitimi. U kishte ndaluar të rrëmbenin vjaza dhe të dhunonin. Për të qenë mirë me pashain e Vushtrrisë e të Prishtinës, Selim agai kishte ndërtuar një xhami në Komorë. Me lejen e agait që ndërtuar edhe një teqe dervishësh bektashi. Selim agai, si jeniçer që ishte i përkiste sektit të bektashinjve, por nuk ishte muhib i përkushtuar. Ai, përmes hoxhë Janxhikut, sikur e quanin me qesëndi mulla Ibrahimin, kishte arritur që për tri vjet të kthente në fenë islame disa dhjetëra familje skamnore. Mullait nofkën, Janxhiku, ia kishin ngjitur për shkak se në Janxhikun prej lëkurës së deles, mbante Kur'anin, bukën, që e merrte aty ku ia jepnin dhe briskun e mprehtë të berberit, për të bërë edhe ndonjë syneti, nga radhët e atyre që ndërronin fenë.

Në fillim kërkonte nga kryefamiljari, i cili shfaqte gatishmëri për ta ndërruar fenë, që të ndërpriste vajtjen në kishë, sidomos ditëve të shenjta dhe ditën e diel. Pastaj iu ndërronte emrat kryefamiljarëve dhe më në fund kërkonte t'i bënte synet. Pasi të kishin kryer të gjitha këto sharte, ata pranoheshin në xhami. Fillimisht iu mësonte "shehadetin, kulhuvallahun" e ndonjë dua tjetër të shkurtër. Pastaj iu mësonte ritualin e pastërtisë dhe avdesin. Për ata që shfaqnin gatishmëri për ta ndërruar fenë, Hoxha ndërhynte te njerëzit e Selim agait, dhe iu fshinte nga defteri taksat që paguanin si të krishterë, taksat e xhizjës.

Atyre, që pranonin të ndërron fenë, fillimisht iu ndërronte vetëm emrat, dhe, me rastin e ri regjistrimit, nuk iu merrej kurrë farë detyrimi, apo e dhjete, për pesë vitet e para. Të konvertuarit kishin edhe shumë favore. Pranoheshin në detyra administrative, në roje sigurie, pranoheshin pa vështirësi në shërbime të ndryshme qeveritare. Ata bëheshin çaushë, sejmënë të çaushëve, madje, në raste të shërbimeve të veçanta gradoheshin bylykbashë dhe dërgoheshin në ndonjë vend të largët për shërbim. Ata, që pranonin të ndërronin fenë, iu merrnin të dhjetat banorëve dhe vëllezërve të tyre të krishterë, të cilët kishin filluar t`i thërrisnin me emrin përbuzës, raje, kryçali, shki.

Të gjithë qeveritarët e vegjël, pa dallim, korruptoheshin. Këtë e dinin autoritetet turke, por e lejonin të përhapej si dukuri, meqë kjo i nxiste njerëzit kundër njëri tjetrit. Dhe përderisa ata akuzonin njëri tjetrin, punët shkonin mbarë, meqë nuk kishin kohë të zbulonin, se cili ishte shkaktari i vërtetë i fatkeqësisë dhe i varfërisë së tyre.

Një ditë hoxhë Janxhiku takon Gjon Lekun e Ndrenikut, në lëmë, ku po fshinte grurin së bashku me të vetët. Ai e përshëndet me selam, ndërsa Gjoni ia kthen: Kjoftë lavduomun Krishti!

Gjon Leku, kur e kërkonte nevoja ishte komandant lufte, në raste të tjera ishte edhe kryeplak, por në shtëpinë dhe në pronat e tij, ai mbi të gjitha ishte një bujk i zellshëm dhe nikoqir i njohur. Hoxha nuk ishte fanatik dhe nuk i jep rëndësi përshëndetjes fetare të Gjonit, i cili e fton të ulet nën hijen e dardhës. I jep për të pirë ujë të ftohtë të kroit dhe dardha lançe, të arrira, të cilat sapo i kishte këputur nga degët, bija e Gjonit, Mara.

-Si pa shkojnë punët me rajën o hoxhë? e cyt bisedën Gjon Leku, i bërë qull në djersë nga puna në diell.

-Raja e shkretë ansht lodhun, keq i ka pun't! - ia kthen hoxha i gatshëm për ta treguar qëllimin e vizitës.

-Po me Selim Agën?

-Ai n' pun't e veta, e una në punën time!

-Po ama si don me banmun puna jote pa kamxhikun e Selim agait?

-Ban dhe nuk ban, por pa jetojmë kështu sikur shkruo e ka Allahu!

-Selim aga me sejmenët e çauhet e tij pa na rjep edhe l'kurën. Të dhjetat, pa na i merr, cubat nuk pa i pengon n' veprat e tyne të hajnisë, pa na plaçkitin bagëtinë n' pik t' ditës, na rrah me kamxhik sa herë që ndokush nuk i ban temena...

-Ka dalje nga kjo rrugë, o njeri i Perëndisë, -thotë ai. Hoxha e kishte të ndaluar të përmendte emrat e të krishterëve. Ai shërbehej me fjalën "njeri i perëndisë", ose me nofkën përçmuese, "kull i Allahut".

-Dhe e vetmja rrug' ansht qi me ndrruo ftyren, me ndrruo dhe me veshë një rrobe tjetër, kjo ansht rruga?

-Po, kjo ansht tash për tash, e vetmja rrugë, dhe ma mir' me koh' sesa vonë. Po t' vonohesh, tepricë do ta kesh mundimin, tagrat, xhizjen, kamxhikun, tundimin dhe gjitha tjerat, qi pa i thuo.

Hoxha kishte kërkuar nga Gjon Leku, që për hir të ruajtjes së pasurisë së madhe që posedonte, për të ruajtur meshkujt nga belaja dhe zënka me njerëzit e Selim Agait, ta ndërronte fenë, qoftë vetëm formalisht. Nuk do të kërkonte ta bënte synet, nuk do të kërkonte të paraqitej në xhami. Thjesht, ai kërkonte vetëm që Gjoni të mos shkonte në kishë, meqë edhe ashtu Kisha e Ndrenikut, pas ikjes së kryemurgut Mikail, kishte mbetur pa prift, ndërsa meshën e së dielës e kryente një murg me njërin sy të verbër, që vinte një herë në javë nga Deviqi.

-Noshta ka me ardhun edhe njajo kohë, apor vetëm m'as vdekjes sime, thotë Gjoni mendueshëm duke shikuar nga hoxha, i cili kishte ngrënë disa dardha të ndulkëta, dhe nga lodhja, meqë tërë ditën rrugëtonte këmbë, ishte shtrirë mbi bari nën hijen e dardhës. Një puhizë fryme ia freskonte ballin tërë djersë.

-Aq ma keq pra, sepse kët' peng të rrezikshëm ke me jau lanë mbrapa djemve e nipave. Ndërsa ata s' kan' me pasun forcatë qi me

mujtë me perballuo!

-Dhe ndigjo k'tu, o Gjon vëllai, vazhdon hoxha. Fjalën, Gjon vëllai, e kishte thënë me dhembje të veçantë. Ishte hera e parë që hoxha po bënte një përjashtim, por ai e dinte se Gjoni kishte besë burri dhe dëshironte t'ia tregonte një të fshehtë tejet të dhembshme, të familjes së tij.

-Kisha vetëm dhjetë vjet kur turqit ma rrëmbyen familjen, babën, nanën, dy motrat dhe dy vllaznit, ma t' moshuem se una. Ati im ishte komit dhe u dorëzuo, meqë pashai i Manashtirit shpalli njaj falje të përgjithshme. Nji javë ma vonë, erdhën asqerët dhe na rrëmbyen të gjithëve. Babanë dhe xhaxhallarët i lidhen me litarë dhe na nisen, drejt shehrit të Manashtirit. Muo m' ndanë nga vllazënit e mi ma të moshuom. Babait, xhelati Nuradin, ia shkurtoi kokën mu në mes të shehrit, ditën e xhuma, pasi u fal namazi. At' ditë m' morën edhe mua, dhe m' dërguon ta shoh tmerrin e kësaj bote. Nanën, mua, dhe dy motrat e mia, na mori, për t' mos na lanë të vdesim uje, nji Myslim begu i Manashtirit. Vllaznit, qi ishin njani 14 e tjeri 16 vjeç i tretën diku, dhe, kurrë ma nuk i pashë... Motrat, sapo hynë në bylyk, mirbamsi ynë, qi u përkujdes t' mos vdesim nga uria, i shiti si robëresha, ndërsa ato i bleu me para njaj beg prej Selanikut. Nana e shkretë vdiq nga veremi. Mua m' dërguen në medrese... Dhe u bana hoxhë. Kur m' pranuen në Medrese ma vunë emrin Ibrahim dhe kështu më mbeti...

Hoxha kishte marrë frymë thellë, ishte shtrirë në shpinë, ndërsa dy pika loti i kishin buruar nga sytë dhe i kishin rrëshqitur nëpër mjekrën e dendur.

-Andaj po të lutëm o v'lla, ma mirë ansht tani, dhe mos lejo me t' provue fati i zi. Ditë gjithnji e ma t' randa po vijnë!

Gjoni kishte dëgjuar me kujdes. Një dhembje e papërshkrueshme dhe një ndjenjë e egër rebelimi iu përziën në kokën e tij, e cila po i digjej flakë. Derisa ai po mendonte i trishtuar nga rrëfimi, hoxha i turbulluar nga lodhja dhe kujtimi për të kaluarën, palos duart nën kokë dhe fillon të flejë në tokë, nën hijen e dardhës.

Gjon Leku ishte tronditur tej mase, derisa po e shikonte hoxhën, i cili po flinte, mbase po lutej symbyllur, apo po meditonte. Aq i afërt iu duk hoxha në ato çaste, madje më i afërt së vëllai i vet. Mornica të ftohta ia kapluan tërë trupin, në atë ditë me vapë përcëlluese të gushtit. Ndryshe kishte gjykuar për hoxhën, të cilin e kishte urryer, si vegël përhapëse të fesë, ndërsa, nga ai kishte mësuar një histori të dhembshme, kishte dëgjuar rrëfimin, ndër më të dhembshmit deri atëherë dhe nuk kishte pikë dyshimi në vërtetësinë e fjalëve të tij.

Dielli ishte duke perënduar kur hoxha u zgjua nga gjumi i pas drekës, gjumë të cilin zakonisht e bënte, duke fjetur në bari apo edhe në tokë, nën hije të pemëve, kudo ku ndodhej.

Retë fosforeshente po shpërndareshin me shpejtësi drejt Grykës së Thatë të Ndrenikut. Ato paralajmëronin shi. Pa vonuar përhëndetet me Gjonin, të cilit ia shtrëngon dorën dhe në ndarje i thotë:

-K'to qi t`i thash' i ke në besë, por mendo ma mirë, se tekefundit... Zoti ansht nja dhe i të gjithëve, edhe i kryçalive të mirë edhe i myslimanëve të mirë!...

Pasi ishte ndarë nga Gjon Leku, Mulla Ibrahim i niset në drejtim të Komorës, ku jetonte së bashku me gruan dhe djalin. Sapo kalon lumin e Drenisës, mbi një vig të ngushtë dhe të shtrembër, që i dukej si urë e Siratit, një vetëtimë flakëruese ishte zbrazur rrufeshëm në rakitat e mëdha përreth lumit. Fuqia e shpërthimit e kishte vërtitur disa hapa. **“La havle ve la kuv-vete...”**, - kishte pëshpëritur me zë vargjet nga Kur’ani dhe kishte bërë tutje. Pikat e mëdha paralajmëronin shi të rrëmbyeshëm, i cili kishte filluar të binte si me rrëshek. I duhej një gjysmë ore rrugëtim deri në shtëpi, mirëpo shiu e kishte stepur në vend. Këmbët e çonin drejt një shelgu të madh dhe të dendur. Edhe pse besimtar i devotshëm, hoxha e dinte se reja godiste shpesh lisat e sidomos rakitat, meqë degët i kishin plot me mugull të lagësht. Kishte kënduar edhe një herë **“La havle ve la kuv-vete”**... dhe ishte strukur nën pjesën e shtrembër të trungut të shelgut. Pikërisht në atë kohë kishte rastisur të kërkonte shpëtim te

trungu i shelgut edhe shitësi i ikonave, Damjan Rizoni. Ai kishte ngarkuar disa ikona mbi një gomar të lodhur, që nuk donte të ia dinte shiut. Gomari nuk ecte drejt shelgut. Ikonashitësi, i cili nuk e kishte vërejtur mulla Ibrahimin e strukur te zgavra e trungut, e godiste gomarin me thupër, por aq i bënte kafshës, e cila qëndronte si e shtangur dhe nuk lëvizte dot nga vendi. Ai shante, gjindosej, e godiste me shqelm, por kot.

-Mos e mundo kot at hajvan, po eja se u bane qull, - i bërtet hoxha.

-Mi çoj dam ikonat ky magar i dreqit, -thotë pa ditur se me kë po fliste, meqë shiu binte me rrëshek dhe nuk kishte të ndalur, ndërsa terri i stuhisë po kaplonte tërë vendin. Damjani me vështirësi tërheq ikonat nga samari i gomarit dhe niset drejt vendit ku qëndronte hoxha i strukur nga shiu. Në fillim nuk e njohu hoxhën, por pas pak, sikur stepet. Nga e papritura, dora instinktivisht i lëviz për të bërë kryq, por përmbahet.

-Pa, pa, si ndodhi kshtu me ty hoxhë efendi- i drejtohet pasi përshëndetet dhe pasi i kthen përmbys ikonat, të cilat kudi ku do t'i dërgonte.

-Ashtu sikur ndodhi me ty, m' zuni shiu dhe u struka ktune.

-Pa si nuk u nal as për i çast ky shi i dreqit, -shfryn mllefin ikonashitësi i bërë qull nga shiu.

-Mos truej o njeri i Zotit! Nga shiu, vetëm t' mirat vine. Nuk ka punë qoftëlargu me shiun, por Zoti.

-Mor po kam hall edhe me kyt magar të dreqit. Po si nuk luen vendit he! Ka i çykë t' fortë qi as sakica nuk i ngulet.

-Ansht lodhë e shkreta kafshë, o njeri! Gomari ka hallin e ujës dhe nuk i bahet von' se e lagë shiu.

-Do ta la me ngordhun mu ktu, n' mes t' drumit.

-Po nuk ta ka fajin gomari i shkretë, e ke ngarkuo sa nuk çon.

-Jo mor, hoxhë, po kto ikona t' dreqit as 20 okë s bajnë, por ka huj ky bir magarice , qi m la n' pikë të rrug's e n' midis shiut.

-Po, dreqen ke marue në ato ikona? - pyet hoxha.

-Jo, mor hoxhë jo, ikonat janë t mira, me shitjen e ktyne, blej misrin per cullt, por ma prishi gluhen ai magar qi m la në baltë.

Shiu kishte filluar të ndalej.

Terri qe lëshuar. Damjan Rizoni qe bërë helm e vrerë. Ç' të bënte me ikonat dhe gomarin që nuk luante vendit, edhe po ta mbyste.

-Eja te una, ka veç i gjys' sahati deri te kasolla - i thotë mulla Ibrahimimi.

-T'u rritë jeta, hoxhë efendi, po nuk i la dot ktu ikonat, pale edhe ket magar gati t' ngordhun do ta shkyjnë gojmbylltit.

-Merri edhe ikonat, do t' baj vend edhe per to.

-Jo pasha t' madhin krisht, nuk e baj at' pun' una- ia kthen Damjani dhe shton. Pa t' marrë vesh selim aga, mu ma shkurton kryet por edhe ty s t' bjen mirë hiq.

-Nuk i kallxon kush Selim ag's, ka tjera punë ai!

-Jo mor jo! Zotynë ta shtoftë ymrin, o hoxhë! Po nisem për te Hani i Gjukës, ktu n' Komorë, e noshta baj noj çare.

Mulla Ibrahimimi i bërë qull nga shiu niset në drejtim të shtëpisë së tij. Damjan Rizoni me ikonat ngarkuar mbi supe merr rrugë ndrej hanit, ndërsa gomari kishte mbetur i qetë, i humbur, i tretur në botën e tij të mundimeve...

Gjon Leku, asokohe ishte një burrë rreth të dyzetave. I takonte familjes së madhe patriarkale të Mark Lekut të Ndrenikut. Kishte edhe katër vëllezër, më të rinj në moshë dhe një motër të vetme, Dilen, e martuar në Malmir, te Allorët. Asokohe kishte ngritur edhe familjen e tij të ngushtë, sado që ishte martuar me vonesë. Bashkëshortja e tij, Donika, ishte me origjinë nga fshati Vasil. Ajo i lindi, dhe, rritën së bashku dy bijtë: Markun, të cilin e kishte emërtuar në emër të të atit, pastaj djalin e dytë Ndreun, si dhe bijën e vetme, Marën. Edhe vëllezërit e Gjonit, gjallonin dhe mbaheshin mirë nga puna që bënin. Krap Leku ishte ndërtimtari më i njohur në

ato anë. Ai dinte të ndërtonte kulla prej guri, saraje të bejlerëve, kisha e xhami. Vëllai i tretë, Fani, ishte bari i zellshëm. Kishte thurur tëbanat e mëdha të dhive të egra dhe të buta, që i fushonte dhe i dimëronte në malet e Rrafshnaltës. Simoni, vëllai i katërt, ishte shortari më i njohur në tërë Drenisën jugore. Ai shortonte dhe trajtonte me mjeshtëri të gjitha llojet e pemëve, dhe nga ajo punë rronte. Vëllai i vogël, Sokoli, ishte beqar. Ai ende rronte në bashkësi me vëllanë e madh, Gjonin, meqë prindërit i kishin vdekur. Asnjëri prej Lekajve të Ndrenikut nuk kishte marrë rrugën e dyndjes, por dita ditës po i nënshtroheshin trysnisë të pushtetit të Selim Agait, i cili bënte çmos që bashkëvendësit e tij t`i detyronte ta ndërronin fenë. Lekajve, iu kishte rritur taksat me një vendim të veçantë, duke i akuzuar se i fshihnin zahiretë, bagëtinë, grurin, misrin, fasulen, tëlyenin, mjaltin, verën, kripën e gurit, të cilën e nxirrnin fshehtas diku në male, dhe me të cilën tregtonin tinëz, kohë pas kohe...

Gjoni e kishte kuptuar me kohë, se trysnia bëhej me qëllim të caktuar. Prej momentit kur kishte mësuar rrëfimin e dhembshëm për jetën e Hoxhë Ibrahimit, disi sikurse ishte turbulluar. Kishte kuptuar se edhe ai kishte qenë i së njëjtës grigjë. Qe katandisur me krejt familjen, por në thellësi të shpirtit besonte se Zoti është Një dhe i njëjtë për të gjithë besimtarët e të gjitha feve. Ai besim e mbante gjallë.

Mungesa e priftit, i cili shpeshherë nuk vinte në meshë me muaj të tërë, largimi pak nga pak i besimtarëve nga kisha, taksat e të dhjetat, ishin shenja lodhjeje dhe dorëzimi të qetë të shumicës së të krishterëve. Familjet që ndërronin fenë, përnjëherë përparonin. Shumë prej kryefamiljarëve jetonin nga vjelja e taksave dhe e të dhjetave të detyrueshme, që duhej të dorëzonin të krishterët, të cilat ishin dyfish më të larta sesa taksat e rëndomta. Taksidarët pasuroheshin në mënyrë të paligjshme meqë korruptoheshin nga familjarët e ndryshëm.

-Pa na sprovon Zotynë si ansht ma keq, o vëlla!- i thotë Krapin, Gjonit, derisa po shkonin në kishë. Ai i kishte rrëfyer se për të larë taksat si ndërtimtar që ishte, i duhej që dy muaj në vit, pikërisht në

vlugun e punës në ndërtimtari, të punonte falas në sarajin e çifligarit, Dan Hazari, në Petrash, i cili ishte njeri tejet i nënshtruar i Selim Agait. Rrëfente, sesi Fanit, vëllait të tretë, në emër të të dhjetave vjetore ia kishin marrë 30 dhi, dhe tre prej cjepeve ma të mirë që kishte. Edhe Simon Shortari duhej të shortontee të mbillte fidane falas, në çifligjet e Dan Hazarit dhe në pronat e mbetura shkret të të shpërngulurve, ku qenë vendosur fe ndërruarit e rinj të Selim agait.

-Do ta kalojmë edhe ket' sprovë, me ndihmën e t' madhit Jezu Krisht,- i thotë Gjoni, në kohën ku kishin hyrë në oborrin e kishës.

-Kurr' nuk do ta kalojmë, or v'lla!- ti vetëm pa i ban qejf vetvetes dhe muo, por e din ma mirë se una, se kurrë nuk do t' ia arrijm'.

-E ku e ditke ti?

-E dim' t' dy, njilloj. Turku dita dit's po bahet edhe ma i fortë, ai tani po perdor pyka të rrezikshme, dhe ti e di se secilin dru e çanë pyka e vet. Vetëm n' k'to pesë vitet e fundit, ma shumë se 10 familje të bashkëfshatarëve tanë ndërruene fenë. Ma shumë se gjysma e banorëve të Petrashit jan' bamun turq. Po flitet se me gurët e klishtë së djegun do të fillojë ndërtimi i xhamisë. Vetëm banorët e Malmirit po qindrojnë. Aty ende nuk ansht shënue asnjaj rast i ndërrimit të fesë, por kjo nuk do të thotë, qi ata do të mund ta shtyjn' edhe për shumë kohë...

Krap Leku përcillte me shumë kujdes rrjedhat e përgjithshme të situatës nëpër fshatra, meqë ishte ndërtimtari, por dhe shtegtari më i njohur i fshatrave të Drenisë jugore.

Kisha e Shna Premtes në Ndrenik, e ndërtuar nën Kodren e Likeneve, ku për ditë festash, për të Premtet e Mëdha dhe ditëve të diela tuboheshin ndrenikasit, kishte filluar të rrënohej. Disa plasa të dukshme në platformën sipërore, po thelloheshin. Disa vjet të shkuara askush nuk ishte përkujdesur për ikonat, as për ikonostasin. Portreti i Shën Mërisë Virgjër, i punuar me mjeshtëri në kohën e kryemurgut Mikail nga ikonografi i njohur, Filotije, ishte zbërdhëtur, ndërsa vende-vende ishte fshirë fare. Ulëset prej druri qenë plasur

e kalbur dhe mezi mbanin.

Konaku i murgeshave kishte mbetur shkret, meqë ato qenë dyndur së bashku me at Mikailin dhe të tjerët. Kishës i duhej një kujdestar i përditshëm, por askush nuk e merrte përsipër detyrën e tillë. Besimtarët, atë ditë maji të vitit 1694 kishin pritur kot. Për të tretën javë me radhë nuk kishte ardhur për të kryer meshën, murgu Fotiq nga manastiri i Deviqit, i cili kryente shërbimet priftërore edhe në fshatrat e tjera të Drenisë. Edhe kur vinte, kryente lutjen me shpejtësi dhe mezi priste të largohej. Nuk fliste me as kë. Dukej sikur prift memec, i cili vetëm murmuriste fjalë e rrokje fjalësh pa kuptim.

Në oborrin e Kishës qenë tubuar rreth 50 besimtarë e besimtare. Aty bënë kryq, binin në gjunjë para ikonës së Shën Mërisë, pëshpëritin ato pak lutje që dinin përmendsh, si Ati yn' qi je ndë qiell...buken tone t' perditshme falna sot... ankoheshin dhe shfaqnin brengat e veta për kishën që po rrënohej, për fenë që po harrohej. Flisnin, se qysh kur ishte larguar kryemurgu Mikail, edhe feja që ligështuar dhe mu për këtë sëmureshin dhe vdisnin fëmijët, disa grave iu kishin dalë gushat, të dalat, nuk shkonte mbarë bagëtia, qenë shtuar morrat e pleshtat, vera vinte herët dhe me vapë të padureshme ndërsa gjatë dimrit bënte acar i tmerrshëm...

-Duhet ta shugurojm' njaj prift qi me kan' tan' kohën ktune, -thotë Simon Leku para besimtarëve që rrinin kokulur, duke pritur priftin, i cili, nga Deviqi, duhej të vinte hipur mbi mushkën e tij, apo kur mushkën e merret ndonjë murg tjetër, tërë rrugën e bënte duke ecur këmbë.

-Se mos per ty do me ardhun prifti ketune, ti njiher' n' vjet vjen ndë klishë, ia kthen me qesëndi një ndrenikas plak.

-Na duhet njaj prift i rregullt, dhe qysh sot duhet të vendosim, se cili prej nesh ka me gjetun.

-M' duket se k'saj fesë tonëh t' mirë e t' bekuome pa i vjen fundi, kishte thënë duke bërë paraprakisht kryq për blasfeminë, Dak Dreni.

-Po kush m' thotë ku do ta gjejmë priftin? Nuk ka ma prifta,

as popa, sikur kishte dikur. Ata pa zhduken, pa ikin nga këtu, pa vriten prapa shpine nga turqit e agait, -kishte shtuar një ndrenikas tjetër.

-Edhe sikur t`ia shugurojmë t` gjitha kushtet nuk vjen kush ma k`tune, qyshkur e vnoj pushtetin e satanait, Selim Aga dhe Dan Hazari.

-Duhet pleqnuo mir` kjo punë,- ndërhyt në bisedë Gjon Leku. Që nuk ka prifta, murgj e murgesha, kjo pa shihet. Qi asnjani prej nesh nuk mund ta ushtrojë këtë detyrë edhe kjo dihet. Apor diçka duhet me bamun, para se t` myllet kjo klishë e besimtarëve t` mjerë e t` mbetun shkret.

Para se të largoheshin nga Kisha, Gjon Leku kishte arritur ujdj me bashkëfshatarët, që dy prej tyre të shkonin në Deviq dhe të interesoheshin për të gjetur një prift vendor, prej atyre që e dinin gjuhën e vendasve, i cili do të mund të rrinte në konakun e Kishës së Shna Premtes, ndërsa fshatarët do të përkujdeseshin për ushqimin e të gjitha kërkesat e tij.

Jeta e banorëve të Drenisë po vështirësohej në të gjitha drejtimet. Taksat kishin për qëllim të thyenin fshatarët, ndërsa ata më të pasurit t`i dëshpëronin deri në atë masë, sa do të detyroheshin të ndërrojnë fenë, apo të mësynin drejt veriut, duke lënë tokën shkret e djerrinë, të cilën Selim agai e merrte në shfrytëzim me të drejtën e pushtetarit. Nën këtë trysni sistematike, disa nga banorët dita-ditës thyheshin. Ata, në raste të veçanta kontaktonin tinës me të konvertuarit dhe merrnin informata lidhur me mënyrën për të kaluar pa u hetuar në fenë e re.

Në Ndrenik qe përhapur lajmi se shkak i mosardhjes së priftit në fshat ishte vetë Gjon Leku, i cili shpeshherë shihej të bisedonte tërë respekt me Hoxhë Janxhikun. Edhe Selim agai, sikur nuk ushtronte presion te të gjithë fshatarët njësoj. Hetohet fakti se Gjoni me vëllezërit e tij anashkaloheshin, ruheshin, sikur kurseheshin me

qëllim, në krahasim me disa familjarë të tjerë. Këtë e kishte hetuar edhe vetë Gjon Leku. Mirëpo, duke qenë se i dinte dhe i pleqëronte më së miri punë e veta, ai kishte frikë se mos tërë ato që ishin të vërteta dhe të tjerat që përfliteshin, ishin një qetësi përpara ndonjë furtune të papërballueshme. E dinte Gjon Leku se herë do kurë do të thyheshin heshtat, por ja që nuk e ngisnin shumë, përveç taksave që dita ditës po ia rëndonin. Ai mendohej ta zbulonte shkakun e vërtetë të asaj gjendjeje, të raporteve disi sikur të ngrira me pushtetarët turq. Dyshimi binte te hoxha, i cili ushtronte ndikim edhe te Selim agai, por edhe te klasa e qeveritarëve të tjerë, të nivelit të ulët dhe të lartë. Hoxha kishte fituar simpatinë e Gjon Lekut, por Gjoni nga ana e tij, nuk ishte krejt i sigurt në veprimet apo edhe në prapaskenat e mundshme të hoxhës. Madje, hoxha nuk i qasej, nuk e ftonte të ndërronte fenë, por sa herë që e takonte ia përkujtonte atë fjalinë. “Punën që duhet ba doemos, bane sa ma par’, në mënyrë që mos t’u mbetet peng n’ qafë pasardhësve”.

Gjon Leku, burrë me autoritet në këtë pjesë të Drenisës, kursehej edhe nga pushtetarët, ndoshta edhe me faktin sepse hoxha mund të kishte premtuar se do të ushtronte ndikim në drejtim të ndërrimit të fesë. Ndoshta krejt këto ishin vetëm paragjykime, mirëpo Gjon Leku kishte filluar të bezdisej.

Në një natë vonë të vjeshtës së tretë të vitit 1694, kur Gjon Leku po bëhej gati të flinte, në fshat ishte dëgjuar një britmë dhe ishte dhënë alarmi. Kur del në oborr, sheh një flakë të madhe në drejtim të Kishës. Së bashku me bijtë e vëllezërit, të gjithë tok, marrin rrugë drejt vendit ku po përhapej zjarri. Kur arrin te oborri, dallon disa nga fshatarët, të cilët po bënin përpjekje të kota për ta shuar zjarrin. Si njeri me përvojë, ai heton se nga kisha, edhe ashtu e rrënuar, nuk do të mund të shpëtohej asgjë, por vetëm mund të rrezikohej jeta e ndonjë fshatari.

-Ansht njaj e ligë punë e sejmenëve të Selim agës! - thotë

njëri nga fshatarët, duke bërë kryq.

-Ai do t' ketë gisht! -plotëson tjetri.

-A ansht pa ndokush i dyshuom para se të fillonte flaka?- pyet një tjetër. Asnjë përgjigje nuk kishte në atë natë të errët, që kishte marrë një ndriçim të fortë nga zjarri i kishës, e cila po digjej, ndërsa tymi depërtonte drejt maleve. Vetëm disa ikona kishin arritur t'i nxirrnin fshatarët, që kishin marrë guxim të futeshin nëpër flakë. Ikonat dukeshin edhe më të dhembshme e më të vetmuara, në flakën e zjarrit, që kishte kapluar kishën, dhe në terrin e asaj nate kobndjel-lëse.

-A di kush me rrfye si ndodhi kjo gjamë?- pyet edhe njëherë Gjon Leku.

-Una e di, o bir!- thotë plaka Stefanije, gruaja e Marjan Gashit. Me dy syt' e mi, qi m'u verbofshin e n' mos rrëfeshja drejt, dy tri net' e fundit, pak pas perendimit t' diellit, e kam pa kah i vjen rrotull klishës njoj burrë rreth t' katërdhetave, t' cilin me e pa e njoh, apor emnin nuk ia di. N' koft'qi nuk m' ka lanë kujtesa, ai njeri duhet me kanun çifçi i Dan Hazarit të Petrashit.

-Edhe una e kam pa satanain, rrëfen Martin Zani i lagjes së Lugut. Nëse ansht ai qi po mendoj, sapo te kap do t` ja marr shpirtin,- thotë me kërcënim.

-T' mos ngutemi vllazën t' krishten'! Me ndihmën e Zotit do ta kapim të paudhin, por duhet pasun të madh kujdes, sepse dardha e ka bishtin mrapa. Ata, qi e kanë kurdisun kët' të ligë, ata janë perku-jdesun per me ia lanë fajin dikujt, dhe ndë rastin ma t' keq, për ta derdhë mllefin tonësh në drejtim të kundërt, -thotë Krap Leku, dhe pas pak shton. -Njeriun t' cilin e keni pa t'i sillet klish's mbramave, por edhe gjat' dit's, e njoh. Dhe nuk ansht hera e parë qi ai viziton klishat, lutet, sillet rreth tyne, por nuk hyn mren'. Ai ansht njaj nga të krishtenët e shumt', qi i ka la mendja gjatë viteve të fundit. Ansht Shtjefan Marku i Petrashit, njaj i humbun, njaj murg qi ditën bredh dhe flet vetmevete, ndërsa fle në shpella, dhe bahet sikur i ruen egersinat. Ai nuk ia jep flakën kish's, por ansht dikush tjetër qi men-

don se mund të fshihet pas hijes dhe bredhjeve të tij pa cak....

Të nesërmen, shumica e fshatarëve të Ndrenikut sërish qenë tubuar te kisha. Zjarri kishte djegur masën drusore, ndërsa kupola qe shembur. Mbanin vetëm muret, por edhe ato qenë plasaritur, duke qenë se njerëzia kishin bërë përpjekje ta shuanin zjarrin me kova dhe enë uji. Derisa fshatarët po bënin përpjekje të largonin mbeturinat për të kërkuar ndonjë ikonë të pa dëmtuar, pa pritur në oborrin e kishës qe dukur Mulla Ibrahim, apo Hoxhë Janxhiku, sikur e quanin fshatarët. Ai kishte përshëndetur të pranishmit me dorën e djathtë në gjoks. Në fytyrë dhe në tërë qenien i dallohej brenga dhe shqetësimi.

-M' vjen keq o besimtarë të zotit! -kishte thënë duke iu drejtuar Gjon Lekut, i cili e fton të ulet në hijen e manit shekullor, fletët dhe frytet e të cilit qenë djegur nga zjarri e tymi. Hoxha ishte zënë ngushtë meqë asnjëri nga të pranishmit nuk fliste, as e shihte me sy të mirë, edhe pse po thuajse askush nuk dyshonte, që hoxha të kishte dorë në atë vepër të ligë.

-Ansht faji joneh, sepse nuk jemi perkujdesun për klishën, nuk e kemi ruejtun, ashtu sikurse e kemi pasun dhe e kemi per detyrë, -thotë Martin Zani, një plak i hollë nga shtati, me një vështrim shigjetues.

-Allahu nuk i don ata t' cilt djegin faltore, dhe muo m' vjen keq nëse ndokush dyshon te besimtarët e mi. Una, vetëm për veten time mund të baj be në Kur` an, se me dijen time, as nga dora ime, njaj punë e tillë, e ligë dhe e dënueshme, as ansht ba, as mund të bahet. Zoti e djegtë në xhehenem at` njeri qi ia ka vu zjarrin k`saj faltore t' bekuome!

Fshatarët kishin mbetur pa fjalë. Ishte hera e dytë që hoxha vizitonte kishën, qysh nga koha e Kuvendit të vitit 1690. Ai kishte folur me zemër, dhe nuk kishte lanë shteg për asnjë dyshim. Kjo do të thoshte se hoxha nuk pajtohej me veprimet e njerëzve, të cilët bënin paudhësi të tilla. Për më tepër, ai kishte ardhur për t' u larë, meqë nuk donte sherr dhe nuk pranonte, që djegia e kishës t' i përshkruhej atij.

Në kohën kur mulla Ibrahimimi po bëhej gati të largohej, Gjon Leku ngrihet në këmbë, ia shtrin dorën dhe e falënderon në emër të të gjithë besimtarëve të krishterë.

-Si i thoni k'saj pune vllazën?- iu drejtohet, pas disa çastesh, Gjon Leku bashkëfshatarëve të pranishëm.

-Nuk ansht edhe aq e lehtë me zberthymun, - thotë Krap Leku, vëllai i Gjonit. Hoxha e bani të veten dhe përballë nesh, sikur u la. E ka me qellim për me përfituo nga ky rast, apor vetëm me la veten, ket' nuk pa e kuptoj. Ai ban thirrje qi t' hjekim dorë nga feja jonëh, dhe ndë anën tjetër i vjen keq për djegien e klishtës. Kjo sikur nuk shkon!

-Fjal' me mend dhe me vend! – thotë Gjin Gashi i Ndrenikut. Meqë kishte rënë qetësi dhe nuk fliste askush tjetër, Krap Leku vazhdon.

-Hoxha, nuk duket me kanë zemërkeq. Edhe ai njeri i zotit ansht, veçse te ne përfaqëson fen' e pushtuesit t' trojeve tona. At' e sollën me qëllim për ta përhapun fenë e Muhamedit, dhe ai ansht kryekrejet ndë at' shërbim.

Sërish kishte rënë heshtje.

Gjon Leku bluante diçka të bezdisshme në mendjen e vet dhe e dinte se bashkëfshatarët fjalën e tij e prisnin. Si do që të thoshte ai, ata do ta aprovonin. Ishte momenti kur ai donte të provonte lakimin e parë, meqë trysnia e kishte bërë të veten. Andaj, donte të përfitonte nga rasti, për t'ua blerë mendjen dhe gjykimin e bashkëbesimtarëve dhe të bashkëfshatarëve.

-Hoxha nuk ansht njeri i lig. Madje mund të them pa e tepruo, ktu para jush, se ansht njeri i mirë, besimtar i zotit, para s' gjithash ansht i gjakut e i gluhës sonëh. Ai predikon ndërrimin e fesë pa dhunë, madje ket' predikim e mbështet në Ungjillin e tij, qi i thot', Kuran. Nuk merr pjesë ndë punët e zeza të Selim Agait dhe n' asnji punë të pandershme. Nuk ka kurrëfarë pasunijet. Ka vetëm një grue ma t'moshueme se vet, të cilës i shërben, në vend që ajo t' i shërbente. E ka edhe një djalë, të cilin e rrit pa ndonji kujdes.

-Ku pa don me dalë me këto fjalë Gjon Leku? -pyet Zahari Gashi.

-Askund pertej oborrit të kish's s' djegun, e cila u dogj me fajin tonëh, ashtu sikurse pa degdiset edhe feja jonëh, me fajin ton'. Dhe ket' faj nuk mund t' ia ngarkoj njaj njeriu të drejtë. Sepse, pa të donte, ai nuk do të vinte. Madje askush nuk do t' ia shihte per t' madhe. Dhe ai erdhi. Erdhi, dhe ardhja e fjalët e tij, thone shumë per ne, dhe mu kjo pa na frikëson, sepse as jemi t' aftë ta rrejme klishën, as veten tonë. Dhe Hoxha si duket ma mir' se na e ka kuptuo gjendjen tonë. Kjo pa m' ban t pëlcas!.

Sërish kishte rënë qetësi e tmerrshme. Cili do të kishte guxim që dyshimin e tij ta ia drejtonte fjalëve të mençura të Gjon Lekut, përderisa ai ishte mjeshtër i përkryer i fjalës, por edhe i shpatës.

-A mos do me thanun kjo se, dashun pa dashun kem' filluo me lakuo dhe nuk po e shohim veten tonëh?- sërish pyet Zahari Gashi.

-I ke ra në vend!- ia kthen Gjon Leku.

-Kemi njaj rrugë të v'shtirë para nesh, vllazën! -vazhdon Gjoni. Njaj rrugë me rreziqe, jo vetëm per veten tonëh, por per fëmijët dhe mbasardhsat tanë. Nuk ma thotë zemra me pranuo se klisha e djegun do me thanun se pa digjet edhe feja e krishtit n' kto anë. Apor, mrenda dit's në vendin tonë digjen sa e sa klisha e manashtire, dhe ne, as mund t' i rrejme, as nuk kemi vullnet per m'i ruojtun. Kjo don me thanun qi besimi ynë pa humbet, pa i lshon vend njaj bese tjetër, e cila pa vjen bashkë me forcën e pushtuesit. Dhe, m' thoni pra ju, muo, si t' ia bajmë, sepse tashti, pa e shoh dhe pa e ndiej ndë shpirt, se nuk jam ma ai Gjon Leku i luftave n' mbrojte t' fesë e t' atdheut. Turqit na thyen dhe vetëm dy rrug' kemi. T' ikim, t' marrim botën ndë syt', sikurse vepruone disa vllazën tane, qi shkuene e tretne ndë veri, apor t' ndërrohemi, jo per vete, po per pasardhësit?

-Cili ansht mendimi yt, Gjon Leku, thuaje troç e mandej ke me nigjuo edhe mendimin tonëh, -dëgjohet një zë nga mesi i turmës. -Kisha e djegun ktu para nesh, na plasë zemrën t' gjithve. Të mos lejo-

jmë qi djalli t' mjell' pa vend pemën e dyshimit n' shpirtin tonëh. Sot kemi ardhun k'tu me ba përpjekje, per me shpetu aq sa mundemi. Duhet të merremi vesh,- a do ta ngrehim klishën e re në vend të saj, apo ta lam katran t' zi, kshtu sikurse ansht?

-Do ta rregullojme klishën! -thonë shumica e të pranishmëve.

-Na priftë e mbara, thotë Gjon Leku, duke kërkuar nga vëllai, Krap Leku të bënte llogarinë, të caktojë besimtarët që do të sjellin gurët, gëlqeren, tullat, lëndën e drurit dhe të gjitha ato që duheshin për ta rregulluar kishën.

Në kohën kur fshatarët e Ndrenikut po bëheshin gati të shpërndaheshin, secili në punën dhe në detyrën e tij, Ujkan Plaku, i cili gjatë tërë kohës nuk kishte thënë asnjë fjalë, më në fund kishte marrë fjalën. Ishte një burrë i devotshëm, por belbëzonte.

-Duhet ma para ta gj-gjajmë p-priftin v-vllazën, ta s-sigurojmë para se ta nisim kli-klishën. Çka nëse e r-rregullojmë kli-kishen, p-pa nuk kemi p-p-prift, nuk kemi as p-pop, nuk kemi asnji m-murg asnji m-murgeshë, per t' na u gj-gjetun e ndë prag të vdekjes. Fjalët e Ujkan Plakut, edhe pse të thëna pas përfundimit të kuvendit, megjithatë kishin kthyer për shqyrtim problemin kryesor, meqë kisha kishte pësuar në mungesë të priftit, të murgjve dhe të shërbëtorëve.

Të nesërmen e javës së fundit të vjeshtës së tretë të vitit 1694, Selim agai kishte dërguar tre sejmenë në Ndrenik, me qëllim për të marrë hetime se kush ia kishte vënë zjarrin kishës. Ata kishin marrë në pyetje Ujkan Plakun, i cili ndodhi të jetë ndrenikasi i parë, që takohet rastësisht me sejmenët e Selim agait të tmerrshëm.

-Ose ke me kallxuo ose do t' ngulim në hu! -iu kishte ngërmuar sejmeni me emrin, Sylejman.

-Nuk k-kemi arsye na me ja dhanë z-zjarmin kl-klishës tonëh. Ket punë t' k-keqe e k-kan ba gjindja j-j-uej, per urrejtje t' Jez-z-zu Krishtit,- thotë dhe bën kryq.

-Ansht e ndalueme mu kryque para njerëzve të Dovletit, -i

ngërmohet sejmëni tjetër, me emrin Abdullah.

-Fol qafir, kush ja dha zjarrin?

-N-nuk e di una, e d-din ti ma mirë se una! ia kthen Ujkan Plaku sejmënit.

-Ti pa na ban fajtor, apor na kemi ardhun me zbulue krysin e veprës me urdhën të Selim Agës, i thotë sejmëni Abdullah dhe i bie me grusht në fytyrë. Ujkanit i shpëton gjaku nga hundët.

Ndërkohë, duke parë shamatën te sheshi i fshatit, fillojnë të dalin nga shtëpitë e tyre edhe disa ndrenikas e ndrenikase. Askush nuk e dinte shkakun, përse qe gjakosur Ujkan Plaku, fshatari më i urtë dhe besimtari më i devotshëm i fshatit. Pa vonuar te tre zaptitë rrethohen nga dhjetëra ndrenikas, në mesin e tyre: Sokol Leku, Martin Zani, Ndue Plaku, Zake Gashi e të tjerë.

-Ky jezit e ka djegun klishtën dhe neve na ban fajtor, ndërsa na kemi urdhën me gjetun njeriun, qi ia vuni zjarrin, sepse na i ruejme faltoret, na jemi dovletë ktu, -iu thotë të pranishmëve, sejmëni me emrin Sylejman.

-Ngadal or ti, se ky njeri as pul's nuk ia pret kryet. Mandej përse na kryqalit' jemi t' dyshuom, se ia paskemi dhanë zjarrin klishtë tonëh?- i drejtohet sejmënëve, Sokol Leku, një djalosh i zhvilluar me shtat të bëshëm dhe më i gjati nga të gjithë ndrenikasit.

-Ju pa i bani të gjitha të ligat vet' per me na i lanë neve, dhe per mu ankue te Selim Agai!

-Mbylle mor qen!- i drejtohet Zahari Gashi, i cili mbante në dorë një jatagan. Dy prej sejmënëve kishin nxjerrë shpatat, ndërsa i tretë kishte drejtuar pushkën e gjatë në drejtim të Zahariut. Ai kishte marrë shenjë, e shkrep fishekun por nuk godit as kë meqë befasisht, nga prapa e kishte sulmuar Sokol Leku.

-Kujt i thu' mbylle, mor kryqali i m... . Ende pa mbaruar fjalën ndrenikasit iu vërsulen zaptive. I rrahin dhe i shtrijnë të tre për tokë. Mandej i lidhin me litar dhe dërgojnë Sokol Lekun për ta thirrur Gjonin, vëllanë e tij, së bashku me disa nga ndrenikasit e njohur, meqë nga çasti në çast pritej të vinte kohorta ndëshkuese e Selim agait.

Alarmin e kishte dhënë vetë Selim Agai, i cili edhe e kishte kurdisur sherrin. Ai kishte urdhëruar sejmenët, të preknin në plagën e hapur të ndrenikasve. E dinte Selim agai se sejmenët mund të rriheshin, madje edhe mund të mbyteshin, meqë këtë e kërkonte dhe synonte ai. Pa vonuar merr dyzetën e tij të kalorësisë dhe me turr sulet drejt Ndrenikut. Revani i kuajve përhapte tmerrin.

Fshati ishte trazuar. I madh e i vogël kishin dalë në shesh për të parë se ç' po ndodhte. Pa vonuar kishte arritur edhe Gjon Leku, Krap Leku, Ujkan Gashi e shumë burra të tjerë. Sapo kishte arritur, Gjoni kishte urdhëruar që të iu zgjidhnin duart sejmenëve të përgjakur dhe të rrahur mizorisht. Njëri prej tyre nuk qëndronte dot në këmbë. Dy të tjerët po nxirrnin gjëmë e shkumë nga goja dhe po mundoheshin ta merrnin veten. Gjoni kishte mësuar për ndodhinë dhe e merrte me mend se sejmenët e kishin nxitur rrahjen. Mirëpo ai e dinte se tërë batërdia ishte pjesë e kurthit të sajuar nga Selim agai, apo nga ndokush tjetër në shërbim të tij, mirëpo nuk dinte se si do të arsyetonte fshatarët, që kishin rrahur sejmenët.

Troku i kuajve të kohortës së Selim Agait iu kishte afruar Ndrenikut, ashtu sikurse pesë vjet më parë, por kësaj radhe jo te kisha, por mu në mes të fshatit, në sheshin që ndante tri lagjet më të mëdha të Ndrenikut.

Sejmenët, sipas urdhrit kishin zënë hyrje-daljet, ndërsa një dhjetëshe, merr turr në drejtim të sheshit, ku po qëndronin fshatarët e Ndrenikut, sikur të zënë në faj. Një katërshe e kalorësve ishte turrur mu në mesin e grave dhe fëmijëve, të cilët kishin dalë për të parë se ç' po ndodhte. Dikush, nga prapa gardhi, kishte goditur me gur në kokë njërin prej sejmenëve, dhe ata si të çartur iu kishin drejtuar turmës. Britma e lëmëritur e rajës, ishte shenj se Selim agai do ta derdhte mizorinë dhe barbarinë mbi kurriz të ndrenikasve të pabindur.

-O zot i madh! o Krisht i bekuom! - po ç' kanë me gratë e me fëmijët! -thotë një burrë i tmerruar nga mizoria e sulmit mbi fshatarët, nga disa kalorës. Ata kamxhikosnin turmën, ndërsa burrat e zënë në rrethim kishin mbetur në shesh së bashku me sejmenët e gjakosur.

Ndërkohë Selim agai me shpatën në brez dhe kamxhikun në dorë, i përcjellë nga prapa dhe anash nga dhjetëra sejmenë, drejtohet te turma, ku ndrenikasin të babëzitur po prisnin rrufenë, jo nga qielli por nga Selim agai.

-Kush ju sulmoi,- iu drejtohet sejmenëve të rrahur Selim Agai.

-K'ta kryqalitë aga! Sejmeni i rrahur drejton gishtin nga Gjon Leku, nga Krap Leku dhe disa nga fshatarët.

-Jo keta mor zuzar, por una! Una, Selim aga, vetë una, dhe qe ku jam, veç a ban njiher me folë si erdhi deri te rrahja?- i drejtohet Zahari Gashi, i mllëfosur në gënjeshtren e sejmenit.

-Selim aga kishte goditur me kamxhik në kokë Zahari Gashin, të cilit ia lidhin duart dy sejmenë. Ai e godet sërish para tërë fshatarëve, që kishin mbetur si të ngurtësuar nga e papritura që i kishte pllakosur. Nga të goditurat me kamxhik, syri i djathtë iu kishte mbushur gjak, por Zahari nuk jepej.

-Ndale kamxhikun, Selim aga, sepse nuk jemi shtazë qi t' na rrihni k'shtnu, pa ditun pse, dhe kush e nxiti ket katrahurë, -i drejtohet Gjon Leku.

-Jeni ma keq se shtazët! Ti ke gisht n' t' gjitha, i drejtohet Gjon Lekut. Vetë e keni djegun klishtë dhe tani kur ne duom t' nisim hetimet, ju i lani në gjak sejment' e mi!

-Mor aga, forcën e ke, por ama dije mir' se nuk na vret dot të gjithëve, por ka me t' vra Zoti, per kto padrejtësi e mizori qi pa na i ban, pa t' pasun asnjaj pik' t' hakut!

-Lidheni ! - urdhëron Selim Agai.

Ndrenikasin, të cilët Gjon Lekun e dinin si prijësin dhe shpëtimtarin e tyre, bëhen gardh para tij. Selim agai nga sytë e tyre të hakërritur e kupton zemërimin e çartur të atyre dhjetëra burrave, që ishin të gatshëm të vdisnin për prijësin e tyre. I sprovuar në katrahura të tilla, si aga i njohur i jeniçerëve, dhe nga frika se mund të shkaktonte dhjetëra të vrarë, pa qenë i sigurt edhe për humbjen e shumë sejmenëve, ia kthen ndryshe.

-Una mund edhe t' iu vras një nga një, por kam rahmet të mys-

limanit për disa nga ju, qi rasti ju ka gjetun ktu. Për t' mirën tuej, urdhnoj t' lejoni, ta lidhin dhe ta marrim me vete, Gjon Lekun dhe Zahari Gashin, tjerët jeni t' lirë.

-Na i lidh duert aga!- pajtohet Gjon Leku me qëllim për ta shpëtuar fshatin nga mizoria e tragjedia.

-Ju t' tjerët sikter nga ktu! -iu drejtohet ndrenikasve. Sejmenët ua lidhin duart me nga një litar dhe me një litar tjetër i lidhin të dy për samarin e një kali.

Atë ditë në Ndrenik, zaptitë e sejmenët e Selim agait kishin shtypur për tokë gjashtë fëmijë dhe tri gra. Një djalë katërvjeçar kishte vdekur. Të tjerët kishin marrë plagë. Po ashtu nga pasojat e shkeljes dhe nga kamxhiku i një kalorësi, vdes në vend Stefanija, gruaja me barrë e Zahari Gashit. Të tjerët kishin marrë lëndime nga kuajt dhe nga kamxhikosja. Kisha e djegur me moh, ishte sherri i kurdisur nga vetë agai, i cili kishte arritur qëllimin ta prangoste dhe ta syrgjynoste Gjon Lekun prijësin e Ndrenikut dhe të krejt krahinës së Drenisës. Duke shkaktuar këtë plagë të re, ai e përmbyllte përfundimisht mundësinë e rindërtimit së kishës.

III

Banorët e shpërngulur nga fshatrat e Drenisë jugore në kazanë e Nishit, kishin arritur të mbijetonin. Kujdesi prej njeriut dhe priftit të devotshëm, që kishte treguar për ta, Ati Atanasije, bëri që të gjitha familjeve t'iu ndahet nga një sasi tokë e pëlleshme dhe kullosa për bagëtinë.

Edhe pse ata punonin me zell, për pesë vjet të qëndrimit të tyre në koloninë e re, që e kishin ngritur përreth Nishavës, kishin pësuar edhe shumë fatkeqësi, të shkaktuara sidomos nga banorët vendës, të cilët ishin një përzierje racore, rashjane, magjupe e vllahe. Disa prej banorëve vendës ishin ciganë që merreshin me zeje të farkëtarisë, mbathtarisë, disa ishin arixhinj, por shumica prej tyre hajna dhe shpirtkëqij. Të shpërngulurit jetonin afër lagjes së ciganëve dhe cincarëve. Të krishterët e Ndrenikut, të Trollit, Sadranit e të Malmirit, ruanin lidhjet e tyre familjare, edhe pse në mesin e tyre kishin depërtuar interesat e banorëve vendës. Duke qenë të pa përkrahur dhe të lënë në mëshirë të vendasve, ata ishin në rrugën e asimilimit të pashmangshëm. Disa prej tyre mendonin të rrisnin e të shumonin tufat e bagëtisë, me dhen e dhi, dhe pastaj me gjithë të ktheheshin nga ku kishin ardhur. Disa ëndërronin se një ditë do të liroheshin nga këmba e turkut dhe nga fatkeqësitë e sundimtarëve të ndryshëm...

Në pesë vjetorin e parë në ngulimit të tyre buzë Nishavës, kryemurgu Mikail kishte tubuar në një meshë kushtuar dyndjes, pothuajse të gjithë banorët e shpërngulur. Meshën e kishte mbajtur në gjuhën rashjane, të cilën banorët e shpërngulur tanimë e kishin mësuar. Kryemurgu i dikurshëm Mikail, ishte dorëzuar prift dhe

kryente të gjitha shërbesat priftërore, jo vetëm për të shpërngulurit, por edhe për banorët e tjerë. Shërbente në Manastirin e Shën Arkangjelit dhe kishte për detyrë përkujdesjen për besimtarët e grigjës së tij. Pas kryerjes së meshës të asaj dite, besimtarët, burra e gra qenë tubuar në konakun e Shën Jevrosimës, konak që iu kishin lënë në shërbim të shpërngulurve. Aty shërbenin edhe dy murgeshat e Malmirit, Dile Jaku dhe Vasile Strumani.

Pas gostisë me raki rrushi, të prodhuar nga vendësit dhe mezës që ishte përgatitur posaçërisht për atë ditë nga Andre Mihajli, i cili tanimë kishte mësuar zejen e gjellëbërësit dhe të shërbyesit, të pranishmit e ftuar me atë rast, kishin filluar shpalosjen e kujtimeve për kohën e shpërnguljes. Vetëm, Andre Mihajli, gjatë atyre pesë viteve ishte kthyer një herë në Malmir, për të parë kushërinjtë dhe, një javë më vonë, sërish me një karvan të tregtarëve rashjanë, ishte rikthyer në Nish. Ai e kishte shpjeguar gjendjen edhe më të rëndë seç e kishte lënë. Madje, për të arsyetuar moskthimin kishte shpikur disa gjëra të paqena, me qëllim që të shuante ndjenjat e nostalgjisë për kthimin e mundshëm të bashkatdhetarëve. Të tjerët kishin shkëputur lidhjet me farefisën. Jeta e rëndë nën robëri, dhuna e pushtetarëve turq, por edhe zënkat e vrasjet në mesin e rajës së robëruar, e bënin edhe më skëterrë jetën e tyre edhe ashtu të rëndë e mizore.

-Edhe k'tu jetë qenqe bajme, madje ma keq se n' Malmir-thotë Ndu' Qirjaqi, kushëriri i Andre Mihajlit, i cili nuk e donte punën dhe kishte mbetur më i varfëri nga kolonët.

-Kudo ndë vendet ku jeton raja, jetën e qenit ban, por ama k'tu kemi kushte ma t' mira për jetë, dhe nuk nga nget Selim agai, -ndërlidhet në bisedë Gjin Dhjaku i Trollit.

-Nuk na nget Selim agai, po cubat e Shumadisë dhe Tursun pashai, një janë, sepse gjithë derrat një turi kanë, -rikthehet në bisedë Ndue Qirjaqi, të cilit iu kishin skuqur mollëzat e faqeve nga rakia e sertë.

-Nigo o kusho!- ndërhyt Andreu. Ty, t' plasi malli për vllaznit e kushërinjt, qi mbetne atje, por m' beso se pa ta dinin ata si jetohet k'tune, t' gjith' do të vinin!

-Po t' donin, me ne do t' kishin ardhun - inkuadrohet thotë, Gjurashin Ujkashi.

-Nuk kam gajle se s' kanë ardhun, secili le t' jetojë ku të dojë. Tekefundit, një jetë qeni kemi, le ta ngrysim ku të mundim, vetëm Selim jeniçerin mos ma përmendni, se as gjumin e natës nuk e baj dot...!

Gjatë atyre ditëve që kthyer në koloninë afër Nishavës, Urania, njëra nga tri vajzat e Malmirit të rrëmbyera nga cubat. Edhe pse rreth 25 vjeçare dukej shumë më e moshuar, nga mundi dhe nga të ligat, që ia kishin punuar cubat, si dhe nga jeta e shturur për një vit, që kishte jetuar mizorisht e dhunshëm në harem. Me vete kishte marrë edhe bijtë e vegjël: Samuilin një vjeçar, ngarkuar në shpinë, ndërsa Ivanin tre vjeçar e tërhiqte përdore.

Në prani të Andre Qirjaqit, i cili ishte kushëriri i saj i parë, vëllait, Marinit, të cilin e kishte lënë të vogël dhe në prani të nënës Nastasije, që po lëngonte në shtratin e vdekjes, kishte rrëfyer tërë emocione e dhembje ngjarjet prej kohës, pesë vjet më parë, kur tri vajzat malmirase qenë rrëmbyer, në çastin kur për herë të parë kishin dalë për ta soditur Nishavën.

Një cub nga Nishi, me disa keqbërës të tjerë, fillimisht i kishin marrë me të mirë dhe kishin kërkuar të martoheshin me to. Mirëpo, meqë asnjëra nuk e dinte gjuhën, dhe rezistojnë kundër rrëmbimit, ata i torturojnë fizikisht, e më pas edhe i dhunojnë. Kryecubi Nikoliq, i cili kishte lidhje me një njeri të haremit të pashait të Nishit, kishte rënë në ujdi dhe për pak lira i kishte shitur të tria. Dy shoqet e Uranisë, Mrika dhe Donika, të cilat ishin më të reja në moshë dhe shumë të bukura, harembashi i kishte përcjellë për në Stamboll, ndërsa Uraninë e kishin mbyllur në haremin e Begzad beut, në Nish. Pas një viti, Urania kishte ikur nga haremi, por nuk e gjente dot rrugën për t'u kthyer në koloninë e të shpërngulurve, meqë kishte jetuar në një vend të mbyllur larg qytetit. Rrugës takon një tregtar ambulant, rashjan, paksa të moshuar. Ai e heton se ishte grua e ikur. E kishte ftuar, që të qëndronte pranë tij, në mënyrë që të mos binte

në sy të njerëzve, duke parë qëndrimin e saj të hutuar. Rashjani e shfrytëzon rastin dhe e bën për vete Uranien. Ajo, i kishte rrëfyer historinë e saj të dhembshme rashjanit, ndërsa kishte kërkuar nga ai, që të paktën ta kthente në koloni vetëm njëherë, aq sa të shihte nënën dhe vëllanë e vogël. Rashjani, të cilin e quanin Stefan, e kishte mbajtur me premtime, por asnjëherë nuk e kishte lejuar të largohet nga shtëpia, duke e frikësuar atë, se po ta zinin zaptitë apo sejmënët do ta varnin në litar. Stefani kishte qëllim ta frikësonte, meqë druante se ajo nuk do të kthehej, pasi që ishte e re, ndërsa vetë ishte shumë më i moshuar.

Urania, në jetën bashkëshortore me Stefan Rashjanin kishte lindur dy djem. Ndërkohë nga xhelozia që kishte për gruan e re, Stefani dyshon në vardisjet dhe veprimet e rrogëtarit të shtëpisë. Një ditë ata zihen dhe rrogëtari, duke qenë në rrezik jete, e godet me sëpatë në kokë Stefanin. Nga goditja fatale, ai mbetet invalid i përjetshëm, i palëvizshëm. Punët e shtëpisë dhe të pasurisë i ngarkon mbi supet e Urania. Pas një javë qëndrimi në familjen e saj të përgjysmuar, në koloninë shqiptare e Nishavës, ku i kishte parë dhe ishte çmallur me njerëzit e gjakut të saj, ajo vendos që së bashku me të ëmën e sëmurë dhe vëllanë Marinin, asokohe 10 vjeçar, të kthehet në shtëpinë e burrit të saj, në fshatin Starovë, afër Rashës. Ashtu i kishin preferuar edhe kushërinjtë dhe kolonët e tjerë. Gjatë kohës që Urania kishte qëndruar te të vetët në Bregun e Nishavës, Stefani kishte vdekur në rrethana të pasqaruara. Fqinjët e kishin varrosur, duke menduar se gruaja me fëmijë e kishin braktisur.

Dy javë pas kthimit, një natë vonë, në shtëpinë e Uranisë futet rrogëtari, Radomir. Ajo shqetësohet tej mase me praninë e tij, meqë ai konsiderohej fajtor për plagosjen e mbase edhe për mbytjen e burrit të saj.

-Si nuk të vjen turp, ti je shkaktari i vdekjes së burrit tim dhe më vardisesh! - i thotë Urania në gjuhën rashjane e me zë të ulët, për të mos dëgjuar ndokush.

-Për ty i bëra të gjitha, si mund të më refuzosh!- i thotë dhe e

pushton për beli me fuqinë e një mashkulli epshor.

-Mos, mos, o njeri i lig, mos...

Urania nuk kishte bërë ndonjë përpjekje të veçantë për të mos iu dhënë ish rrogëtarit, pretendentit për burrë, meqë ishte i ri, i shëndoshë dhe i aftë për të gjitha punët. I vinte keq për bijtë. Si mund të bëhej grua e vrasësit të babait të dy bijve të saj? Mendimi i tillë e tmerronte, ndërsa iu kishte lëshuar në dorë fatit dhe kraharorit të burrit të ardhshëm. Në orët e hershme të mëngjesit derisa rrogëtari Radomir, po bëhej gati të dilte tinëz nga shtëpia, ku kishte derdhur djersë plot 10 vjet, i kishte treguar Uranisë, se ia kishte shpejtuar vdekjen burrit të saj, dhe ishte i gatshëm të priste vetëm një muaj. Pas një muaji, ai do të kthente edhe njëherë. Nëse Urania e pranonte për burrë, dhe e bënte pjesëtar në pasuri, pasuri e cila tekefundit sa ishte e Uranisë aq ishte edhe e tij, meqë aty kishte derdhur djersën plot 10 vjet, ai do pranonte të bëhej burrë me kurorë, në të kundërtën nuk do të priste më gjatë.

Edhe pse nëna e Uranisë ishte buzë vdekjes, ajo kërkon mendimin e saj për t'u martuar me Radomir rrogëtarin. Nastasija, që po numëronte ditët e fundit të jetës, e gëzuar më në fund që kishte gjetur vajzën e humbur, i jep leje për t'u martuar sërish.

-Mos e lësho rastin, oj bi! - i kishte thënë. Ki fat qi rashjani merr një vejushkë me dy fëmijë. Burri ansht shtylla e shpisë...

-Po kur t' rritën cullët moj mamë, ata do të m'sojnë se Radomiri nuk ansht tata i tynet, madje herdo kur' do ta kuptojne se ai në njifarë doret ansht edhe vrasësi i tat's tyne, si t' baj, qyqja una?

-Fëmijët i ruen Hyji, thotë dhe bën kryq, duke e përkëdhelur, Samuilin e vogël, që kishte fjetur afër saj.

-Ata janë t' vegjël ndërsa Radomirin e kan' n' vend t' tatës. Nuk t' ka ndodhun kjo vetëm ty, moj bi! Sa e sa burra jan' vramun e do vriten për gratë. Ai qi ansht ma i forti, kurdoherë e ka marrë për gruo, ate qi synuo e ka. O zot qi je ndë qiellt, na i fal mkatet, neve mkatarëve të humbun, -thotë ajo dhe sërish bën kryq.

Në vjeshtë të vitit 1695, në mesin e trupave shtesë për fortifikimin e Beogradit qenë radhitur edhe 3000 ushtarë shqiptarë nën komandën e Tursun Mehmed Pashës. Po në atë kohë, në shumë vende të Rashës dhe të rrethinës së Pashallëkut të Beogradit, kishte edhe një shumicë banorësh të dyndur krishterë, të fisit Kelmend, të cilët në mars të vitit 1690, iu kishin bashkuar patriarkut Arsen. Ata qenë dyndur nga Malësia e madhe e Dukagjini, drejt Pejës, Sanxhakut, Nishit dhe qenë vendosur në vende të ndryshme e deri në afërsi të Kragujevcit e Aleksincit. Popullata rashjane, vendëse, shqiptarët e islamizuar i identifikonte si arnautë, ndërsa shqiptarët e krishterë të prejardhjes ortodokse e katolike sikurse ishin kelmendasit e disa të tjerë, pranoheshin si vëllezër, meqë e kishin ruajtur identitetin e tyre fetar.

Ndërkohë në vjeshtën e dytë të vitit 1695, përhapet lajmi se arnautët e Tursun Mehmed Pashës ishin lënë të lirë të plaçkitnin rajën vendëse, e cila nuk i paguante taksat e larta, as të dhjetat. Një grup cubash të rrethinës së Nishit, në shenj hakmarrjeje, sulmojnë Bregun e Nishavës, rrahin e plaçkitin banorët e shpërngulur dhe iu rrëmbejnë shumë krerë bagëti. Banorët vendës kishin paraqitur ankesë autoriteteve turke dhe mirëbërësit të tyre, atit Arsenije, por as turqit, as Ati Arsenije, nuk kishin ndonjë mundësi të iu dilnin në ndihmë për t' i mbrojtur nga cubat. Ata, ishin edhe vetë të rrezikuar. Me qëllim për të ruajtur gjënë e gjallë, por edhe pasurinë tjetër të tundshme, e cila që bëre pre e përhershme e cubave, me qëllim për të ruajtur vajzat dhe përgjithësisht grarinë, të cilat ishin po ashtu në shënjestër të keqbërësve, dhe me qëllim për të organizuar një vetë mbrojtje dosido, një ditë të vjeshtës së tretë të vitit 1695, tubohen për të shqyrtuar problemet e tyre kolonët drenisarë, të cilët tanimë iu kishin adaptuar kushteve të jetës në brigjet afër Nishavës, në periferi të qytetit.

Në konakun e Shën Jevrosimës, në këndin ku kishte pijetoren e tij

Andre Mihajli, qenë tubuar: Gjin Dhjaku nga Troja, Gjurashin Ujkani nga Petrashi, Stefan Ujku dhe Mihail Ipshi nga Sadrani, Jovan Plaku nga Ndreniku, Andre Mihajli, i zoti i pijetores dhe kushëriri i tij Ndue Qirjaqi. Ishte paria përfaqësuese e vëllazërive të shpërngulura, të cilët atë natë marrin disa vendime lidhur me vetë mbrojtjen e kolonisë së tyre, meqë pushteti turk nuk iu ofronte ndihmë si të krishterë që ishin, ndërsa banorët vendës ishin kryesisht raje e nëpërkëmbur, apo kryengritës që jetonin maleve duke plaçkitur karvanët e tregtarëve dhe banorët vendës.

Ishte hera e parë që kolonët po shqyrtonin një çështje me rëndësi dhe nuk e kishin paralajmëruar kryemurgun Mikail. Ai që dhënë pas punëve të Manastirit dhe gjithnjë e më rrallë shihej në mesin e kolonëve.

Pas bisedimeve të gjata, që arritur marrëveshja që Mihajl Sadrani, Gjurashin Ujkani dhe Ndue Qirjaqi të ruanin koloninë, sidomos gjatë natës dhe në orët e hershme të mëngjesit. Për shërbime të tilla ata do të merrnin nga bashkëvendësit të ardhura të rregullta vjetore, që kapnin shumën e punës mesatare vjetore të fitimeve të një bujku të vyer. Në çdo vit ata edhe mund të ndërroheshin dhe do të zgjidheshin tre të tjerë nga djalëria, në mënyrë që të sigurohej një mbrojtje paraprake, pasi që jeta në koloninë e tyre dita ditës bëhej edhe më e rrezikshme.

IV

Prangosja e Gjon Lekut dhe Zahari Gashit, kishte qenë kompromis për të mos lejuar të ndodhte tragjedia e rëndë në Ndrenik. Por ishte tragjedi më vete për ndrenikasit dhe të gjithë banorët e Drenisë burgosja e Gjon Lekut, trimit, ndër të vetmit në ato anë, të cilit i shkonte për shtati, fjala dhe shpata.

Ndrenikasit kishin mbetur pa prijës. Selim agai kishte shënuar edhe një fitore tjetër, falë djallëzisë së tij dhe përkrahjes që kishte nga qeveritarët. Ndrenikasit kishin ndaluar punët rreth rindërtimit të kishës. Kishte filluar koha e parapërgatitjes për pranimin e fesë së re nën masat administrative të taksave të rritura për të gjithë krishterët. Pozita e Gjon Lekut për këshilla dhe ndonjë mosmarrëveshje të fshatarëve i drejtohej Krap Lekut, vëllait të tij, ndërtimtar, i cili ishte po ashtu burrë i mençur, por nuk e kishte trimërinë dhe zhdërvjelltësinë e Gjonit.

Idriz Kadiu i Prishtinës, sipas padisë së Selim agait dhe në saje të provave, që thuhej se kishin bërë hetuesit, pas tetë muaj paraburgimi, kishte shpallur fajtor Gjon Lekun dhe Zahari Gashin, për përleshjen me pasoja që kishte ndodhur në Ndrenik. Të dy qenë dënuar me nga 10 vjet qëndrim në zandan të mbyllur, e 10 vjet të tjera me internim të detyrueshëm, në Selanik apo në ndonjë burg tjetër të largët. Gjon Leku e dinte se Kadiu, ashtu sikurse të gjithë qeveritarët turq e pranonin ryshfetin, dhe po t'iu jepnin para të majme brenda vitit mund të liroheshin nga burgu. Në vizitën e parë që i kishte bërë Simon Shortari, vëllait të tij në burgun e kazasë së Prishtinës, Gjoni kishte porositur vëllanë të bisedonte me Mulla

Ibrahimin dhe mundësisht ta bindte, që hoxha ta vizitonte në burg. Simoni e kishte kuptuar qëllimin e Gjonit, dhe sapo ishte kthyer, kishte trokitur te dera e hoxhës në Komorë. I kishte lënë porosinë duke marrë rrugën për në Ndrenik.

Hoxhë Ibrahimit i kishte qeshur Nuri. Dëshira e tij e pakufishme ishte që ta joshte në fenë e re Gjon Lekun, i cili mund të tërhiqte prapa tërë të krishterët e katundeve. Hoxha, kishte detyrë speciale, që për çdo vendim apo fjalë me rëndësi, të bisedonte paraprakisht me Selim aganë. Ai nuk guxonte të vizitonte një të burgosur “qafir” në burg, pa lejen e agait, gjakatar.

Të nesërmen, Hoxhë Brahimi, troket në sarajin e agait në Komorë. E kishte përshëndetur me selam, por Selim agai zakonisht nuk e kthente përshëndetjen, ndërsa kur këtë e drejtonte ndonjë njeri me autoritet, apo për të cilin kishte respekt, ia kthente sipas zakonit.

-Ç kemi tjetër veç selamit- hoxhë Janxhiku. Ishte hera e parë që agai ia përmendte nofkën, e cila hoxhës babaxhan nuk i bënte fare përshtypje për të keq.

-Ja si të përbuzin kryqalitë, dhe ti gjithnjë e më i butë po bëhesh. Dëgjo, kam frikë se një ditë, ti do të kthehesh në fenë e tyre, dhe pop më të mirë se ty nuk kanë për të gjetur Komora e Drenisa. Selim agai kishte qeshur me të madhe, ndërsa hoxha pëshpëriste me zë të ulët një ajet të Kur’anit.

-Kam një rixha aga- i drejtohet hoxha në gjuhën turke meqë ashtu kishte filluar vetë agai. Ndërkohë që ulur në minder dhe nxjerr tespitë nga xhepi.

-E di, hoxhë efendi!

-Si e ditke, jahu?

-Po ku ka punë, zënkë, ndodhi, bela, maxharra, për të cilën nuk di Selim agai?

Hoxha kishte rrudhur krahët dhe priste bashkëbiseduesin se ç’ donte të thoshte. Nuk ia merrte mendja se Selim agai dinte qëllimin e vizitës.

-Mund ta vizitosh Gjon Lekun e drejt, por ama të kesh ku-

jdes. Nëse mendon, që i ke zënë bishtin me derë, këtë e ke nga unë, dhe tash mund ta shfrytëzosh, por ama të kesh kujdes. Ai është dreq njeri. Dhe ç' është më e keqja, është trim, dhe ka autoritet. Gjon Leku më duhet i gjallë vetëm si njeri i thyer, madje qoftë edhe si mysliman i keq, laraman më duhet. Nuk më duhet i lirë si i krishterë kokëfortë, e kupton tani?

Hoxha kishte pohuar me kokë dhe për herë të parë kishte filluar të ndiente një frikë të pashpjegueshme nga Selim agai. Sesi iu kishte përfytyruar fytyra e xhelatit Nuradin, i cili ia kishte shkurtuar kokën babait të tij. I dukej se ishte e njëjta fytyrë dhe duke e shikuar, sikur ishte hutuar nga frika. Habitej sesi nuk i kishte vërejtur më parë tiparet e fizikut të xhelatit Nuradin, në figurën e Selim agait.

-Evet hoxhë efendi! - mund të shkosh dhe të kujdesesh për punët tua. Gjithnjë e ke ndihmën time, por kudo ku të shkosh, prapa e ke edhe hijen time. Kujdes mulla Ibrahim! Kujdes, hoxhë Janxhiku, i kishte thënë në ndarje, pa u përmbajtur nga e qeshura.

Hoxha ishte hutuar. Në raste të tilla këndonte ajete të Jasinit, por as ato nuk i bënin dobi.

Një javë pas bisedës me Selim aganë, mulla Ibrahim kishte marrë lejen speciale nga drejtori i Hapsanës të Prishtinës, për t' i bërë vizitë një hapsanexhije kryçali.

Gjon Lekun e nxjerrin nga bodrumi i lagësht i burgut te Saraji i kajmekamit, ku ndodhej burgu i rëndë, dhe ku zakonisht mbaheshin të pranguar të burgosurit e krishterë. Ai mbante në duar dhe në këmbë pranga të rënda. Gjatë muajve sa kishte qëndruar në burg, qe tretur. Nuk e kishin rruar, meqë ishte bërë zakon në burgje, që kryçalitë të mos i rruanin. Morrat i dukeshin duke lëvizur nën leshrat. Edhe pse e kishte lëshuar fuqia fizike nga mungesa e ushqimit dhe fjetja në tokë, Gjon Leku mendjen e kishte shumë të kthjellët.

Pasi ishin përshëndetur në prani të rojtarit të burgut, Gjon Leku i thotë.

-M' nxirr nga k'tu!- hoxhë efendi. Ti e di fort mir' se jam krejtësisht i pafajshëm, po n' koft' se pafajësinë duhet paguomun me

dukat, kët do ta bajnë vllaznit e familja ime. T' lutëm qi edhe Zaharinë e shkretë ta kesh në kujdes. Nuk mjaftoi qe i vrane gruen shtatzanë të shkretit, por e denuen 20 vjet burg.

-O rob i Zotit!- Ti e di ma mirë se una si dilet nga këtu,- ia kthen hoxha. Ti e di ma mirë se una, perse të kanë ngujue këtu, dhe perse të mbajnë n' pranga. Una ta kam treguo rrugën, - o njeri i Perëndisë. Dhe ajo rrugë ansht shpëtimi i vetëm, e vetmja rrugë tash për tash!

-Provo me lira, hoxhë efendi!

-Mos e derdh kot pasuninë e fituome me njersë të ballit, o njeri i Zotit, sepse s' ban fajde!

Në kthinën e korridorit të burgut kishte rënë qetësi varri, Vetëm prangat e Gjon Lekut lidhur në duar e këmbë, herë-herë e prishnin qetësinë. Gjoni nuk kishte më çfarë të fliste. Nuk kishte çfarë i ofronte tjetër as mulla Ibrahimit të urtë dhe të devotshëm. Dy rrugë kishte Gjon Leku, ashtu sikurse ndodh gjithmonë në jetë, por të dyja me rreziqe. Njëra ishte rruga e ndërrimit të fesë dhe humbjes së identitetit, e tjetra, rruga të cilën e kishte kaluar me mund e përplot rreziqe, deri në atë ditë. A paguhej të shtyhej më tutje? Çka do të mbetej nga Gjon Leku, edhe nëse do të mbijetonte 20 vjet në burg. Në rastin më të mirë nëse dilte gjallë nga zandani, një grusht eshtra njeri do të dilte.

Hoxha qe ndarë shpresë-thyer nga Gjoni. Ai nuk ishte nga ata që i binte moh fesë së vet. Gjon Leku, i cili nuk ishte edhe aq besimtar i devotshëm, por kishte diçka tjetër që nuk thyhej te ai. Ishte krenaria, dinjiteti i burrit, sedra dhe përkatësia. Ai mund të vdiste në zandan, mund ta grinin copa-copa dhe nuk do të ndërrohej, aq më keq tani kur ia kishin lënduar krenarinë dhe ndodhej i pranguar.

Shpresa e hoxhës se do të mund ta bindte Gjon Lekun të pranonte qoftë edhe ndërrimin formal të fesë, sikur ishte fanitur. Mbase pas disa vitesh në burg ai do të thyhej, por i dhimbsej po aq sikur të ishte besimtar i fesë islame. I dhimbsej, sepse, në radhë të parë, ishte njeri që askujt nuk ia punonte të ligën prapa shpine, nuk vidhte, nuk

përvetësonte gjënë e huaj, edhe pse i kishte të gjitha mundësitë për ta bërë këtë. Nuk dhunonte dhe nuk bënte asnjë paudhësi. Njeriu i tillë, sipas gjykimit të hoxhë Ibrahimit ishte edhe mysliman edhe i krishterë, madje ishte diçka më tepër. Hoxha nuk e merrte me mend përse ai njeri këmbëngulte aq shumë në fenë e tij përderisa, as ishte prift, as murg as ndonjë autoritet fetar. Ishte hera e parë që ai kishte hasur në një njeri të tillë, për të cilin kishte simpati të veçantë. Por ishte edhe hera e parë, që me çdo kusht do të provonte, jo ta thyente por ta joshte, ta bindte se me kalimin në islam nuk ndërronte asgjë sa i përket brendisë së devotshmërisë fetare e njerëzore të njeriut.

Disa ditë pas vizitës, pa lejen dhe pa dijen e Selim agait Hoxhë Ibrahimit kishte vizituar familjen e Gjon Lekut, vëllezërit, bijtë, gruan dhe vajzën. Iu kishte bërë thirrje që mundësisht ta bindnin Gjon Lekun, se pranimi i fesë tjetër, ishte rruga më e lehtë, mbase edhe e vetmja e lirimit nga burgu dhe humbja më e vogël, që me këtë rast do të pësonte familja.

-Po sikur të ndërrohemi ne, mulla Ibrahim, a do ta lironin nga burgu?-pyet Krap Leku, vëllai i Gjonit, në prani të të gjithë anëtarëve të familjes.

-Secili ndërrohet për vete. Po ta ndërrojë fenë Gjoni dhe po të përhapet kjo, për ju të familjes, por as për nafuzët e Ndrenikut nuk pyet ma askush, -ia kthen Hoxha. Ndërkohë Mara, bija e Gjon Lekut, vajzë 18 vjeçe ende e pafejuar, ia ofron hoxhës një tas qumësht deleje. Tasin e vendos tërë kujdes mbi tavolinën e drurit, përballë shtëpisë së gurit, ku hoxha rrinte ulur dhe në dorë mbante ato rruazat e praruara ngjyrë kadife të tespive. Ata kishin mësuar tanimë, që sa herë që kthente hoxha te ndonjë familje krishterësh ta gostitnin me qumësht, meqë ai nuk pinte pijet, as hante gjellën, që ata përgatisnin. Ai merrte vetëm bukën dhe qumështin.

-Të dhashtë Zoti, oj bi! Falënderimi i hoxhës dhe fjala e tij e afërt për familjarët, ngjallnin shpresë te të krishterët shpresë humbur. Ata tanimë nuk kishin prift, por kishin një njeri të perëndisë, një njeri aq të devotshëm, madje shumë më të devotshëm se ati Mikail. Për më

tepër hoxha nuk pinte, nuk dehej, nuk shante, nuk kërkonte kurrë farë takse. E vetmja gjë që ai kërkonte ishte që ata të ndërronin emrat, të mos luteshin në kishë, e cila edhe ashtu ishte rrënuar, dhe të përfillnin besimin e tij. Mirëpo, Krap Leku dinte edhe faktin se nuk ishin të gjithë hoxhallarët sikur mulla Ibrahimimi. Por, nuk e merrte dot me mend, përse ky mulla aq shumë brengosej për Gjon Lekun. Hoxha iu kishte rrëfyer të pranishmëve në shtëpinë e Gjon Lekut se edhe babai i tij, të cilin e përkujtonte me respekt dhe me lot në sy, kishte qenë kryqali. Nuk e kishte rrëfyer tërë historinë fatkeqe të familjes së tij, por ishte mjaftuar me atë fakt, për t'iu dhënë të kuptonin se derisa ai, një njeri i mirë dhe i sjellshëm, kishte ndërruar fenë e vjetër me një fe të re, përse të mos e bënë këtë edhe të tjerët.

-Të vetmen mb'shtetje kemi te Zotynë, te Shën Mria dhe te ndera e besa jote, o hoxhë!- thotë Donika, gruaja e Gjon Lekut.

-Shën Mrisë, që thu' ti moj fisnike, -ne i themi Mejreme. Ishte e pastër dhe Zoti e kishte sprovu' karshi botës. Ajo ishte nana e Hazreti Isës, me dhurimin dhe përcaktimin e Zotit. Myslimanët besojnë se hazreti Isa nuk ka vdekun, por shpirti i tij ansht ndë qiell, dhe njojtë me përcaktimin e të Madhit Zot, do të kthehet në tokë... Me orë të tëra kishte qëndruar hoxhë Ibrahimimi te familja e Gjon Lekut. Ai, pak nga pak, po ia arrinte qëllimit. Kishte kuptuar me kohë se familjet e ndershme, të paarsimuara fetarisht, shumë me lehtë bindeshin për ta ndërruar fenë. Ato familje, që kishin arsimim të duhur fetar nuk luhateshin. Ai, si besimtar i devotshëm bënte përpjekje që të përfitonte një njeri të mirë dhe të aftë sikur ishte Gjon Leku, mirëpo e dinte edhe faktin se vetëm derisa ishte i tillë, si Gjon Leku, vlente, përndryshe do të zbehej autoriteti i tij. Mirëpo si besimtar me përvojë, ai e dinte se në mesin e të krishterëve mjaftonte të thyhej kryefamiljari, familjarët e tjerë nuk pyeteshin.

Hoxhë Ibrahimimi dita ditës ambientohet me Lekajt. Një ditë gruaja e tij, Melihate hanëmi kishte vizituar Donika Lekun, bashkëshorten e Gjon Lekut. Po vonuar, Donika së bashku me bijën e saj, Marën, vizitojnë familjen e hoxhës në Komorë.

Kjo vajtje-ardhje i kishte bërë përshtypje të keqe Selim agait, dhe një ditë kishte thirrur hoxhën në divanhanen e sarajit të tij të ri, ku zakonisht pushonte dhe thithte nargjilenë.

-Mor hoxhë efendi!- kishte filluar bisedën Selim agai. Që puna jote me Gjon Lekun ka dështuar, këtë po e shoh, por unë kam frikë se mos po ndodh sikur me atë fjalën e urtë, të cilën edhe mund ta kesh dëgjuar nga arnautët: “Shkon Shyta për të marrë brinat, por i lë edhe veshtë”. Ishte një krahasim i vrazhdë, por që i shkonte karakterit të Selim agait. Me gjithë cinizmin e shprehur të agait, hoxhë Brahimi nuk ishte tundur nga qëndrimi i tij.

-Më mirë disa vjet për ta bindur një besimtar të kthehet në fe, sesa të kthesh me dhunë 20 përnjëherë. Njëherë pejngamberit, alejhsi selam i marrin myzhde, se në fenë islame po vinin togje-togje arabët e egër. Muhamedi kishte qajtur. “Përse qanë?” -e pyeten. Ai ua kthen: “Qaj sepse, kështu sikur po vijnë sot togje-togje, një ditë, po kështu, me shumicë e togje-togje do të ikin nga feja”.

-Nuk kemi kohë për të pritur imam efendi, ia pret shkurt, Selim agai, në gjuhën turke. Ai kishte filluar të dyshonte madje edhe në vetë përkatësinë fetare të hoxhës. Nuk e dinte historinë e familjes së tij, dhe pikërisht për këtë hoxha nuk ia kishte rrëfyer askujt, sepse Selim agait i frikësohej më shumë seç i frikësoheshin të tjerët.

-“La ikrahe d-dini”, thuhet në Kur`an, Selim aga dhe kjo e përkthyer do të thotë, nuk ka fe me detyrim, me dhunë.

-Po të ishte ashtu si thua ti, ne këtu nuk do të kishim asnjë mysliman.

-Këtë nuk e them unë, as e kam shkruar unë, e thotë Kur`ani i shenjt, bazamenti i fesë sonë të vërtetë!

-Mor hoxhë, po të ishte interpretuar Kur`ani, kështu sikur bën ti, po të ishin të gjithë hoxhallarët të durueshëm sikur je ti, ne këtu nuk do të kishim asnjë mysliman për be!

-Kam 220 vetë të regjistruar dhe shumica prej tyre vijnë edhe në xhami. Po aq të tjerë kanë filluar të luhaten..

-Po aq ishin qysh kur erdhe këtu pesë vjet më parë. Mos harro

se 10 katundet e kësaj ane, së bashku me Komorën bajnë afër 5 mijë nefuzë.

-Unë bëj punën time Selim aga dhe ta kem rixhanë, më jep afat të mundohem e të provoj mënyrat e mia. Nëse arrij të kthej paqësisht Gjon Lekët, të tjerët vijnë vetë.

-Këtu mendoj se është gabimi yt. Ti duhet të flasësh kundër tij, në mënyrë që të thellohet përçarja, sepse sa më të përçarë të jenë kryqalitë, aq më lehtë i baj zap, sidomos tani kur kam në zandan Gjon Lekun, shejtanin.

-Por ama po e mban pa hak. Madje ai është krejtësisht i pafajshëm. Allahu nuk thotë kështu, edhe pse ai është kryqali.

-Feja e vetme e Allahut është dini islam, efendi, sikur e harrove? Ine dine indallaul-islam, thotë kurani.

-Nuk e kam harruar, por e di se ata që detyrohen dhunshëm ta pranojnë fenë, ata, në xhami në vend të lutjeve për Allahun pëshpëritnin lutjet për Krishtin e tyre.

-Aq më bën kjo punë, hoxhë efendi. Unë dua të rritet numri i myslimanëve, në mënyrë që kur të raportoj te Pashai në Prishtinë, të më rritet rytbeja, ta trashi miqësinë me pashain dhe të kem përfitime edhe më të mëdha, kjo më duhet mua, mulla Ibrahim!

-Këtu nuk përputhemi, Selim aga, ta kem rixhanë. Po të ishte kështu, ne mund t'i regjistrojmë si myslimanë që të gjithë, por sa pare bën kjo?

-Mua më duhen të paktën treqind apo katërqind myslimanë në vit, më kupton. Të sjell edhe dy tre hoxhallarë e myezinë të tjerë, t'i kesh për ndihmë. Mulla Ibrahimin e kaplojnë mornica të ftohta dhe fytyra i qe zverdhur. Frikësohej mos Selim agai do të provonte t'i ngultë në hu, apo t'i varte në litar, ata që nuk pranonin të ndërronin fenë. Hoxha kishte dëgjuar se ashtu ishte vepruar kohë më parë në Magjaristan. Jo vetëm njëherë kishte përdorur metoda të tilla të egra Selim agai dhe ata që e ndiqnin pas. Mizori të tilla kishte parë me sytë e vet, në Manastir kur ende ishte i ri. E shikoi edhe njëherë dhe sërish iu bë se po e shihte pikërisht figurën e xhelatit Nuradin, figurën e Ib-

lisit të mallkuar. Ngaqë ishte turbulluar, Selim agai nga ana e tij fillon të thellojë dyshimet që kishte në punën e hoxhës. Sa për t'i kurdisur ndonjë të paqenë dhe për ta larguar, madje edhe duke e shqelmuar, këtë mund ta bënte fare lehtë, pa pyetur as kë dhe pa i dhënë llogari askujt, por kishte diçka atërore në qenien e hoxhës, që i dukej se nuk mund të çonte dorë në të. Kishte diçka nga feja e vërtetë e islamit nga bazamenti, të cilin nuk e përfillnin të gjithë hoxhallarët. Megjithatë, pikërisht sepse ishte i tillë, i dukej tepër i rrezikshëm, madje edhe i dyshimtë. Mirëpo nga ana tjetër e dinte se hoxha gëzonte autoritetet te pashai i Prishtinës.

-Të merremi vesh, mulla Ibrahim. Unë nuk kam kohë për të pritur. Ti e di detyrën tënde dhe kur të vish herën tjetër këtu, dua rezultate e jo arsyetim me ajete të Kur'anit. Nëse të duhet ndihma ime, ndihma e çaushëve dhe sejmenëve të mi, atë ndihmë kërko dhe do ta kesh pa kursim...

-Mua më duhet afat, më duhet ta lirosh nga zandani Gjon Lekun dhe Zahari Gashin, pastaj kam uzdajë te Allahu i madhnueshëm se nuk do të më mungojë ndihma e tij.

-Zahariun, mund ta fal, Gjonin, vetëm nëse pranon të ndërrojë fenë derisa është në zandan, ndryshe jo...

V

Në vitin 1699 katundet e Drenisës i kishte përfshirë thatësira fatale, e cila nuk mbahej mend. Shumica e banorëve të Petrashit, Malmirit, Sadranit, Banjës, Ndrenikut, Konzharikës, Alpshit, Berishës, Trojës Karaxhetit, Dukasit, Sankovës, Korrotit, Çikatit e katundeve të tjera kërcënoheshin për t'u shfarosur nga thatësira. Astrologët kishin vërejtur një si skuqje të qiellit, e cila qe pasuar me rritjen jashtë normales së temperaturave.

Prej prillit, e deri kah fundi i gushtit të atij viti, i cili do të mbahej mend si viti më i rëndë i zisë së urisë, nuk kishte rënë asnjë pikë shiu. Elbi, gruri, tërshëra, meli, ishin djegur. Vetëm misri i mbjellë në arat, të cilat vaditeshin me ujët e lumenjve, kishte arritur të merrte tek-tuk ndonjë tramak. Qenë djegur edhe kullosat. Thatësia kishte dëmtuar edhe pemët, rrushin, kumbullat, dardhat, perimet, fasulen, kungujt. Gjithçka ishte djegur dhe kishte tretur. Edhe bari ishte djegur dhe lumenjtë kishin përgjysmuar ujin, disa kishin shterë.

Shumë pyje i kishte përcëlluar edhe flaka e zjarrit të vënë nga pakujdesia e njerëzve të papërgjegjshëm. Në vend mbretëronte një frikë e arsyeshme se shumica e banorëve do të vdisnin nga uria. Familjarët më të kujdesshëm kishin shitur, kush lopën, tjetri dhitë, delet, dhe kishin blerë misrin për të kaluar dimrin. Disa të tjerë rronin me zierjen e barishteve, duke iu shtuar barishteve të ndryshme fije të rrajkuqeve, apo fletëve të ahut e ufullave, disa grushte miell misri. Disa nga fshatarët kishin vjelë mollët dhe dardhat e egra, duke i rezervuar pastaj nëpër tavane dhe kthina të ndryshme, për të mos u kalbur.... Dikush kishte rezervuar breshkët, dikush kishte zënë

vjedullat e iriqët për t'i pasur për ushqim gjatë dimrit, sekush vriste derrat e egër, kaprojtë, drenat. Mishin e thanin duke tymosur në flakën e zjarrit.

Fshatarët që kishin arat e tyre të vadës, e ruanin misrin, meqë sapo kishte filluar të ndante kokrrat nga boça, njerëzit e uritur i thyenin shtalbet, i piqnin në zjarr dhe i hanin. Frika nga uria kishte stepur çdo buzëqeshje. Fëmijët i tregonin njëri- tjetrit fjalët që dëgjonin nga të rriturit. Ata parashihnin se shumica e banorëve do të vdisnin, ndërsa fëmijët, pasi të vdisnin do të bëheshin engjuj dhe do të fluturonin në qiell me flatra, si të kerubinëve.

Njerëzit e paditur, urinë ia përshkruanin largimit nga rruga e zotit. Të krishterët kritikonin dhe satanizonin njëri- tjetrin, sepse sipas bindjes së disa prej tyre, zoti i kishte dënuar me thatësi, për shkak të heqjes dorë nga feja. Plaka, Marie Leku e Ndrenikut kishte paraparë vitet e urisë, pikërisht sikur kishte ndodhur në kohën e Josifit, të birit të profetit Jakob. Të ikim nga ky vend i mallkuar, kishte lëshuar gjëmën, e sigurt se do të vdiste urie, meqë ishte ndër familjet më varfanjake të fshatit.

Ata pak krishterë, të cilët në dy tri vitet e fundit ndërruan fenë përhapnin fjalë se, Allahu i kishte dënuar me thatësi fe keqët, ata që nuk po pranonin ta ndërronin fenë e keqe me një fe të mirë, sikur kishin vepruar vetë.

Familja e Gjon Lekut dhe të vëllezërve të tij në Ndrenik, nuk ishte goditur gjithaq nga thatësia, por e keqja dhe e mira ishin të përbashkëta për të krishterët. Do të vinte koha kur fqinji të mbetej te dera, i këputur nga uria, duke kërkuar një okë miell. Dhe ishte tepër e vështirë ta ktheje duarthatë, pavarësisht se për pak kohë rezervat do të mbaronin dhe pastaj edhe mirëbërësi do të kthehej në lypës. Ishte sprovuar kjo edhe herëve të tjera, sepse vitet e urisë nga pasojat e thatësisë, ri përsëriteshin përafërsisht në çdo tridhjetë vjet. Dhe për më keq, periudha e thatësisë zgjaste, tri deri në shtatë vjet. Por sapo rifillonte jeta, njerëzia harronin zinë e urisë dhe sërish gjithçka niste nga e para.

Zija e përgjithshme e urisë paralajmërohej në çdo bisedë dhe ishte preokupimi i vetëm i të gjithëve, i varfanjakëve por edhe i të pasurve.

Si t'ia bajmë?

Do t'vdesim uje!

Do t'shfarosemi!

Na ka denue Zoti!

Ky ansht ndëshkimi, me t'cilin zoti i ka denue dikur moti faraonët e pafe!

Ishin këto ankimet e përditshme që paralajmëronin kob. Frika nga uria, për shkak të thatësirës fatale, i kishte kapluar edhe të pasurit. Pleqtë kishin rikthyer në kujtesë vitet e zisë së urisë që mbanin mend dhe rrëfenin tregime të trishtueshme. Aleks Mati nga Malmiri rrëfente për kohën kur kishte përjetuar zinë e urisë në moshën 10 vjeçare. Vetëm ai kishte shpëtuar nga e tërë familja, meqë e ëma ia kishte lënë në shtëpi vëllait të vet, në Petrash.

Nuk kishte më çfarë të dhjete, apo takse tjetër t'iu merrej fshatarëve të krishterë. Të pasurit mund të vileshin e të plaçkiteshin, por edhe ata do të rrezikoheshin të vdisnin urie. Vetëm Selim agai, çaušet, sejmenët dhe njerëzit e tij nuk brengoseshin për urinë. Ata do të përfitonin edhe shumë më tepër në fatkeqësinë e rajasë.

-Haznet e padishahut janë përplot për myslimanët! –thoshin disa.

-Le të vdesin kryqalitë!

-Ky është dënimi i zotit kundër fesë të tyre!

Pritej të vinte koha, kur për një barrë miell misri, një familje e tërë do ta ndërronte fenë. Këtë llogariste Selim Agai, mirëpo ishte zotuar se asnjë okë miell, nuk do t'iu jepte kryqalivë. Madje kishte shkuar edhe më larg. Çdo familjar mysliman që hetohej se ndihmonte me bukë ndonjë familje të krishterë, atij do t'iu merrej tërë pasuria. Selim agai dhe disa nga satrapët, një ditë të tillë kishin pritur. Të vdisnin të gjithë nga uria, për shkak se nuk donin ta ndërronin fenë e keqe me një fe të mirë.

Vetëm Hoxhë Ibrahimimi nuk mendonte ashtu dhe mundohej të ndihmonte skamnorët e gJORë, por pa dobi. Në prag të fillimit të zisë së urisë, askush nuk mendonte më për Jezu Krishtin, as për Hazreti Muhamedin. Njerëzia në raste të tilla, sidomos ata që kishin përjetuar sëmundjet fatale, si murtajën, linë, kolerën, apo zinë e urisë, bëheshin bisha, dhe bisha si e tillë, nuk ndien më nevojë për Zot. Ajo vetëm shikon si ta hajë bishën tjetër më të dobët, para se të bëhet vetë pre e ndonjë bishe më të fortë.

Në fillim të krizës së urisë qenë shtuar hajnat, cubat, plaçkitësit, vrasësit. Edhe egërsirat sikur kishin nuhatur fatalitetin. Llavat e ujqve zdirgjeshin deri afër fshatrave dhe ulërinin deri në orët e vona të natës. Qentë lehnin të frikësuar, ndërsa frika në palcë iu kishte hyrë edhe disa familjeve të varfra që jetonin rrëzë maleve në kasolle të rëndomta. Ujqit kur mekeshin nga uria sulmonin edhe njerëzit...

Frika e vdekjes nga uria të anëtarëve të familjes kishte kapluar edhe Ujkan Qirjaqin nga Malmiri. Ai kishte kushëririn e parë në Nish, për të cilin dinte se ishte gjallë dhe kishte grumbulluar pasuri, por nuk e kishte parë qysh prej disa vitesh. Atëbotë Ujkani kishte kundërshtuar largimin dhe ishte fjalosur me kushëririn e parë. Disa herë kishte menduar të shkonte dhe ta vizitonte, mirëpo nuk i bënin këmbët. Njëherë, i qe betuar në Krisht, Andre Mihalit se do të shkonte për vizitë, në kohën kur ai kishte kthyer për t'i parë të afërmit, por nuk e kishte mbajtur zotimin. Nëse atje nuk kishte zi urie, mendonte të shkonte me krejt familjen, sa për ta kaluar dimrin, por nëse e pranonin, mund edhe të mos kthehej. Njëjtë kishin menduar edhe të afërmit e të ikurve në verë të vitit 1690, me rastin e dyndjes drejt veriut të një numri jo të vogël të krishterëve. Diçka duhej bërë para se të binte bora, në të kundërtën duhej të ushqeheshin me rrënjë bimësh, apo edhe të vdisnin urie.

Ujkan Qirjaqi kishte filluar të konsultohej me disa nga familjarët e Malmirit. Ai bisedon me Raje Dimitrin, Todor Petrin dhe Simon Llukën, të cilët kishin po të njëjtat halle. Më tepër se gjysma e banorëve të fshatit, nuk kishin siguruar bukën, as për dy tre muaj.

Gjysma tjetër mund ta shtynte pak më shumë, por do të rrezikohej nga të afërmit e tyre të varfër. Ishin vetëm tri katër familje që mund t'ia dilnin, nëse nuk iu jepnin të tjerëve.

Në fillim të tetorit të vitit 1699, Ujkan Qirjaqi dhe Raje Dimitri vendosin të bëjnë një vizitë te kushërinjtë, në koloninë e Nishit, për të cilën dinin se ishte diku në periferi të qytetit, por asnjëri nuk kishte qenë asnjëherë më parë. Me ta kishte shkuar dhe Gjuro Plaku i Ndrenikut dhe Damjan Grantulli i Sadranit. Katërshja e të krishterëve halleshumë nga Malmiri, Sadrani dhe Ndreniku, shkonin për të parë të afërmit e tyre, për të kuptuar dhe për t'u bindur se a mund të shpresonin të kalonin atje dimrin me familjet e tyre....

Rrugën deri në koloninë e Nishit e kishin kaluar me shumë vështirësi, duke kaptuar pyje e male dhe duke ikur gjithnjë larg e më larg kasabave apo fshatrave të mëdha, nga frika se mos autoritetet vendore mund të dyshonin se ishin cuba. Pas tri ditësh, duke fjetur nëpër male e shpella, katër shtegtarët e Drenisë arrijnë në Nish. Fillimisht qenë drejtuar te një farkëtar në periferi, të cilin e kishin pyetur për koloninë. Farkëtari, ishte një cigan, i cili nuk e kuptonte gjuhën e shtegtarëve, por i drejton te një konak i Manastirit, që ndodhej afër. Raje Dimitri e dinte gjuhën e vendësve dhe kishte arritur të mësonte për koloninë, e cila ndodhej në pjesën e Epërme të Nishit, buzë Nishavës. Prifti, një burrë i moshuar, lut një nga murgjit, që të merrte përsipër barrën për t'ia drejtuar vëllezërit e krishterë në cakun e tyre. Pas tri orë rrugëtimi, nga periferia në hyrje të qytetit, katërshja shtegtare arrin në koloni, e cila shtrihej në dalje drejt veriut. Murgu i kishte përcjellë pikërisht në cak, në konakun e Andre Mihajl Qirjaqit, ku zakonisht në mbrëmje tuboheshin shumica e burrave të kolonisë. Sapo u panë, qenë përqaftuar e puthur njerëzit e gjakut e të fesë. Ujkan Qirjaqi nuk i kishte bërë zap lotët. Nga përmallimi kishin nxjerrë lot edhe të tjerët. Pa vonuar që përhapur lajmi për arritjen e katër shtegtarëve nga vendlindja.

Ujkan Qirjaqi dhe Raje Dimitri nga Malmiri, Gjuro Plaku i Ndrenikut dhe Damjan Grantulli i Sadranit, pasi qenë çmallur me të

vetët zbulojnë edhe qëllimin e vizitës së tyre.

-Do ta dajë për gjys' jetën e gjindjes ky dimën n' trojet tona!- kishte konstatuar Damjan Grantulli, një burrë i zeshkët, i thatë dhe i shkurtër. -Të lashtat dhe gjithë ç' kishim na i mori thatësia. Rrugët tjera, mbyllun i ka të gjitha, Selim agai e semejnët e tij. Kemi mbetun si mos ma keq!

-Nuk na mjaftoi varfnia jon' por Zoti na çoi edhe turkun, qi përditë po na rjep, - vazhdon bisedën Gjuro Plaku i Ndrenikut.

-Sa për turkun, mor vlla, qe ku e kemi edhe këtu, ia kthen Andre Mihajli dhe vazhdon: edhe taksidarin e kemi, edhe sejmëntë e çaushtë e dreqit, tek i kemi ma të shumtë se ju atje, por falë Krishtit dhe Atit Atanasije, që ansht mbrojtësi ynë, ne u gjetme disi, dhe tash për tash nuk ka droje se do të vdesim nga uja. Por tekefundit si ka than' Zoti, -thotë duke bërë kryq. Edhe shtegtarët, duke aprovuar mendimin e kushëririt të tyre bënin kryç disi si me përtesë. Kjo i kishte bërë përshtypje të keqe Andre Mihajlit, i cili konsiderohej fetar i devotshëm, edhe pse nuk ishte ndër ata që shkonin rregullisht në kishë.

-Po si janë paria andej? Pyet Damjan Grantullin, Gjin Dhjaku, burrë me mustaqe dhe krejtësisht i thinjur, edhe pse s' kishte më shumë se dyzet vjet.

-S'ka ma parsim. Gjon Lekun e Zahari Gashin i dënuene me nga 20 vjet burg. Mark Sadranin, o e kanë varun, o e kanë internu në Besarabi, kështu flitet, po nuk di askush gjurmë të tij. Ndonji konvend t' fshehun e mban Krap Leku, por ka frikë se mos e pësojë si i v'llai. Kishën e Ndrenikut na dogjne dhe na bane fajtorë. Në kishën e Sadranit sherben murgu Samuil. Në Malmir vjen njaj prift nga Kijena. Kisha e Petrashit mbeti pa sherbëtorë, sepse Dan Hazari, miku i Selim agait, nuk i duron dot kambanat e të krishtenve. Fshatarët afër Komorës ku sundon Selim agai kanë filluar ta ndërrojnë fenë. Vetëm në Malmir asnjani prej banorëve nuk ansht ba turk...

-Po Dash Dreni i Ndrenikut? -pyet sërish Gjini.

-Ai tashma ansht ba Abdullah, ka ndërrue fenë me krejt të

vetet, por nuk na ban dam. Kqyr punet e veta, mirë me çaushat mirë me rajën.

-Po Serafim Leku?

-Edhe ai ka ndërrue fenë, Sahit i thonë.

-Po Joakim Mhilli?

-Joakimin dhe të vllanë, Jakun, i kanë vrrarë sejmenët e çausht Hasanit, një besnik i Selim agait.

-Po Shtefan Plaku

-Ai tashmë asht Sylejman Plaku.

-Duket se veç ju katër ende nuk e paskeni ndërrue fenë!- konstaton Andre Mihajli. Ndoshta edhe juve ju kanë vue emna të tjerë, sepse pak ma parë si me dyshim keni ba kryq.

-Jo, mor vlla, nuk ansht qashtu!- ia kthen Damjan Grantulli. Në fatkeqësinë tonë të skajshme Krishti ynë i lumnuom na ka dërguo një hoxhë, qi ma tepri na duket kshtenë, sesa mysliman. Ansht njeri i urtë dhe mundohet me bindje të na kthejë në fenë e tij, e kurrsesi me dhunë. Dhe, qe besa, krejt ata qi ndërruene fenë, në radhë të parë e bane, per me perfituo, per t' mos paguomun taksat e detyrimet, e per m'i shpëtuo kamxhikut të Selim agait. Taksat na shkretuene, e përmes tyne na morën krejt pasuninë. Sa për fe, nuk merakoset fort turku. Veç ai, gjakatari, Selim agai na ban jetën ferr. Po na kem hallin e zisë së ujes, qi na ka trokitun te dera.

Derisa katër shtegtarët po hanin me padurim ushqimin, që iu kishte shtruar para Andre Mihajli, në Han kishin arritur edhe prifti Mikail, Jovan Plaku, Lizavete Dreni, Vasile Zogu e të tjerë. Të gjithë ishin përshëndetur me lot në sy dhe kishin pyetur për të vetët. Ku ishin, sa ishin, cili kishte vdekur, cili ishte martuar, sa fëmijë kishin, sa pleq e plaka kishin tretur në botën tjetër, e të tjera. Të gjithë dukeshin të përmallur. Ata pyesnin për kishat, malet, brigjet krojet, bjeshkët, për gjënë e gjallë. Qenë përmalluar për të parë edhe gurët e vendlindjes së tyre.

Në emër të katër shtegtarëve, Damjan Grantulli i jep sa e sa informacione atit Mikail, i cili mbante shënime për banorët e fsha-

trave të Drenisës jugore, ndërsa në një fletë të vjetër, me mereqepin e tij të sajuar nga lëngu i rrushit të egër, shkruante emrat e atyre familjarëve që kishin ndërruar fenë. Ai shënonte kohën, rrethanat, mënyrën e ndërrimit të fesë, me dëshirë apo me dhunë e të dhëna të tjera. Ati Mikail pyeste për mizoritë e Selim agait dhe të sejmeneëve të tij, për kishat, për Manastirin e Deviqit, për ndonjë prift apo murg që e kishte njohur dhe për shumë gjëra të tjera. Ai po ashtu kishte dëgjuar dhe donte të vërtetonte se a lejohej rrahja e kambanave në fshatrat ku kishte të krishterë, apo e kishte ndaluar turku.

Damjan Grantulli ishte përgjigjur në të gjitha pyetjet e atit Mikail. I kishte bërë me dije se qeveritarët turq nuk e ndalonin rajën të shkonte në kishë, por kishin sjellë një ligj lidhur me kumbimin e kambanave. Nuk lejohej të binin kambanat në fshatrat ku kishte pjesëtarë të fesë islame, Ndalohej kumbimi e kambanave gjatë muajit të shenjt të myslimanëve, në ramazan, dhe në disa raste të tjera. Ndërkohë, pasi kishte biseduar gjerë e gjatë me atin Mikail, Damjan Grantulli kishte paraqitur një kërkesë për strehim të disa familjeve nga fshatrat e Drenisës jugore, të cilat nuk mund ta mbijetonin dimrin. Ati Mikail, por as të pranishmit nuk kishin treguar ndonjë gatishmëri të duhur për të pranuar disa familje të varfra, të cilat nga skamja nuk do të arrinin të dilnin në pranverë. Kolonët sikur ishin rezervuar, dhe për një veprim të tillë, ata shpjegonin se duhej të merrnin leje nga Ati Atanasije, e mbase edhe nga Sinodi i shenjtë, meqë tokat dhe pronat e tyre ishin dhënë në shfrytëzim nga kisha.

-Ne s' kërkojmë të ngulemi këtu, vetëm sa për ta kalue dimnin, thotë Raje Dimitri.

-Ashtu ansht or vlla, ju kuptojmë, por mos harroni se ndë tokën e huej jemi ne, -thotë me bindje Andre Mihajli, i cili tregohet tejet i rezervuar, për të pranuar kushërinjtë e rrezikuar nga uria.

-Po shoh se ket rrugë e paskemi ba kot o kusho!- i thotë Ujkan Qirjaqi.

-Nuk ansht rrugë e kotë, ju keni ardhun edhe per me na pa e per tu shmallun. Epo të njaj gjaku, gluhe, e të njaj feje jemi, nuk ba-

hemi dot t' huej per njani-tjetrin. Nuk ndahet thoni nga mishi, as gjaku s bahet ujë. Mund të rrini sa të doni, në shpenzime të mia jeni. Tash për tash s' jemi në pozitë per me iu gjegjun kërkesës. Apor ne do të pyesim Atin Atanasije dhe si t' thotë ai, ashtu ka mu bamun.

Dy nga shtegtarët, Ujkan Qirjaqi dhe Raje Dimitri, ditë më vonë në përcjellje të Mark Qirjaqit kishin shkuar për vizitë në fshatin Starova, në afërsi të Rashës, fshat në të cilin jetonte Urania Qirjaqi me familjen e vet. Urania, me të marrë lajmin e arritjes së kushërinjve nga Malmiri qe gëzuar pa masë, meqë nuk i kishte parë shumë kohë.

Ajo kishte ngritur një pasuri të madhe në fshat. Duke qenë punëtore e nikoqire e mirë, Urania kishte përparuar falë edhe bashkëshortit, Radomir, i cili punonte natë e ditë. Kishte përvetësuar disa hektarë tokë e vreshta dhe kishte marrë në shërbim shumë rrogëtare femra të fshatit. Ndihmonte kishën, ndihmonte të varfrit. Ishte në mesin e çifligarëve që kishte përparuar për një kohë shumë të shkurtër. Nëna i kishte vdekur, ndërsa ajo i kishte ngritur një muranë te varrezat e kishës. Vëllai, Marini, po i bëhej krah i djathtë edhe pse ende ishte i ri. Bijtë po i rriteshin të shëndoshë. Urania, për pesë vjet pas vdekjes së burrit të parë kishte arritur jo vetëm të mëkëmbej, por kishte ngritur më shumë pasuri sesa të gjithë të shpërngulurit e Drenisë në brigjet e Nishavës.

Pasi mëson qëllimin e ardhjes së kushërinjve, ajo pranon të marrë në sigurim katër familje të varfra sa për ta kaluar dimrin, Përveç dy kushërinjve nga Malmiri, ajo pranonte të merrte edhe dy familje të tjera skamnore të fshatrave, Sadran e Ndrenik. Ujkan Qirjaqit i kishin shpëtuar lotët nga ngashërimi. Më në fund kishte siguruar jetën e tetë anëtarëve të familjes. Kishte falënderuar kushërirën, të cilën e kishte përqaftuar si motër, kishte bërë kryq sa e sa herë dhe nuk arrinte të ndalte lotët e përmallimit.

Urania, për atë vendim bamirësie, nuk kishte pyetur burrin, as kishte marrë fare pëlqimin e tij. Kjo tregonte se ajo ishte çifligarja e vetme, zonja e vetme e një çifligu, të cilin e drejtonte me shumë sukses.

Ishte periudha e sundimit të Veziri të Madh Hysein Qypërliut, i njohur për refroma dhe shkarkim të taksave për të krishterët. Me qëllim për të përforcuar aparatën shtetëror dhe fenë islame, ai kishte hartuar një ferman, të cilin ua kishte dërguar të gjithë myftinjve, gjyqtarëve dhe imamëve. Kishte urdhëruar të kihen para sysh para së gjithash tri çështje, shartet e islamit, mësimi i kur'anit dhe zotërimi e fik-hut.. Kishte kërkuar që myderrizët të mbajnë ligjërata mbi njohjen e ligjeve dhe interpretimin e haditheve të Muhamedit. Kishte kërkuar, po ashtu, që hoxhallarët të mos rrëfejnë përralla dhe në mejtepe të jepnin mësim vetëm arsimtarët e zgjedhur. Kishte kërkuar që të gjithë myslimanët të iu përmbaheshin rigorozisht detyrimeve fetare si falja e namazit, agjërimi, dhënia e zekjatis, vajtja në Mekke për haxhillëk, ndarja e lëmoshës, duke urdhëruar edhe ndërtimin e xhamive dhe të mejtepeve. Në Rumeli qenë dërguar shehlerë të aftë si misionarë për të përcjellë vendimet e Veziri të Madh, i cili ishte me origjinë shqiptar nga Qypërlia. Ai kishte ndërtuar godina madhështore në Stamboll me shpenzime të veta. Kishte ngritur xhamitë madhështore në Lepant, në Edrene dhe në vende të tjera. Kishte rindërtuar kanalën e Ujit nga lumi Nil në Aleksandri. Kishte përforcuar në të gjitha segmentet kështjellat madhështore në Temishvar, në Beograd, në Nish e gjetkë. Përveç kësaj kishte bërë disa reforma të çuditshme edhe në mënyrën e veshjeve për femrat e krishtera, hebrije dhe myslimane, me qëllim të ruajtjes së ikonografisë së jashtme të përkatësisë fetare. Gratë e krishtera duhej të mbanin rroba të zeza në kokë dhe në këmbë. Kishte ndaluar veshjet e ngushta ku veçoheshin tiparet e trupit të femrave. Femrat myslimane, duhej ta mbulonin fytyrën me velo të zezë të tejdukshme. Kishte burgosur patriarkun armenas, meqë ai kishte përzënë katolikët. Veziri i Madh, Hysein Qypërliu, i kishte dhënë një shkëlqim të jashtëzakonshëm perandorisë Osmane gjatë kohës së sundimit të tij. Mbështetje të fortë në të gjitha frontet e luftës kishte ushtarët shqiptarë.¹

1) Josef von Hammer, Historia e Perandorisë Osmane, Zagreb.1979.f. 61-86.

VI

Elbi i mbjellë në pranverën e hershme kishte filluar të merrte ngjyrën e verdhë. Nën shtypjen e puhizës, që frynte nga Gryka e Madhe e Malmirit, kallinjte e shëndoshë të elbit valëviteshin dhe herë-herë dukej dikur binin për tokë. Duheshin vetëm edhe dy tri javë dhe elbi i varfanjakëve mund të ishte gati për të gatuar bukën dhe për të pritur pastaj grurin, tërshërën, thekrën, misrin, fasulen, kallamin e sheqerit, lulen a hashashit, e të tjera, të gjitha me radhë, nëse nuk rikthente thatësira fatale. Lulet kudo kishin shpërthyer plot hijeshi. Lulëkuqet i jepnin tërë vendit një pamje magjepse, ndërsa madhështinë e natyrës hirplote e begatonin cicërimat e bilbilave, kanarinave, trishtilave dhe shpendëve të tjerë.

-Mjaft oj bi, mjaft se t'u kput ai bel i shkretë. Eja pusho pak i thotë bijës së vet, Dilës 16-vjeçare, nëna e saj, Donika, e cila nga ara me elb po hiqte me kujdes barërat e këqija. Ajo i hiqte edhe lulbazhuret e shumta. Kur i shkulte me rrënjë i vinte keq për to, por shumë më i vlefshëm se lulet plot hijeshi, ishte kalliri i elbit, që e pritnin me padurim për ta forcuar kokrrën, sikur pret toka e thatë në verë, shiun, që bie nga qielli. Disa nga malmirasit e uritur, kokrrat ende të papjekura të elbit, i merrnin dhe i vendosnin nëpër furra, në mënyrë që ajo të përforcohej para kohe, dhe sa më parë të bluhej në mokër dore për të përfituar pak miell, me të cilin do të gatuhej buka sa për ta mbajtur frymën.

-Të gjitha farat e këqija do t'i hjek, asnja për be nuk do ta la!

-Pa eja pusho pak, oj bijë.

-Nuk jam lodhun, -ia kthen, edhe pse në ije ndiente një të këputur nga uria e vazhdueshme.

Donika ishte bashkëshortja e Shtjefën Zefit nga Malmiri, i cili

qe vrarë në luftën e Kaçanikut, 11 vjet më parë, ndërsa në shtëpi kishte lënë gruan, Donikën, bijtë, Markun e Zefin dhe bijën e vetme, Dilen.

Marku kishte lëshuar bagëtinë për të kullotur në Stanet e Harozëve. Me vete nuk kishte marrë gjajden, zëri i së cilës kurdoherë ishte përhapur shpengueshëm në tërë vendin, por me rastin e vdekjes së të afërmeve nga uria, ai mbante zinë njëvjeçare, ashtu sikurse të gjithë fshatarët e barinjtë e tjerë. Dukej sikur mali dhe lugjet ishin shurdhuar pa tingujt e gjajdeve e fyejve të barinjve. Vëllai tjetër, Zefi punonte rrogëtar në çiflikun e Dan Hazarit, në Petrash.

Në orët e para të mesditës së javës fundit të majit të vitit 1700, kishte kumbuar kambana e kishës në Malmir. Fshatarët dalin për të mësuar se ç' kishte ndodhur. Pas pak, në rrugën e Rrafshinave vërehet një karvan me njerëz. Qenë kthyer nga Nishi në shtëpitë e tyre katër familjet e Qirjaqve, të cilat dimrin e kishin kaluar te të afërmit në fshatin Starovë të Rashkës. Karvani kishte ndalur te Varrezat. Aty qenë hapur 24 varre të reja për të vdekurit nga zija e urisë. Të sapo kthyerit, iu kishin bërë nderimin e zakonshëm fetar të vdekurve gjatë zisë së urisë, ndërkohë qenë drejtuar nëpër shtëpitë e tyre.

Ujkan Qirjaqi, Raje Dimitri dhe Mark Shtrumani me familjet e tyre kishin mbijetuar zinë e urisë te të vetët. Ata qenë kthyer shëndosh e mirë, edhe pse të lodhur nga rruga e gjatë. Burrat dhe graria e fshatit kishin dalë për t' i pritur. Ujkani, kishte sjellë veglat e reja të farkës, të cilën ia kishte falur kushërira çifligare, Urania. Pesë ditë rrugë kishin bërë me karvanin e Prishtinës dhe nga atje, Ujkani kishte paguar një rabaxhi me qerre kuajsh për ta sjellë farkën e re në Malmir.

Shumica e fshatarëve qenë tubuar në oborrin e Qirjaqve.

-Si jeni, si e kaluet per rrugë, -pyet kushërinjtë e sapo kthyer, plaku Zahari, duke u përshëndetur me të gjithë dorë me dorë.

-Ne mirë, po ju si ia dolët?

-Ne, jo mirë! 24 na i mori zija e ujes, Vdiqën tetë nga lagja e Rizonve, 12 nga lagja e Allorëve dhe katër nga tanët, thotë Zahariu plak dhe vazhdon.

-Zija e ujës ma së keqi e ka goditun Ndrenikun e Sadranin. Vdiqën shumë, apor k'saj radhe shpëtoi vetëm Petrashi. Dan Hazari nuk i la të vdisnin uje gjindjen e vet, apor të gjithë e ndrruene fenë.

-Kush pyet per fe o plak, kur ansht ndë pyetje mos me të vdekë fëmijët nga uria?

-Ashtu ansht, por Dan Hazari jau zu ditën. U tha, n' mos e ndorrofshi fenë, nuk do t' iu jap asnji okë miell. Ata u lidhen katun-isht dhe tretne.

-Nuk kanë tretun jo. Ma mirë qi e ndërruene fenë se sa të kishin vdekun edhe ata sikur vdisne këta të gjakut tonëh.

-Tanët nuk i qasi askush. Dolne, lypne nëpër katune, por kot. Disa shkune te Selim agai, por ai i ndoqi me qen dhe me kamxhik i rrahu, edhe pse qi tue kanë buzë deket. Ne me mishin a bagëtive dhe të egërsinave disi shpëtuom. Qe si na livrojnë morrat npër shtat. Jemi bamun asht e l'kurë dhe tash po e presim elbin. Kjoftë lavdue Krishti! - thotë Zahariu plak dhe bën kryq me dorën e majtë, meqë dora e djathë iu kishte paralizuar dhe nuk e kontrollonte dot.

Krizën e urisë e kishte shfrytëzuar Selim Agai, Dan Hazari, Dull Dreni e disa të tjerë. Nga frika e vdekjes nga uria qenë nënshtruar të gjithë skamnorët. Gjon Lekët nuk ishin trandur. Ata kishin pasuri. U kishin dhënë miell sa e sa fshatarëve, por zija kishte kapluar tërë vendin. Çdo ditë qenë parë nevojtarë që kërkonin lëmoshë nga një fshat në tjetrin. Disa herë Selim agai kishte urdhëruar sejmenët për t' i përzënë të uriturit. Disa prej tyre ishin shembur për tokë, duke mbetur mish për qentë dhe për egërsirat, të cilat shqyenin bagëtinë, por edhe njerëzit, që rrezikonin të mbeteshin në mal, pasi errësohej. Disa prej skamnorëve qenë shpërndarë nëpër fshatra te miqtë dhe të njohurit. Nuk dihej gjë për fatin e tyre.

Jak Gashin e Ndrenikut, derisa po kthehej nga Lladrani me një strajcë miell në shpinë, e kishte sulmuar llava e ujqve të uritur. Ditë më vonë e zbulojnë barinjtë. Nga rrobat e kishin njohur, meqë vetëm pak eshtra i kishin mbetur. Gjergj Palldumi nga Malmiri kishte lënë në mes të Komorës djalin tre vjeçar dhe bijën katër vjeçare. U kishte

thënë të qëndronin te dera e një shtëpie derisa të kthehej, ndërsa vetë kishte marrë arratinë. Më vonë ishte gjetur i varur në një pllajë të Grykës s' Thatë. Fëmijët i kishte futur brenda Avdull Zogu, duke hetuar se ishin fëmijë të braktisur, meqë të dy qanin dhe fillimisht nuk dinin të tregonin se të kujt ishin. Ndërkohë ë Komorasit mësojnë, se i ati i kishte lënë në rrugë të madhe, nga frika se do të vdisnin urie. E kishte varur veten për të mos parë si do t'i vdisnin fëmijët nga uria.

Sipas llogarisë që kishte bërë Krap Leku nga Ndreniku, asokohe në fshatrat e Drenisë jugore konsiderohej se kishin vdekur nga uria, ose qenë zhdukur në rrethana të panjohura, gjatë tetë muajve të krizës rreth dyqind veta. Fshatarët e lodhur nga uja, mezi i kishin varrosur të vdekurit në varreza të përbashkëta.

Përveç llogarisë për të vdekurit nga uria, hoxhë Ibrahim i kishte bërë edhe llogarinë e rritjes së numrit të katundarëve, të cilët qenë bërë myslimanë, të paktën të deklaruar si të tillë, të cilët i kishte shënuar me emra të islamizuar nëpër defterët e tij. Ai e dinte se shumica kishin ndërruar vetëm emrat, ndërsa puna më e vështirë me ta, duhej të fillonte me rreth prerjen me mësimin e shartëve të islamit, pastrimin, agjërimin e të tjera. Që bërë zakon që rrethprerja të imponohej si shenj fizik, për të dalluar të krishterët nga myslimanët. Kjo bëhej edhe për të vërtetuar përkatësinë fetare, meqë shumë të krishterë kur ndodheshin në ndonjë presion, apo situatë të vështirë nga qeveritarët, deklaroheshin si myslimanë.

Mulla Ibrahim i kishte kërkuar nga Selim agai të caktonte dy xherahë, meqë vetë, si imam që ishte, nuk dëshironte edhe më tej të merrej me synetinë. Prej rreth 250 besimtarëve sa kishte pasur në prag të zisë së urisë, numri i atyre që kishin ndërruar fenë, kalonte një mijë. Hoxhë Ibrahim i aspak nuk qe gëzuar me mënyrën e tillë të ndërrimit të fesë, por ishte me rëndësi se njerëzia kishin shpëtuar nga vdekja. Prej dy të ligave kishin zgjedhur, atë, që kishin konsideruar më të pranueshme. Selim agai me sejmenët dhe njerëzit e vet e kishte shfrytëzuar situatën. Ai nuk kishte lënë mjet pa përdorur. Kishte rrahur e kamxhikosur varfanjakët, që sipas tij nuk punonin, por

sorollateshin tërë ditën dhe kërkonin për të ngrënë.

Zija e urisë dëmtoi e prishi edhe më tej jetën e drenisarëve varfanjakë. Kriza e viteve të thatësirës kishte prekur edhe ato pak rezerva të familjeve të pasura.

Vera, që po vinte, premtonte shumë. Shirat kishin rënë pa pushuar dhe tërë vendi dukej sikur po rigjallërohej. Raja kishte filluar të punonte me tërë forcën, edhe pse kamxhiku i pushtuesit, taksat e mizoritë e tjera nuk ishin ndalur, përkundrazi ato qenë shtuar. Ata, të cilët kishin pranuar ta ndërronin fenë, zakonisht marrëdhëniet e tyre shoqërore e miqësore i kufizonin në komunikimin brenda pjesëtarëve të fesë së vet. Të krishterë kishte më shumë, por në rrethana të caktuara ndërronte numri. Ndarjes mbi baza të fiseve, bajraqeve e katuneve iu kishte shtuar edhe ndarja tjetër, shumë e rrezikshme, ndarja mbi baza të përkatësisë fetare. Fillimisht kjo ndarje nuk hetohej, por nga viti në vit ishte krijuar një hendek i rrezikshëm i mos durimit, të cilin e yshtte, Selim agai, agallarët e bejlerët e tjerë, por edhe një shtresë e të konvertuarve fanatikë. Mirëpo nuk kishin zgjatur shumë as favorët për të konvertuarit. Në vitin e pestë të konvertimit, ata fillonin të paguan taksa, por shumë më të ulëta se sa paguanin të krishterët. Nga të islamizuarit kërkoheshin edhe detyrime të tjera, që ishin mbase edhe më të rënda. Përderisa të krishterët nuk pranoheshin në radhë e ushtrisë, ata që qenë bërë myslimanë, filluan t'i marrin edhe në shërbim të detyrueshëm ushtarak. Disa prej tyre i tretnin nizamë në të gjitha viset e perandorisë, ku qëndronin me vjet të tëra dhe rrallëkush kthehej i gjallë në vendlindje.

Mirëpo, edhe në këtë drejtim barra e shtypjes kishte rënë mbi të varfrit, njësoj si mbi të krishterët ashtu edhe mbi myslimanët. Të pasurit paguanin bedel, në vend të djalit apo vëllait të tyre. Bedeli, zëvendësuesi, në shërbimin ushtarak, merrte sasinë e lirave, të cilat ia linte familjes dhe vetë tretej nëpër shkretëtirat e Saharasë apo të Besarabisë. Në shumë raste kundër familjeve të bedelëve veprohej edhe më mizorisht. Meqë sasia e lirave apo forma tjetër e larjes së

borxhit për një bedel, bëhej me kiste vjetore, shumë nga të pasurit nuk i kryenin detyrimet ndaj familjes, e cila kishte dhënë bedelin. Këto masa kishin ndikuar në ngecjen e procesit të konvertimit. Ishin shënuar madje edhe raste kur të konvertuarit ishin kthyer sërish në fenë e vjetër. Të tillët, në disa raste ishin përzënë nga vendi, detyrimisht. Në rrethana të tilla, të ndodhur në mes të kullës dhe çekanit shumica e të konvertuarve kishin mbetur laramanë, sipas rastit, islamë dhe të krishterë, në të njëjtën kohë.

Përderisa hoxhallarët nuk i ndiqnin laramanët, meqë konsideronin se ajo ishte rruga drejt kthimit të ngadalshëm dhe gjithsesi me pengesa në fenë e re, kisha katolike dhe ajo ortodokse kishin ndërmarrë një fushatë të egër kundër laramanëve.

Dukuria e laramanëve apo e dualizmit fetar kishte përfshirë sidomos viset e Arbërisë në veri, Malësinë e Madhe, Dukagjinin dhe mbarë Kosovën. Laramania ishte rezultat i ndeshjes së ashpër fetare të myslimanëve kundër të krishterëve, por edhe i shkizmës përbrenda tyre. Ishte edhe një dukuri tjetër mjaft e përhapur në fazën e parë të konvertimit. Kastat e dervishëve të shumtë që dyndeshin nga Azia në Ballkan dhe në Evropë gjenin shtrirje dhe zgjeroheshin sidomos në vendet ku kishte laramanë fetarë. Ndodhte që një murg të paraqitej si dervish në një vend, apo në një krahinë tjetër, ku nuk e njihnin. Besimtarët e Drenisës jugore asokohe kishin dy autoritete të pakontestueshme fetare, Mulla Ibrahimin paqësor me xherahët dhe myezinët e vet, i cili kishte një vend të caktuar dhe konsiderohej imam legjitim, dhe Atin Jeronim, shtegtarin, i cili kthente shpeshherë në fshatrat e Drenisës me tre murgj dhe dy murgesha për të marrë shënime dhe për t'iu raportuar gjendjen misionarëve katolikë e ortodoksë, të cilët përcillnin me shqetësim ndërrimin e fesë në radhët e banorëve të krishterë.

Në verë të vitit 1700, me pëlqim të pashait të Prishtinës, Komorën, ku qeveriste me dhunë e tirani, Selim agai, e kishte vizituar një elitë e zgjedhur e tre imamëve nga Prishtina. Ata qenë përcjellë

nën përkujdesje rigoroze nga çaušet e sejmenët e Selim agait, me një qeze të re, të cilën e ngisnin katër kuaj, në rrugën e gjatë dhe të mundimshme drejt Drenisë arnaute, qendra e rebelimit kundër agait dhe pushtetit të cilin e përfaqësonte ai.

Në mesin e imamëve ishte edhe krye imami i cili quhej Fejzullah. Ai kishte dëgjuar fjalë ndër më të mirat dhe më të këqijat për Hoxhë Ibrahimin, andaj kishte shprehur dëshirë që ta takonte dhe nga ai vetë të informohej për vështirësitë dhe aktivitetin e tij në procesin e ndërrimit të fesë të banorëve të humbur të Arnautistanit, herë të lavdëruar deri në qiell, herë të satanizuar deri në egërsi.

Treshes së imamëve një pritje madhështore iu kishte bërë vetë Selim agai me të gjithë çaušet. Ai kishte ftuar të gjithë të konvertuarit të merrnin pjesë në pritje dhe të brohorisnin, Allahu ekber! Padishah –Ehlishah! - Selim aga! e të tjera. Ndërkohë kishte përgatitur, për mysafirët, divanin special në Sarajin e madh, të cilin shërbëtorët e agait e kishin stolisur me shilte e sixhade dhe më shtroja të ndryshme persiane. Në hyrje të Sarajit valëvitej flamuri i Perandorisë. Gjithçka ishte përgatitur për të treguar se edhe në ato humbëtira, ku ende nuk kishte depërtuar si duhet islami, ishte krijuar një bazë e sigurt për zgjerim e fesë dhe të Perandorisë.

Vetëm njëri nga imamët e kuptonte gjuhën arnaute. Biseda si zakonisht bëhej në gjuhën turke, të cilën e zotëronin mirë edhe çaušet e Selim agait.

Imami Fejzullah, kishte filluar të tregonte përshtypjet e tij nga pjesëmarrja në parakalimin festiv të trupave osmane në Edrene, një vit më parë. *Ai me fjalët më të zgjedhura kishte përshkruar madhësinë dhe shkëlqimin e parakalimit të forcave të Sulltanit të organizuara nga Veziri i Madh, Hysein Qypërliu. Rrëfente sesi në fillim kishin parakaluar tetëmbëdhjetë njësitë të kalorësisë së zgjedhur, pesëmbëdhjetë njësi luftarake të jeniçerëve me veshjet solemne të praruara në arë dhe në përcjellje të ministrit të financave. Pastaj rrëfente imam Fejzullahu, sesi i kishte parë të parakalonin haznedarët të përcjellë nga 360 ushtarë të armatosur, qindra rojtarë mynirë dhe*

rojtare të tjerë të zgjedhur. Më pas kishin parakaluar nëpunësit prej radhës më të ulët të hierarkisë, nëpunësit e sarajeve, gjellëbërësit, hallvaxhinjtë, ujëbartësit, hamamxhinjtë, berberët, mësuesit, imamët, heqimët, kapuxhinjtë rreth 400 qaushë të zgjedhur, mijëra përfaqësues të profesioneve të ndryshme, timarlinjtë, zijametxhinjtë, ministrat e ndryshëm, agai i jeniçerëve, Kadibashi, katër drejtorë të xhamive të Sulltanit, tupanxhinjtë dhe sulraxhinjtë, vrapuesit, pelivanët dhe tërë soji i të gjitha shtresave dhe kastave të nëpunësve të Kërthizës së botës.¹

Imami Fejzullah rrëfente i ekzaltuar për parakalimin e tërë një bote, e cila ndodhej aq larg, po aq edhe e vështirë për t'u kuptuar, në një cep të Arnautistanit, ku njerëzit po vdisnin urie.

-Evet Fejzullah efendi, -Ku është Stambolli e ku jemi në të humburit dhe gjynahqarët e kësaj bote, -kishte marrë fjalën mulla Ibrahimimi, duke menduar se i takonte atij të niste bisedën me krye imamin, sipas rangut përfaqësues në kuvend.

-Edhe ne këtu në qendër të Aranutistanit të rebeluar kemi ngritur një pjesë të vogël, nga hija e famshme e Stambollit, dhe kjo hije e vogël sot, nesër me ndihmën dhe nurin e Allahut, për ditë e më shumë do të lëshojë rreze të dinit islam, - kishte ndërhyrë në bisedë Selim agai, për t'i dhënë hoxhës të kuptonte se do ta kishte kokën në janxhik, nëse fliste për ndonjë gjynah apo paudhësi të agait. -Ashtu është Selim efendi. Këtu me ndihmën e All-llahut keni ngritur një saraj të vogël, por është shumë madhështor, sepse është ngritur në zemër të tokës së kryçalive. Dhe, nga ky saraj, nga kjo xhami e nga xhamitë e tjera që do të ngrihen së shpejti, do të shkëlqejë nuri i fesë islame, lavdia e Padishahut dhe e Vezirit të Madh.

Hoxhë Ibrahimimi nuk ishte sprapsur. Selim agai, sikur i kishte dhënë të kuptonte se për çka nuk mund të fliste, por hoxha dëgjontezërin e arsyes, zërin e fesë së vërtetë, dhe mbase kishte ardhur çasti kur ai do ta derdhte mllefin për hir të së vërtetës.

1)Josef von Hammer, Historia e Perandorisë Osmane, Zagreb. 1979. f. 87.

-Keni pasur një rritje shumë të madhe të të kthyerve në fenë e drejtë të All-llahut, Ibrahim efendi, -cyt më tej bisedën imami Jakub, i cili qëndronte ulur afër imam Fejzullahut, duke hequr tespitë dhe duke pëshpëritur dua.

-Është e vërtetë efendi, kjo ndodhi me ndihmën e Allahut, i cili i sprovoi njerëzit me thatësi, si në kohën e pagamberit Shuajb. Rreth 200 nefuzë kryqali, të kësaj krahine, vdiqën nga uria, në mesin e tyre shumë gra, madje edhe gra shtatzëna dhe foshnje të sapo lindura. Nga ata që kanë pranuar islamin nuk vdiq asnjë.

-All-llahu është i madh! Ai nganjëherë na sprovon edhe me thatësi e krizë urie, -kishte thënë me çehre të ngrysur imami Fejzullah, ndërsa Selim agai ishte vrerosur, por ende nuk kishte filluar ta nxirrte helmin e nepërkës.

- Si ndodhi që vdiqën aq shumë njerëz?- i drejtohet hoxhë Ibrahimit imami i tretë, Saqip efendiu.

-All-llahu e kishte shkruar të vdisnin nga uria! Bëri thatësi që nuk mbahet mend. Dielli dogji të lashtat. Disa nga familjet skamnore nuk e përballuan dimrin e ashpër. Ndokush edhe mund të ndihmonte, por këtë nuk e bëri. Inshaallah, All-llahu i Madhërishëm i ka mëshiruar në çastin e fundit, kur kanë dhënë shpirt- vazhdon bisedën Hoxhë Ibrahimimi, në fytyrën dhe shikimin e të cilët vërej lodhja, mospajtimi me gjendjen, e deri dikur edhe revolta e ngulfatur nga frika për ta thënë troç të vërtetën.

-Në raportin vjetor që i keni dërguar Valiut në Prishtinë, Selim efendi nuk bëhet fjalë për vdekjen e këtij numri të kryçalive, por keni treguar se rreth njëmijë të krishterë vullnetarisht kanë pranuar islamin.

-Nuk preferoj që në raporte të përshkruajë pësimet e kryçalive, sepse nuk përzihem në punë të All-llahut. Ndërsa numri i të kthyerve në fe është i saktë, dhe për këtë kam edhe shumë fakte. Selim agai kishte folur prerë, duke iu dhënë deri dikur vërejtje edhe imamëve, të cilët sipas tij, nuk kishin të drejtë të ndërhyenin në punët administrative të një qeveritari krahinor.

-Avash!- Selim efendi, avash! Ne kemi ardhur të mësojmë sa më shumë për përparimin e dinit islam në këto troje. Dhe mos u habit që na intereson edhe jeta e rajës, sepse këtu jemi të gjithë, që ta ndihmojmë dhe ta shpëtojmë rajën, kur duhet ndihmuar, dhe ta ndëshkojmë kur ajo rebelohet. Atë duhet ta kthejmë në fe të vërtetë dhe të bëjmë sa më shumë besimtarë besnikë të perandorisë. Kjo është puna jonë, andaj mos e merr ters vdekjen e 200 kryçalive, nëse ke pasur mundësi t`i mëshirosh. Krejt Maxharistanit dhe Rumelisë Veziri i Madh, Hysein Qypërliu, ua ka falur taksat për gjashtë muaj, disa krahinave edhe për një vit, për shkak të sëmundjeve dhe jetës së rëndë e të vështirë të rajës.

-Ne nuk kemi pasur urdhër të tillë, dhe askush nuk na ka bërë të ditur këto që po i thua!- imam efendi.

-E kuptoj jahu, por nuk e zbërthej dot ku e ka hallin ky tërëllëku yt xhanëm?

-Selim agai është një zyrtar i drejtë, por edhe i rreptë, ndërhyr në bisedë Bajram agai, që kishte ardhur, i ftuar për të marrë pjesë nga Selim agai. Është flamurtar i përhapjes së dinit islam me fjalë, por edhe me shpatën e hazreti Alisë, në vepër, përfundon konstatimin e tij Bajram agai.

-Aferim, aferim, Selim efendi! All-llahu të shpërbleftë për shërbimin që po i bën fesë. Por ne njerëz jemi, e detyrat tona i nderojmë dhe i respektojmë, secili sipas punës, ashtu sikur na kanë caktuar. Ne kemi ardhur me leje të Kadibashit, pas disa ankesave të rajës dhe dyshimit që kanë disa zyrtarë në punën e Hoxhë Ibrahimit. Nuk kemi ardhur t`i bëjmë gjyq askujt, por për habere kemi ardhur.

-Cilat na qenkan ankimet e kryçalive imam efendi, -i drejtohet Selim agai, Fejzullah efendiut, derisa shërbtori Mylazim me tabakanë në dorë, dhe tërë përvujtëri, po gostiste mysafirët me shurupin e ftoftë të luleve të trëndafilin. Imam Fejzullahu nxori nga çanta e saftjanit një letër ku qenë shënuar emrat e të ankuarve.

-Këtu në defter, shkruan se një njeri i panjohur për ne, por besnik i sprovuar i kajmekamit, ka vërtetuar se kullët e Allahut, Gjon

Leku dha Zahari Gashi mbahen në burg pa faj. Shkruan se janë vrarë në rrethana të pasqaruara tre kryçali në katunin Malmir, dy të tjerë në Sadran... Janë bërë edhe disa ankime të tjera, të cilat nuk janë objekt i trajtimit tonë, por ne kemi ardhur me qëllimin më të mirë për të marrë lajme të sakta dhe nëse konstatojmë se janë bërë shkelje, do të kërkojmë që ato të mos përsëriten!

Në ambientin e sarajit kishte rënë një zallahi e vapës, edhe pse divani ishte i hapur në dy anët. Një shërbëtor i Selim agait kishte hyrë brenda me një lloz, lidhur me fije të dendura të mëndafshit, me të cilin trazonte dhe freskonte ajrin.

-Gjon Leku, që thua ti efendi i nderuar, është një djall, që ka kurdisur njerëzit e vet për ta djegur kishën në Ndrenik, në mënyrë që faji të na mbetet neve, ose myslimanëve që sapo kanë pranuar fenë, ndërsa kur kanë shkuar sejmënët e mi për ta hetuar rastin, ata i kanë sulmuar dhe i kanë lidhur me litarë, duke i rrahur dhe duke ua sharë Allahun dhe peygamberin.

-Mos e rëndo shpirtin Selim aga!- ndërhyjnë në bisedë hoxhë Ibrahimimi. Edhe pse janë të fesë tjetër, asnjëherë ata nuk kanë sharë Allahun as Peygamberin, për këtë mund të bëj be në Kur'an... Mandej po harron faktin se kalorësit tu shkelen me këmbë të kuajve rajën, që ishte tubuar për të parë seç po ndodhte. Nga radhët e tyre shumë i shkelën dhe i dëmtuan përjetë, ndërsa mbytën gruan e Zahari Gashit, shtatzënë, dhe një fëmijë 4 vjeç. All-llahu nuk duron mizori të tilla, ndërsa ty inshalla t'i falë këto dhe shumë gjynahe të tjera.

Në Divanin e zbukuruar të Selim agait, nergut për hir të mysafirëve imamë nga Myftidareja e Prishtinës, kishte rënë heshtje varri. Selim agait nuk i bënte më përshtypje ankimi i Hoxhë Ibrahimimit.

Pikërisht në kohën kur kishte rënë heshtja, të cilën nuk merre përsipër ta thyente askush, kishin jehuar disa krisma pushkësh nga drejtimi i Ndrenikut. Selim agai brof në këmbë, iu kërkon falje të ftuarve dhe del për të marrë ndonjë haber nga korrierët për krismat në Ndrenik. Ndërkohë Imami Fejzullah në emër të delegacionit të tij

kërkon nga Selim agai që të jepte urdhër, për t'i kthyer imamët në Prishtinë, meqë konsideronte se vizita ishte kryer me sukses. Ai ishte përshëndetur me ta dhe me rastin e ndarjes, Selim agai iu kishte thënë. Shumë shpejt do të bindeni edhe ju në veprat e mia në shërbim të Allahut të Madhërishëm dhe të Padishahut të Lavdishëm. Në ndarje nuk ia kishte dhënë dorën hoxhë Ibrahimit, as ishte përshëndetur me të.

Prapaskenat e kurdisura me djallëzi prej tirani të Selim agait ishin monstruoze. Disa ditë para se të arrinte delegacioni i imamëve nga Prishtina, kishte biseduar vetëm për vetëm me Mal Cubin e Alpushit, i cili asokohe jetonte si cub në malet e Kozmaqit. Përmes një truproje besnike kishte urdhëruar që nën përkujdesje rigoroze, ta rrëmbente bijën e vetme të Gjon Lekut, Marën, por mos t' i shkaktonte dhunë as lëndim. Ajo ishte ndër vajzat më të bukura jo vetëm në Ndrenik por në tërë vendin. Vëllezërit dhe e ëma, nuk donin ta fejonin. Ata prisnin se mos po lirohej Gjoni nga burgu.

Mala, kishte marrë urdhër nga Selim agai, që Marën e rrëmbyer ta mbyllte në Shpellën e Hijes, në Konzharikë, apo në ndonjë vend të sigurt. Vetëm pasi të sigurohej se veprën e kishte kryer me sukses dhe pa e hetuar askush, duhej ta lajmëronte besnikun e Selim agait, për veprimet e mëtejme. Agai e kishte porositur që të merrte tre nga cubat e vet besnikë, dhe pikërisht në ditën kur imamët do ta vizitonin sarajin e tij, vepra duhej të kryhej, qoftë edhe me ndonjë të krishterë të vrarë. Ndërsa çdo përpjekje për ta denoncuar kurdisjen e Selim agait, do t' i kushtonte me kokën në calik. Shpërblimin do ta merrte pasi të kryente punën në tërësi.

Ditën e caktuar, herët pa aguar dhe pa u hetuar nga askush, Mal Cubi me tre shokët e vet kishin depërtuar afër lumit të Drenisës. Cubave, me porosinë e agait iu kishte thënë se për Marën e rrëmbyer një beg i Prishtinës do të paguante me qese dukati. Katër cubat me armët e tyre qenë fshehur në shelgishtet e shpeshta, në kufi me Arën

e Madhe, të mbjellë me grurë, pronë e Gjon Lekut.

Atë ditë me vapë të padurueshme të korrikut, Mara me të ëmën Donikën, me Rinën, të bijën e Zahari Gashit, i cili po dergjej në zandan së bashku me Gjon Lekun, si dhe dy kushërira të veta të moshës së re, po korrnin grurin. Me to kishte qëndruar në arë edhe Ndreu, vëllai i saj. Më pas kishte ardhur Marku për ta ndërruar. Frika nga cubat dhe plaçkitësit, bënte që femrat të mos liheshin të vetme në punë. Ndreu kishte vërejtur me vëmendje se shëlgjishtet e dendura kohë pas kohe shkundeshin. Kishte parë trupin e një pritë zënësi, i cili ishte fshehur me shpejtësi. Duke qenë se shumë njerëz që i rezistonin turkut kalonin jetën tinëz nëpër male, fillimisht nuk kishte dyshuar gjithaq. Një orë më vonë kishte hetuar edhe një lëvizje tjetër të dyshimtë, por ishte bërë sikur nuk kishte hetuar gjë. Dyshimin e tij ia kishte treguar vëllait, Markut, të cilin e kishte porositur të shkonte në shtëpi, të lajmëronte ungjin e vet, Krap Lekun dhe kushërinjtë. Ata të merrnin nga një armë dhe të niseshin për në arë, nga ana e sprasme, meqë ishte fare i sigurt se dikush po i përcillte. Të dy vëllezërit e dinin se cubat rrëmbenin vajza të krishtera dhe më pas iu humbnin gjurmët. Fakti se ndodheshin në arë katër vajza, kishte lënë për të kuptuar se dikush ishte fshehur me qëllim të caktuar.

Atë ditë të kobshme, Mal Cubi nuk kishte pritur gjatë, meqë plani i tij duhej të realizohej ashtu sikurse ishte zotuar. Me të parë se njëri nga vëllezërit ishte nisur në drejtim të shtëpisë, dhe duke qenë se largimi i tij akordonte me kohën kur duhej të realizohej rrëmbimi, Mala iu jep shenjë tre cubave të tjerë, të cilët dalin nga shëlgjet dhe nga dy anë nisen drejt korrëseve.

-Ku shkoni qen bij' qensh? -Iu drejtohet Ndoni cubave që po afroheshin, ndërsa me kacaturre në dorë, iu del në pritë dy cubave që qenë drejtuar kah Mara dhe korrëset e tjera. Mal Cubi me shoqëruesin e tij merr në shënjestër Ndonin.

-Ndalo n' vend se t' vraj! -i kërcënohet Ndonit, mirëpo ai nuk ndalet, ndërsa në momentin kur ofrohet te cubat, Ndonin, nga prapa e shtrijnë për tokë plumbat e Mal Cubit. Donika me drapër në dorë

kishte bërë tutje drejt djalit të vet, që po hiqte shpirt, pa menduar se ç' do të bëhet me Marën, e cila së bashku me tri korrëset e tjera po përpëliteshin dhe po mundoheshin të rezistonin duarve të cubave, që bënin përpjekje për t' i rrëmbyer nën kërcënim të armëve. Në momentin kur cubi flokëgjatë e rrëmben Marën për krahu, atë e godet me drapër në shpinë Rina e Zahari Gashit, rrogëtare në shtëpinë e Gjon Lekut. Ndërkohë Mara, e cila prej shumë kohësh me porosi të babait mbante një thikë të vogël në brez, me shpejtësi e nxjerr thikën dhe ia ngul cubit në bark. Trupi shtathedhur e cubit flokëzi shembet për tokë.

Me t'u dëgjuar krismat e para te Ara e Rakitës, Marku me kushërinjtë, kishte depërtuar afër lumit duke iu zënë pritë cubave. Nga largësia merr në shenj njërin prej tyre dhe e godet për vdekje. Në anën tjetër të lumit, Galan Gashi kishte goditur për vdekje edhe cubin tjetër. Duke parë se sulmi kishte dështuar Mal Cubi zë pozitë te shelgjet dhe fillon të mbrohet, duke qenë se plumbat i fishkëllonin mbi kokë. Ndërkohë hedhet në lumë dhe merr teposhtë drejt Komorës, i sigurt se sejmenët e Selim agait mund të dukeshin nga çasti në çast dhe mund ta merrnin në mbrojtje.

Tre nga cubat qenë vvarë. Flokëgjatin e plagosur me drapër nga Rina dhe me thikë nga Mara, e kishte goditur me plumb Mark Leku, sapo sheh vëllanë e vvarë dhe nënën që po vajtonte te koka e tij. Cubi i dytë kishte mbetur i vdekur buzë shelgjeve, ndërsa i treti kishte arritur ta kalonte lumin. Korrëset po vajtonin Ndonin, ndërsa Lekët, në krye me Galan Gashin po gjurmonin edhe për cubin e katërt, i cili kishte ikur.

Përderisa Mark Leku me kushërinjtë, të ëmën motrën dhe korrëset po e dërgonin në shtëpi trupin e Ndonit të vvarë, ende pa arritur te shtëpia, sejmenët e Selim agait kishin depërtuar në fshat. Ata kishin ndaluar fshatarët në një vend të caktuar, për të mos lejuar të depërtonin në vendin e ngjarjes, ndërsa rrethojnë shtëpinë e Gjon Lekut. Marku me trupin e vëllait të ngarkuar në shpinë, i ndihmuar nga motra, e cila së bashku me shoqet e saj qante dhe vajtonte për

Ndonin, qe afruar te dera e oborrit të shtëpisë së vet. Para iu dalin pesë sejmenë të armatosur. Ata urdhërojnë Markun dhe të tjerët të dorëzojnë armët dhe më pas ua lidhin duart. Mark Lekun, David Krap Lekun dhe Dash Plakun i lidhin dhe i nisin në drejtim të Komorës, ku priste Selim agai.

Ndërkohë, sejmenët e Selim agait kishin kapur në shelgjishtet afër Komorës Mal Cubin. Mala nuk kishte pranuar se kishte marrë pjesë në përpjekje për ta rrëmbyer Marën. Ai, nuk kishte më të voglin dyshim me mund të pësonte nga Selim agai, të cilit i kishte kryer sa e sa shërbime të tjera të llojit të tillë, mirëpo nuk kishte marrë guxim që fshehtësinë, e cila do t'i kushtonte me kokë, t ia rrëfente dikujt tjetër.

Pas pak, katër të arrestuarit i dërgojnë te Selim agai. Duke parë se kishte dështuar plani dhe nga frika se po të dërgohej në burgun e Prishtinës, Mal Cubi, nën dhunë e kërcënim do të tregonte të gjitha të ligat, Selim agai kishte urdhëruar, që Malën ta ngujonin në një kthinë të veçantë dhe asnjëri të mos fliste me të. Donte ta merrte në pyetje vetë, në katër sy. Nga ana tjetër Selim agai nuk dinte saktësisht se sa veta kishin qenë së bashku me Mal Cubin, por dinte se tre shokë të tij qenë vranë.

Të arrestuarit: Marku, Davidi, Dashi, kishin rrëfyer sesi kishte ardhur deri te njoftimi paraprak dhe zhvillimi i ngjarjes. Selim agai kishte dëgjuar me kujdes, dhe nga rrëfimi i tyre kishte hetuar se plani i kurdisur ishte zhvilluar në drejtim tjetër. Për të humbur gjurmët, thërret besnikun e tij Saraxha Kurdin, të cilin e urdhëron që gjatë natës t'ia shkurtojë gjuhën Mal Cubit. Tre të krishterët i kishte lënë të lirë, meqë kishin rezistuar në vetë mbrojtje.

Tri ditë më vonë, herët në mëngjes tellallxhinjtë nëpër fshatra kishin përhapur lajmin në tërë krahinën e Drenisës se në mesditë, në qendër të Komorës do t'i pritej koka, Mal Cubit. Në anë tjetër, Selim agai, përmes korrierëve të tij, kishte urdhëruar që kambanat e kishave të kryçalive të jepnin lajmin se po i pritej koka një turku cub, që ishte zënë duke grabitur vajza të krishtera dhe që kishte vranë disa të krishterë.

Pikërisht në orën e caktuar qindra katundarë e katundare të krishterë e myslimanë qenë tubuar në qendër të Komorës për të parë spektaklin e prerjes së kokës.

Afër podiumit, i ngritur nergut për një rast të tillë, qenë tubuar i madh e i vogël. Një trung i rrumbullakët i lisit ishte vendosur në mes. Afër trungut qëndronte xhelatxhiu. Ai ishte një burrë i trashë, i zeshkët, me vetulla të gjëra dhe çehrengrysur, aziatik me prejardhje. Ishte sjellë nergut nga Hapsanja e Prishtinës ku jetonte në Pallatin e kajmekamit. Xhelatxhiu kishte mbështetur dy duart në dorezën e shpatës së madhe dhe priste kur t' ia sillnin viktimën.

Në orën e caktuar, kohorta kishte zënë vendet. Për të marrë pjesë në spektakël, ishte ftuar edhe Hoxhë Ibrahimimi, por ai nuk kishte shkuar. Selim agai i përcjellë nga tetë sejmënë, nga të dyja anët nga katër, ishte ulur në vendin e caktuar. Disa nga çaušet e sejmënët e tjerë që mbanin rendin iu vërtisnin kamxhikun mbi kohë sehirxhinjve nga mesi i turmës, të cilët kishin ardhur për të marrë pjesë në spektaklin, jo edhe të rrallë të ndëshkimit të cubit me prerje të kokës dhe shtyheshin për të zënë vend në rreshtat e parë. Pasi ishte përgatitur gjithçka sipas rregullave të zbatuara, se e sa herë më parë, dy rojtarë të veshur me rroba të veçanta kishin sjellë para xhelatit Mal Cubin. Duart ia kishin lidhur nga prapa me një litar të trashë.

Për dallim prej herëve të tjera, kur atyre që nxirreshin para xhelatit ua mbyllnin sytë me shami, Mal Cubit ia kishin lidhur gojën. Në sytë i vërehej trishtimi mbase edhe pendimi për veprat mizore, që kishte kryer.

Kadibashi Muharrem kishte lexuar para të pranishmëve vendimin për ekzekutim, të urdhëruar nga Selim agai. Pikërisht në kohën e caktuar në mesditën e 28 korrikut të vitit 1700, zyrtari i drejtësisë, i caktuar për këtë rast nga Selim agai, kishte filluar ta lexonte fermanin.

-Bismil-lahi rr-rrahmani rr-rra him!

-Qytetarë të nderuar të perandorisë!

-Sot me urdhër të Selim agait, për vepra të panjerëzishme, për

vrasje dhe rrëmbim, do t' i prehet koka, Mal Cubit! Më pas Kadi bashi kishte bërë të ditur të gjitha mizoritë dhe krimet që i përshkruheshin Mal Cubit.

Ndërkohë dy sejmenë ia kishin shtrirë kokën Mal Cubit në trung. Pasi qenë larguar ata, xhelatxhiu kishte ngritur shpatën dhe në çast koka e Mal Cubit ishte rrokullisur në podium. Më pas njëri nga rojet e merr kokën dhe e fut me një calik, ndërsa dy të tjerë ia tërheqin zvarrë trupin, të cilin e ngarkojnë një qerre buajsh, për t'ia dërguar familjes së tij në Alpush. Shumë të pranishëm nga mesi i turmës që kishin marrë pjesë në spektakël, në shenj aprovimi për çuarjen në vend të drejtësisë, kishin brohoritur: All-llah Padishah, All-llah Padishah... Selim aga!

Lajmi, për prerjen e kokës së një cubi të njohur me urdhër të Selim agait, kishte marrë dhenë. Njerëzia kishin filluar të flisnin ndryshe për again. Disa madje shkonin aq larg sa ia kishin zbutur edhe mizoritë e mëparshme, meqë të gjitha i kishte kurdisur me mjeshtri.

Asnjëra prej mizorive nuk lidhej drejtpërdrejt me atë. Veprimet e tij ishin tejet të fshehta dhe të kurdisura me shumë mjeshtri. Merita e tij e vetme, e cila kurrë nuk ishte vënë në dyshim, ishte morali, të paktën ashtu besonin të gjithë të krishterët, por edhe myslimanët. Dhe pikërisht sepse cubat kishin dashur të rrëmbenin vajzat e krishtera, ai kishte shpallur gjakhupës tre cuba, ndërsa të katërtit kishte urdhëruar t'i pritej koka.

Prerja e kokës së Mal Cubit, kishte zbutur zemrat e mllefosura të krishterëve, por edhe të myslimanëve. Për këtë akt, Selim again e kishte lavdëruar Kajmekami i Prishtinës. Kur kishte dëgjuar për rastin, kishte arritur nga Deviqi edhe Ati Jeronim me suitën e tij, i cili tri ditë pas ekzekutimit të cubit, qe dukur në Ndrenik. Pasi kishte ngushëlluar familjen e Gjon Lekut, për djalin e vvarë, ai së bashku me murgeshën Marie dhe murgun Serafim, kishte vajtur në Komorë, me qëllim për ta takuar Selim aganë. Agai i kishte pritur në hyrje të Sarajit. Murgesha Marie ia kishte puthur dorën agait, ndërsa murgu, gjatë

tërë kohës në shenj respekti kishte qëndruar këmbë.

-Ligji i Padishahut nuk e lejon dhunën, por jo gjithmonë arrijmë t'i kapim cubat. Kushdo që provon të rrëmbejë vajza apo gra të krishtera kokën në calik e ka!- thotë Selim agai.

-Zoti ta shtoftë ymrin aga! Iu kishte drejtuar Ati Jeronim, dhe pasi kishte bërë disa herë temena kishte vazhduar:

- Njerëz jemi. Vetë zoti ka dashtë që në ket rruzull toke të ketë myslimanë e të krishten'. Me randësi ansht të ruhet njeriu i pafajshëm, të ruhen fëmijët e gratë, të mos lejohet të bahen pre e njerëzve të ligj, qi nuk e respektojnë fenë dhe pushtetin, qi e ka çue i madhi zot!

Selim agai kishte dhënë edhe një provim të fortë të dinakërisë, provim me të cilin ua kishte mbyllur gojën armiqve të tij. Për më tepër rrallë kush dyshonte se ishte vetë Selim agai, i cili kishte përgatitur të gjitha. Vetëm Hoxhë Ibrahim, në një margjinë të një qitapi të vjetër, kishte shkruar. "Krye katili i madh e vrau një katil të vogël për të fshehur gjurmët e mizorisë tij. All-llah na ndihmo, na mëshiro dhe na shpëto nga krye katili!" Më poshtë kishte shënuar ditën muajin e vitin e ndodhisë, sipas Hixhretit.

Një muaj e gjysmë pas mbyrtjes së Ndonit dhe prerjes së kokës së Mal Cubit në Komorë, me lejen speciale të Selim agait, me vendim të Kadi bashit të Prishtinës qenë liruar nga burgu, Gjon Leku dhe Zahari Gashi. Ishte një lajm i mirë që i kishte befasuar të gjithë të krishterët e Ndrenikut e më gjerë. Diçka kishte ndodhur, ndonjë falje nga padishahu, ndonjë ferman i mirë për të krishterët, pëshpëritnin njerëzit duke komentuar lirimin e tyre, lirim që gjithsesi lidhej me vizitën e tre imamëve në Komorë, si dhe me rastin e kapjes së flagrancë dhe ekzekutimin e krye cubit dhe gjak humbjen e tre cubave të tjerë.

Dy ditë pas lirimimit nga burgu të Gjon Lekut, në pas ditën e fund tetorit të vitit 1700, te Kulla e Madhe e gurit të Gjon Lekajve

qenë tubuar po thujse të gjithë burrat e gratë e Ndrenikut. Kishin ardhur për ta parë e për t'i dëshiruar shëndet edhe disa nga paria e fshatrave përreth. Kishte të tillë që flisnin se po vinte koha e pajtimit të madh e mbase edhe vetë Selim agai do ta vizitonte Gjon Lekun e Zahari Gashin. Ditë më parë Gjon Lekun por edhe Zahari Gashin i kishte vizituar edhe Hoxhë Ibrahim i devotshëm. Ai nuk kishte komentuar asgjë, por e kishte lutur Allahun që njerëzve t'ua kthjellonte mendjen dhe të hiqnin dorë nga mizoritë. Hoxha, asnjë fjalë për mëshirën e Selim agait apo kadibashit nuk e kishte folur. Gjatë bisedës asnjëherë nuk kishte përmendur Selim again as ekzekutimin dhe vrasjen e cubave. Pasi qenë larguar vizitorët e shumtë, të cilët Gjon Lekun i kishin shprehur ngushëllime për Ndonin, ndërkohë që i kishin uruar mirëseardhje, Gjoni, së bashku me vëllezërit, Krapin, Simonin, Fanin e Sokolin, si dhe djalin e vetëm Markun, kishin biseduar gjerë e gjatë për të papriturat që e kishin goditur familjen për të keq, por edhe për të mirë.

-Po të donte Selim agai, pasojat e asaj dite, mujke me i drejtuo kundra nesh, -thotë Krap Leku.

-Ashtu mendoj edhe una. Ai mujke mos m' i ja hjekun kryet Mal Cubit, muji me fshehun, mujke me lypun hak për tre cubat qi u vrane ndë arë, masi ata ishin prej t' bamunve turq.

Të gjithë qenë pajtuar me atë aspekt të interpretimit të së mundshmes.

-Pse pra e bani ket punë, Selim agai? - pyet Simon shortari.

-Duhet me pasun njaj arsye t' fortë, ose pa na pergatit ndonja hata ma të madhe se kjo! -thotë Gjoni.

-O zot, o Shën M'ri!- mos lejo të na ndodh ndonji e keqe tjetër.

A nuk mjaftoi që katilat ma vranë Ndonin?- a nuk mjaftoi qi t' burguene per kaq kohë? -thotë Donika..

-Katilat, ju patne rrembye të gjithave, po ishte Ndoni, Marku e ne të tjerët që i vrame ata, ndërhyr në bisedë Krap Leku

-Ashtu ansht, por ka diçka n' ket mes që nuk perputhet. Pa lejen e Selim agait, nuk do t' na falte Kadibashi, ose regjimit gjakatar

t' agait pa i vjen fundi, thotë Serafimi, vëllai i tretë i Gjonit.

-Nuk më besohet jo. Nuk ka me kanë as njana as tjetra, rikthehet në bisedë Krap Leku. Selim agai ansht forcue edhe ma. Ka fitue besimin e t' gjithë të krishtenve, ndërsa k'saj radhe iu ka ra hundve turqve të vet, tue i çuemun gjakhupun katër vetë.

-Noshta me kto hjek sina kerkon me përfitu t kshtentë, ndërhyt Fan Leku.

-Ndoshta ansht edhe kjo, por Selim agai, ansht nga ata ujq qi kurr nuk e ndërrojne vesin. Mbi të gjitha ansht trim dhe deri tani nuk u gjet kushnja burrë trim për t ja punuo as ndër sy, as pas shpinet. T' kshtenë e turq e njohin per njeri t' moralshëm, -vazhdon bisedën Gjon Leku.

-Pajtohem plotësisht me ket mendim! – thotë Simoni dhe shton, - mu sepse ansht me erz ai i vrau cubat si qentë, nuk ka gja tjetër t' fshun ktu.

-E pra mu' ma thotë mendja se Selim agai ansht po ai qi ishte e ndoshta edhe ma i zi. Ai po e zien njaj të ligë të madhe, dhe ta them të drejtën kjo mi shtin dridhjet deri n' asht. Dje kur erdhi hoxhë Ibrahimimi asnjaj fjalë nuk e foli për Selim again, as e përmendi fare bamirësinë e tij për lirim tonëh, as per premjen e kokes s' cubit, konstaton Gjon Leku, i cili dhembjen për Ndonin e vrarë e kishte kthyer në forcë dhe vigjilencë, për të hetuar me kohë veprimin shumë tinzar të Selim agait.

-Prej kohës kur t' kan' prangue ty e Zaharinë, hoxha ansht ftuhun me Selim aganë, -thotë vëllai i vogël Sokoli, i cili së bashku me Markun po e përcillnin me shumë vëmendje bisedën.

-Hoxha ansht shumë ma i mirë se at Jeronimi, merr guximin për t'u inkuadruar në bisedë me burrat edhe Marku. Ai na ka vizituo. Mamë Donika dhe Mara kanë vizituo hoxhancën dhe ai me to ansht sjellë si ma i miri mik.

-Por ai na grish n' fenë e tij, ai nuk ansht i pari i fesë tonëh t' bekuome, -thotë Krap Leku.

-Pa çfar' te keqe paska me pasun feja e tij, kur sjelljet e hoxhës,

e qendrimi tij janë për çdo lavd!

-Ashtu ashtu or bir, por mos u nxito, dhe mos lakmo fenë e turkut!

-Mbase po m' denon Zotyn', por hoxhën s' ma hjek zemret, se ai ashtu i vetmi njeri n' ket rrafsh toke, përveç jush, t' cilit muj me i besuo dhe muj me ba gjithçkafit qi t' m' urdhnon.

-Pa t' urdhnoi me ndërrue fenë, ç' do të bash?

-Ai kurr nuk ka dhanun njaj urdhën të tillë! Ai nuk grish me zor në fe. Gjon Leku po habitej me qëndrimin e të birit, por edhe po i lakmonte gjykimit të tij të guximshëm. I vinte mirë për qëndrimin e tij të drejtë, ndërsa vërente se mungesa e tij, mungesa e priftit dhe të papriturat e tjera, që kishin ndodhur në familje, kishin ndikuar në dobësimin e fesë së moçme.

-A ma nigoni dhe mendimin tem, vllazën, -iu drejtohet të pranishmëve Simon Shortari.

-Fol de, ç' po pret, ia kthen Krapu, pasi ai po vononte ta niste fjalën.

-Zoti ashtu i njaj të për tane njerëzit. Gjindja e mir' jan' të mirë, kofshin kshënë, kofshin turq. E di se mund t' ma merrni për t' keq, apor po ma thot' kjo rradakja ime se fesë tonëh t' drejtë, e t' dashtun, pa i vjen fundi. Koftë tha kjo gluhë emja, qi po i flet kto fjalë, por kam do arsye qi po du me çitë në dritë, ata çka po ma thotë zemra. Kishën nuk mund të ndërtoj m' ma. Kjo punë ka dekun, prifta as popa ma nuk ka n' kto anë. Turku ka mbërri deri në Vijane e n' Magjari, e ndoshta ka me shkuo edhe ma larg. Çka po presim vllazën?

Në odën e madhe, të shtruar me kujdes me cerga, hasra e shilte, në odën më të vjetër të Ndrenikut, ishte shprehur edhe dyshimi i parë. Akullin e kishte thyer Simon shortari, Të tjerët kishin stepur. Simoni, sikur qe penduar për ato që kishte folur. Kishte rënë një qetësi e tmerrshme, kur Mara, e bija e Gjon Lekut hap derën dhe së bashku me nënë Donikën sjellin një tepsi patate të ziera e të kriposura dhe një dash të pjekur në furrë. Marika kishte sjellë edhe ibrikun me raki dhe gotat e vogla prej serqi. Gjon Leku kishte ulur

kokën dhe po mendonte. Edhe Krapë nuk fliste. Vetëm Sokoli, vëllai më i vogël kishte thyer heshtjen e “blasfemisë” së vëllait.

-Hoxhë Ibrahimë me qendrimin e tij ka fituar zemrat e gjindjes t’ drejtë. Ta thom t’ drejtën, njëqind prifta dhe murgj që i kam njoftë nuk ma mushin mendjen teme, të vorfun, sa ma mbush hoxhë Ibrahimë. Dhe ju e dini, që edhe ai ka lindur i krishten dhe ma në anmiqësi ansht ai me Selim aganë e mizoritë e tij, sesa Atë Jeronim që ka shkue në Komorë dhe ja ka puthur dorën.

-Ansht e vërtetë kjo?- pyet Gjoni.

-Ma se e vërtetë, por ket e bani kur njëqind që Selim agai ia preu kryet cubit, shpjegon më tej Simoni, duke vërtetuar pohimet e vëllait.

-Na çite njëqind guri të madh n’ zemer e n’ maje të kresë o Simon vllai! Por bane mirë, sepse e theve njëqind akull, që ndoshta do të duhej ta kishim thye kaheerë, thotë Krapë Leku.

-Simoni po mendon se mund të shorohet njëqind në fe, ashtu sikur shorton dardhët e mollët.

-I ke ra n’ te. Bash për punë t’ shortit e kam. Në trungun e kajsisë e mbëltoj kumbullën dhe ajo kumbull jep frutat më t’ mira, sesa kur mbëltohet kumbulla në kumbull. Edhe molla më e shijshme del nga mbëltimi i pipthit t’ri n’ njëqind mollë të egër.

-Po ama rrushi n’ shëll nuk shorohet, e ti, fenë tonëh e drejtë po e krahason me trungun e pem’s së egër? -konstaton sërisht Fani.

-Nuk po tham për fe una, po për llojet dhe m’nyrën e shortimeve. At’ zanat kam, una, thotë Fani.

-Nuk ka lidhje ndërrimi i fesë me shortimet tua të buta as të egra, o Simon vëllai. Ç’ ansht e vërteta një lidhje edhe e ka, por ajo ansht shumë ma e randë dhe shumë ma e vështirë me bamun, sesa bahet shortimi i pem’s. Pema dru ansht as flet, as dëgjon, as njëh, as i dhemb kur e prejme.

-Nuk ansht ashtu or vëlla! -Edhe drunit i dhemb kur e presim. E ke pa si çet pika të holla të ujit, mu njëqind si pika loti, kur e godet me sakicë. Simoni ishte mjeshtri më i fortë i mbëltimin në tërë Drenisën. Çdo bisedë e tij nga do që niste me shortim mbaronte.

Ndoshta kishte ardhun koha, po thoshte vet me vete Gjon Leku, por nuk mendonte se mund ta shprehte haptas atë që e ndiente, edhe kokën t' ia këpusnin. Lekët kishin biseduar deri natën vonë. Gjoni më në fund kishte ardhur në përfundim se procesi i ndërrimit të ngadalshëm dhe të pahetueshëm të fesë, tanimë nuk kishte të ndalur. Hoxhë Ibrahim po e zëvendësonte priftin, ndërsa në vend të ungjillit ai kishte Kur'anin. Vetëm ritit të rreth prerjes i frikësoheshin të krishterët, e sidomos burrat e të rriturit, meqë akti i tillë iu dukej një shburrërim i rëndë, krejtësisht i pa pranueshëm. Si mund ta duronte për shembull Gjon Leku xherahun për ta bërë synet. Kjo punë nuk mund të bëhej me asnjë çmim. Hoxha e kishte hetuar më mirë se të gjithë imamët e Prishtinës se ishte rreth prerja ajo që vështirësonte procesin. Në këtë drejtim ai qe treguar shumë liberal, meqë e dinte se ky ishte një shenj' dalluese për besimtarët, që nuk kishte të bënte me shartet themelore të fesë. Kishte mbetur traditë nga profeti Abraham, dhe ishte një rit i fesë hebreje, që ishte pranuar edhe nga profeti Muhamed.

VII

Kishin kaluar disa vjet nën dhunë e robëri, por viti 1703 për të krishterët dhe myslimanët e Drenisës do të mbahej mend për dy ngjarje me rëndësi, njëra që kishte të bënte me të krishterët e tjetra me myslimanët.

Në janar të vitit 1703, në Merqi të Lezhës u mbledh kuvendi fetar i quajtur më vonë, “Kuvendi i Arbnit”, i thirrur nga Papa Klementi i XI i mbiquajtur Albani, me origjinë shqiptare nga fisi Kelmend. Kuvendi që udhëhequr nga Arqipeshkvi i Tivarit, ortodokso-katoliku, Vinçenc Zmajeviq. Në Kuvend përveç tjerësh kishin marrë pjesë edhe Pjetër Karagiqi i Shkupit, Frano Mria, Martin Gjonima e të tjerë. Me këtë Kuvend fillon lufta e brendshme fetare në mes të shqiptarëve, të cilët në pamundësi për të përballuar taksat, xhizjen, devshirmen dhe shtrëngesat e pushtetit autarkik turk, ndërronin fenë verbalisht, duke pranuar vetëm emrat, ndërsa në brendi mbeteshin të krishterë.

Krërët katolikë dhe ortodoksë të Shkodrës dhe të Tivarit, të cilët edhe dominonin Kuvendin, përkufizuan disa ligje të drejtuara kundër kripokrishterëve, që në popull njiheshin me emrin, besimtarë laramanë. Në Nenin e Dytë të Letrës Apostolike, të Kuvendit të Arbnit urdhërohej që të gjithë të krishterët pa dallim t’iu përmbahen këtyre rregullave: **Të mos e fshihin fenë e Krishtit në asnjë vend dhe në asnjë rrethanë, të mos pranojnë me asnjë çmim emra turqish, të mos shkojnë në xhami, të mbajnë festat e lidhura dhe të caktuar nga kisha, të mos hanë mish të premtëve e të shtunave, edhe atëherë kur gjenden në shoqëri me turq.**

Kuvendi dënonte dukurinë e laramanisë, ndërsa disa kryepeshkopë, si Frano Mria dhe Pjetër Karagiqi në një letër drejtuar asokohe Vatikanit shkruanin: **”Laramanët e mjerë nuk gjejnë ngushëllim në asnjë shoqëri. Turq nuk janë dhe as duen të jenë. Të krishterë nuk janë sepse kisha nuk i pranon”**. Vetëm tre muaj më vonë porositë e Kuvendit të Arbnit i kishte sjellë me vete në Drenisë, Ati Jeronim i cili katër herë në vit shkonte në Shkup, te Pjetër Karagiqi, për të dërguar dhe për të marrë informata lidhur me pozitën e të krishterëve. Pjetër Karagiqi përkujdesej njësoj për të gjithë të krishterët, si për ata të Romës, ashtu edhe për ata të Bizantit.

Kuvendi i Arbënit kishte zënë në rrugë drejt konvertimit të krishterët e Drenisë. Pikërisht në atë kohë, me gjeturinë, sjelljet dhe mençurinë e tij, Hoxhë Ibrahim, kishte arritur që të krijonte me preferencë të lakmueshme modelin e laramanit vendor, si parapërgatitje për të filluar procesin e gjatë dhe të mundimshëm të islamizimit, jo me shpatën e Selim agait, por me mësim, kandisje, bindje e shumë metoda të tjera, të cilat i konsideronte frytdhënëse.

Ashtu sikurse nuk lejonte dualizmin fetar Kisha katolike dhe ajo ortodokse, Myftiu i Prishtinës dhe krye imami Fejzullah, në tetor të vitit 1703, kishte thirrur në një mexhlis të gjithë hoxhallarët e elajeteve, për të diskutuar lidhur me kushtet për pranimin të fesë nga të krishterët, të cilët herë mëshiroheshin, herë ndodheshin në shënjestër të forcave qeveritare. Pikërisht sepse qe treguar i mëshirshëm dhe i mirëkuptueshëm ndaj të krishterëve, Veziri i Madh, qe ndëshkuar më vonë, po ashtu edhe kryemyftiu i Stambollit, i afërmi i Vezirit.

Mexhlisi qe mbajtur në oborrin e Xhamisë së Jashar Pashës në Prishtinë, më shumë se një muaj pas martirizimit mizor dhe barbar, që iu kishte bërë krye myftiut Fejzullah të Stambollit. *Për të ulur gjakrat e kryengritësve, dhe për të vendosur rendin në kryeqytet, Sulltan Ahmedi, kishte arritur një marrëveshje me kryengritësit nga radhët e jeniçerëve dhe të kastave të tjera të pakënaqura të Stambollit e të Edrenesë. Në rrugën e tyre të shprehjes së dhunshme të pakë-*

naqësisë, i kishte frymëzuar dhe në njëfarë mënyre edhe i udhëhiqte myftiu fanatik i quajtur, Mehmed. Rivali i kryemyftiut, kërkon që t'i hiqej koka myftiut, Fejzullah dhe të afërmve të tij, meqë kryemyftiu akuzohej dhe mallkohej si njeri, që iu kishte bërë disa lëshime të krishterëve. Me qëllim për të ulur gjakrat dhe për ta ngopur energjinë e zezë të kryengritësve, të cilët rrezikonin përmbysjen e perandorisë, Sulltan Ahmedi i Tretë kishte lejuar turmën kryengritëse që ta saktonte, ta përdhoste e ta masakronte publikisht krye myftiun, njeriun besnik dhe të afërm të Vezirit të Madh. Kryengritësit, trupin e myftiut e kishin lidhur pas kalit të tij dhe e kishin tërhequr zvarrë nëpër tregun e vjetërsirave në Stamboll. Pastaj ia kishin shkurtuar kokën. Dikush i kishte shpuar hundën, një tjetër ia kishte nxjerrë sytë, tjetri ia kishte prerë veshët. Trupin e tij dy herë e kishin gjuajtur në ujë dhe sërish e kishin nxjerrë. Herën e tretë, përfundimisht e kishin përplasur në valët e ujit.

Një shembull i tillë i kurdisjeve barbare jepte për të kuptuar se lufta për pushtet në qendër të Perandorisë ishte bërë alfa dhe omega e qeveritarëve. Sulltan Ahmedi ishte i bindur në pafajësinë e kryemyftiut Fejzullah, por e kishte therorizuar atë, me qëllim për të ngopur orekset e liga të të revoltuarve dhe për ta ruajtur fronin. Ndërkohë, pasi merr frenat e pushtetit në dorë, ai iu kishte hequr kokat; udhëheqësit të jeniçerëve Turixhanliut, udhëheqësit të spahijve, Karakashit, duke liruar nga detyra dhe duke ndjekur të gjithë oficerët e Shtabit të Përgjithshëm të Jeniçerëve.

Në një klimë të tillë të luftës së pamëshirshme përbrenda vetë kreut të Perandorisë, më 16 tetor të vitit 1703, në oborrin e xhamisë së Jashar Pashës në Prishtinë, qe mbajtur mexhlisi i imamëve të krahinave të Vilajetit.

Kryeimami Fejzullah, pasi konsideron se shumica e imamëve kishin arritur, meqë ata kishin qenë të njoftuar me kohë dhe shumica syresh kishte arritur një natë më parë, iu drejtohet të pranishmëve si zakonisht duke recituar një fragment nga Kur'ani. Me atë rast kishte përzgjedhur dy ajete nga Suretul-Kefh. **“Ne nuk i dërgojmë të dër-**

guarit ndryshe, përpos si përgëzues e qortues. E ata që nuk besuan, merren me të pavërtetën, në mënyrë që me te ta mbizotërojnë të vërtetën dhe argumentet e mia dhe për atë me çka u qortuan i marrin për tallje. Allahu është ai që falë dhe mëshiron shumë, sepse sikur t'i ndëshkonte ata për të gjitha gabimet e tyre do t'i ndëshkonte në moment, mirëpo për ata është caktuar çasti, dhe pos te Allahu, ata askund nuk do të gjejnë strehim". Sureja e lexuar nga Kur'ani ishte kuptimplote dhe iu drejtohej edhe autoriteteve zyrtare por edhe hoxhallarëve të përfolur, të cilët kishin rënë në konflikt me autoritetet, por mund të mos kishin rënë në konflikt me detyrat e tyre fetare.

Pas paraqitjes së ekspozesë nga kryeimami, i cili nga hoxhallarët kishte kërkuar të mësonte për punën dhe përparimin në drejtim të joshjes dhe kthimit në fe të të krishterëve, i pari e kishte marrë fjalën Hoxhë Ibrahim.

Paraqitjen e tij gojore e kishte nisur si zakonisht me bismillah, por nuk ishte shërbyer me asnjë ajet të kur'anit për të treguar fillimisht orientimin e ligjërimin të tij.

-Gjatë punës sime 14-vjeçare në detyrë të imamit në rajonin e Drenisë jugore, ku qeveris Selim agai i njohur, unë kam vërejtur disa vështirësi dhe pengesa, për të mos thënë edhe paudhësi të hapura, që bien ndesh me mësimet e fesë islame. Janë shumë pengesa të kësaj natyre, të cilat nuk japin rezultatet e duhura dhe të dëshirueshme në drejtim të joshjes së krishterëve për ta ndërruar fenë. Nuk e kam pranuar as e pranoj metodën e ndërrimit të fesë me dhunë. I përmbahem parimit të Kur'anit "**La ikrahe di dini**" ndërsa kam qenë dhe kam mbetur kundër rrëmbimit të fëmijëve të krishterë, të cilët iu rrëmbehen dhunshëm prindërve, dhe me të cilët pastaj formohen tabet e jeniçerëve. I ndodhur në mes të njerëzve të padijshëm dhe fe shtrembët me një anë, dhe agait shumë të ashpër në anën tjetër, unë jam munduar ta kryej punën ashtu sikur mëson Kur'ani i shenjtë dhe mësimet burimore të tij. Kam konstatuar disa fakte, të cilat sipas mendimit tim pengojnë përhapjen e shpejtë të islamit në ato troje. Në mesin e të krishterëve ka njerëz të drejtë dhe paqësorë,

ashtu sikurse ka edhe hileqarë e vrasës të rrezikshëm. Kam vërejtur se po i bane mirë një të krishteri, kurrë nuk e harron të mirën, ndërsa duke qenë i vetëdijshtëm për pozitën nënshtruese, nuk e shpreh padrejtësinë, me të cilën mund ta kishe rënduar, mirëpo kurrë nuk e harron as atë. Në procesin e ndërrimit të fesë ka disa vështirësi, të cilat në dukje janë formale, por në esencë kanë peshë të madhe dhe lidhen me traditën dhe karakterin e njerëzve, me fenë, por edhe me moralin dhe me dinjitetin e tyre shumë të nëpërkëmbur.

-Kam vërejtur se në shpirtin e tyre të trazuar është e struktur feja e drejtë, të cilën ua kanë mësuar shtrembët udhëheqësit fetarë, ashtu sikurse edhe ne nganjëherë nga padituria kemi bërë dhe vazhdojmë të bëjmë gabime. All-llahu xheleshanuhu, inshaallah na i falë gjynahet! Pas pak, duke qenë se të gjithë imamët dëgjonin me vëmendje të përfolur mulla Ibrahim, ai kishte vazhduar.

-Pengesja kryesore në ndërrimin e fesë, në rajonin ku veprojmë është, synetia. Njerëzit e atij rajoni janë shumë sedëtarë dhe nuk pranojnë të rrethprijen, ndërsa është krijuar bindja se pikërisht sharti i parë i ndërrimit të fesë, është riti i synetisë. Në këtë drejtim do të duhej një sqarim i fortë dhe i dokumentuar i kryeimamit, në mënyrë që tani e tutje të merret një qëndrim unik. Synetinë e konsiderojnë të domosdoshme autoritetet qeveritare, për qëllime të veta, dhe për të vërtetuar përkatësinë fetare të individëve, në raste të caktuara. Di për disa raste të synetisë së dhunshme madje edhe të pleqve të shtyrë në moshë. Kam shënuar edhe një rast kur një plak i krishterë është lidhur këmbë e duar. Pastaj publikisht, në sy ta rajasë e kanë bërë dhunshëm synet, jo me brisk, por me gurë të mprehtë. Ky rast ka irrituar banorët vendës dhe ka shkaktuar kundër reagime.

-Një vështirësi tjetër, të cilën e kam konstatuar, është edhe mënyra e veshjes. Gratë e vajzat e krishtera është vështirë të mësohen të pranojnë veshjen me xharr e ferexhe. Ato vishen më thjeshtë dhe si duket e kanë vështirë të mësohen me mënyrën e veshjes, ashtu sikur kërkon ligji dhe sheriatin ynë. Pengesja kryesore e ndërrimit të fesë është edhe kërcënimi që disa të krishterët e konvertuar marrin

nga të afërmit e tyre, apo edhe nga ndonjë grup njerëzish. Ka raste kur të konvertuarit i kërcënohen, madje ka raste edhe kur i digjet tinëz pasuria, apo edhe zhduket në rrethana të panjohura.

Në kohën e zisë së urisë u rrit shumë numri i atyre që pranuan islamin, por këtë e bënë për të mos vdekur urie. Disa nga të ithtarët fanatikë vdiqën dhe nuk kërkuan lëmoshë nga agai, disa të tjerë kërkuan lëmoshën, e cila nuk iu dha. Të tillët mund të shpëtoheshin. Nuk ndihen aspak të kënaqur as ata që ndërruan fenë, meqë tani kanë filluar detyrimet karshi Dovletit, të cilat i gjejnë të papërgatitur, meqë besimi i tyre ende është i luhatur, dhe ata nuk i shërbejnë me vullnet Padishahut.

Hoxhallarët e tjerë po dëgjonin me kujdes vërejtjet e hoxhë Ibrahimit duke u habitur për guximin dhe pasojat e rrezikun, me të cilin do të mund të ballafaqoheshin. Pas një pushimi të shkurtër, hoxha vazhdon. Nëse tani është koha dhe rendi, dhe për të mos e marrë edhe njëherë fjalën, e nëse më lejohet, unë kam disa propozime, vazhdon mulla Ibrahim.

-Të mos kërkohet të bëhen synet meshkujt mbi 18 vjet. Ndërsa synetia të fillojë vetëm me fëmijët e atyre prindërve që pranojnë islamin. Për fillim të mos insistohet në veshjen tonë, sepse edhe veshja e grave të krishtera mbulon avretet përveç fytyrës dhe duarve. Të mos ushtrohet ndërrimi i fesë me dhunë, të ndërpritet ligji i "devshirmesë". Të ndërtohet edhe ndonjë xhami e re me mjete të Dovletit, e jo vetëm me kontributet edhe ashtu të dobëta të dhuruesve të ndryshëm.

Të gjithë hoxhallarët e pranishëm kishin dëgjuar me shumë kujdes fjalën e Mulla Ibrahimit, mirëpo shumica syresh nuk qenë pajtuar as me konstatimet as me propozimet e tij. Duke qenë se reagimet ishin shfaqur edhe gjatë fjalës së tij, kryeimami Fejzullah kishte marrë fjalën.

-Para se të vazhdojmë me paraqitjet e tjera më duhet të them se kam disa vërejtje rreth disa sugjerimeve të Mulla Ibrahimit të nderuar, i cili këtu solli një frymë tejet të fortë të tolerancës, tolerancë

e cila nuk dihet se a është më tepër në shërbim të islamit apo në shërbim të kryçalive, por po besojmë sikur është në shërbim të fesë së drejtë. Duke qenë se kemi të bëjmë me një rast të veçantë, për të cilin di edhe Myftidarja, mendoj se duhet ta marrim në shqyrtim fjalën e Hoxhë Ibrahimit, jo për ta dënuar, por për ta bindur se javashllëku i tij, dembelia dhe mos puna e tij, në drejtim të rritjes së numrit të myslimanëve, nuk mund të mbulohen me fraza mbi të drejtat e kryçalive, meqë jemi ne ata që kemi marrë përsipër t'ua ndërrojnë fenë të krishterëve, e jo ata neve.

-Ashtu është, ashtu është! Dëgjohet zemërimi i shumë hoxhallarëve.

-Mulla Brahim i është myrtat, myrtat!- thërrasin disa të tjerë.

Nuk kemi të drejtë ta quajmë myrtat, por është koha e fundit që mulla Ibrahim i të ndërrojë qëndrimin e tij, ose t'i ndërrohet vendi i punës. Mulla Ibrahim i nuk kishte reaguuar. Ai kishte përshkruar gjendjen realisht dhe pa frikë nga ndëshkimi, meqë dënimin apo ndëshkimin e mundshëm e konsideronte ndëshkim nga njerëzit, e jo nga All-llahu.

-E kërkoj fjalën, thotë një hoxhë tjetër, mjekërzi, më i riu në moshë nga hoxhallarët e pranishëm. Pasi e merr fjalën nga kryeimami, ngrihet në këmbë dhe fillon të arsyetojë të gjitha vërejtjet e sugjerimet, që i kishte thënë Mulla Brahim i.

-Kishte nevojë dikush ta thyente akullin dhe më vjen mirë që një hoxhë, më i vjetër se unë, mulla Ibrahim i i nderuar, foli nga zemra ashtu sikurse duhet të flasë çdo mysliman. Nuk e kisha ndërmend të paraqes këtu vërejtjet e mia, sepse, edhe pse duket jam më i riu në këtë mes, nuk do të kisha marrë një guxim, për të bërë reagime të tilla, pa e trasuar këtë rrugë dikush tjetër.

-Kërkoj falje, por edhe shumë nga ju që po e quani tradhtar të fesë Mulla Ibrahimin, thellë në qenien e Juaj nuk mund të mos i keni të njëjtat shqetësime, për të njëjtat probleme, nëse keni punuar me milletin dhe nëse keni parë sesi jetojnë disa nga kryçalitë.

Feja islame është fe e mëshirës, të paktën ashtu na kanë mësuar, dhe

si të tillë po bëjmë përpjekje ta përhapim. Nuk mund të jesh indiferent, kur duhet të shikosh sesi, një aga katundi, mbledh të krishterët në pikë të ditës, i detyron të zhvishen para publikut, për të parë se cili nga ata është i bërë synet. Askund, në asnjë ajet të Kur'anit, apo hadith të pejgamberit alejhi selam. nuk flitet për këto.

Nuk mund të jesh indiferent, si myslim i mirë, kur sheh sesi shqelmohen e rrihen mizorisht gratë e kryçalive, që bëjnë përpjekje për të mos lejuar t'iu rrëmbehen fëmijët, të cilët ua dërgojnë në Stamboll, dhe më pas i rekrutojnë jeniçerë. Ato kurrë më në jetë nuk i shohin bijtë e tyre. Vajin e vajtimin e tillë të një nëne të krishterë, nuk e duron dot zemra e një ehli myslimani. E di se detyrimi i devshirmesë është obligim që vjen nga Stambolli dhe është i njëjtë për të gjithë kryçalitë, por është një ligj i tmerrshëm, që në esencë nuk ka të bëjë me islam, sepse bie ndesh me "La ikrahe fi dini", që u përmend këtu. Askund në Kur'an nuk flitet për rrëmbimin me dhunë të fëmijëve jomyslimanë. Askund në Kur'an nuk flitet për veprime të tilla. Askund në kuran nuk arsyetohet as përmenden veprime të tilla. -Myrtat! Myrtat! Myrtat! kishin bërtitur disa nga hoxhallarët të cilët qenë ngritur në këmbë për të protestuar. Disa nga ata madje kërkonin të ndërpritej mexhlisi dhe të thirreshin sejmenët e Abdullah agait për të arrestuar Mulla Ibrahimin dhe hoxhën mjekërzi, për të cilin qe bërë e ditur se quhej mulla Ahmed dhe ishte me origjinë nga një fshat i Kaçanikut.

-Avash efendilerë, avash, kishte thënë kryeimami Fejzullah. Ai kishte kërkuar qetësi, ndërsa nuk ishte pajtuar me etiketimet për tradhti që disa hoxhallarë po iu bënin njëri-tjetrit.

-Jemi këtu për ta shprehur secili mendimin e vet dhe për ta dëgjuar, qoftë edhe mendimin e kundërt. Më në fund do të nxjerrim një fetfa dhe do të përkufizojmë se çka mund të cilësohet si tradhti në këtë mes.

Pa kërkuar leje paraprake kishte marrë fjalën mulla Beqiri, imami i Xhamisë së Jashar Pashës.

Pas bismilahit, hoxha kishte nisur fjalimin e tij me fjalinë e mirënjo-

hur nga Kur'ani, - **"In-ne d-dine ind -All- llahu-l is-slam"**. Vetëm islami është fe e drejtë dhe misioni ynë si hoxhallarë është pikërisht përhapja e këtij dini në mbarë rruzullin. Pikërisht për ta përhapur islamin sot shpata e Sulltan Ahmedit ka vajtur deri në Vijane dhe ka aritur thellë në Evropë. Është gabim i madh, nëse një hoxhë, jo sa duhet i arsimuar fetarisht, merr përsipër detyra, të cilave nuk iu del përballë. Tekefundit, për procesin e ndërrimit të fesë janë përgjegjës autoritetet qeveritare, ne jemi në shërbim të tyre. Të merren të krishterët e vegjël e të dërgohen në Stamboll, është pikërisht mëshira e All-llahut, mëshira e madhe e Padishahut, sepse ata shpëtojnë nga padituria, nga sëmundjet, nga varfëria, nga murtaja që po bën kërdrinë, shpëtojnë nga feja e shtrembët, dhe ata kanë fat të veçantë të bëhen njerëz, të bëhen myslimanë dhe luftëtarët më të përkushtuar të përhapjes së islamit. Dhe kjo është njëqind herë më mirë sesa ata fëmijë të vdesin nga uria në shtëpitë e të krishterëve. Edhe ne myslimanët i dërgojmë bijtë tanë, madje të rritur e të martuar, kudo në viset e perandorisë dhe nuk i shohim për 10 vjet. Shumica e tyre nuk na kthehen gjallë por mbesin shehidë, në tokat e padishahut. Ndërsa sa i përket synetisë, nuk jam në gjendje të jap mendimin për ndonjë fetfa, sepse kjo çështje, me sa di unë, nuk është përkufizuar si duhet.

-Aferim Beqir efendi! -aferim! aprovojnë fjalimin e tij disa hoxhallarë. Mexhlisi i filluar në orët e hershme të mëngjesit, ishte ndërprerë për ta falur namazin e drekës dhe pastaj kishte vazhduar deri në orët e vona të pas ditës. Pasi kishin folur edhe shumë hoxhallarë të tjerë, fjalën përfundimtare e kishte paraqitur kryeimami, Fejzullah.

Në fjalimin e tij kishte çmuar realizmin, paraqitjen e problemeve dhe nuk kishte konsideruar se ishin bërë shkelje të rënda të sheriatit apo të detyrave të imamëve. Madje, ai nuk iu kishte dhënë asnjë vërejtje publike dy hoxhallarëve që konsideroheshin jo vetëm kryengritës, por edhe tradhtarë. Mirëpo, kryeimami, që dëshironte ta kishte mirë me të gjithë, nuk begeniste të hapte varrë të reja. Në heshtje, dukej sikur i jepte të drejtë Hoxhë Ibrahimit, por në fund

kishte lavdëruar tej mase rastin e imamatit të xhamisë, ku po bëhej mexhlisi, meqë dy bijtë ia kishte dhënë në shërbim Sulltanit. I madhi ishte vrarë në Edrene, dhe ia kishte lënë dy bija të vogla në shtëpi, ndërsa djalit tjetër i duheshin edhe disa vjet të kryente asqerllëkun. Kryeimami Fejzullah nuk kishte marrë në shqyrtim propozimet e Mulla Ibrahimit dhe krejt kjo tregonte se ai do të begeniste praktikën e vjetër, gjendur si të mundesh! Ai ishte i vetmi ndër të gjithë hoxhallarët, që dinte për fatkeqësinë familjare të mulla Ibrahimit, andaj kishte bërë dhe do të bënte përjashtime, derisa të konsideronte se mund ta ruante.

Në mbrëmje, kur sapo ishte lëshuar terri i natës së 16 tetorit të vitit 1703, mulla Ibrahim hipur mbi shpinën e gomarit të lodhur nga rruga e gjatë, që parë për herë të fundit duke kaluar Malet e Zhveshuna. Katër orë rrugë kishte bërë nga Prishtina deri te Kroni Mbretit. Me të arritur aty, fillimisht e afron gomarin te uji, pastaj e liron për të kullotur në lëndinën afër kroit. Shuan etjen me ujin e ftohtë të burimit dhe merr avdes për ta falur akshamin, edhe pse pak me vonesë. Gjatë rrugës, me të kaluar urën mbi lumin e Sinisë, e kishin tejkaluar me galop dy kalorës duke ngarë kuajt me të katra. Njëri prej tyre iu kishte afruar gomarit të hoxhës aq afër, sa për pak nuk e kishte përplasur për tokë. Hoxha nuk i kishte dhënë rëndësi hazdisjes së kalorësve por, i dukej se njërin prej tyre e njiht, por nuk e sillte dot në kujtesë kohën dhe vendin kur e kishte parë.

Pas faljes së namazit, në skajin e gjelbëruar të burimit, i uritur sikur ishte, ofrohet te një therrnajë e dendur, ku kishte kokrra kullumbrie dhe kokrra murrizi. Meqë kishte uri, fillon të vjelë kokrrat e kuqe, të cilat i hante me shije. Në dalje të Prishtinës kishte blerë një simite, që e kishte ngrënë, duke e lagur herë pas herë me ujin e pagurit, ku kishte trazuar dy kokrra sheqer. Mirëpo nga rruga e gjatë, të cilën e kishte bërë më shumë këmbë, sesa mbi shpinën e gomarit të dobët, hoxha ndiente uri të pashpjegueshme. Duke qenë se

ishite errësuar dhe nuk shihte mirë, shpeshherë gishtat i ngatërroheshin nëpër ferra të murrizit, por nuk ndalonte. Habitej sesa të shijshme ishin kokrrat e imëta të murrizit. Nuk ishte hera e parë që hoxha vilte kokrra murrizi dhe kokrra të kulumbrisë. Ai hante edhe molla e dardha të egra, kur rastiste nëpër rrugë, në viset malore.

E kishte munduar gomarin në rrugën e gjatë dhe priste derisa edhe ajo qenie e mjerë e fatkeqe të ngopej me bar. Në kohën kur kishte konstatuar se gomari ishte ngopur dhe kishte pushuar si duhet, e qet në shpinë janxhikun, i hip gomarit, paraparakisht duke bërë bismilah, dhe niset një rrugë të ngushtë dhiare, me qëllim për të arritur sa më parë në shtëpinë e tij, në periferi të Komorës. Sa më parë të arrinte në shtëpi, sepse këmbët sikur iu kishin këputur nga lodhja e pikëllimi që kishte përjetuar gjatë asaj dite. Vështrimi armiqësor i atyre dy kalorësve të harbuar nuk i shqitej nga mendja. I dukej se jetonte në një skaj të humbur të botës edhe pse e dinte ku ndodhej. Ndiante në shpirt një zbrazëtirë, që nuk e kishte përjetuar asnjëherë më parë. Mornica të ftohta ia kaplojnë tërë trupin. Kishte një parandjenjë të çuditshme, të cilën nuk e shpjegonte dot. Fillon të këndojë me zë Elhamdulilanin dhe bën tutje. Kur qe futur në pyllnajën e dendur me shkurre, dëgjon dy zëra, të cilët i thërrasin të ndalojë. Nga terri nuk dallonte asgjë. Të dy të panjohurit kishin mbuluar kokën me kapuçonë të zezë, ndërsa në duar iu shkëlqenin thikat e gjata.

Hoxha kishte ndaluar gomarin. Pastaj kishte pyetur.

-Kush jeni, o njerëz të mirë?

-Nuk jemi edhe aq të mirë, o hoxhë qeni!- ia kthen njeri nga të panjohurit.

-Mos thuaj hoxhë qeni, po ma mirë thuej pop qeni, sepse ky ansht pop e jo hoxhë, - ia kthen tjetri.

-Po ç' keni me mue o njerëz të padijshëm?- iu drejtohet edhe një herë Mulla Ibrahimimi.

Njeri nga kapuçonët i afrohet dhe me shpejtësi të rrufeshme ia ngul thikën në bark. Po ashtu bën edhe tjetri. Ia therin edhe gomarin. Pasi hoxha bie i vdekur, njëri nga kapuçonët, nxjerr një thikë të vogël

dhe me majën e thikës ia vizaton një kryq mu në ballë. Mbi trupin e sakatosur, në gjoks, i kishin bërë edhe një kryq, për së vdekuri.

Te nesërmen në mëngjes, një kalimtar i rastit kishte parë kufomën e hoxhës dhe pa vonuar kishte lajmëruar familjen dhe sejmënët në saraj. Tellallët kishin dhënë alarmin në të gjitha fshatrat e Drenisës jugore. Lajmin e kishte hartuar qatipi i Bajram agait, meqë gjatë tri ditëve të fundit, Selim agai qe larguar nga Komora. Thuhej se me disa sejmënë kishte shkuar për të ndjekur kryengritësit në veri të vendit. Tellallët kishin njoftuar myslimanët dhe të krishterët se mulla Brahimi ishte therë me thikë nga kryçalitë. Gjakësorët ia kishin vizatuar kryqin në ballë dhe në gjoks.

Lajmi, për mbytjen mizore të Hoxhë Brahimit, kishte goditur në radhë të parë familjen e tij, djalin Isufin, i cili ishte hafuz dhe myezin i xhamisë, bashkëshorten dhe të afërmit. Nga radhët e të krishterëve kishte goditur sidomos, Gjon Lekun, por edhe të krishterët e tjerë, të cilit mulla Ibrahimin e kishin dashur dhe nderuar sikur të ishte i pari i fesë së tyre, edhe pse ai ishte i një feje tjetër, mirëpo në shumë aspekte kishte qenë mbrojtësi i fukarenjve dhe i rajasë.

-Ansht vrasje gjaksore e Selim agait, apo e gjindjes të tij, -thotë Krap Leku, i cili së bashku me të gjithë Lekajt ishte trazuar, nga frika e arsyeshme e ndonjë kurdisjeje me pasoja fatale nga Selim agai.

-Ka rrezik që t'i kthejnë fendrruemit kundër nesh.

-Ansht ba njaj barbari qi s' m'ahet mend, dhe me rrezik shumë t' madh, - thotë Gjoni dhe kërkon nga vëllezërit që t'i largojnë fëmijët, nusët dhe gratë në thellësi të Grykës së Thatë, meqë pritej të vinte ndonjë ekspeditë ndëshkuese e zaptive, çaushtëve apo sejmënëve turq.

-Dëgjo, Mark, i drejtohet Gjoni, birit të tij të vetëm! Me Donikën të shkosh drejt e te shtëpia e hoxh's. Atje me ndejtun pranë deri sa të kryhen të gjitha ritet e varrimit dhe të marrësh pjesë në to!

-T' shkoj edhe vetë me ta?- i drejtohet i vëllai, Simon shortari.

-Ansht ndoshta me rrezik, por ia kemi borxh hoxhës, mandej duhet ta lajmë dyshimin e shpifun, sepse drejt nesh e ka drejtuo kësaj radhe, Selim gjaksori.

Të gjithë banorët e katundeve ishin trazuar. Frika nga ndonjë ekspeditë ndëshkuese, nga ndonjë bandë sejmenësh anarkikë, e cila do t'i jepte të drejtë vetes për të marrë gjakun e hoxhës, të cilit, vrasësit e panjohur ia kishin vizatuar kryqin në ballë, vetvetiu ishte nxitje e rrezikshme për ndonjë përplasje të pakontrolluar të njerëzve. Vetëm pak orë pas përhapjes së lajmit, më shumë se gjysma e banorëve, fëmijë, gra e nuse të fshatrave të Drenisë jugore qenë dundur drejtë thellësive malore. Pritej të derdhej zemërimi i myslimanëve të yshtur kundër të krishterëve, që nuk kishin asnjë faj, sepse mjaftonte fakti se vrasësit hoxhës ia kishin qëndisur ballin me kryq. Përderisa nuk dihej vrasësi, secili mund të dyshonte, edhe pse shumica në heshtje dyshimin e orientonte te Selim agai dhe njerëzit e tij. Vetëm ai bënte kurdisje të tilla dhe që të gjitha i përfitonte, meqë kishte pushtet të pakufishëm, ndërsa për vrasjen apo ndëshkimin e rajasë nuk merrej në përgjegjësi nga asnjë instancë e drejtësisë.

Mbytja e hoxhës kishte qenë një rrufe e papritur, sidomos për të krishterët, të cilët do të shpallehin fajtorë dhe do të ndëshkoheshin si gjithnjë në raste të tilla, edhe pse asnjëri prej tyre nuk ishte ankuar as edhe njëherë në qëndrimet apo veprimet e hoxhës.

Në orët e pas ditës së 17 tetorit të vitit 1703, qindra njerëz nga të gjitha fshatrat kishin shkuar në Komorë për të marrë pjesë në ceremoninë e varrimit. Të krishterët, qenë ndarë në një anë, meqë ata lejoheshin të qëndronin afër, por jo të merrnin pjesë në faljen e namazit të xhenazës. Për të marrë pjesë në varrim kishte shkuar edhe vetë Gjon Leku. Ai kishte kërkuar nga Bajram agai, të kishte në konsideratë dhe të lejonte të krishterët të merrnin pjesë edhe në ritin e varrimit, meqë ata, hoxhën e kishin konsideruar në një aspekt si prijës të tyre fetar.

-Vetëm ata që kanë ndërmend ta ndërrojnë fenë mund të marrin pjesë në ceremoninë e varrimit, -të tjerët të qëndrojnë në vendin e caktuar, thotë Bajram agai.

-Una do të marr pjesë! - kishte thënë Gjon Leku, pa asnjë mëdyshje. Pas fjalës së tij, të gjithë krishterët e tubuar nga 10 fshatrat

e Drenisës, për të marrë pjesë në varrim, qëndronin kokulur, me duar të lëshuara teposhtë, të heshtur dhe tejet të frikësuar, nga Krishti të cilin po e tradhtonin, ashtu edhe mizoritë që do të mund t'ua bënte Selim agai. Ata ndodheshin mes kullës dhe çekanit. Duke ndjekur shembullin e prijësit të tyre, iu kishin bashkuar pjesës tjetër të besimtarëve, të cilët po prisnin para shtëpisë së hoxhës, për ta përcjellë kufomën deri te varrezat e myslimanëve, jo shumë larg vendit, ku atë e kishin therrë mizorisht. Për të marrë pjesë në ceremoninë e varrimit kishte ardhur nga Prishtina me çezen e Myftidares edhe kryeimami Fejzullah dhe tre hoxhallarë të tjerë. Vrasja e Mulla Ibrahimit, po atë ditë kur ai po kthehej nga takimi, në të cilin një pjesë e hoxhallarëve kishin dënuar qëndrimet liberale të Mulla Ibrahimit, i hidhte hije të keqe edhe mexhlisit të imamëve, të mbajtur një ditë më parë. Pikërisht për këtë, në ceremoninë e varrimit kishte arritur vetë kryeimami Fejzullah.

Pjesëmarrja e madhe e njerëzve në varrimin e Hoxhë Ibrahimit, e sidomos pjesëmarrja e shumicës së krishtere, fliste për autoritetin dhe shpirtin e pastër të hoxhës. Përfoljet dhe përhapjet e gënjeshtreve se kryçalitë e kanë vrrarë natën, dhe tani në pikë të ditës po marrin pjesë ditën në varrim, ishin dëgjuar nga grupe njerëzish të padijshëm dhe të papërgjegjshëm, edhe pse pjesëmarrja e të krishterëve e demantonte konstatimin e tillë. Por një gjë ishte e sigurt, autoritetet, në raste të tilla nuk nguteshin. Të krishterët, kishin marrë pjesë në varrim nga frika. Mirëpo ata ia dëgjonin fjalën Gjon Lekut. Nuk kishin hezitur për t'u përzier me myslimanë, dhe kjo po ndodhte për herë të parë. Shembulli dhe vepra e hoxhë Ibrahimit për afrimin e njerëzve kishte dhënë rezultatet. Dhe ky rezultat që parë në ditën e varrimit të tij, por mjerisht, jo për të gjallë të tij.

Pasi ishte kryer ceremonia fetare te xhamia e Komorës, kortezhi mortor, me mijëra pjesëmarrës kishte nisur trupin e hoxhës në tabut drejt varrezave të myslimanëve. Po ndodhte për herë të parë në botën krishtere të Drenisës jugore, që në varrimin e një myslimani, të merrnin pjesë më shumë të krishterë sesa pjesëtarë të besimit islam.

Pas kryerjes së ceremonisë së varrimit, pjesëmarrësve në varrim iu kishte drejtuar kryeimami Fejzullah, i cili kishte filluar me fjalët”

-Xhemati islamije dhe ju xhemati miladije!

-Allahu i Madh dhe i gjithëmëshirshëm e pastë bekuar veprën e përvuajtur të këtij njeriu të devotshëm, që mizorisht e ndërroi jetën e kësaj bote. All-llahu e mallkoftë dorën, e cila ia mori shpirtin dhe ia qëndisi ballin me kryq. Zoti i vraftë vrasësit, kudo qofshin dhe kushdo qofshin ata! Fjala aprovuese dhe përmbyllëse, Amin, që dëgjuar nga të gjithë pjesëmarrësit në varrim. Ishte fjala e vetme që shqiptonin njëjtë si krishterët ashtu edhe myslimanët.

Mulla Ibrahim i nuk ishte më. Ditë edhe më të vështira e më të pasigurta po vinin. Zemërimi i qeveritarëve pritej të binte mbi kokat e njerëzve, ndërsa Selim agai, do të bënte çmos që edhe për këtë mbytyje mizore të fajësonte, kë tjetër pos të krishterët, ose ndonjë armik apo rival të tij.

Katër ditë pas varrimit të hoxhë Ibrahimit, në Komorë qe kthyer Selim agai me kohortën e tij luftarake të përbërë nga 40 kalorësit, ndër më të zgjedhurit e më të stërviturit. Në dhjetëshen më të afërt kishte edhe pesë jeniçerë aziatikë, të cilët ishin në gjendje të bënin çdo gjë që urdhëronte agai i tyre. Askush nuk e dinte me saktësi se ku kishte qenë agai, ndërsa të gjithë prisnin të shpërthente rrufeja e tij, edhe pse shumica e dinin se hoxha qe bërë pengesë e shumë punëve të liga të agait dhe nuk qenë pajtuar po thuajse në asnjë veprim. Ditën e pestë të kthimit, Selim agai kishte urdhëruar tellallët të lajmëronin parinë e fshatrave, për të marrë pjesë në një takim me Selim aganë. Në mesin e parisë qenë ftuar edhe të krishterë, sidomos nga fshatrat ku nuk kishte të konvertuar.

Nga Petrashi marrin pjesë Dan Hazari dhe Abdullah Ispahi. Nga Malmiri Martin Qirjaqi, Dash Muça dhe Jak Gjura i Llapardës. Nga Sadrani Avdullah Grantulli, Lekë Kozmaqi, Gjetë Ipshi dhe Dimitër Shtruma. Nga Baja Kolë Gjukani e Gjergj Kolshi, Nga Ndreniku,

Krap Leku, Zahari Gashi dhe Shtefan Fani. Nga Konzharika Tomë Giraj, Shtjefen Gjurani dhe Avdullah Siliqi. Nga Komora marrin pjesë: Fejzull Zogu, Nuradin Rama dhe Bardh Zogu.

E gjithë paria qëndronte në hyrje të Sarajit të madh të Selim Agait. Nga çasti në çast pritej kur të dukej agai, i cili edhe me këtë rast do t'i befasonte për të keq. Tri orë i kishte lenë të prisnin, këmbë, te dyert e Sarajit. Ndërkohë nën mbrojtje të sejmeneve del para parisë dhe pa vonuar bën të ditur qëllimin përse i kishte ftuar.

-Keni afat tri ditë për të gjurmuar dhe për të më treguar se kush e ka vrarë hoxhën. Nëse pas tri dite nuk zbulohet vrasësi apo vrasësit, të gjitha katundet do të ndëshkohen. Agai kishte urdhëruar, që në rast të mos zbulimit të vrasësit, pas tri ditësh, të merren për të punuar angari në kalanë e Vushtrrisë dhe në Urën e Madhe, nga pesë burra të moshës së re, prej 20 deri në 30 vjet, nga të gjitha fshatrat. Ata, do të punonin angari krejt derisa të zbuloheshin vrasësit e hoxhës. Ky qe ndëshkimi sa për fillim. Masat e tjera do të vinin më pas. Caktimin e atyre që do të syrgjynoseshin për të punuar angari, duhej ta bënte paria e fshatrave. Në rast se raja nuk dëgjonte, emrat e tyre do t' i dërgoheshin agait, për të marra masa konkrete.

-Keni tri ditë afat, -kishte thënë prerë.

Selim agai qe larguar ndërsa pjesëtarët e parisë kokulur fillojnë të largohen me një brengë tjetër në shpirt. Rreth 40 beçarë ndër më të shëndoshët e më të fortit do të syrgjynoseshin, për të punuar 18 orë punë fizike në ditë. Ndërsa puna më e vështirë ishte caktimi i tyre, meqë me rastin e tillë do të fillonte përçarja. Të konvertuarit do të mund të shpëtonin me ndonjë arsyetim, me ryshfet apo me ndonjë shërbim tjetër, që mund t'i bënin ndonjë çausi, sejmene apo agai, por të krishterët nuk do të mund t'i iknin ndëshkimit.

Gjatë kthimit nëpër shtëpi, paria e Sadranit, Malmirit, Ndrenikut e Kozharikës, shkojnë për t u konsultuar te Gjon Leku, i cili qysh prej lirimimit nga burgu, gjithnjë e më rrallë merrte pjesë në tubime.

Gjon Leku i kishte mirëpritur anëtarët e parisë së fshatrave.

-Na ka vu në sprova t' randa Selim katili, -i drejtohet Gjon Lekut, Martin Qirjaqi, ende pa zënë vend mirë në odën e madhe të Lekajve të Ndrenikut.

-Kjo ansht sa për fillim, di edhe zi e ma zi me na ba ky i mal-kuom!

-Po! Din edhe ma zi mbasi jem' ba dele, madje dele të ngordhta, -thotë Tomë Giraj nga Konzharika.

-Pa edhe të bah'na ujq krej njajt. Kush i del në për balli sot Selim ag's. Mendoj, jo veç pasha, por as Kajmekami e Valiu s' kanë çka i bajne, -ndërhyn në bisedë Dimitër Ipsha i Sadranit.

-Nuk kanë ata kurrfarë arsytet m' i bamun keq Selim agait, ndërsa i besojnë dhe ai iu shërben për mrekulli!- iu thotë Gjon Leku.

-Po sikur.... Hëm, desha t' tham diçka, po edhe me folë s'po ma mba!- thotë Kolë Gjukani. Një e qeshur e lehtë kishte disponuar parësimin, burrat me halle e derte, që po mundoheshin të akordonin telat e ndonjë bisede të mirëfilltë, por nuk po arrinin.

-Besa e mira e s' mirave ansht me ja vu drynin goj's, se të rralla janë ato familje ku nuk ka hy hafija i Selm ag's. K'tu jemi në odë të njeriut tonë ma t nderuom, gjithmonë i njohun për fe, besë e trimni por... ma mirë mos me folun, përderisa s' jemi në gjendje me ba kurgja ma për të miren tonëh, -thotë Zahari Gashi, i cili kishte kaluar vjet të tëra në zindanin e Prishtinës bashkë me Gjon Lekun.

-Me gjith' t' papritunat, duhet t' mendojmë me gjetë njaj rrugë qi mund të na nxjerrë nga kjo gjendje, -rikthen bisedën në një drejtim tjetër Gjon Leku, i cili qëndronte ulur këmbëkryq buzë oxhakut, ndërsa anëtarët e shtëpisë po i gostitnin anasit me raki e venë të sapo prodhuar, si dhe me mollë e dardha vjeshte.

-Per t' mira e per gëzime!- kishte uruar të pranishmit Gjon Leku duke ngritur pagurin e rakisë së sertë.

-Kjoftë lavdue Krishti! - kishte pëshpëritur Kolë Gjukani.

-Per jetë e mot i lavduom!- pëshpëritin të tjerët, duke bërë kryq.

-Na prij n' njat rrugë Gjon Leku, se prapa na ke! -thotë Marin

Kolshi. Në odë kishte rënë heshtje e rëndë, meqë Gjon Leku po e mendonte pak si gjatë përgjigjen.

-Mos ma merrni për të keq n'koft' qi po e zgjas pak, edhe pse s' m takon me drejtue punët, masi jam në kullën time, por tue kanë qi belatë e të ligat e Selim agait, t' gjithëve tok po na bine hise, duhet me bamun përpjekje e me gjetë njaj rrugë. Rruga e ndrrimit të fesë ansht ma e lehta per fillim, por edhe kjo vetëm disa vjet zgjat. Ma von' rikthehen taksat, nizami, dhe detyrimet e tjera, aspak ma t' lehta sesa kto të sotmet. Rruga tjetër ansht ajo e ikjes, ashtu sikurse banë e tretne vllaznit tanë, tani të ndodhun diku pertej Nishit a Beligradit, të cilët mbetne po nën turkun. Shtoj këtyne belave edhe mungesën e Hoxhë Ibrahimit dhe përfitimin, qi don me bamun Selim agai me vrasjen e tij mizore, pastaj ke me pa dhe ke m'u bind' sesa ditë edhe ma të liga e ma të randa po na presin!

-Po ti, mor Gjon Leku, na le çil ndoj shteg, se vetëm në mendjen tande ka metë edhe pak uzdajë e jona- ndërhyt gjithnjë i disponuar për bisedë, Kolë Gjokani nga Banja.

-N'oshta e kam gabim vllazen t' mi, të gjakut, t' fesë e gluhës sonëh!- apor, per një tash, e vetmja mundsi per me shty edhe ndoj dit', për të fituo edhe pak kohë ansht ndërrimi. Apor edhe kjo punë pret, përderisa nuk emnohet hoxha tjetër.

Në odë kishte rënë qetësi varri. Sa herë që përmendej çështja e ndërrimit të fesë, burrat ulnin kokën dhe i kaplonte një ndjenjë e veçantë e trishtimit.

-Po, po, ndërrimi! - sepse na n' njifar' mënyret edhe jemi ndërruo, por ose s'po e shohim, ose po bajmë sikur s'po e shohim! As jemi t' krshtenë mirfillit, por as turq. Tash për tash kemi mbetun në mes t' rrugës. Prift nuk kemi, kishat pothuejse janë mbyllun. I mbajme festat, ditët e krshimit, ditët e të shenjëtve tanë, përsdysim këta emna t' bekuom dhe asgja ma, konstaton me keqardhje Gjon Leku.

-Qe besa, i ke ra n' cak, Gjon Leku. Se burrnisë seme e fesë seme t'vjetër vetëm ky emni im i ka mbetun. Po bahen tash dy vjet qi kamba e Kol's në klisë s' ka shkelë, as jam rr'fye ma!

-Kemi mbetun laramanë dhe ndoshta kështu ansht ma mir', mir' me Krishtin e mir' me Muhametin, - thotë me qesendi Zahari Gashi, dhe pasi pi njëgëllënjë raki nga paguri, vazhdon. -Madje kam ndigue qi të parët e fesë sonëh në Shkodër e në Prizren, mandej edhe këta murgjit e "Vo imje Oces" të Deviqit, na kan' mallkuo. Ata kan' urdhnuo qi mos me fshehë fenë e krishtit, mos me njitë emna turqsh, mos me shkue n' xhami e rregulla të tjera, të cilat na po i dim' ma mir' se ata, por de burrë i dheut e merru vesh me Selim aganë e sa Selim turkoshakë të tjerë!

-Paj edhe jena kanun laramanë o vllazen! Sa ishte gjallë at Marini predikonte "N'emem t'Atit, e t' Birit e t' Shpirtit Shejt", por kur erdhi Mikali ia njisi me "Vo imja Oca, Sina i Svjatova Duha", dhe u mësue me ashtu . Si bajtke njani, na mas tij. Edhe asokohe laramanë ishim, veçse t' krishtenë- e nget bisedën rreth laramanisë, Shtjefën Kolshi.

-Dallimet i dime të gjith', apor feja e krishtit me një vend lidhet, e feja e Muhamedit ansht krejt tjetër dhe s ka gja t' përbashkët me fenë tonë- thotë Tomë Giraj.

-T' gjitha fetë, ma merr mendja kan' besimin e përbashkët, - kyçet sërish në bisedë Gjon Leku. E kanë 'përbashkët besimin në Zot dhe kjo mendoj se ansht shtylla e parë dhe ma e randsishme e çdo feje. Mu n ket shtyllë, qe vendosun si beden kalajet Mulla Ibrahimit, të cilit mu për kte edhe ia punuene. Edhe feja e Muhamedit ansht e ndame në 12 sekta, por besimi në All-llah, si për ne në Hyjin, ansht i njajtë.

-Për brenga të tjera erdhme me marr' mendimin tand, Gjon Leku! Si t' ia bajmë kushtit mizor të Selim agait, per ata qi do t'ja japim angari, derisa t' diftojme, apo ta gjejme se kush e ka vra hoxhën? -pyet Martin Qirjaqi.

-Po t' ishte për një hoxhë tjetër, nuk e kisha ngarkuo n' shpinë kryqin e randimit, por kte pa e bajme për mulla Ibrahimin,- thotë Kolë Gjokani, i cili të gjitha ndëshkimet e mizoritë mundohej t i kalonte me një humor të lehtë, por shumë kuptimplotë.

-Vrasësi i hoxh's askurren nuk do të zbulohet!- Kjo dihet, a por nuk dihet se si ka me ba Selim agai, per ta futun edhe ma thellë thikën e përçamjes ndë mesin tonëh. Kjo m' dhemb dhe nga kjo kam frikë, sidomos tani qi nuk ansht ndër të gjallët Hoxhë Ibrahimimi, mbështetja jonëh e vetme, ndërsa krejt respektin qi patne gjindja jonëh per ta, do t' na nxjerrë per hundsh Selim Agai, thotë Gjon Leku.

-Kam ni dyshim të madh k'tu në shpirt, qi s' mundem pa e thanë, merr fjalën Lekë Kozmaqi, një burrë i veshur me të linjtat. Le t' mbetet mes nesh tash per tash, por kam një lajm tjetër, sa i përket vrasjes me moh të hoxh's. Miku i jem prej katunit t' Domenikut, Andre Marini, ka ndiguo at Fotiqin tu i thanë njanit prej grigjes s' vet të besuom, në Deviq, se ma i rrezikshëm per rajën ansht Mulla Ibrahimimi, sesa Selim agai. Kaq di me thanë, dhe kjo fjalë m' ban me dyshu' se ndoshta, vrasja e Hoxh's nuk ansht vepër e Selim Agait, edhe pse këtij shiu n' kallamoq i ra, njaj e rame dy të vrame!

-Nuk ansht kjo e para herë, as e para fjalë qi e ka thanë, Oce Fotiqi. Ashtu ka thanë edhe te na në Malmir, dhe për kit punë ka shumë dishmitar', miraton mendimin Martin Qirjaqi. Ai kishte një dyshim edhe më konkret, por nuk e shihte të rrugës ta përhapte.

-Ta përfundojmë ksaj radha vllazën!- thotë Gjon Leku, me qëllim që paria të mos e zgjaste, meqë kishte frikë nga ndonjë e papritur e Selim agait dhe e njerëzve të tij.

-Sa i përket ndrrimit, të presim derisa ka me ardhë hoxha i ri. Mund ta shtyjme edhe ma. Sa i perket angarisë, nuk i ikim ma, ashtu sikur haraçit gjithnji e ma të randuom.... Edhe nese marrim vendim për me ba ndonji ndrrim, do ta bajmë vetëm me marrëveshje dhe me pelqimin e shumic's. Të sillemi ma mirë me vllaznit tonë të gjakut e gluhës, të cilët e ndërruene fenë, sepse edhe ne, tash per tash asaj rruge po zvarritemi.

VIII

Në fshatin Krajk afër malit Kazmaq, jetonin disa familje të Elusianëve, banorëve më të hershëm të Drenisës. Gjerasim Elusiani, kryeplaku i fshatit, kishte gjashtë vëllezër dhe vetëm një motër, ndërkohë që kishte lindur shtatë bija dhe vetëm një djalë, Ujkanin, i cili qe rritur si djalë i dëshirit, me të gjitha të mirat, me kujdes e dashuri të nënës Mrikë dhe të shtatë motrave.

Qysh në moshë të re kishte mësuar kalërimin luftarak. Baba Gjerasimi i kishte blerë një at të races arabe në tregun e Pejës. Ujkani ishte në rrugë të bëhej kalorës, ndërsa Gjerasimi mendonte ta dërgonte diku larg në veri, me qëllim që ta bënte ushtar të Austrisë.

Gjerasimi mori pjesë në Betejen e Kaçanikut dhe kishte shpëtuar së bashku me Gjon Lekun dhe luftëtarë të tjerë nga radhët e kalorësisë së Drenisës. Në valigjen me kornizë hekuri mbante edhe uniformën e ushtarit të Pikolominit. Besonte se së shpejti do të vinte koha, që ta vishte uniformën dhe të sulmonte turqit. Mirëpo, ajo kohë po vononte. Selim agai ua kishte sjellë diellin mbi kokë drenisarëve. Nga frika, varfëria dhe shfrytëzimi i sejmenëve të Selim agait, disa familje të elusianëve kishin ndërruar fenë, për të dytën herë. Shumë vjet më parë, shumica e banorëve të fshatit kishin ndërruar fenë, por me arritjen e ushtarëve të Austrisë, sërish kishin prishur minarenë e xhamisë dhe kishin ngritur kishën. Kishin kaluar edhe shumë vjet të tjera dhe dukej sikur hafijeve të Selim agait nuk iu kishte rënë në mend ta denonconin Krajkun për këto veprime. Por edhe banorët e fshatit ishin rezervuar. Ata kryenin meshën në kishë, por nuk i binin kambanave. Mirëpo gjendja e tillë nuk kishte zgjatur.

Në maj të vitit 1705, Selim agai me mulla Hamitin, të cilin sapo e kishte sjellë në Komorë, për ta zëvendësuar mulla Ibrahimin, dhe 20 jeniçerë të zgjedhur të kohortës së tij, papritur kishte depërtuar në Krajk.

Në kohën kur ishin tubuar shumica e fshatarëve, agai kërkon kryeplakun.

-Una jam aga!- ishte përgjigjur Gjerasim Elusiani.

-Ketu, thone se ka klenë i xhami, e ngritun shumë mote ma para, ku ansht ajo?- pyet agai.

-Kjo ansht, përgjigj Gjerasimi pa droje, duke bërë me dorë nga faltorja.

-Ansht klishë apo xhami?

-Edhe xhami edhe klishë, thotë ai.

-Or taj je n' mend ti!- i drejtohet mulla Hamidi, dhe shton. Ku pe pa ti ene klishe ene xhami me i vend, çfarë mileti je ti?

Selim agait i kishte bërë përshtypje të keqe ndërhyrja në fjalë e mullait. Në raste të tilla ai ndëshkonte rëndë, por meqë ishte në pyetje mullai, qe përmbajtur.

-Pa t' urdhnoni, ne sahora ja bajme minaren, -përgjigj Gjerasimi.

-Pa ti, xhanem, çka je, kryçali apo mysliman?- i drejtohet sërish mulla Hamidi zevzek.

-Si ta marrësh efendi, ishim kryçali, u bame myslimanë, disa prap' u kthyne... prift nuk kemi, hoxhë nuk kemi, pop nuk kemi, veç si e ka shkrua Zoti dhe si ka me urdhnuo Selim agai.

-Ndanu në dy taborre, kishte urdhëruar mulla Hamidi, ndërsa Selim agai ishte tërhequr, me qëllim për të parë veprimet e hoxhës mendjehhtë, i cili kishte zëvendësuar mulla Ibrahimin e matur dhe të ditur.

-Ne t' djathten ata qi jan' ba synet e n t' majten ata qi nuk janë bamun.

Fshatarët kishin ulur kokën. Gjerasim Elusiani kishte stepur nga e papritura. E dinte se hoxha do të kërkonte nga fshatarët që të

zhvisheshin për ta konstatuar se kush ishte rrethprerë.

-Mos na merr ftyren para krejt miletit, o hoxhë efendi, i lutet një fshatar i zeshkët, i cili qëndronte përkrah Gjasimit.

-Çfarë ftyre ki ti kryçali i pistë...

-Selim aga, iu kishte drejtuar mullai në gjuhën turke dhe kishte vazhduar. Jep urdhër ta zhveshin këtë kryeplakun dhe ta bëj synet para të gjithëve, që t'ua uli qibrin këtyre qafirëve!

-Ka rrezik mos po krijohet rrëmujë, ia kthen agai.

-Ke 20 sejmenë aga.

-Këta janë afër 100 veta dhe mund të ndahemi keq.

-Po ama diçka duhet të bëjmë, insiston mullai.

-Meqë ndërhyre, vazhdo, unë nuk do të përzihem, por ama kujdes, se nëse fillon rrëmuja këta të bajnë synet ndryshe, ta këpusin krejt!... Mulla Hamidi nxjerr nga xhepi i xhybes së gjelbër një brisk rroje dhe i drejtohet Gjasim Elusianit.

-Lshoj tirqit, se s'pari ty do t' baj synet.

Me një shpejtësi rrufeje para Gjasimit ishin bërë gardh dhjetëra të rinj, në mesin e tyre edhe, Ujkani, djali i tij, asokohe 18-vjeçar.

-Do t'jav heq me ren zhangat, qësendis mullai, por s'pari atij, kryeplakut.

-Mos u afro se ta çarti çallmen bashk' me kry, i ngërmohet Ujkani, i cili ishte tronditur nga zemërimi për përbuzjen publike që donin t'i bënin babait të tij.

Turma ishte egërsuar dhe zemëruar. Selim agai nuk po iu jepte urdhër sejmenëve për të intervenuar. Mulla Hamidi tërë ngë po e mrehte briskun në një copë rrip, që e kishte lidhur për ushkurin e shallvareve.

-Jep urdhën aga, -iu kishte drejtuar sërish në gjuhën turke.

-Ka rrezik, efendëm, po tërhiqemi më mirë.

-Tërheqje do të thotë humbje e betejës së islamit, aga!

-Ti e humbe mulla, sepse e nise keq. Nuk dua të derdhet gjak për këtë shkak. Ndërkohë, Selim agai, i cili qëndronte hipur në shpinë

të atit të bardhë, me shpatën e e nxjerrë nga miell, kërkon nga Ujkan Elusiani, që të paraqitet para tij.

Ujkani shikon nga babai, dhe pasi merr aprovimin del para Selim agait.

-Pa t' urdhnoj se jmentë ta bajne synet babanë tand dhe tash t' lidhi ty çka do me bamun?

-Do t' mundohem me bamun gjith çka t' mundem! - ia kthen Ujkani.

-Po t' bajmë ty synet n' vend t' babait, a pranon?

-Pranoj, thotë me gjysmë zëri duke shikuar nga i ati.

-Bëje synet efendi! - i drejtohet mullait.

Derisa Mulla Hamidi kishte kryer rrethprerjen, Ujkan Elusiani kishte zënë sytë me duar nga turpi dhe linçimi publik, që po i bënin. Ndërkohë mullai kishte kërkuar nga agai, që të paktën të bënte synet edhe dhjetë të tjerë sa për fillim.

-Asnjë më shumë për sot, kishte ndërhyrë agai dhe iu kishte drejtuar Gjasim Elusianit.

-Ma jep djalin qi e bame synet. Do ta kem afër dhe do ta baj ushtar të vyeshëm t' perandorisë.

-E kam t' vetëm aga, ma mir' ma merr shpirtin. Kam shtatë bija dhe vetëm ket' djalë, thotë Gjasimi.

Selim agai iu kishte dhënë tre muaj afat fshatarëve për ta ngritur minaren, aty ku kishte qenë. Kishte liruar Ujkan Elusianin, duke i bërë me dije se po të ndërronte mendjen, do ta pranont edhe më vonë.

Krajku kishte shpëtuar mirë falë mungesës së gjeturisë së mulla Hamidit, i cili i kishte ndërhyrë në fjalë Selim agait sedërtar. Këtë e kishin kuptuar shumica e banorëve.

Derisa Selim agai po largohej me kohortën e tij kalorësiake, krajkasit kishin mbetur të fyer dhe të nxënë në lak.

Ujkan Elusianit i dukej se mbi kokën e tij kishte rënë mali i Kozmaqit. Nuk ndiente dhembje, mirëpo krenaria iu kishte thyer.

-Të lumtë o djali Gjasimit, i thotë Dash Elusiani, një kushëri

i largët, i shtove ftyren tat's, e sa per synetin mos u ben merak sa s pengon gjasend. Disa nga burrat kishin qeshur kokulur, secili me parandjenjë të keqe, se një ditë do të ballafaqoheshin sërish me Selim aganë dhe me mullain zevzek e kokëkrisur.

Ujkani nuk ishte futur në shtëpi. Nuk mund të dilte para nënës dhe motrave. I dukej vetja shumë i poshtëruar. Kishte bërë tutje kah Lugu i Gjarpnit. Në kohën kur po largohej i biri, duke kuptuar hidhërimin e tij, dhe duke marrë me mend se i vinte turp të hynte të shtëpi, Gjerasimi e porositi Ujkanin të shkojë e të rrijë te dajet, në Abri, derisa t i kalojë urrejtja e derisa të shërohej mirë.

Në kohën kur kishte mbetur vetëm, fillon të ndiej dhembje. Gjaku nuk po i ndalej. Shkoq një copë nga pjesa e poshtme e këmishes së pëlhurtë dhe pasi e pastron varren me ujë e lidh atë me kujdes.

I dukej se ajo ditë e kobshme ia kishte ndarë në dysh jetën, por kur mendonte se e kishte shpëtuar t' atin nga poshtërimi, e ndoshta edhe tërë bashkëfshatarët, ndihej paksa edhe krenar. Në çast sesi ishte ligështuar dhe kishte shpërthyer në vaj. Kishte qajtur më zë, me dënesje, pa frike se do ta dëgjonte apo do ta shihte kush në pyllin e dendur të Lugut të Thellë. Po mendonte se ç' faj i kishte bërë Zotit që kishte lejuar ta dënonin dhe ta poshtëronin në atë mënyrë. Prej atij çasti në shpirtin e tij të dëlirë e të padjallëzuar fillon të lidhet nyje urrejtja për Selim aganë e sidomos për hoxhë Hamitin. Ajo kishte qenë edhe dita vendimtare e jetës së tij. Ujkan Elusiani, vëllai i shtatë motrave e i prindërve të nderuar, ishte nisur në një rrugë tjetër, në rrugën e gjatë të hakmarrjes drejt paparashikueshmërisë.

Nuk qe kthyer më në shtëpi, por përmes dajë Markut kishte kontaktuar me çetën e komitit të njohur, Jak Dreni nga Malmiri, i cili asokohe vepronte në fshatrat e rrethit të Drinisë.

Në gjysmën e dytë të majit të vitit 1705 Andre Mihajli dhe Radomir Rashjani, bashkëshorti i Uranies, çifligares së njohur të Starovës së Nishit, me origjinë nga Malmiri, vendosin të vizitojnë

katunin e largët në Drenisë. Urania, jo vetëm që kishte mbështetur dëshirën e kushëririt dhe të burrit, por edhe iu kishte hequr shpenzimet e rrugëtimit me karvanin e tregtarëve Nish-Kurshumli- Prishtinë si dhe shpenzime të tjera për ushqim dhe qëndrim nëpër bujtina. Në ditën e Shën Gjergjit të atij viti, Andre Mihajli dhe Radomir Rashjani arrijnë te shtëpia e Ujkan Qirjaqit, i cili kishte ngritur farkën me mjetet, që ia kishte dhuruar kushërira, Uranie. Farkën e kishte ngritur në kodrën e gjelbëruar rrëzë malit Terranova, nën Kodrën e Kishës. Për një kohë të shkurtër, i del zani si mjeshtër i përsosur i farkës, meqë zejen e kishte ushtruar gjatë dimrit, në kohën kur kishte qëndruar së bashku me familjen e tij dhe familje të tjera të Malmirit, te kushërira, Uranie, në Starovë, gjatë kohë së zisë së urisë. Në punëtorinë e tij e ndihmonin bijtë dhe disa nga kushërinjtë. Lllamarinat dhe hekurishtet i blinte në tregun e Dimitrisë së Moçme. Përmes temperaturave të larta që i arrinte me ndezjen e thëngjillit e drurit të bungut e të shkozës, por edhe thëngjillit që nxirrte here pas here rrëzë Qyqavisë, arrinte të sajonte vegla për bujqësi: kosa, drapër, shata, kmesa, sëpata, por edhe shpata, dyfeqe, ndërsa ishte në rrugë e sipër për të rregulluar edhe pushkë të gjata.

Aso kohe, kushëriri i tij, Mark Qirjaqi i cili tregtonte lesh, lëkura të regjura dhe raki deri edhe në Shkodër, atje kishte kontaktuar armëpunuesit e njohur shkodranë, me origjinë nga Italia, “Carlo e Figlio”, të cilët kishin farkën e tyre të madhe dhe uzinën e punimit të armëve në Shkodër. Marku kishte blerë tri pushkë të prodhimit të njohur, pushkë që quheshin në emër të firmës prodhuese: Karlafile, apo Karajfile.

Ujkan Qirjaqi qe gëzuar pa masë për arritjen e papritur të kushëririt dhe burrit të kushërirës, e cila në kohën e zisë së urisë i kishte shpëtuar familjen me bukë, ndërsa me rastin e kthimit i kishte falur mjetet për farkë, duke e ndihmuar, me qëllim që ai të përparonte dhe të bëhej farkëtari më i njohur në Drenisë.

Në shenjë nderimi për vizitën e dy të afërmve më të çmuar, Ujkan Qirjaqi, së bashku me kushëririn, Markun, e të tjerë, organizon

një darkë, në ditën e tretë të Shën Gjergjit, pikërisht në ditën e Shën Markut. Ai fton të gjithë burrat, djemtë, gratë, vajzat e fshatit dhe të gjithë të varfërit. Shtron një darkë në natyrë, në oborrin e madh të Farkës, një darkë të madhe e të begatshme për tërë katunin, një darkë që do të mbahej mend. Kishte therur dy viça të majmë, 10 derrkucë, pesë dhi të egra, pesë dele nga më të majmet. Te Dash Allori kishte blerë një fuqi të madhe verë të moçme. Kishte ftuar edhe nga dy tre burra të njohur nga fshatrat Petrash, Sadran e Ndrenik. Darka kishte filluar me jehonën e gajdeve të tre gajdexhinjve më të njohur të fshatit. Më pas, vajzat e fshatit të prira nga valltarja e njohur e Drenisë, Mariga Grapi, me origjinë nga Trojet e Shkreta, kishin marrë një valle ritmike vendase, të cilën e luanin me shpejtësi dhe lëvizje marramendëse, nën tingujt e curles, të cilën e frymonte me tërë fuqinë e zërit Zajko Zurnaxhiu, ndërsa tupanin e dalldiste kumbueshëm, Sali Ujkashi, i Petrashit. Më pas qenë hedhur në valle edhe djalëria e fshatit. Vendi kumbonte dhe gjëmonte si nga gajdet, lodrat e curlet, ashtu edhe nga të shtënat e pakontrolluara me pushkë kapaklie, nga disa burra të njohur të fshatrave.

-Te Selim agai le të ndihet zani!- thotë i ftuari, Mark Leku nga Ndreniku, pasi kishte shkrehur kapaklien.

-Edhe ma larg, deri te kajmekami!- ia pret Shtjefën Llapardi, i cili po ashtu shkreh pushkën e tij të gjatë.

-Edhe ma larg, deri në Stamboll!- thotë Lekë Allori, dhe pasi ia lë në dorë pushkën një të afërmi ishte hedhur në valle. Vendi përreth po dridhej nga vallja, nga jehona magjepse e tingujve të mishnicave, të bubullimës së lodrës dhe të krismave të here pas hershme të pushkëve. Kori i vajzave valltare po këndonin një këngë të hareshme, e cila jehonte përgjatë lugut të Grykës së Leoneshës.

Ishte një ditë gëzimi e hareje nga ato ditë, që ndër të krishterët, thujse qenë harruar, dhe askush, madje as nga të moshuarit nuk mbanin mend një festë të tillë, ku po merrnin pjesë qindra fshatarë dhe ku shumica prej tyre, e sidomos fëmijët, po ngopeshin me bukë, me të cilën nuk qenë ngopur si duhet, me vjet të tëra, qysh

para zisë së urisë. Malmirasit, të ardhurit nga Nishi dhe të ftuarit e tjerë nga fshatrat përreth, atë natë kishin harruar brengat e kësaj bote. Kishin harruar të paktën vetëm për atë natë hareje e gëzimi, Selim aganë gjakatar dhe sejmenët e tij. Kishin harruar edhe Krishtin edhe shenjtorët, dhe rrallë ndonjë plake apo burri plak i binte ndërmend të bënte kryqin, duke pëshpëritur fragmente të ndonjë lutjeje, nga frika se krejt ajo dalldi e shfrenuar mund të pasonte me ndonjë ndëshkim të papritur. Jo vetëm njëherë iu kishte ndodhur të krishterëve, që për shkak të festave të tilla, ku për një çast nxirrte dufin raja e robëruar dhe e shtypur, të pësonin fatalisht, pa i pasur hak askujt, sepse raja edhe ta shprehte haptas gëzimin e kishte të ndaluar. Në oborrin e madh të farkës, Ujkan Qirjaqi kishte ndezë dhjetëra pisha me rrëshirë të trashë, të cilat flakërinin. Vallja, kënga hareja kishin vazhduar deri në orët e vona të natës. Vallëzimi i apasionuar dhe krejtësisht i shfrenuar në natyrë i kërcimtares Mariga Grapi kishte provokuar djalërinë beqare të vendit. Trupi i saj si shtojzovalle, bukuria dhe hareja e saj e pakufishme, kërcimi i pandërprere nga një valle në tjetrën, kishte reflektuar si flakërimë vetëtime në zemrat e beqarëve. Mariga, atë natë dukej sikur fluturonte, sikur nuk përkiste tokën. Ajo ishte dhënë e tëra në valle dhe me nurin e saj të bukurisë kishte përthekuar si në darë shikimet e beqarëve.

Mirëpo gjatë asaj nate nuk kishte fjetur as Selim agai. Ai përmes denoncuesve, që i kishte futur edhe në radhët e të krishterëve, kishte mësuar se në Malmir kishin ardhur të paftuar, dy rashjanë, njëri me origjinë nga Malmiri, Andre Mihajli, të cilin edhe e njihte mirë dhe një i panjohur tjetër. Pasi e mendon mirë, Agai vendos të dërgojë togën e tij të sejmenëve dhe të lidh dy rashjanët, të cilët mund të konsideroheshin banorë të huaj, meqë askund nuk kishin lajmëruar dhe as dihej qëllimi i ardhjes së tyre.

Herët në mëngjes, derisa shtëpijarët e Ujkan Qirjaqit ende nuk kishin fjetur, ndërsa Andre Mihajli dhe Radomir Rashjani, sapo kishin marrë një sy gjumë, të lodhur nga rruga, dhe deri diku edhe të dehur nga rakia, alarmin e rrethimit të Qirjaqve e japin tri krisma të sej-

menëve të Selim Agait. Sejmen, Dull Trolli, kërkon nga Ujkan Qirjaqi të dorëzojë dy cubat, persona të panjohur për agai, që kishin ardhur nga Nishi, me qëllim për të biseduar me ta, vetë agai. Nga frika se kushërinjve mund të iu shkaktonte ndonjë tragjedi, duke hetuar kurthin e Selim agait, Andre Mihajli dhe Radomir Rashjani pa vonuar përshëndetën me të pranishmit dhe nisen me sejmenët, jo edhe aq të sigurt se do të lejoheshin të ktheheshin sërish në Malmir.

Hareja, gëzimi dhe dalldia e asaj nate ishin prishur me të aguar mëngjesi. Selim agai kishte marrë pjesën e vet të presë, për të përmbyllë një kapitull të veprimeve të tij gjakatare, ndërsa kishte shfrytëzuar momentin. Pasi sejmenët kishin ndëshkuar mizorisht Andre Mihajlin dhe Radomir Rashjanin, Selim agai i merr në pyetje.

Iu kishte premtuar se mund të shpëtonin kokat, nëse pranonin se në vjeshtë të vitit 1703, të paguar nga kryemurgu i Deviqit, Fotiq, kishin therrë Hoxhë Ibrahimin. Të arrestuarit fillimisht kishin mohuar mundësinë e një pranimi të tillë, meqë ata, asokohe, kishin qenë në vendin e tyre në Nish. Radomir Rashajni, i cili nuk e dinte gjuhën, por të cilën ia përkthente agait njëri nga sejmenët e tij, i kishte treguar Selim agait se ishte pronar i një çifligu të madh, dhe lirim mund ta blinin me lira të kuqe. Selim agai urdhëron sejmenët, që në prani të tij t'ua verbojnë nga njërin sy. Pasi sejmeni besnik i agait Dull Trolli i kërcënon se në rast të mos pranimit, do t'ua verbojë edhe syrin tjetër, të dy të krishterët lakojnë dhe pranojnë veprën, me të cilën nuk kishin asnjë faj. Për të shpëtuar nga verbërimi i plotë, dhe për t'i ikur kokë prerjes, ata duhej që para publikut të tubuar tri ditë më vonë në qendër të Komorës, të pranonin se kishin vrarë hoxhën, për një kundër shpërblim me para. Ata duhej të pranonin se kohë më parë kishin marrë shpërblimin në lira nga kryemurgu Fotiq i Manastirit të Deviqit...

Tri ditë më vonë në të gjitha fshatrat përreth tellallxhinjtë kishin dhënë lajmin, ndërsa në qendër të Komorës qe ngritur podiumi. Në mes të podiumit ishte vendosur trungu i rumbullakët, ku xhelatxhiu ua shkurtonte kokat cubave, të cilët shpallehin fajtorë.

Te trangu, si zakonisht në raste të tilla, rrinte në këmbë xhelati, me dy duart në dorezën e shpatës së madhe.

Ndërkohë që turma prej mijëra vetash qe tubuar për të marrë pjesë në spektaklin e kurdisur nga Selim agai, sejmenët sjellin duarlidhur nga prapa, dy të krishterët: Andre Mihajlin nga Malmiri me vendbanim në Nish dhe Radomir Rashjanin. Ata nuk shihnin dhe nuk e dinin se te koka u rrinte xhelati.

Dy të arrestuarve të torturuar mizorisht dhe me nga një sy të verbuar, iu kishin thënë se symbyllur duhej ta pranonin veprën, për të mos parë turma se kishin nga një sy të verbër. I kishin mashtruar me qëllim për të mos folur nëse ndërkohë hetonin diçka, duke shtuar se pasi të pranonin veprën, do të tërhiqeshin nga podiumi dhe do të dërgoheshin në Zandanin e Prishtinës, ku edhe mund t'i lironin, po të merrnin paratë e premtuara nga çifligarja, Uranie. Ndërkohë pasi në xhaminë e Komorës besimtarët kishin falur namazin e drekës, së bashku me rajanë nga Drenisa ishin vendosur te Podiumi.

Sejmeni, Idriz Qatipi, kishte pyetur të arrestuarit.

-O kull i All-llahut, Andej Mihajl, a e pranon se në natën e 16 tetorit të vitit 1703, sipas kalendarit miladije, për përfitime dhe i shtyrë nga popi Fotiq ke marrë pjesë dhe e ke vrarë Hoxhë Ibrahimin.

-E pranoj dhe kërkoj mëshirë prej Padishahut dhe prej Allahut-thotë me gjysmë zëri Andre Mihajli, i cili mezi qëndronte në këmbë nga torturat mizore dhe nga dhembja për syrin që ia kishin verbëruar.

Më pas Qatipi Idrizi iu kishte drejtuar të arrestuarit tjetër.

-O kull i All-llahut, Radomir Rashjanin! - a e pranon se ke marrë pjesë dhe e ke vrarë Mulla Brahimin së bashku me Andre Mihajlin në natën e 16 tetorit të vitit 1703.

-E pranoj!- kishte thënë në gjuhën rashjane.

Idriz Qatipi ishte larguar nga podiumi, ndërsa para të arrestuarve kishte arritur hoxhë Hamidi që kishte zëvendësuar Hoxhë Ibrahimin.

Ai këndon një dua të shkurtër nga Kur-ani, kthehet në të pranishmit dhe iu drejtohet:

-All-llahu i Gjithë fuqishëm dhe i gjithë mëshirshëm le të gjykojë për veprën e zezë e mizore të këtyre dy kryçalive!

Më pas sejmenët kishin afruar fillimisht Andre Mihajlin, të cilin xhelati me një të rënë i shkurton kokën dhe pastaj i shkurton kokën edhe Radomir Rashjanit. Sejmeni Dull Trolli kërkon nga familjet e Malmirit që të marrin kufomat, pa koka të dy kryçalive dhe t'i varrosin në varrezat e fshatit të tyre.

Ujkan Qirjaqi me disa nga kushërinjtë marrin trupat pa koka të dy të afërmve dhe i nisin në drejtim të Malmirit. Shumë nga pjesëmarrësit në spektaklin e prerjes së kokës, shkojnë pas malmirasve, për të marrë pjesë në varrimin e dy burrave, që ditë më parë kishin ardhur në Malmir. Përderisa shumica e krishterëve, tërë mizorinë ia përshkruanin kurdisjeve të Selim agait dhe në asnjë mënyrë nuk dyshonin në fajësinë e kokë humburve. Të konvertuarit kishin prirje të besonin se Deviqi po kurdiste plane për të penguar përhapjen e islamit.

Pasi qenë zbuluar vrasësit e supozuar, disa nga familjarët e burrave që kishte marrë për punë angari, kërkojnë nga Selim agai, që t'i lirojnë nga angaria. Agai shpirtkazmë nuk kishte pranuar, meqë, sipas fjalëve të tij, ai vetë kishte zbuluar vrasësit, ndërsa nuk iu kishte treguar se të dyzetë burrat e shtatë fshatrave të Drenisë jugore vetëm një ditë më parë, nga Vushtrria me shumë të krishterë e myslimanë të tjerë, ishin përcjellë për në Edrene, ku për disa vjet do të punonin në ngritjen e godinave madhështore, së bashku me mijëra të krishterë të tjerë.

Disa ditë më vonë fshatarët kishin marrë vesh se më të dashurit e tyre qenë deportuar në një vend të panjohur. Dikush thoshte se i kanë dërguar në Edrene, dikush në Stamboll ndërsa disa të tjerë përhapin lajmin se angarinjtë qenë tretur në shkretëtirat e Besarabisë.

Në shtëpinë e Ujkan Qirjaqit, në Malmir ishte shpallur zija gjashtëmuajshe dhe ishte dhënë gjëma e madhe për të gjithë qirjaqët. Ujkani, me bijtë dhe kushërinjtë kishte pritur në ngushëllime të

gjithë anasit, për dy të afërmit, kokëprerë pabesisht nga Selim agai. Si do ta lajmëronte kushërirën Uranie, shpëtimtaren e familjes së tij? Si do të lajmëronte familjen e Andre Mihajlit, për zinë që iu kishte ndodhur? Në mendje po i zinte vend hakmarrja. Nuk do të mund ta shihte me sy kushërirën Uranie, pa u hakmarrë kundër Selim agait, apo ndonjë sejmëni. Por hakmarrje do të thoshte, që me duart tua të gpropose të gjithë anëtarët e familjes, ose paraprakisht t'i largoje përgjithmonë nga vendi. Ku do të mbetej, farka, lulëzimi i pasurisë, tërë ajo begati që kishte ngritur për një kohë të shkurtër me vëllezërit, bijtë dhe të afërmit. Mendime të tilla po bluante në kokë kur e lajmërojnë se kishin ardhur për ngushëllime Gjon Leku dhe Zahari Gashi me disa burra të tjerë.

-M'i mori në konak dhe m'i preu barbarisht Selim mizori, - thotë Ujkan Qirjaqi pasi pranon ngushëllimet nga të sapoardhurit.

-Zoti i paste m'shiruo, t' dy shkune pa asnji pik fajit. Erdhne për t' pa e për t' u shmalle me t' vetët, dhe u mbetne kokat n' calik-shton Mark Qirjaqi.

-Na ka harruo i madhi Zot, na ka lane ndë dorë të gjaksave, të cilët per dit' po na presin kokat dhe po na rjepin lkurat. Veç Mulla Ibrahimit të vramë me moh dhe ktyne dy burrave të gjakut tonë, na shkune dhe na tretne edhe mashkujt me punë n' angari. Edhe kjo bela për vajtim ansht, -shton Shtjefën Rizoni nga Malmiri.

Gjon Leku dhe Zahari Gashi qenë munduar të ngushëllonin dhe t' iu ndihmonin Qirjaqve të shëronin plagët, aq sa mund të shëroheshin ato, me fjalë dhe ftesë në uzdajë te Hyjit. Selim agai ishte mulliri që shtypte dhe bluante kokat e të krishterëve, por edhe të myslimanëve të padëgjueshëm, apo të atyre që nuk i shkonin për vijë, sikur kishte qenë mulla Ibrahim. Mirëpo, edhe po të mund të goditje Selim aganë ishte punë tepër e vështirë dhe me rreziqe të paparashikueshme. Po të veproje në atë drejtim duhej paraprakisht të mendoje për pasojat njëqind herë, ndoshta edhe njëmijë herë më të rënda.

-Rajes Zotynë ia paska shkruo t' gjitha t' ligat për këtë botë! - thotë Mark Qirjaqi dhe vazhdon.

-Jemi e n' tokën tonë, e n' varfërinë tonë dhe nuk na lane ta jetojm' jeten tonë. Na marrin edhe at' kothere buke nga goja e fëmijëve, gjithmonë me bark të pangopun. Na marrin fëmijët nga gjini i nanave dhe i tretin në Turqi dhe i bajne jeniçerë. Dhe mandej kur ndonjëri kthehet, pasi harruo ka kush ka klenë dikur, na punon mizorisht, kështu si Selim aga! - A jetohet kështu, Gjon Leku?

-Jetohet, dhe, duhet nder ligësime si kto, qi u rane hise ju dhe ne, të bahemi t' fortë dhe t' mos i shkymim shpresat, sepse ka me na gzuë besa e Krishtit një ditë, ndoshta edhe n' kit jetë. Duhet të durojmë sikur ka duruo Kalvarin Jezusi ynë, sikur kanë duruo të përnjekurit e martirët tanë që 300 vjet rresht.

Mbytja e mulla Ibrahimit në rrethana jo të njohura për rajën vendase, kishte lënë pasojë edhe te familja e tij. Djali i vetëm, Jusufi, ishte caktuar myezin në xhaminë e Komorës, ku edhe kryente detyrën fetare pesë here në ditë. Nuk përkujdesej më askush për të, as nga sejmënët e agait, as nga rrethi i hoxhallarëve e myezinëve. Kishte mbetur vetëm me të ëmën, i nderuar nga të krishterët, por i pa përfillur nga myslimanët. Nëna e tij, Melihate hanëmi, brengosej për të birin. Ajo kishte hetuar se qeveritarët dhe sejmënët e Selim agait nuk e përfillnin për fare, ndërsa të krishterët e nderonin dhe e respektonin, për shkak të sjelljeve tepër të mira që kishte pasur me ta, burri i saj i mbytur mizorisht. E lënë në mëshirë të kohës, ajo mbështetjen e vetme kishte te Gjon Leku. Sa e sa herë kishte menduar të lidhte edhe miqësi. Dëshironte që bijën e vetme të Gjon Lekut, edhe pse pjesëtare e fesë tjetër, ta merrte nuse për të birin, Jusufin, të cilit paksa edhe ia kishte bërë me dije. Qysh në ditën e parë kur kishte parë Marën, bijën e Gjon Lekut, atij iu kishte trazuar zemra. Jusufi melankolik për nga natyra, ende vuante për mbytjen në pabesi të babait. Por si mund ta merret për nuse një femër të krishtere, për më tepër, i biri i hoxhës? Kjo dilemë e mundonte, edhe pse martesat e të krishterave me myslimanë ishin mjaft të përhapura, por nuk ishte

shënuar asnjë rast i martesës së një myslimaneje me një të krishterë, veçse kur çifti i tillë kishte braktisur paraprakisht vendin. Martesa e tillë e një të krishtere me një mysliman ishte e lejueshme me Sheriat, nëse gruaja e pranonte fenë e burrit. Pranimi fillimisht bëhej formal dhe nuk kishte ndonjë pengesë.

Pikërisht në një vjetorin e mbytjes së dhunshme të Mulla Ibrahimit, Donika, gruaja e Gjon Lekut, së bashku me djalin, Markun, shkojnë për vizitë dhe për ngushëllime në përvjetorin e parë në vrasjes mizore të Mulla Brahimit.

Melihate Hanëmi ishte gëzuar pa masë, meqë ishte Donika e vetmja nga graria e katuneve të asaj ane, që atë ditë ia hapte derën. Edhe Jusufi qe gëzuar pa masë, që po e shihte Markun. Pas vrasjes së dy të krishterëve me motiv hakmarrje nga Selim agai, ishte krijuar një huti. Jusufi kishte menduar se të krishterët i kishin marrë mëri, edhe pse nuk dyshonte fare se dy kryçalitë, të cilëve iu kishin prerë kokat, ia kishin therë babanë.

-I paçin në qafë ja rab-bi! - thotë Melihate Hanëmi, pasi që kishte rënë fjala për dy kokëprerët.

-I kam njohun të dy moj nan' e Jusufit, -shpjegon Marku. Dhe mund të baj be në Ungjill e n' Kur-an se asndonjani prej tynet nuk ka as njifare lidhje me vrasjen. Byle, ai Rashajni i shkretë, per her' t' parë ka shkelun ndë k'to troje.

-I madhi Zot i shpagoftë shpirtat e tyne dhe i paste tretun për jetë ndë ferr, ata qi vrane imamin e krejt vedit tonë, -thotë Donika e Gjon Lekut.

Ndeja dhe bisedat kishin kaluar përzemërsisht. Në kohën kur po ndaheshin, pas një qëndrimi disa orësh, Melihate Hanëmi kishte ndalur pak Donikën, të cilës ia kishte bërë me dije mendimin e saj lidhur me lidhjen e mundshme të miqësisë, duke kërkuar që fillimisht të mos e përhapte, por të kërkonte mendimin e Gjon Lekut.

Natën vonë, Donika i kishte bërë me dije bashkëshortit bisedën rreth dorës, që po ia kërkonin për të bijën. Gjon Leku në fillim nuk kishte folur, meqë ishte gjetur i papërgatitur nga oferta për

miqësi me familjen e hoxhës, të cilën edhe ashtu e konsideronte si familje te veten. Dhe, një miqësi e tillë i dukej tepër e afërt, madje më e afërt sesa bën të lidhet ajo. Gjoni nuk e kundërshtonte dot përkatësinë fetare të dhëndrit të mundshëm, por e dinte se një lidhje e tillë miqësie megjithatë do të pritej me skepsë te të krishterët. Pavarësisht nga të gjitha, ai nuk mund ta kthente dorën, nëse Mara do ta pranonte martesën e tillë. Edhe pse baba, dhe sipas zakonit të pashkruar, as që duhej ta pyeste bijën lidhur me fejesën, ai i sqaron bashkëshortes se nëse vendosin Mara dhe Jusufi, nuk do të kishte kurrë farë pengesash. Kujtimi për mulla Brahimin kishte zënë thellë vend në shpirtin e Gjon Lekut. Hoxhën e kishin viktimizuar pikërisht për shkak të toerenacës së tij ndaj të krishterëve. Kujdesi për familjen, por edhe miqësia nuk do të ia ulnin autoritetin, përkundrazi.

Vetëm një javë më vonë, nga goja në gojë, qe përhapur lajmi se Gjon Leku e kishte fejuar të bijën, Marën, për Jusufin, djalin e vetëm të Mulla Ibrahimit. Gjoni paraprakisht, sa për zakon kishte lajmëruar vëllezërit dhe Zahari Gashin. Miqësia e tillë ishte mirëpritur sidomos nga të krishterët, të cilët kishin pasur respekt më të madh për mulla Ibrahimin, sesa për Oca Fotiqin. Ata ishin të bindur se kurthet e Selim agait, ia kishin marrë shpirtin mullait të tyre të nderuar, vetëm sepse ai nuk pranonte kthimin e dhunshëm në fe. Lajmi, qe mirëpritur edhe nga të konvertuarit myslimanë, meqë ata këtë lidhje martesore e trajtonin si lëshim pe të fesë, që e përfaqësonte Gjon Leku me të krishterët, sepse bija e tij Mara, tani e tutje do të quhej Mejrem apo Merë. Dhe krejt kjo kishte rëndësi, meqë Gjon Leku vazhdonte të mbetej njeriu me autoritet të fortë dhe njeriu me aftësitë dhe sakrificën e tij të dëshmuar sa e sa here, në kohë lufte dhe në kohë paqeje. Vazhdonte të mbetej njeri i popullit, meqë kurdoherë kishte qenë shembull i njeriut të mirë, të ndershëm, punëtor dhe zemërpastër.

Vetëm Selim agait i qe bërë pengesë lidhja miqësore e Lekajve me familjen e Mulla Ibrahimit. Ai botërisht nuk do të shprehej kundër kësaj martese, por mendja e tij e zezë, kishte projektuar një tjetër të ligë. Sapo të marotohej çifti i ri, ai do jepte urdhër që dhëndri i Gjon Lekut, myezini Jusuf, të dërgohej nizam në Besarabi, nga ku edhe në rast se do ta sillte kokën pas 10 vjetësh, ai do të kthehej i thyer dhe nuk do t'i shkonte ndër mend të hulumtonte se kush i kishte vrrarë babanë. Nga e thëna në të bërë, ishte motoja e pushtetarit absolutist, Selim aga, apo Selim Ludoviku sikur e quanin sipas emrit të katundit ku kishte lindur, në një fshat të humbur dhe krejtësisht të djegur të Drenicës.

Agai, asokohe rreth 38 vjeçar ende nuk qe martuar. Nuk dinte askush me saktësi për jetën e tij intime, edhe pse sejmenët e dinin se ai vizitonte shpeshherë haremin e Veli begut në Prishtinë. Thuhej se atje mbante një robëreshë, që e kishte grabitur shumë vjet më parë në një vend të Kaukazit, kur kishte marrë pjesë në një luftë kundër rusëve. Robëreshën e kishte shpëtuar vetë nga zjarri, që ushtarët turq ia kishin dhënë shtëpisë së familjes së saj, ndërkohë që ai kishte shpëtuar vajzën tetë vjeçe. E kishte marrë si trofe luftime, dhe ia kishte lënë për t'u përkujdesur Veli agait në haremin e tij. Kishte të tillë që flisnin se ajo ishte bija e tij ilegjitime, e lindur nga një robëreshë në qytetin Sofje të Bullgaristanit, ku Selim agai kishte shërbyer pak kohë. Askush nuk kishte guxim të pyeste aganë për jetën e tij intime. E vetmja cilësi e tij, që mund të thuhej se ishte njerëzore, ishte pastërtia morale. Të paktën askush nuk dinte qoftë edhe një ndërhyrje të pamoralshme nga ana e tij, madje as të tilla të cilat konsideroheshin krejtësisht të lejueshme, sidomos për njerëzit e rangut të tij qeverisës. Ishte i vetmi aga që nuk kishte harem. Madje në raste të veçanta kishte ndërhyrë egërsisht kundër rrëmbyesve të fëmijëve, disa herë edhe duke i ndëshkuar ata nëpër prita dhe duke iu humbur gjurmët përgjithmonë. Krejt kjo shpjegohej me ferrin që kishte për-

jetuar si fëmijë, meqë kishte qenë edhe vetë i rrëmbyer. Askush nuk kishte shpëtuar nga familja e tij. Kishte të tillë që flisnin se Selim agai nuk kishte jaranësia, por kishte jarana. Ndër ta mund të kishte edhe Veli begun e Prishtinës, i cili në haremin e tij mbante edhe dylbera, adoleshentë pa hyrë në pubertet, me të cilët kishte lidhje intime. Kishte edhe të atillë që thoshin se Selim agai ishte hudum, i tredhur fillimisht për t' u bërë eunuk, meqë kishte qenë bir i një robi të krishterë, mirëpo duke parë aftësitë e tij fizike, fuqinë mashkullore dhe zhdërvjelltësinë ushtarake, atë e kishte shpëtuar babai i Veli begun, Tahsin beu, i cili ia kishte hapur perspektiven drejt karrierës ushtarake. Mirëpo asgjë nga ato konstatime nuk mund të dëshmohej, dhe llogaritej punë me rrezik të flisje ndonjë fjalë kuturu për të, sepse, njerëzit e tij shënonin gjithçka, ndërsa askush madje as edhe me një rast, nuk i kishte ikur dot ndëshkimit të Selim agait.

Shumë çka në jetën dhe në të kaluarën e Selim agait ishte e veshur me një vello të trishtueshme. Pak kush dinte të dhëna për biografinë e tij. Shumica e përshkruesve të biografisë së tij, flisnin se kishte qenë i vetmi mashkull nga familja e tij e ngushtë, që kishte shpëtuar nga një ekspeditë ndëshkuese, e ndërmarrë në Drenisën qendrore rreth vitit 1674. Në moshë të re, së bashku me shumë bashkëmoshatarë, Gjon Ludvigun, të emëruar më vonë si Selim, turqit e çojnë në Stamboll dhe fillimisht e rekrutojnë në mesin e jeniçerëve. Nuk dihet sa kohë kishte qëndruar atje, por dihej se ishte ndër njerëzit më besnikë të Halil Pashait. Kishte marrë pjesë në shumë luftime dhe kurdoherë qe kthyer me flamuj trofe. Tri herë kishte fituar çmimin më të lartë të kalorësisë në hipodromin e Selanikut ku organizoheshin garat vjetore në kapërcimin e pengesave me kuaj. I zhdërvjellët për nga natyra, me trup të zhvilluar të atletit, sqimatar, i aftë dhe tejet dinak për të kurdisur kurthe dhe për të humbur çdo gjurmë, i aftë në mësimin e gjuhëve të huaja, Selim agai i takonte radhëve superiore të jeniçerëve, që nuk bënin pjesë në hierarki, por lëviznin në prapavijë, në shërbimet ndër më sekretet të grupeve të caktuara, që depërtonin deri në oborrin e Padishahut.

Me rastin e kthimit në Arnautistan, ai qe bërë sinonim i njeriut të gjithëpushtetshëm dhe krejtësisht i pamëshirshëm. Madje ishte po aq i pamëshirshëm edhe kundër myslimanëve, nëse në një mënyrë apo tjetër i kundërviheshin interesave të tij.

Rivalit të tij të vetëm, të cilit, mendohej me të drejtë se edhe i frikësohej, por të cilin edhe e kishte kursyer në momente vendimtare, ishte Gjon Leku. Ishte një fije e çuditshme që i lidhte këta dy burra të njohur, të cilët kishin shumëçka të përbashkët sa i përket trimërisë, vendosmërisë, guximit dhe moralit. Mirëpo, agai kishte epërsinë e forcës së pushtetit, e cila buronte nga Stambolli dhe derdhej si uragan i rrëmbyeshëm në tërë Ballkanin, duke u sulur drejt Evropës Qendrore. Selim agai ishte atlet, sa e sa herë i sprovuar, i Perandorisë, ndërsa Gjon Leku, një ushtarak popullor, i lindur dhe i rritur trim, i pamposhtur, por shumë i matur me faktin e baraspeshimit të forcave. Selim agai e dinte se Gjon Leku ishte trim i rrallë dhe fare lehtë në ndonjë pritë, apo edhe ballë për ballë mund të vriste, por ai i frikësohej ndëshkimit, që do të pasonte jo vetëm në familjen e tij, por në tërë krahinën. Ndërsa Selim agai, kishte humbur edhe familjen që e kishte pasur dikur. Nuk kishte më asnjëri, të cilin donte ta mëshironte. Raja dhe të konvertuarit për të ishin vetëm raje dhe kamxhiku i tij ndëshkonte në të dyja anët. Ishte kajmekami dhe pashai i Prishtinës, të cilët insistonin, që raja të ndërronte besimin. Mirëpo për Selim aganë, Zoti i gjithëfuqishëm ishte në tokë, e jo në qiell. Zot për të ishte forca, që e rrotullonte botën dhe gjithçka gjente përpara. Ishte Padishahu i Madhërishëm, që duke qenë zotërues pushtetesh të pakufishme, thirrej në emrin e All-llahut të Madhërishëm. Për Selim aganë, të gjithë njerëzit ishin bisha, por ai veten e konsideronte luan, një bishë superiore, që nuk i frikësohej çakajve as ujqërve, megjithatë i frikësohej një luani të mundshëm, dhe pikërisht për atë mbante rreth vetes dhjetëra besnikë të tij, të cilët i paguante dhe i mbante nën përkujdesje rigoroze.

Selim agai nuk kishte mëshirë. E pamëshirshme ishte treguar jeta ndaj tij. Qysh në fëmijëri ai kishte humbur fare ndjenjën e

mëshirës. Gjatë kohës sa kishte stërvitur në radhët e jeniçerëve, atë e kishin mësuar se kundër kaurrëve nuk duhej pasur kurrë farë mëshire. Tekefundit, kë kishte ai që ta mëshironte? Të gjithë njerëzit në parim i konsideronte armiq, si ata nga të cilët varej ashtu edhe nën vartësit e tij. Ishte tejet i vetëdijshëm se vetë pushteti, të cilit i shërbente, sundonte me shpatë zjarr e hekur. Qysh kur ishte kthyer në Komorë, shumë vjet më parë, ai vetëm njëherë kishte vizituar fshatin e tij të lindjes, Ludvigun, i cili qe shkatërruar nga themelet. Ishte i vetmi nga familja e tij, që kishte shpëtuar. Nuk dinte për njerëzit e tjerë. Një grua e haremit, njëherë i kishte thënë se agai kishte pasur një motër të martuar, e cila disi sikur i kujtohej, por nuk i sillte në mendje tiparet e saj. Asnjëri prej tyre nuk i kujtohej. Vetëm kur dëgjonte gajdet e barinjve, herë-herë hetonte se diçka e çuditshme i trokiste në shpirtin thellësisht të trazuar. I dukej se ishte diku vëllai i madh, Gjergjin. Në çaste të tilla përfytyronte sesi ai po hidhte në shpinë janxhikun me bukë dhe po përllante përpara tufën e berrave. Ndërkohë, pasi i mbushte frymë mishnicat, fillonte të përhapej ai zëri magjeps që i mbushte malet dhe lugjet me melodinë e përvajshme. Në fshatin e tij, gjatë vizitës që i kishte bërë disa vjet më parë kishte identifikuar edhe themelet e shtëpisë së gurit, ndërsa oborin ku kishte lozur si fëmijë e kishte gjetur tërë thera e driza. Asgjë nuk kishte mbetur më, përveç kujtimit të errët të asaj dite kur turqit e kishin shkatërruar fshatin, jetën, njerëzit. Nuk dinte se kishte shpëtuar ndokush tjetër dhe as mendonte të pyeste. Edhe vetë kur ishte dorëzuar në radhët e rendit të sulmuesve “Evladi fatih”, kishte marrë pjesë në djegien e shkatërrimin e fshatrave të Bullgarisë dhe të Moldavisë. Sa herë kishte parë fëmijët duke ikur dhe bashkëlufëtaret e tij, të cilët i rrëmbenin me forcë duke i tërhequr zvarrë, tërë qenia i dridhej. Kurdo që iu kishte dhënë mundësia kishte liruar tinëz fëmijët, pa menduar se ata, edhe ashtu kishin tretur nëpër male dhe mund të ishin bërë pre e egërsirave....

Pjesa e dytë

Jeta e malësorëve të viseve kryengritëse, sidomos në veri të Arbrit, dita më ditë qe bërë gjithnjë e më e padurueshme. Banorët që iknin nga ekspeditat e ushtarëve turq, qenë kthyer në shtegtarë dhe të zhvendosur të përhershëm, që nuk ngulnin dot për një kohë të gjatë në asnjë vend. Zakonisht ata futeshin në humbëtirat e thella malore, ku ndërtonin kasolle druri, të cilat më pastaj i lyenin me llaç brenda e jashtë. Një kasollë e tillë, e ngritur në ndonjë shtrojerë mbante edhe gjatë dimrit, meqë gjatë tërë ditës zjarri nuk shuhej. Disa të tjerë dimrin e kalonin nëpër shpella, duke zgjeruar hyrjet dhe duke i thelluar ato drejt brendisë, pasi që paraprakisht hiqnin gurët. Të tjerët, të cilët për vepra të ndryshme kundërshtuese ndiqeshin nga autoritetet qeveritare, rronin larg nga njerëzit, në thellësitat e pashkelura malore, gjithnjë duke bërë roje dhe duke vëzhguar lëvizjet e qeveritarëve turq, të sejmenëve apo çaushëve vendorë.

Në Rrafshnaltën e Drenisë jugore, e cila shtrihej nga Qafa e Dukës, Malësia e Bretenit e deri në malet e Berishës, kishin arritur edhe disa familje kelmendase, të cilat fillimisht qenë nisur drejt veriut, por pas një kohe ishin rikthyer dhe qenë vendosur nëpër disa vise të Dukagjinit dhe të Anadrinit. Në fshatin Karaxhet të Rrafshnaltës, rreth vitit 1706 qenë vendosur katër familje të kelmendasve. Një familje tjetër në Dukë, ndërsa në Trojën e moçme, në pronat e të krishterëve, që kishin braktisur vendin më 1690, qenë vendosur gjashtë familje nomade, të fisit Shalë, që jetonin kryesisht me kultivimin dhe prodhimet e blegtorisë. Duke qenë se ishin nomadë, të cilët zakonisht vinin në pranverë dhe lëshonin bagëtinë nëpër kul-

losat e begatshme me bar dhe dushk, ndërsa zakonisht largoheshin në vjeshtë, askush nga vendësit nuk i jepte ndonjë rëndësi vendosjes së tyre. Ndodhte që ndonjë familje fushonte vetëm deri sa merrte lidhje me ndonjë familje tjetër, të afërme, apo të njohur dhe pas një kohe largohesh. Edhe në luginën e pëlleshme të Leoneshës sipër Grykës së gjerë të Malmirit qenë vendosur disa familje të tjera, që kishin arritur nga larg. Të gjithë të dyndurit, fillimisht qenë vendosur nëpër koloni të njohura shtegtarësh, që lëviznin nga një drejtim të tjetrit. Në Rrafshnaltën e Drenisës asokohe qenë vendosur edhe disa familje nga fisi Kastrat, disa të tjerë nga fisi Shalë dhe nga Krasniqja.

Ndjekja e kelmendasve që bërë me ferman të Padishahut, meqë ata kishin marrë pjesë në ushtrinë austriake, mbase edhe nga shkakut se Papa Klementi i XI ipërkiste të njëjtit fis. Kelmendasit e Malësisë së Madhe luftuan të gjithë në radhët e ushtrisë së gjeneral Pikolominit, dhe më pas u trajtuan fermanli nga Porta. Duke qenë se kishte filluar ndjekja, ata iknin nga një vend të tjetrit. Shumica e tyre qenë vendosur në Malet e Peshterit e në Sanxhak, në krahinën e Rashës, e disa tyre, prej andej qenë dyndur me plaçkat në shpinë e tërë bagëtinë përpara drejt veriut, duke depërtuar thellë e më thellë, në luginën e Moravës e të Nishavës e deri në Ultësirat e Panonisë dhe të Sremit. Disa prej kelmendasve treten deri në Erdelin e largët të Magjaristanit.

Për dallim nga fiset e tjera, Kelmendasit i përkisnin traditës fetare katolike, ndërsa nga radha e fiseve të tjera kishte edhe ortodoksë lindorë, hebrenj, pastaj dervishë bektashinj, murgj endacakë, për të cilët nuk dihej mirë se cilit komunitet fetar i takonin.

Në vitin 1707, në Ndrenik, në pronat e të krishterëve, të cilët 17 vjet më parë ishin dyndur në Nish, qenë vendosur katër familje të fisit Kastrat. Në Sadran, nga Buçani i Malësisë së Madhe, kishin arritur dy familje të pasura nomade të fisit Shalë. Në Malmir kishin arritur dy familje të varfra nga Bushati i Shkodrës. Edhe në Konzharikë qenë vendosur tri familje të fisit Kastrat. Në Karaxhet vendosen dy vëllezëri nga fisi Krasniqe. Në Komorë, asokohe nuk që vendosur asnjë

familje nomade. Një familje nomade ishte vendosur afër lagjes Gjurashi në fshatin Sankovë, afër Komorës. Të gjithë të ardhurit, në përcaktimin e tyre fetar ishin laramanë. Mbanin nga dy palë emra. Emrat e shpirtit, sikur i quanin ata emrat e fesë së vjetër, me të cilët shërbeheshin mes veti, ishin të krishterë, ndërsa emrat legalë ishin të traditës myslimane. Pikërisht sepse konsideroheshin myslimanë “jeshilë”, ata qenë mirëpritur nga qeveritarët vendorë turq. Pushtetarët iu jepnin toka të mjaftueshme, për të rifilluar punën dhe angazhimin në krijimin e kushteve për ekzistencë. Ardhësit, fillimisht nuk qenë mirëpritur nga vendasit, me faktin se ata tregonin lojalitet ndaj forcave qeveritare turke dhe kurdoherë tregoheshin të gatshëm për t’i shërbyer agait.

Një rezervat shumë i pëlleshëm ekzistencial, sidomos për familjet nomade ishte kompleksi pyjor i Lypovisë, i cili shtrihej në një sipërfaqe mbi 10 mijë hektarë tokë. I tërë kompleksi ndodhej nën administrimin e Selim agait dhe çdo nomad kishte të caktuar taksën vjetore për shfrytëzimin e kullosave e të dushkut të malit, që dëmtohej sidomos nga dhitë e egra. Ardhësit flisnin të njëjtën gjuhë, por që të gjithë, po thuajse pa dallim, nuk i kundërviheshin asnjë vendimi të agait. Përkundrazi ata e vizitonin, ndërsa sejmenëve dhe çaushëve të tij, iu dërgonin peshqeshe të ndryshme, madje edhe ndonjë qengj të pjekur në helli, pastaj lesh, postaçia, fruta, bylmet. Komunikimi i tyre tejet i lirshëm dhe shumë besnik ndaj agait dhe sejmenëve të tij i nevrrikoste vendësit, meqë shumica syresh ende ruante fenë e vjetër, sado që në asnjërën prej kishave nuk kryheshin shërbimet e rregullta fetare. Vetëm kambaneri i Kishës së vogël të Malmirit, nën Gurinë, me kambanën e tij shënonte tërë kalendarin e festave dhe të ditëve të bekuara. Kisha ndodhej në kodrën, mbi oborrin e Farkës së Ujkan Qirjaqit, mirëpo nuk kishte prift. Shërbimet e kungimit dhe pagëzimit e fëmijëve e bënte murgu Rafail Muça nga laga e Qirjaqve. Kisha e Sadranit kishte mbetur pa prift. Kishte pësuar edhe kisha e Ndrenikut, te lagja Plakiqi, prej kohës kur i qe dhënë flaka. Ajo ishte rrënuar tërësisht. Banorët e Petrashit, të cilët unanimisht ndërruan

fenë në kohën e urisë, nga joshja që iu bëri çifligari Dan Hazari, e kishin shembur kishën. Ata kishin vendosur që me gurët e kishës të ndërtonin xhaminë në mes të fshatit, në Lagjen e Grykës, ku jetonte një familje e njohur e spahinjve.

Dan Hazari, i konvertuari i parë i Drenisës jugore nga fshati Petrash, kishte ngritur dy çifligje të mëdha, një në katun dhe tjetrën në malet e Lypovisë. Ai mbahej mik me Selim aganë, të cilit për çdo vit i jepte një sasi të madhe të qeseve me dukat. Shumicën e banorëve të fshatit i kishte kthyer në çifçinj, mirëpo të gjithë i trajtonte mirë. Në fund të çdo vitit iu ndante asprat e fituara, misrin, fasulet..., tallën dhe sanën për bagëtitë.

Paria e fshatrave të Drenisës, me të cilën më shumë fshehtas sesa haptas vazhdonte të mbante kontakt Gjon Leku, në vjeshtën e tretë të vitit 1707 qe tubuar në kullën e Ujkan Qirjaqit, në Malmir, për të shqyrtuar çështjen e familjeve nomade.

Në kuvendin gjysmë të fshehur qenë tubuar: Gjon Leku, Krap Leku e Zahari Gashi nga Ndreniku, Tomë Giraj nga Konzharika. Damjan Grantulli, dhe Marin Ipsha nga Sadrani, Lekë Gjokani dhe Marin Kolshi nga Baja, Ujkan Qirjaqi, Shtjefën Allori dhe Mark Rizoni nga Malmiri, Lekë Pirraku dhe Mark Gjurashi nga fshati Sankovë, Martin Sopi nga fshati Alpsh, Gjergj Muleta nga Korroti e të tjerë.

Gjon Leku pasi kishte marrë në konsideratë të gjitha vërejtjet e anëtarëve të Kuvendit, duke qenë se më së miri e kishte kuptuar hallin e banorëve ardhës, kishte arritur në përfundim se ardhësit duhej të merreshin në konsideratë. Lojaliteti i tyre ndaj agait duhej të kuptohej, nisur nga pozita e tyre, pozita e pakicës në vendin e ri dhe në rrethana të reja, meqë nuk i njihnin sa duhet banorët vendës edhe pse flisnin të njëjtën gjuhë, ata kishin disa zakone të tjera, më vetanake. Gjon Leku kishte shprehur rezervë sa i përket miqësisë me ta, meqë në vend ruhej uniteti i vjetër kanonik, që banorët e një fshati të mos lidhnin miqësi në kuadër të vëllazërive të fshatit, madje as me fshatin fqinj, por me banorët e fshatit fqinj të dytë...e tutje. Kishte

konsideruar me të drejtë se ardhësit ishin në rrugë legale të konvertimit të pakthyesëm, ndërsa ruajtja e emrave të dytë, bëhej vetëm nga nostalgjia për vendin nga ku qenë shkukur si dhe në përkujtim të emrave të të parëve. Edhe ardhësit kishin qenë të ndjekur dhe të shtrënguar ta lëshonin vendin në kushte dhe rrethana luftime e kryengritje të vazhdueshme.

Ardhësit, për dallim nga banorët vendës ishin më punëtorë. Ata punonin tok të gjithë, graria, burrat e moshuar, fëmijët, ndërsa vendësit sikur e kishin humbur motivin për punë. Yndyrën e prodhimeve bujqësore e blegtorale e merrnin taksidarët. Disa nga ata edhe vidhnin, disa llogaritnin në dëm të pronarit, disa të tjerë ziheshin me qëllim, ndërsa pjesëtari nga radhët e rajës kurdoherë shpallej fajtor. Në raste të tilla, për të mos denoncuar zënkën, pjesëtari i rajës detyrohej të paguante një çmim shtesë. Mjaftonte të sulmohej apo të shahet një taksidar provokues, dhe shkonte gjysma e prodhimeve, përndryshe priste zandani shumëvjeçar. Raja ishte lodhur dhe nuk kishte kurrë farë motivi për punë. Për më keq, ajo nuk kishte më as motiv për rezistencë, apo për kryengritje, sepse kishte humbur besimin në mundësinë e çlirimit. Feja e vjetër po harrohej. Feja e re ishte më e rëndë me obligime. Ajo kishte të tjera detyrime. Duhej pesë herë në ditë të merrje avdes, pesë herë në ditë të falej namazi, të agjëroje një muaj në vit dhe sa e a obligime të tjera. Të krishterët mezi ia dilnin, por as fe ndërruarit nuk jetonin më mirë. Asokohe, afër një e treta e popullatës së fshatrave të Drenisë jugore konsiderohej myslimane, ndërsa dy të tretat e asaj pjese ishin laramanë. Mirëpo kjo dukuri nuk iu bënte përshtypje hoxhallarëve, as autoriteteve turke, sepse ata e dinin se ndërrimi ishte proces i gjatë, por i pashmangshëm. Qyshkur që vlarë mizorisht mulla Ibrahim, raja konsideronte edhe një shans të humbur. Kishin humbur njeriun, të cilin e admironin, njeriun, që iu kuptonte hallet dhe, me aq sa kishte mundësi iu shëronte edhe plagët e shpirtit.

Mulla Ibrahimin shpirtmirë dhe me të gjitha vetitë e besimtarit të devotshëm, në cilësinë e imamit, e kishte zëvendësuar, Mulla Hamidi, hoxhë me prejardhje nga rrethi i Shkupit. Ishte një burrë i shkurtër rreth të dyzetave. Në Komorë kishte sjellë edhe tërë familjen e ngushtë, tri bija dhe katër bijë, dy gratë dhe një qole. Në kokë mbante çallmën e kuqe me fistekun e zi në maje të stolisur me rruaza të gjelbra. Nga veshja dallonte shumë me paraardhësin e tij. Hoxhë Hamidi ishte pedant në dukje, fjalë pak dhe krejtësisht i papërfillshëm për të kuptuar hallin dhe dertet e besimtarëve. Mbante lidhje të ngushtë komunikimi me Selim aganë, nga i cili kishte kërkuar që sejmënët e tij, ta detyronin rajën të përshëndeste hoxhën, me fjalën, “selam”, dhe me dorën e djathtë në gjoks. Kur ndodhte të kalonte ndonjë i krishterë, i cili nuk begeniste ta përshëndeste, hoxha e qortonte, i shënonte emrin dhe zotohej që ankimin e tij për mospërfillje, do t’ ia drejtonte Selim agait.

Mulla Hamidi nuk ishte besimtar i motivuar. Ai, të gjithë të krishterët pa dallim i konsideronte: qyfarë, kryçali, të pafe, dhe mundohej me çdo kusht t’i bindte se feja e vërtetë, është islami. Kërkonte nga sejmënët e agait, që ditëve të premtë, përdhunisht të sillnin në xhami edhe burrat e krishterë, të cilët sipas tij, fillimisht duhej të qëndronin në oborr të xhamisë, për të parë dhe për të mësuar sesi luteshin myslimanët dhe për të marrë avdesin, pastaj për të mësuar edhe ndonjë dua. Hoxha ishte ithtar fanatik i rrethprerjes. Me kohë kishte mësuar se shumica e të konvertuarve të periudhës së parë nuk ishin bërë synet. Duke qenë se nuk i besonte asnjë të konvertuari, ndodhte që në oborrin e xhamisë, në vendin ku kryhej ceremonia e avdesit, të vërtetonte faktin, duke shikuar me sy, se ishte apo nuk ishte i bërë synet, i dyshuari i supozuar. Ai nuk përtonte dhe nuk i vinte fare turp të hapte sytë, për të vërtetuar gjendjen faktike. Ishte skandalizuar kur kishte hetuar se fqinji i tij i parë, në Komorë, të cilin e konsideronte mik dhe mysliman të devotshëm, nuk ishte bërë synet.

-E po jam plak njeri, mos ma merr fytyrën karshi xhematit, -
o Mulla Hamid!- iu kishte lutur, Dervish Zogu.

-Po ku ka fytyrë njaj kryçali i pistë, qi vjen n' xhami pu u
bamun synet, or taj!- ia kthen ters, mullai.

-Kam shum' vjet qi falem o hoxhë, jam mysliman i mulla
Ibrahimit dhe nuk ma luen fenë ti!- ia kishte kthyer fqinji.

-Do ta shohish, or taj, po nuk t' bana synet una me dorën teme,
madje k'tu n' sy t' tan' xhematit. Dhe, n' don ta kuptosh qysh tani,
me gurë të mprehun kam për ta hjekun zhangën, e jo me brisk rroje
të xherahut. Vetëm prit sa t'i rrëfej Selim agait! -kërcënon mullai.

-Po si nuk ke asnji pikë m'shiret, o hoxhë, jemi edhe kojshi,
mos ma ban at t' keqe, pash' Muhamedin!

-Sus qafir, ti nuk ke t' drejtë me u betue në hazreti
Muhamedin. Ti nuk e ke krye shartin e par' të myslimanisë, -i thotë
hoxha i gjindosur në insistimin e të pabërit synet.

Mulla Hamidi ishte zevzek. Edhe pse e kuptonte dhe e fliste
gjuhën e anasve, ai nuk shquhej për ndjenja të përkatësisë me njerëzit
e gjakut e të gjuhës. E quante vetën turk dhe nga të gjithë besimtarët
kërkonte që të deklaroheshin turq, ndërsa për nga besimi, islamë.

I kishte nxjerrë punë vetvetes sidomos me ardhacakët e konvertuar,
për të cilët kishte hetuar se mbanin emra të dyfishtë. Një ditë ndalon
Gjelë Kastratin e Ndrenikut në rrugë dhe e pyet:

-Si e ke emnin?

-Gjelë ma thonë!- ia kthen ai

-Gjelë apo Gjelosh?

-N' dash Gjelë, n' dash Gjelosh, per mu krejt nja!

-Per ty po, po per mu, jo! -Ia kthen hoxha

-E po çke ti me emnin tem!- or efendi, e kisha pra, Gjelosh,
hoxhë me mjekërr ka klen' ai që ma njiti Gjelë. E kishte mjekrën na,
dhe jo si ti, mjekërcjap!

-Kujt i the mjekërcjap or taj? -kërcënohet mulla Hamidi.

-Njashtu tek e ke, e ke mrehë mej i anë, ashtu edhe n' anën
tjetër, taman si cjap vathet.

-Ke me pa or tij, te Selim aga! -kërcënon hoxha dhe largohet në drejtim të fshatit.

-Kqyrja ti vet Selim ag's, ia kthen Gjellë Kastrati hoxhës, pa menduar gjatë për pasojat e mundshme.

Hoxha e kishte humbur toruan. Për shkak të zevzekllëkut dhe kapriciozitetit, ai shpeshherë shkiste në situata qesharake dhe për një kohë të shkurtër, qe bërë objekt talljeje ndër ndeja apo biseda në mesin e të krishterëve, por nuk kalonte më mirë as në mesin e myslimanëve. Mulla Hamidi nuk kishte sens pune me xhematin, por ishte shumë i aftë në matematikë dhe llogaritje. Ai shpeshherë ndihmonte hesapxhinjtë e zyrës së sarajit të agait dhe jo vetëm njëherë kishte zbuluar sa e sa keq llogaritje, të cilat shkonin në dëm të krishterëve.

Një ditë, mulla Hamidi kishte shkuar për ta vizituar një të njohur të tij që punonte qatip, afër zyrës së Mehmet Taksidarit. Pas një kohë, kur i kishte bërë me dije disa nga lëshimet, të cilat hoxha mendonte se janë bërë pa qëllim apo nga mosdija, qe ndeshur me brutalitetin e Mehmet Taksidarit, i cili kishte zyrën e punës brenda sarajit të Selim agait.

-Kryçalit' po i vajton ti, a? -iu kishte drejtuar ters.

-Nuk e kam hallin te kryçalitë, por hesapi po t' del gabim.

-Ku e ditke ti hesapin më mirë se unë, që bëj hesap ka 30 vjet?

-Avash Mehmet efendi, avash, i thotë hoxha duke e marrë me të mirë. Nuk e mohoj dijen dhe aftësinë tënde, por puna e kalemit në hesap është e qartë, si dita ditë e nata natë. Taksa e xhizjes e xhelepit dhe taksa e kryçalisë janë të ndara, ndërsa çmimi për to më duket se nuk ndryshon nga vendi në vend, sikur i ke evidentuar ti në defterët. Vjen ndonjë kontrollues nga Prishtina dhe t' i gjen defterët, mandej mund të dalin telashe.

-Mor Hamid efendi, je në vete ti po ke shkalluar? -i drejtohet Mehmet Taksidari. Duke parë se hoxha nuk po e kuptonte reagimin direkt, ai kishte vazhduar.

-Hesapi, gjithmonë është mbi kurriz të rajës. Këtë nuk e ushtroj vetëm unë, por e ushtrojnë me shumë zell të gjithë zyrtarët e Perandorisë, deri te ata taksidarët e lagjeve. Dhe, ta kam rixhanë, mos u përziej në punët, që nuk i njeh, unë nuk po të përzihen në zhangat e kryçalive. Fjalën e fundit e kishte thënë me cinizëm për t' i dhënë të kuptonte mullait, se çdo bisedë në atë drejtim ishte mbyllur, mirëpo mulla Hamidi qe prekur në tel, dhe duke kuptuar cinizmin e bashkëbiseduesit ia kthen.

-Këto zhangat, që thua ti, efendi, unë i bëj synet në emër të Allahut e të Muhamedit alejhi selam, për t' i bërë sërish myslimanë, ata që e kanë lëshuar rrugën e zotit. Dhe kur këta të bëhen myslimanë, ti nuk ke të drejtë të majmesh mbi kurrizin e tyre, e kupton apo jo?

-Dhe ti je aq kokëlesh, sa kujton që u bënë kryçalitë myslimanë vetëm pse ua hoqe ato zhangat e fëlliqura, apo se i detyrove të ndërrojnë emër? -Vazhdon me cinizmin e tij Mehmet Taksidari.

Duke qenë se biseda qe zhvilluar me zë të ngritur, Selim agai, i cili ndodhej atypari fare rastësisht, kishte arritur pa u hetuar nga askush, deri te zyra ku po zhvillohej biseda. Ai kishte përgjuar bisedën dhe pas pak e hapë derën. Ishte hera e parë që Selim agai po hynte në zyrën e vogël të Mehmet Taksidarit.

Të dy ishin ngritur në këmbë dhe i kishin bërë temena agait.

-Vazhdoni, vazhdoni aty ku e latë, -iu thotë duke i shikuar sikur dy zogj, të zënë në kurth.

-Llafe dynjallëku, aga, pak me zë të lartë nga pakujdesia, por kërkohet falje! shpjegohet me përlësi Mehmet Taksidari.

-Ç janë këto llafe për zhangat e manglat? -insiston agai. Mehmet Taksidarit i shkojnë mornica të ftohta, ndërsa fytyra i qe bërë sikur e meitit. Mulla Hamidi qëndronte krejt i qetë, duke kuptuar se Selim agai kishte përgjuar bisedën.

-Evet, Selim aga, bëme zhurmë, nuk u pajtuam për disa punë të thjeshta, por nuk e kemi me të keq!- ndërhyt hoxha, duke parë again se nuk ishte mirë nga çehreja.

-M'i jep ato defterët ku janë shënuar taksat e realizuara të

kryçalive, për vitin e fundit, i drejtohet taksidarit Mehmet, i cili kishte stepur dhe nuk arrinte ta merrte dot veten. Ai bëhej sikur kontrollonte, shikonte nga një sirtar në tjetrin, ndërsa djersët i shkonin çurg në qafë. Më në fund, me gjysmë fryme ia qet përpara disa defterë të pa sistemuar, të zhubrosur dhe të shkruar me një shkrim të palexueshëm. Selim agai e kishte kuptuar se po të vazhdonte të qëndronte edhe pak, Mehmet Taksidarin do të lëshonte shpirti. E merr me mend se rastësisht e kishte zënë në flagrancë, mirëpo ku kishte mëshirë Selim agai, njeriu më i pamëshirshëm i kohës.

-Taksidarli efendi, i thotë me cinizëm, ti je turbulluar shumë keq, meqë nuk i ke punët në dyzen. Më kot e ke munduar hoxhën të të nxjerrë nga batakua ku ke rënë. Të dyve do t'iu burgos, derisa të konstatoj gjendjen. Fjala burg i kishte rënë në kokë hoxhës sikur reja kur bie për të kthjellëti.

-Unë nuk kam asnjë faj Selim aga, unë pikërisht për këtë po e qortoja.

-Për çka po e qortoje konkretisht, e kap për fjale agai.

-Po për taksat, për pasaktësitë, madje për lëshimet e mundshme nga mosdija, nga mosnjohja si duhet e llogarisë...

-Dhe kur e ditke këtë, përse nuk erdhe të më dëftosh, por erdhe këtu t'iu ndihmohet këtij pizevengu për t'iu ndarë fitimet mes veti?

-Aman Selim agai!- aman, mos më përziej me këtë njeri, unë vetëm rastësisht u ndodha këtu, meqë po kërkoja ta takoja Adem efendiun! Aman! -Ta kam rixhanë! -Kurrë më nuk do të më shohësh këtu, - thotë hoxha i frikësuar tej mase, meqë ishte gjetur në një situatë të ndërlikuar. Përderisa Mulla Hamiti po mundohej të arsyetohej, Mehmet Taksidarit i bie të fikët. Hoxha i hedh ujë në qafë nga një ibrik i vogël, që ndodhej mbi tavolinë. Pas pak ai përmendet, ndërsa Selim agai thërret rojtarët dhe urdhëron që Mehmet Taksidari të dërgohet në bodrumin Sarajit, një dhomë e vogël ku mbaheshin në arrest kundërvajtësit, ndërsa hoxhën e urdhëron që të ketë kujdes nëse vetëm edhe njëherë ndodhet në situatë të tilla apo të ngjashme.

II

Në vjeshtën e tretë të vitit 1710, kreu perandorak në Stamboll merr vendim për ta prishur paqen me Rusinë, e cila po e rrezikonte Rumelinë duke nxitur kryengritësit nga mesi i rajës së krishterë. Myftiu i njohur, Pashmakxhi-zade jep fetfanë, e cila bazohet në shumë shkelje dhe kundërvajtje, të cilat i bënin kozakët rusë në Soqi, zonat kufitare me perandorinë.

Qatipi i Selim agait, Nasuf efendiu, i cili kishte përcjellë nga afër të gjitha rrugëtimet dhe luftimet e zhvilluara asokohe, në kronikën e tij ndër të tjera kishte shënuar:

Në fillim të vitit 1710, Padishahu ynë i Madh, po përgatitej për luftë kundër Ruisë, e cila përfaqësonte forcën më të madhe të krishterë në botë. Në taborin e mijëra forcave që kishin qenë ftuar nga Arnautistani, ishte edhe Selim agai në krye të një tabori sulmues të jeniçerëve.

Më 12 mars të vitit 1711 flota jonë perandorake, e pajisur me të gjitha repartet dhe formacionet ushtarake, e pasuar edhe me forcat e intendantës, nisët në drejtim të Detit të Zi. Tabori merr urdhër të nisët nga forcat ushtarake të Daut Pashës. Në fillim të dyndjes së madhe të tërë një bote ushtarësh, marshojnë jeniçerët, në ballin e tyre ishte edhe Selim agai, i cili edhe më parë kishte marrë pjesë në luftë kundër Ruisë dhe kurdoherë ishte kthyer fitimtar, me trofe e pastaj edhe me dekorata. Pas forcave tona të shumta të jeniçerëve marshojnë xhebexhinjtë, pastaj mijëra e mijëra topxhinj dhe toparabaxhinj. Në ditën e dytë, ushtria së cilës nuk i shihej fundi me sy, parakalon me dhjetëra mijëra trupa të tatarëve dhe të popujve të tjerë aziatë. Ata

parakalojnë nga Galipoja në drejtim të Beshiktashit.

Ushtria jonë gjigande përbëhet nga spahinjtë dhe silahdarët, të cilët qenë vendosur në radhët e para. Prapa u vinin 4000 mijë topa me ushtarët dhe tërë trupat përcjellës. 6000 qerre bartëse të armëve, me qerre për të sëmurët e të plagosurit. Pastaj komorat e gjata të mijëra bukëpjekësve, të bartësve të ujit, mijëra çadraxhinj, mijëra jeniçerë të rinj. Në mesin e ushtrisë gjigante parakalonte edhe Veziri i Madh me suitën e tij të rojtarëve dhe të daullexhinjve. Ushtima e daulleve dridhte vendin ndërsa jehona e curlaxhinjve jehonte fuqishëm lugjeve e brigjeve në drejtim të Moldavisë të kryçalive Derisa ushtria gjigante turke arrin në Moldavi, vjen lajmi se Cari i Ruisë, me mijëra forca kishte kaluar Prutin. Në atë moment Veziri Madh urdhëron 10.000 mijë luftëtarë tetarë, të cilët me shpejtësi marramendëse rregullojnë katër ura lëvizëse, nëpër të cilat ushtarët kalojnë lumin, për t'ia dalë para dhe për t'ia prerë rrugën Carit rus. Gjeneralët e Ruisë, duke parë forcën tonë gjigante kishin ikur dhe kishin tretur nëpër thellësitrat e Moldavisë. Cari rus kishte mbetur në një moçalishte të pakalueshme në Prut. Kthim prapa nuk kishte, por as mund të bëhej ndonjë përparim, meqë ushtria e madhe e qyfarëve kishte mbetur në rrethim. Beteja kishte përfunduar me shkatërrimin e ushtrisë ruse. Për më keq, ata nuk mund të tërhiqeshin prapa, meqë ishin rrethuar nga forcat e Perandorisë. Forcave të jeniçerëve afër Prutit iu printe Selim agai, ku ndodhesha edhe unë, qatipi i tij, i përvuajturi Nasuf, me qëllim për të shënuar në këtë kronikë të gjitha që kam parë me sy dhe që kam dëgjuar me veshët e mi.

Më 28 korrik forcat ushtarake ruse nënshkruan humbjen e betejës dhe kapitullimin. I autorizuari i Carit rus, Sheremetov, kishte propozuar kushtet e nënshkrimit të kapitullimit, duke i dërguar Vezirit të madh disa mijëra rubla. Sekretari shtetëror i perandorisë, Ymer Efendiu, dikton kushte të tjera, të cilat parashihnin kthimin e viseve të pushtuara më herët si: Azovi, Samara, Tagani e vende të tjera.¹

1)Josef von Hammer. Vepra e cituar, faqe 104.

Selim agai në vjeshtë të vitit 1711, qe kthyer fitimtar nga beteja ku kishte marrë pjesë në radhët e para të luftës, dhe ku kishte komanduar njësitet sulmuese të jeniçerëve. Ai nuk kishte marrë pre luftime, përveç disa flamujve si trofe.

Kishte qenë në mesin e komandantëve të lavdëruar për trimëri e guxim. Gjoksi i tij qe mbushur me medalje trimërie. Kaq kishte fituar Selim agai nga detyra e tij e kalorësisë ushtarake për 10 muaj në radhët e ushtrisë më të madhe dhe më të fortë të botës. Sa madhështor i dukej vetja, atje ku bëhej trimëria dhe ky frymonte forca e madhe e perandorisë, dhe sa xhuxh i vogël ishte tani, kur qe kthyer sërish në Komorën e tij të vogël, të humbur e të tretur. Ç' është e vërteta qatipi i tij, Nasuf efendiu, i cili kishte përshkruar ndërmarrjen luftarake të ushtrisë perandorake, kishte shënuar se vetë autoritetet më të afërta ushtarake me Vezirin e Madh, i kishin propozuar Selim agait të mbetej në Stamboll. Mirëpo ai me një lutje drejtuar vetë Vezirit, qe kthyer në vendin e tij të mëparshëm.

Ditën e kthimit në Komorë kishin dalë për ta pritur me shumë banorë të Drenisës. Më parë ishte përhapur lajmi se Selim agai do të mbetej në Stamboll, për shkak të avancimit të tij dhe meritave të shumta në luftë, mirëpo gëzimi i rajës nuk kishte zgjatur shumë.

Një javë pas kthimit, Valiu i Prishtinës, Selim aganë e kishte propozuar në postin e kajmekamit, por ai nuk e kishte pranuar. Kishte kërkuar që sundimin e tij ta shtrinte përveç në Drenisë edhe në Kazanë e Vushtrrisë dhe të Dimitrisë së Moçme. S' kishte as kë më afër se të krishterët e vet të gjakut, të gjuhës dhe të paditurisë.

Ata i kishte viktimat për ta lëshuar mbi kokat e tyre kamxhikun e perandorisë, mllëfin e pakontrolluar, sepse nuk po ndërroreshin, sepse nuk po arrinin të shkëputeshin njëherë e mirë nga e kaluara e tyre e egër. Pikërisht për këtë, Selim agai e donte vendin dhe varrin e tij, sepse nuk kishte çfarë të humbiste më. Familje nuk kishte, dashuri nuk ndiente, pasuri kishte ngritur, por i dukej vetja tejet i varfër. Asnjëri të cilin mund ta donte nuk kishte pranë. Të gjithë e nderonin nga frika. Po të mundnin, po të guxonin, copa e

copa do ta bënin, sepse i frikësoheshin, sepse tek ai qe grumbulluar forca e pushtetit, të cilën ia kishin besuar dhe të cilën e kryente edhe më besnikërisht, sesa e kërkonin qeveritarët e Stambollit. Besimin e Portës e kishte fituar duke vrarë e duke gjymtuar njerëzit e vet të gjuhës e të gjakut, me të cilët e dallonte vetëm feja, edhe pse Selim agai nuk ishte ndonjë fetar aq i devotshëm.

Në kohën kur fill i vetëm në dhomën e madhe të sarajit po thithte nargjilenë dhe po bënte pushimin e pas ditës, në dhomë futet shërbëtorja Fatime, e cila i bën me dije se tre sejmenë të Çausht Mehdiut, qenë kthyer të gjakosur nga terreni, ndërsa sejmenët e tjerë sikur po pëshpëritnin diçka fshehtas mes veti. Sipas bindjes së saj, ata po mundoheshin të fshihnin të plagosurit, për të mos zbuluar shkakun e plagëve të tyre. Ishte ngrehë në këmbë dhe nga ana e sipërme e një penxhereje të vogël kishte diktuar se disa nga sejmenët lëviznin nëpër oborrin e madh të sarajit fare padiktueshëm. Agai mendjehollë merr me mend se ata kishin bërë ndonjë paudhësi dhe po mundoheshin të fshihnin gjurmët. Shtrihet sërish mbi minderin e kadifenjtë dhe porosinë shërbëtoren Fatime që brenda një kohe sa më të shkurtër përmes ndonjë sejmeni të mësonte ndodhinë, por duke u kujdesur të mos përhapej asnjë fjalë.

Ndërkohë, çausht Mehdi dhe bimbashi Abdull trokasin te dera e agait, i cili nuk bënte zë me qëllim për t i lënë të prisnin tek dera. Pas një kohe iu jep leje të futen në odën kryesore ku pushonte Selim agai. Nga fytyra dhe qëndrimi i tyre sheh shqetësimin, por edhe bezdinë e papërmbajtur.

-Nuk deshëm ta prishim pushimin aga! - thotë çausht Mehdi, ndërsa pas pak, me qëndrimin gatitu, vazhdon. Duhet të bëjmë me dije Selim aga se mbrëmë vonë, pesë sejmenë, në mesin e tyre edhe Yzbashi Sylejman, derisa po kalonin në vendbanimin e quajtur te "Trojet e shkreta, në mes të Malmirit dhe Trollit, janë sulmuar befasisht nga një grup i kryçalive. Ka mbetur shehid Yzbashi Sylejman, trupin e të cilit e kemi përcjellë te xhamija e Komorës, ndërsa plagë të rënda nga singijat dhe shpatat e kryçalive kanë marrë dy sejmenët e mi.

-Cili qe shkaku i sulmit?- pyet agai.

-Si ta them efendi. Njërit prej sejmenëve, atij Turgutit të gjatë ia mori mendjen një kaurreshë, një valltare e njohur e kryçalive, e cila kur vallëzon ua merr mendjen njerëzve, sepse Allahu e ka falë me bukuri të rrallë, por shejtane. Kryçalitë reagueshan dhe filloi përleshja...

-E kanë rrëmbyer kaurreshën?

-Nuk kanë arritur aga, sepse asaj i dolën zot njëzet burra të armatosur.

-Do të thotë qëllimi i sejmenëve tu ka qenë që ta rrëmbejnë kaurreshën? Pyet agai.

-Nuk ma thanë këtë punë aga, nuk e di me siguri!

-Përse raporton këtu kur nuk i ke analizuar të gjitha rrethanat?- i ngërmohet Selim agai çaushtit të tij.

-E mora me ngut aga sepse edhe dy sejmenë të tjerë janë në dregje të dekës. Edhe ata...

-Le të ngordhin edhe ata, përderisa kanë vepruar krye në veti.

-Kush i dha urdhër Yzbashit Sylejman ta rrëmbente kaurreshën?

-Nuk e di aga, për All-llah, nuk e di!

-Ti je çausht, përgjegjës për 10 sejmenët e tu dhe nuk e ditke?

-Jo, Selim aga, nuk e di si më solli rruga atje.

-Dëgjoni mirë atëherë, nëse ngjarja ka ndodhur ndryshe dhe nëse zbuloj ndonjë prapavijë, njërit nga ju, apo të dyve do t'iu pritët koka, mu në mes të Komorës!

Në odën e madhe të sarajit kishte rënë qetësia e vdekjes. Bimbashi Abdull po dridhej, ndërsa çaushti Mehdi mundohej ta mbante veten.

-S' ma thotë mendja Selim aga, që do të ndërrosh kokat tona me ato të kryçalive, pavarësisht se kush gaboi, ata janë fajtorë! -thotë çaushti.

-Fajtorët do të ndëshkohen, sikter nga këtu! - urdhëron agai.

Pas dy sahatësh e dua raportin e plotë pa asnjë rrenë,

përndryshe, me këtë shpatën time to t' ua shkurtoj ato koka të papërgjegjshme.

Çaushi dhe Yzbashi duke bërë temenara dhe duke ecë prapa largohen nga oda e Sarajit.

Sapo largohen, në odë sërish kthehet shërbëtorja Fatime, një grua e kolme, rreth të dyzetave, e cila ishte përgjuesja më e aftë e tërë sarajit. Ajo kishte rrëfyer se urdhri për ta rëmbyer kaurreshën e bukur, ishte dhënë nga vetë çausi Mehdi, që kishte akaparuar me një qese lirash kaurreshën për haremin e një çausi të Prishtinës, i cili robëreshat i shiste në Stamboll. Mirëpo çausi kishte korruptuar sejmenët e plagosur të mos tregonin drejt dhe ta merrnin fajin mbi vete, duke arsyetuar se ata po kalonin në vëzhgim, ndërsa, sipas tij, kaurresha ia kishte shkelur syrin njërit prej sejmenëve. Fatimeja kishte treguar po ashtu se në shenj hakmarrjeje çausi, i cili kishte marrë pjesë edhe vet në ekspeditë, kishte prerë në fyt dy barinj të Malmirit, të cilët kishin parë ngjarjen. Për të humbur gjurmët, ai që kthyer para sejmenëve, duke i kërcënuar që të mos tregonin për pjesëmarrjen e tij në rrëmbim.

Selim agait i kishte takuar dy herë ta shihte kaurreshën, Marika Grapi. Njëherë gjatë një vallëzimi në një festë të krishterësh në Sadran, ku kishte kaluar rastësisht, dhe, herën tjetër në Komorë derisa ajo me valltarët kishin kënduar e vallëzuar për festën e Bajramit, në oborrin e madh në hyrje të sarajit të agait. Ishte e vetmja femër, të cilën do të dëshironte ta kishte në harem, por ishte betuar se nuk do të martohej kurrë.

Dy orë më vonë Selim agai, në prezencë dhe 10 ushtarëve të tij më besnikë, që bënë roje brenda sarajit, që ulur në divanin e madh të zbukuruar me pëlhura të lindjes, sixharera dhe lahorë persiane.

Çausi Mehdi dhe Yzbashi Avdyll pasi bëjnë temenanë qëndrojnë gatitu te dera duke pritur urdhrin e agait.

-Sa para të ka premtuar çausi Shemi për kaurreshën, pyet agai, duke iu drejtuar çausit, i cili përnjëherë turbullohet sapo kupton se agai ka zbuluar tërë ndodhinë.

-Kush i theri dy barinjte e Malmirit? - i drejtohet Yzbashit Abdull.

Asnjëri nuk kishin përgjigjur. Kjo ishte shenja e pranimit të fajit. Ndërkohë të dy kishin rënë përtokë, duke vënë duart mbi kokë dhe duke kërkuar mëshirë.

Rojtarët e gardës së agait dinin detyrën në raste të tilla. Ata iu lidhin duart nga prapa çaushit e yzbashit, të cilët i dërgojnë në kthinën nëntokësore të sarajit.

Prej atij çasti, Selim agai, nuk i shqitej nga mendja kaurresha e bukur, për të cilën flitej se ishte vajzë jetime e një familje të krishterësh nga Domeniku, e vetmja që kishte shpëtuar gjatë një ekspedite rrëmbimi të fëmijëve të krishterë. Atë e kishte marrë nën mbrojtje një kaurr dhe më pas e kishte dërguar te një miku i vet në lagjen e vogël te Trojet e Shkreta, ku qe rritur dhe kishte lëshuar shtatin si selvi. Të gjithë flisnin se Mariga ishte memece dhe nuk dinte të fliste, ndërsa Selim agai me kohë kishte zbuluar se ajo nuk ishte memece, por meqë ishte e bukur, kujdestarët e saj i kishin bërë trysni që të mos nxirrte zë. Ajo duhej të ruante një sekret të jetës apo të kaluarës së saj. Tërë kjo histori i ngjallte një kujtim të largët, disi të njohur apo të dëgjuar, por të harruar...

Tri ditë më vonë Selim agai me urdhër të veçantë, në saje të kompetencave të pakufishme, që kishte nga Kajmekami dhe pashai i Prishtinës, për herë të parë kishte dënuar me rreptësi nën vartësit e tij, për shkak të përpjekjeve për të rrëmbyer kaurreshën, me ç' rast, ata, kishin vrarë dy barinj, kishin plagosur shumë fshatarë, të cilëve ua kishin djegur edhe kasollet. Nga pasojat e përleshjes me qëllim përfitimi ishin vrarë tre sejmenë.

Megjithatë agai nuk kishte lëshuar vendim me prerje koke, por për dy fajtorët, çaushin Mehdi dhe yzbashin Avdull, kishte propozuar dhe kadiu i i kishte dënuar me nga 10 vjet internim në Selanik. Si aga, e kishte të drejtën e internimit pa pyetur asnjë instancë tjetër juridike.

Ndërkohë përmes tellallit kishte lajmëruar banorët e lagjes Trojet e Shkreta, që të ktheheshin e të ndërtonin kasollet e tyre, duke i siguruar se nuk do t'iu ndodhte asnjë e keqe. Po ashtu kishte kërkuar që t'ia sillnin në saraj valltaren, Marika Grapi, për të marrë hetimet lidhur me rastin.

Selim agai e zotëronte situatën dhe të gjitha ngjarjet i trajtonte me shpejtësi dhe zhdërvjelltësi. Nuk linte asnjë rast t'iu kalonte nga dora. Ai ndëshkonte aty për aty, pamëshirshëm, ndërsa kishte filluar të ndëshkonte edhe çaushët e vet, shenj që jepte për të kuptuar se agai më në fund kishte filluar të tregonte, një pikë mëshirë edhe për të krishterët, të cilët dëshironin të kurseheshin, qoftë edhe nga mëshira e tij.

Në ditën e katërt pas ndodhisë, Marika Grapi, së bashku me kujdestarin e saj, Shtjefën Mëhilli, ndalojnë te dyert e mëdha të sara-jit. Rojtari kishte lejuar të futeshin brenda që të dy, sipas urdhëresës së çaushbashit.

Shtjefën Mëhilli, një burrë rreth të pesëdhjetave dridhej nga frika. Edhe pse ishte verë dhe bënte vapë e rëndë, ai mbante në kokë një qeleshe të gjatë të leshtë, ndërsa djersët e rridhnin nga nxehtësia ashtu edhe nga frika, se mos do t'ia rrëmbenin Marigën, bijën e vetme të vëllait, mbesën, e cila kishte shpëtuar gjallë, në moshën e saj katër vjeçe. Marigës së bukur i kishte rënë në fytyrë një nur i trishtueshëm, i cili ia nxirrte në dukje edhe më tepër tiparet e bukurisë magjepse. Ishte rreth të tridhjetave. Shtati i saj selvi, flokët e dendur rreze dielli në ngritura përtpjetë, sytë e kaltër si qielli në natë janari nën ndriçimin e hënës, vetullat kaleshe si të shkruara me dush, parzmorja e pëlhurës e qëndisur me ojna, e cila nuk ia përthekonte dot kraharorin e zhvil-luar tej mase, tipare bukurie këto të cilat vijëzoheshin në shtatin e saj si në ato statujat e lashtësisë, të cilat jeniçerët i shkatërronin, kudo ku i shihnin, sidomos në qytet bregdetare të Egjeut. Mariga, Selim agait i dukej sikur statujë mermeri e ngurtësuar nga frika.

-Mund t' uleni !- iu thotë agai mendueshëm.

-Una du me ndejt' n kamb' aga, jam me rroba të palame, nji

copë bari berresh jam, e m' vjen era dash!- thotë Shtjefëni, ndërsa Mariga, së cilës po i dridheshin këmbët nga e papritura, mezi kishte pritur të ulej.

Shtjefëni kishte filluar të rrëfente për Marigën, e cila sipas tij nuk dinte të fliste. Ai po dërdëlliste dhe ngatërronte rrëfimin, të cilin e përcillte me vëmendje edhe vetë Mariga, duke u munduar të shtirej se kuptonte, por nuk fliste, veçse me duar dhe me shenja, ashtu sikur e kishin mësuar.

-Una e di se ti flet! – i drejtohet Marigës, papritur agai. Ajo qe hutuar pa masë, ndërsa Shtjefën Mëhilli po i përgjerohej agait, duke rrëfyer se ajo qysh si fëmijë e kishte humbur të folurit, dhe në rast të frikës edhe mund t' i binte të fikët.

-Una e di dhe jam fare i sigurt se Mariga flet gluhën, t' cilën po e flasim una dhe ti, bari delesh, që thu' se të vjen era dash, -a më kupton?- iu kishte drejtuar agai kërcënueshëm. Nga frika dhe humbja e toruas, Shtjefëni kishte bërë kryq, duke harruar se për një veprim të tillë në prezencë të agait mund të merrte 20 goditje me kamxhik.

-Po t' bajsh edhe njoj herë kryq, urdhnoj t' i japin dyzet kamxhikë dhe m' duket se nuk të duhen ma tepër, per me ta marrë shpirtin!

-M' fal aga, fal' mu t' shkretin, nuk baj ma, nuk baj ma!- Me lejen Tuej una do të largohem, -kërkon leje Shtjefeni meqë kishte humbur toruan nga frika dhe duke menduar se Marigën po e shihte për herë të fundit në jetë.

-K'shtu m' kanë mësuo, -thotë Mariga pasi qe larguar Shtjefëni. Ajo kishte rrëfyer tërë historinë e ndodhisë së saj, e cila në shumë raste ishte po thujse identike me atë të fëmijërisë së Selim agait. Kishte qenë vetëm katër vjet, kur kishte e kishte marrë për ta rritur xhaxhai i saj Shtjefëni. Nuk i kujtohej e ëma por më vonë kishte mësuar se ajo kishte vdekur nga zija për të bijtë e rrëmbyer nga turqit. Babanë ia kishin vrrarë. Meqë mbetet e vogël e merr xhaxhai që nuk kishte fëmijë dhe prej asaj kohe ikin nga Domeniku dhe me disa të afërm vendosen te Arat e Shkreta. Dinte se nëna quhej Lenë, por nuk

e dinte prejardhjen e saj, ndërsa babanë e quanin Gjergj, vëllezërit Simon dhe Anton. Marigën e kishte shpëtuar xhaxhai, i cili e kishte rritur meqë nuk kishte fëmijë të vetin.

-Ansht e treta her' qi t' shoh, -i thotë agai dhe vazhdon. Më pëlqen ai vallzimi yt kaurrçe. Du me t' pasun afër, dhe t' jetosh si jetohet. Pranoj t' jetosh me robëreshat e mia. Ktu nuk të nget askush, ndërsa mund ta ruejsh veshjen dhe doket tua. Emnin, mund ta ruejsh por jo edhe fenë e vjetër. Mund të vizitosh xhaxhain, nën përku-jdesjen e seymenëve të mi dhe të kthehesh e të mbetesh këtu... Në nderin tand nuk guxon me t' prekun askush.

Oferta e agait e kishte trullosur Marigën, e cila edhe pse ishte e zgjuar, edhe pse ishte magjepsur nga pëlkurat, nga ngjyrat dhe bukuria e divanit të agait, nuk mund të vendoste në çast. Agait nuk mund t i besonte. Edhe pse në bindjet e saj ai duhej të ishte një xhelat, Selim agai ishte sjellë jo si ndaj robëreshës, por si ndaj njeriut të afër. Trupi po i digjej flakë nga e papritura. Nuk e merrte dot me mend të jetonte në atë divan, ku nuk dinte çka të shikonte më parë. Dhe pikërisht kjo e frikësonte, sepse të krishterët aq shumë e urrenin Selim aganë, sa edhe kur ndodhte të merrte ndokë në mbrojtje, ata mbeteshin të ngurtësuar, si bretkosa para gojës së gjarprit. Nuk dinte si t' ia bënte. Qe skuqur nga të papriturat, ndërsa mornica të ftohta akull dhe herë-herë të nxehta si prush zjarri, ia përshkonin shtatin. Ishte para Selim agait, njeriut më të urryer nga të gjithë anasit, apo ishte ëndërr? Ndryshe e kishte menduar aganë madhështor dhe të paprekshëm, ndërsa tash po i dukej njeri tjetër, disi më njerëzor, njeri prej mishi e gjaku, Kishte rënë në një agoni heshtjeje, të cilën Selim agai e kishte kuptuar në mënyrën e tij. Ai e shikonte me sy dhe mendohej të depërtonte në botën e saj enigmatike, në të cilin kishte diçka shumë të thellë, shumë domethënëse, diç shumë magjiplote.

-Përnjitashti ma mirë po kthehem edhe 'i hera, nëse m' lejon e mandej do të vij. Agai ia kishte zgjatur dorën, për t'ia marrë me temena sikur bënin nuset myslimane. Kaurresha Marigë e kishte kuptuar pajtimin e agait. Ia merr dorën me të dyja duart e veta, e prek me

buzët që i lëshonin afsh të nxehtë si prushi dhe e ngrit në ballin e saj të gjerë. Nuk ishte hera e parë në jetë që vepronte ashtu, meqë në ahengje dhe në dasma myslimanësh, ajo kishte mësuar të gjitha ritet. Në kohën kur kaurresha po largohej, agai kishte urdhëruar Sakibe Hanëmin, ta merrte Marigën, t'ia zgjidhte një palë rroba femrash myslimane dhe t' i a jepte asaj, si dhuratë.

Selim agai nuk ishte më ai që kishte qenë disa vjet më parë. Prej vrasjes së Hoxhë Ibrahimit diçka në jetën e tij qe këputur. Mbase ishte nxituar, mbase kishte bërë krimin më të madh në jetë, një krim që nuk mund të lahej as ndaj Allahut, me kurrfarë pendese. Por Selim agai kishte bërë edhe shumë e shumë krime të tjera edhe kundër myslimanëve. Ishte një autoritet ushtarak dhe politik në të njëjtën kohë. Ai kishte mësuar se si jetohet dhe si duhet përballuar të gjitha të papriturat. Për të arritur qëllimin dhe për të mbetur kurdoherë i parë ndër të parët, duhej mbi të gjitha një dhëlpëri e lindur, duhej guxim, vendosmëri e mbi të gjitha përkushtim ndaj synimeve, të cilave iu dilte në krye. Selim agai në fëmijërinë e tij të hershme kishte përjetuar ferrin njerëzor, ashtu sikurse edhe mulla Ibrahimimi, por në rrethana të tjera. Vetëm pas vrasjes së mulla Ibrahimit, në kohën kur në myftidaren e Prishtinës kishte filluar gjoja hetimet për vrasësit e tij të mundshëm, ai kishte lexuar dosjen e mullait dhe kishte mësuar për jetën e tij të hidhur dhe të humbur. Po ta kishte ditur me kohë vuarjet e tij, zhdukjen e familjes, Selim agai nuk do të kishte urdhëruar për të ngritur dorë kundër tij. Megjithatë, ai kishte urdhëruar ta vrasin dhe vrasësit i kishte therë me dorën e tij, duke iu humbur edhe gjurmët përgjithmonë.

Qysh herët kishte kuptuar se krimi e ushqen krimin. Se po vrave njëherë, dy herë e tri herë, vrasës i papërmirësueshëm do të mbeteshe tërë jetën, derisa një ditë dikush më i fortë ta heq kokën. Selim agai nuk dinte ç' është mëshira. Institucioni i mëshirës njerëzore nuk ishte ndërtuar në trurin e tij. Shembullin më të rëndë e më të pamëshirshëm në jetë e kishte përjetuar mbi kurriz qysh si fëmijë, dhe prej atëherë mëshira dhe pendimi më nuk kishin ekzistuar. Ishte rritur dhe edukuar në frymën e "Evladi fatihut", në frymën e luftëtarit të shenjtë, që nuk merr parasysht asnjë rrezik. Dhe kishte mbijetuar pikërisht sepse nuk kishte marrë para sysh asnjë rrezik. Disa herë ishte plagosur, por qe shëruar me sukses.

III

Gjon Leku ishte miqësuar me familjen e mulla Ibrahimit. Mara e Gjon Lekut, qe bërë Mejrem, apo Merë, grua me kurorë e myezinit Jusuf. Vetëm dy muaj pas martesës, Jusufi qe dërguar nizam në Egjipt. Mara kishte mbetur grua me kurorë, por pa burrë në shtëpi. Ajo jetonte me vjehrrën. Herë-herë shkonte në Ndrenik te familja. Nuk dinte Mera, por as nëna e Jusufit, se do të kthehej apo jo jusufi i tyre i dashur. Vetëm ndonjë nga dhjetëra e qindra nizamë ktheheshin në shtëpitë e tyre. Edhe kur ktheheshin kokën e thinjur e kurrizin e kër-rusur e sillnin me vete.

Gjon Leku nuk e kishte ndërruar fenë, por nuk kishte penguar vëlla Simon Shortarin të shortohej në fenë i Islamit. Në atë kohë, sidomos pas mbytjes mizore të mulla Ibrahimit, sikur kishte stagnuar procesi i islamizimit. Mulla Hamidi i irritonte edhe të konvertuarit, duke iu shtruar sa e sa detyrime dhe vazhdimisht duke i kontrolluar se ishin apo jo të bërë synet. Vështirësitë më të mëdha i kishte me ardhësit. Ata ishin më të papërshtatshëm për mullain edhe me faktin se hyqymeti sikur iu kishte dhënë më shumë të drejta. Ata ndiheshin më krenarë me faktin se kishin një tjetër status shoqëror dhe jo statusin e rajës së nëpërkëmbur. Mirëpo në mesin e ardhësve ai kishte identifikuar edhe një klasë të njerëzve tejet hileqar dhe të pasjellshëm sidomos ndaj rajës. Ata nuk pranonin të lidhnin miqësi me rajën, meqë i urrenin dhe urreheshin nga vendësit. Ishin shtuar edhe zënkat lidhur me pronat. Shumicës së ardhësve, administratorët e pronave, iu kishin dhënë në shfrytëzim jo vetëm pronat e krishterëve të ikur, por edhe pjesë nga meraja që konsiderohej e përbashkët. Jo vetëm

njëherë kishin ndodhur zënka që kishin mbaruar edhe me vrasje e sakatosje. Të krishterët mundoheshin të ruanin atë që konsideronin se kishte qenë dhe ishte pronë e tyre, mirëpo i konvertuari e kishte përkrahjen e taksidarit, të sejmënit të çaushit, të kadiut dhe të tërë aparaturës shtetërore. I krishteri kurrë dhe në asnjë mënyrë nuk mund ta fitonte kontestin rreth pronës së caktuar. Këto padrejtësi bëheshin me qëllim që ata të rrudheshin në vetvete, të pajtoheshin me robërinë, t'i luteshin Krishtit në heshtje, të lëshonin mjekrat dhe flokët e gjatë në shenj përvujtërie e humbjeje të jetës në këtë botë. Në mesin e krishterëve që kishin përballuar me sukses tiraninë e agait dhe aparatit të tij shtypës, ishin disa nga vëllazëritë tradicionale patriarkale dhe të kamura të fshatrave të Drenisës jugore.

Përderisa procesi i islamit po përparonte, krishterimi që rrudhur në të gjitha aspektet. Raja dita ditës po humbiste identitetin fetar, madje edhe një pjesë të identitetit njerëzor, meqë nuk gëzonte kurrë farë statusi dhe kurrë farë lirie të garantuar. Varfëria ndër krishterë nga viti në vit po shprehej keq e më keq, për shkak të taksave dhe plaçkave të shumta, me të cilat i ngarkonte agai, çaushtët, taksidarët, por edhe taksidarët e vetë shpifur të fshatrave. Pranimi i fesë së re, nga disa prej tyre, e thellonte hendekun e përçarjeve edhe në mesin e vëllazërive.

Procesit të konvertimit i kishin përballuar vetëm të krishterët që punonin natë e ditë, dhe të cilët me të mirat e shumta materiale arinin të ushqenin pjesëtarët e familjeve dhe t'ua mbushnin strajcat taksidarëve. Mirëpo, nga viti në vit edhe në mesin e familjeve më të kamura kishte filluar lodhja, sflitja dhe pamundësia për të përballuar të gjitha të papriturat. Sa herë që ushtria turke humbiste ndonjë betejë kundër të krishterëve qoftë në Rusi, në Austri apo në Magjari, mllefi derdhej kundër rajës, kudo ku ishte dhe ku gjallonte ajo. Raja nuk jepte ushtarë, as nizamë, as bedel, dhe pikërisht për këtë ajo ndodhej nën presionin e autoriteteve qeveritare. Mirëpo raja jepte krahun e punës angari, kudo ku kërkohet, apo ku paraqitej nevoja.

Po mundoheshin të përballonin stuhitë gjithnjë e më të

rrezikshme Gjon Leku, Zahari Gashi, Ujkan Qirjaqi, Lekë Kozmaqi, Gjini Grantulli, Damjan Gashi e të parë të tjerë nga fshatrat e Drenisë jugore. Kuvendet e parisë qenë rralluar, edhe pse ata takoheshin në ditë të festave të ndryshme fetare, por gjithnjë me frikë e kujdes dhe duke iu ikur provokimeve të pushtetarëve, të cilët përcillnin dhe përgjonin çdo takim të kaurëve.

Mark Leku, i biri i vetëm e Gjon Lekut që martuar me Dile Qirjaqin e Malmirit, bijë e Gjergj Qirjaqit, kushëri i farkëtarit Ujkan. Edhe vëllezërit e Gjon Lekut të Ndrenikut e mbanin nivelin e duhur të ekzistencës. Krap Leku ndërtonte xhami, ura, pallate e saraje së bashku me bijtë. Simon shortari ishte konvertuar paqësisht me vetë dëshirë dhe pa shkaktuar ndarje në mesin e vëllezërve. Ai kishte marrë emrin e dytë Sylejman, por askush nga të krishterët nuk e thërrite me atë emër. Familja e tij nuk qenë konvertuar. Fan Leku kishte shtuar gjënë e gjallë dhe bënte tregti të suksesshme me lëkura, lesh, me prodhime nga liri dhe artikuj të tjerë për veshë mbathje. Sokol Leku, për shkak të një zënke me çauhin Avdullah, që dënuar tri vjet internim. Lekajt e Ndrenikut përgjithësisht kishin mbijetuar, mirëpo nuk kishin shpresë se do të mund të qëndronin gjatë.

Po kështu po bënin përpjekje të mbijetonin Allorët dhe Qirjaqët e Malmirit. Banorët e Petrashit mbaheshin të islamizuar edhe pse shumica syresh ishin laramanë. Edhe në Konzharikë po mbijetonin Girajt. Mirëpo ardhja e kastratëve nga Malësia kishte shkaktuar probleme me pronat mera, të cilat ata i kishin përvetësuar me anë të forcës. Në Sadran me rastin e ardhjes së dy familjeve nomade, shaljane, kishte filluar një tendosje në radhët e popullsisë së krishterë. Ipshtë, Grantullët, Tatarët ankoheshin, për shkak se ardhësit qenë vendosur në disa prona të të ikurve, të cilat sipas së drejtës së Bajrakut duhej t'iu takonin atyre e jo ardhësve. Fshatrat e Rrafshnaltës: Karaxheti, Dukasi, Luzha, Trojet e Shkreta, Trolli e Berisha nuk kishin ndonjë presion të veçantë nga qeveritarët turq, sepse mllefi i autoriteteve turke derdhej te fshatarët e Rrafshit, pronat e të cilëve ishin më të pasura, meqë merreshin edhe me prodhimin e drithërave

dhe të kulturave të tjera bujqësore. Qysh herët, nëpër shpellat gurore nxirrej fshehtas edhe kripa e gurit, e cila përdorej sidomos për bagëtinë, por edhe për prodhimin e barotit.

Malësorët e viseve të Rrafshnaltës jetonin të shkapërderdhur. Vetëm Karaxheti kishte 10 shtëpi, fshatrat e tjera nuk e arrinin atë numër.

Banorët e lagjes “Te trojet e Shkreta”, e cila asokohe shtrihej në mes së maleve të Malmirit, Trojes dhe Karaxhetit, nga dita kur ishin kacafytur me çauh Mehdiun, Yzbash Avdullin dhe seymenët e tyre ndodheshin të frikësuar nga ndonjë ndëshkim i papritur. Grapët dhe Palldumët ishin të vetmet vëllazëri, që ishin ngulitur aty me rastin e largimit të disa familjeve të krishtera, të cilët qenë larguar në drejtim të veriut. Vendi malor, pyjet e dendura, kullosat e begatshme dhe uji i bollshëm, iu kishte mundësuar malësorëve të mbijetonin si nomadë e blegtorë.

Në lagjen Grapi jetonte edhe Mariga, valltarja e njohur e krejt vendit, e cila qe bërë mollë sherri me rastin e përpjekjes së çauh Mehdiut për ta rrëmbyer. Mariga jetonte në familjen e ungjit të vet, Shtjefën Mëhilli. Me rastin e marrjes në pyetje nga Selim agai, me qëllim për të mësuar lidhur me ofertën, ajo ishte në dilemë. Nuk vendoste dot të rrinte në ato vise malore dhe të mbaronte si valltare, apo të shkonte në sarajin e agait, pa e ditur se çka e priste. Banorët e lagjes qenë gëzuar pa masë kur shohin princeshën e tyre të bukurisë, që ishte kthyer nga saraji i agait, ku qe marrë në pyetje për shkak të përleshjes, që ishte shkaktuar kohë më parë. Mirëpo gëzimi i tyre u shua shpejt, sapo u përhap lajmi se agai ka kërkuar që Mariga të bëhej pjesëtare e sarajit në Komorë. Ungji i saj, Shtjefëni, nuk iu kishte bërë pengesë, duke ditur e më shumë duke besuar se Selim agai edhe pse gjakatar, nuk abuzonte me moralin e vajzave të krishtera. Por edhe ai mund ta shiste si robëreshë në ndonjë qytet të Perandorisë. Banorët e lagjes edhe pse të brengosur sikur ndienin një lehtësi, meqë nuk qe ndëshkuar askush edhe pse gjatë përleshjeve, qe mbytur një seymen ndërsa më vonë nga plagët kishin vdekur edhe dy të tjerë. Qenë

plagosur dhjetëra banorë, ndërsa sejmenët patën prerë në fyt dy barinj të e Malmirit, mirëpo pezmin e çaushtëve e kishte frenuar Selim agai. Madje ai kishte ndëshkuar një çaushtë dhe një yzbash, veprim që kishte ndodhur për herë të parë. Mirëpo, ata ishin të vetëdijshëm që sapo të largohej Selim agai, ndokush nga sejmenët do të sulmonte lagjen. Malësorët e Lagjes së Shkretë jetonin në frikë e ankth. Në orët e hershme të mëngjesit, të gjithë zgjoheshin nga gjumi, të gatshëm për të ikur nga kasollet nëse vëzhguesit jepnin alarmin. Ata ia dinin veset e huqet Selim agait. Ai me një anë ta shtrinte dorën, ndërsa në anën tjetër të fundoste në tokë, pa të lajmëruar fare. Vetëm po të shkonte Mariga në saraj, apo po të martohej agai me të, atëherë banorët e Lagjes së Shkretë do të mund t'i besonin edhe pse me shumë vëmendje e kujdes.

Para se të vendoste përfundimisht për ofertën e Selim agait, Mariga kishte kërkuar nga xhaxha Shtjefëni që të bisedonte me burrat e lagjes, në mënyrë që ta kishte pëlqimin e tyre, për të mos lënë dyshime e përgojime.

Në kolibën malore të punuar me dru bungu të Shtjefën Mëhillit, kishin ardhur Gjeto Mjaku, Stefan Damjani dhe Serafim Palldumi. Të gjithë kishin shfaqur pëlqimin e tyre që Mariga, të cilën e konsideronin si bijë dhe motër të tyre, të shkonte në saraj të agait. -Nëse nuk i jepesh Selim agait moj bi, ai ndoshta nuk çon sejmenë për t' grabitun, por ndë anën tjetër na ndeshkon mizorisht, kishte folur Serafim Palldumi, një burrë i moshuar me mjekër të bardhë dhe me shikim paqësor.

-Selim agai ka njaj t' mirë, qi nuk e ka asnjani nga gjindja e pozitës tij. E kan' thanë dhe po e thom apat una, se Selim agën e mba në pushtet namusi i vet. Dhe ma mir' ke me pasun jeten ndë haremin e tij, sesa të plakesh ndë k'to male. Ansht shpëtim për ne të krishtenët e mjerë, kur t' perhapet fjala se Mariga jonë jeton në saraje të Selim agait -thotë Gjeto Mjaku.

-Edhe una ashtu mendoj, fol Shtjefëni.. Mariga nuk kishte folur, meqë ashtu e donte zakoni. Ajo dëgjonte xhaxhanë dhe të afër-

mit e saj, ndërsa ndjenja se do të bëhej kurban për ta, sikur i jepte shpresë se edhe fati i saj mund të zgjidhej. Ajo ishte e vetëdijshme se po rrezikonte të mbaronte në ndonjë harem, por mendonte se kishte ardhur koha. Asnjë nga meshkujt nuk e kishte afruar dorën e fejesës, meqë ishte valltare, pa pajë, pa pasuri dhe pa njeri në vatër. Madje nuk kishte hasur në ndonjë mashkull, të cilin do ta begeniste. Ishte tejet e vetëdijshme për bukurinë dhe shtatin e saj të hedhur si të shtojzavalleve.

IV

Në pranverë të vitit 1713 Komora kishte marrë pamjen e një qyteze të vogël. Përveç sarajeve të agait, të cilat zinin pjesën më të madhe të sipërfaqes, ku qenë vendosur konaqet e ngritura e të punuara me tulla të pjekura të argjilit, të lyera jashtë e brenda me harastan dhe gëlqere të bardhë, qyteza kishte rreth 200 shtëpi, një xhami të rindërtuar me minare, një mesxhide, një tyrbe të bektashijve dhe disa dyqane të zejeve të ndryshme. Asokohe që hapur edhe dyqani i parë i pëlhurave dhe i shitjes së rrobave të gatshme.

Pronar ishte Moshe Davidi, hebre i pasur nga Prishtina, i cili kishte zgjeruar tregtinë e tij edhe në shumë kaza të tjera. Ai në dyqanin e tij shiste pëlhurën, bezen, lahurinë persiane, jana e qilima të punuar nga leshi dhe artikuj të tjerë, që tregtarët e sillnin në Prishtinë nga Selaniku e Stambolli. Mu në mes të kazasë ishte edhe furra e madhe e bukës, pronë e Daut furrunxhisë, i cili gatuante për personelin e sarajit por edhe nëpunësit e tjerë të kazasë.

Një dyqan tjetër e kishte hapur edhe Emin Bushati, një tregtar ardhës në Komorë, i cili tregtonte kripën, pezhgven, kafënë, sheqerin, qirinjtë, pishat me rrëshirë, duhanin e vargëzuar në fletë të zgjedhur sipas klasës, vajin e ullirit dhe artikuj ndër më të ndryshmit. Në shitoren e tij, ai bënte edhe ndërrimin e mallrave. Fshatarëve u merrte prodhimet e gatshme si: misrin, grurin, tëlyenin, djathin, madje edhe verën e rakinë në kundërvlerë për artikujt, të cilët i stërsiste me çmim shumë më të lartë, sesa i blente, në Prizren apo në Shkodër. Në Komorë asokohe kishte edhe tre mbathtarë të kuajve e qeve. Një farkëtar magjup, i ardhur nga Peja, kryente punët në farkën

e tij të vjetër me rrëshiqin e madh të frymës. Ai rregullonte vegla të nevojshme bujqësie, por merrej edhe me punimin e drurit.

Komora asokohe kishte edhe dy bujtina të njohura, Hani i Gjukës dhe Hani i Dedës. Me zhvillimin e tregtisë në qytezë, venin e vinin njerëz jo vetëm nga Drenisa por edhe nga vende të ndryshme. Qysh prej kohësh në Komorë kishte ngritur punëtorinë e tij edhe marangozi, Serafim Gashi. Ai rregullonte kaca druri, tpina, çershivet e penxhereve, dyer të ndryshme si dhe vegla druri të bujqësisë.

Në verë të atij viti kishte ngritur punëtorinë e tij të hekurishteve edhe Ujkan Qirjaqi i Malmirit. Ai tanimë prodhonte vetë kova të metalit për ujë, tasa nga llamarina, tepsi bakri, lugë të aluminit dhe prodhime të ndryshme të vegëltarisë shtëpiake. Ujkan Qirjaqi me lira të kuqe kishte blerë një vend në qendër të Komorës, ku kishte filluar të zgjeronte veprimtarinë prodhuese nga farka e tij në Malmir. Ditën e shtunë, në Komorë, organizohej edhe pazari i madh javor, ku fshatarët nxirrnin të treg bagëtinë, prodhimet bujqësore, fasulen, misrin, thekrën, melin, si dhe prodhimet blegtorale, djathin, xhizën, tëlyenin, pastaj, lëkurët e regjura, opingat, veshjet nga leshi dhe artikuj të ndryshëm të artizanateve, që i punonte bota femërore.

Në periferi të Komorës ishte një lëkurë trajtues, i cili blinte lëkurët e kafshëve të imëta e të trasha, Ai i regjte ato me kripë të papërpunuar dhe i shiste me shumicë.

Zhvillimi i ekonomisë dhe tregtisë së vogël në Komorë i kishte dhënë paksa impulse punës dhe prodhimeve të ndryshme edhe nëpër fshatra. Meqë malli në përgjithësi këmbuhej, pasi që këmbimi mall me mall bëhej me leverdi të palëve. Në shërbim të tregtisë ishin edhe monedhat e ndryshme si: asprat, mangrat, dirhemi që ishte njësia më e vogël e apoenave të metalit, groshi, lirat, dhe monedha të tjera, të cilave rrallëherë iu dihej vlera e vërtetë. Përveç dukatit, i cili kishte vlerën e garantuar, e tërë tregtia kryesisht bëhej me ndërrim mallrash e prodhimesh të ndryshme. Me dirhemë paguheshin zyrtarët e agait, kryeimami, kadibashi, shërbëtorët e sarajit dhe të xhamisë si dhe të gjithë nëpunësit e tjerë.

Banorët e Drenisës jugore, por edhe banorët e fshatrave të tjera si ata të Domenikut, fshatrat rrëzë malit Kozmaq, pastaj Krajku, Korroti, Çikati, Banja, Zabeli, Pikleku, Sankova, Vasilaqi, Ujkashi, jetonin kryesisht nga prodhimet bujqësore e blegtorale. Çdo familje paksa e ngritur arrinte të përmbushte nevojat e veta me sajimin e veglave të ndryshme dhe të llojllojshme të punës. Po thuajse çdo shtëpi kishte vekun, ku punohej dhe ku trajtohej pëlhura, qilimat, janat dhe pëlhura e trashë, me të cilat sajoheshin veshjet e meshkujve dhe të femrave. Fijet e pëlhurës paraprkasht endeshin në çekërk, elemt si dhe në tërë mekanizmin mbështjellës. Nga lëkura e buajve e buallcave sajoheshin opingat dhe rripat e ndryshëm. Nga leshi i deleve prodhohej lënda e zhguni, e cila më vonë kalonte në procesin e valëvitjes dhe të zbutjes, duke e larë e duke e shtrirë me qëllim që të kalitej, për të qenë më e qëndrueshme sidomos për stinën e dimrit.

Përveç avlëmendeve e gjësendeve shtëpiake, familjet e mëdha mbillnin edhe farën e linit, konopin, kallamin e sheqerit, duhanin si dhe të gjithë artikujt ushqimorë melin, elbin, grurin, tërshërën, thekrën e deri te misri, fasulja, lakra e kungulli.

Raja jetonte brenda vetvetes, e aftë për të mbijetuar madje edhe brenda oborrit e pasurisë së vet. Në një shtëpi, sado të varfër, megjithatë ishte krijuar një bazë elementare për jetë. Kishte tokë pune, ara e livadhe, kullosa e zabele, kopshte me pemë ndër më të ndryshmet. Kishte madje edhe vreshta të shumta të cilat punoheshin me kujdes nga fshatarët, Ata nuk i ndaheshin punës qysh nga ditët e hershme të pranverës, e deri në kohën kur dëbora pezullonte çdo lëvizje. Në fshatrat e Rrafshit kishte madje edhe ujë të mjaftueshëm për të ujitur të lashtat gjatë thatësirës së verës. Mirëpo jetën e rëndonin taksat. Sa më shumë prodhohej aq më shumë rëndohej taksa. E dhjeta e vlerës së pasurisë, ishte e shënuar në letër të taksidarit, por shumicës së familjeve iu merrej edhe e pesta pjesë e prodhimeve, të arritura me djersë e mund gjatë tërë verës, të arritura me djersë e nganjëherë edhe me gjak. Zënkat, të cilat mbaronin me mbytye, shkaktoheshin sidomos gjatë stinës së verës, kur ndahej afati i kohës

për të ujitur arat me ujin e lumit. Zënkat me pasoja ndodhnin edhe me rastin e uzurpimit të pronave të përbashkëta nga ardhësit, të cilët kishin përkrahjen e çaushëve dhe të qeveritarëve të agait. Dhe, në çdo zënkë, përgjithësisht fajtorë shpallehin të krishterët. Kjo e thellonte edhe më tej armiqësinë mes veti. Ajo armiqësi ishte aq e shprehur sa mjaftonte një nxitje e vogël, një shkëndijë yshtjeje, apo ndonjë kurdisje e rastit për të nxitur dhunë, shpesh herë me pasoja tragjike.

Në fund të verës të vitit 1713, nga Starova e Rashës që përgatitur për një vizitë në Malmir, Uranie Qirjaqi, çifligarja e pasur, e veja e Radomir Rashjanit, të cilit së bashku me Andre Qirjaqin, nëntë vjet më parë Selim agai kishte urdhëruar t'iu pritnin kokat. Ishte hera e parë që Urania po vizitonte vendlindjen e saj, të cilën nuk e kishte parë qysh prej verës së vitit 1690, kur që shpërngulur në Nish së bashku me të ëmën, vëllain e vogël Marinin dhe me disa banorë të fshatrave të Drenicës. Donte të vizitonte Malmirin veç tjerash edhe me qëllim që të ngrihte një muranë te varri i bashkëshortit Radomir. Me vjet të tëra kishte kërkuar leje për ta vizituar vendin, por lutjen nuk ia kishte pranuar Kadibashi i Prishtinës, me arsyetim se myslimanët ishin shumë të zemëruar për shkak se, sipas kadibashit, burri i saj, i ndihmuar nga kushëriri, kishte vrrarë hoxhën e njohur, mulla Ibrahimin. Urania nuk kishte rrezikuar të hynte fshehtas në Drenisë, nga frika se do të pësonte ashtu sikurse kishin pësuar kushëriri dhe bashkëshorti. Asokohe, ajo kishte marrë lejen e qëndrimit në vendlindje për një muaj, të nënshkruar nga Kadibashi Tahsin, të cilit, i kishte dhënë ryshfet, përmes një tregtari rashjan. Urania nuk kishte marrë me vete bijtë, as vëllanë Marinin, nga frika se mos do t'iu ndodhte ndonjë e ligë. Mirëpo për shoqërues kishte marrë murgun e ri, Serafim, i cili i zotëronte mirë tri gjuhët, turqishten, gjuhën rashjane dhe gjuhën shqipe.

Urania dhe Serafimi kishin arritur deri në Prishtinë me një karvan tregtarësh dhe prej andej çifligarja kishte paguar një paj-

tanxhi, së bashku me dy sejmenë, të cilët do të viheshin në shërbim të saj deri në ditën e kthimit. Tërë planin e rrugës ia kishte treguar Kadibashit Tahsin. Ai ishte zotuar se do të takonte personalisht Selim aganë, për ta pasur në kujdes të veçantë.

Në hyrje të Komorës, çifligarja Uranie urdhëron pajtanxhinë që fillimisht të ndalojë te saraji i Selim agait. Ajo donte të siguronte punët, meqë nuk i besonte Kadibashit edhe pse ai kishte marrë ryshfetin, si edhe një dhuratë shtesë.

Për fat të saj, Selim agai ndodhej në saraj. Ai kishte pranuar të takonte çifligaren e Malmirit, për të cilën kishte dëgjuar, me rastin e një ekspedite luftarake kundër kryengritësve në Rashkë disa vjet më parë. Agai, për mes rrjetit të agentëve të tij, kishte mësuar për vizitën e Uranisë, ende pa u nisur ajo nga Rasha.

Uraninë dhe bashkë udhëtarin e saj, murgun Serafim, i kishte pritur në divanin e zbukuruar me lloj-lloj reliktesh e rekuizitash orientale. Po në atë divan ku zakonisht priste qeveritarët e rangut të lartë. Agai nuk iu jepte dorën të krishterëve, por as luante nga vendi kur ata hynin. Ai rrinte ulur në minderin e tij të posaçëm, thithte nargjilenë dhe rrinte mbështetur në njërin krah. Urania kishte përshëndetur në gjuhën e vendit, meqë e dinte se agai ishte me origjinë nga Drenisa. Ajo ishte e sigurt se Selim agai kishte urdhëruar prerjen e kokave të bashkëshortit dhe të kushëririt të saj, por kujdesej që me veprimet e veta të mos ngjallte kurrëfarë dyshimi.

Selim agai kishte mësuar si të sillej në raste të caktuara. Vizita e Uranisë e joshte, sidomos me faktin se në sarajin e vet kohë më parë kishte marrë edhe Mariga Grapin, valltaren e njohur të Drenisë jugore.

-Mirë se erdhe në vendlemje pas kaq shumë motesh- i drejtohet agai, pasi Urania kishte zënë vend në minderin përballë, ndërsa murgu sipas zakonisht rrinte anash, në rast se duhej të përkthente bisedën.

-Mirëkofshi me shndetin e me t' gjithë robnimin- ia kthen Urania.

-Në ket takim t' par' s' mund lihet anash pa u përmendun tak-sirati qi i ndodhi burrit dhe kushëririt tand, dhjetë vjet më parë. Vetëm All-llahu e di se ishin apo nuk ishin fajtorë, por me veshët e mi kam ndigje pranimin e vepres nga të dy, pra, t' vrasjes së mullait ton' të nderuom, Ibrahim. E kam ndigjemun nga gojët e tyre!

-Zotynë i past' m'shiruemun!- ia kthen Urania, duke fshehur thellë në qenie urrejtjen që kishte për again.

-Gabojnë randë gjindja kur mendojnë se me vrasjen e njëj njeriu mundem me i mberri synimet e tyne.

-Zotynë i ndihmoftë ata qi pendohen dhe i shpërbleftë ndë tjetër botë ata qi kan' vuojtun pa hak.

-Ashu koftë! Ia kthen agai, krejtësisht i qetë në ndërgjegjen e tij të vrarë sa e sa herë.

Urania i kishte vënë përpara dhuratën e sajuar nergut për again, një kuti të shtrenjtë të burnotit dhe një koleksion parfume nga ato prodhimet evropiane, që i preferonin qeveritarët turq. Së bashku me dhuratën i kishte vënë përpara edhe disa rubla ruse me vlerë, të cilat këmbeshin në shumë vende të perandorisë. Edhe pse në emër të dhuratës, rublat i kishte paramenduar si paradhënie për të mos i ndodhur gjë asaj dhe familjeve që kishte ndërmend t i vizitonte. Agai kishte pranuar dhuratën, për të cilën kishte falënderuar shumë, por ia kishte kthyer paratë, duke i premtuar se gjatë qëndrimit të saj, kudo ku të shkonte, kudo ku të qëndronte, do ta kishte mbrojtjen edhe nga ana e tij, po aq të sigurt sikurse mbrojtjen e vet personale. Selim agai i kishte premtuar se sejmënët më të zgjedhur do ta kishin në kujdes për çdo lëvizje të dyshimtë.

Urania donte të besonte në zotimin e agait, por pas të gjithave sa kishte dëgjuar për të, dhe duke qenë e sigurt se ai kishte urdhëruar vrasjen e burrit dhe të kushëririt të saj, edhe pse Selim agai sikur kishte pranuar mundësinë e një keqkuptimi, ajo kishte uzdajë vetëm te Zoti, të cilit i besonte. Megjithatë, kujdesin e agait e kishte çmuar në aspekt diplomatik, meqë Urania kishte bërë emër në krahinën e

Rashës dhe ishte një zonjë tejet e pasur, të cilën e njihnin edhe pashallarët e Nishit.

Derisa Selim agai po bisedonte shtruar me Uranie Qirjaqin në derën e divanit, hyn Mariga Grapi, bukuroshja dhe valltarja më e njohur e vendit. Ajo mbante në duar një tabaka sermi të ornamentikës së prodhuar në vitet e fundit në Persi dhe blerë në Stamboll. Në to kishte vendosur shurupin me lëng trëndeline dhe nga një kafe turke për të tre. Kishte sjellë edhe vazo porcelani me tuba të freskëta të lulë drenisareve, që përhapnin një aromë dehëse. Mariga shërben tërë kujdes duke filluar nga agai, pastaj me radhë deri te murgu i ri, që nuk fliste fare, meqë Urania e Selim agai ishin pajtuar të flitnin në gjuhën e tyre amtare, edhe pse të dy ngatërroheshin gjatë bisedës dhe nuk e zotëronin atë gjuhë si duhet. Urania më mirë e fliste gjuhën rashjane, ndërsa Selim agai e zotëronte më mirë gjuhën turke.

Selim agai i kishte bërë me dije Uranisë se për nder të saj do të caktonte një takim dhe në saraj do të thërriste parinë e krishterë dhe atë myslimane. Le të shërbente ardhja si shenj pajtimi dhe njohje më të mirë ndër banorët e Drenisë. Urania kishte pranuar me dëshirë ofertën e agait dhe kishte marrë leje për t' u nisur në drejtim të Malmirit. Selim agai kishte urdhëruar katër kalorës të tij që të përcillnin pajtonxhinë e Uranies, ndërsa katër në mesin e tyre i kishte urdhëruar të qëndronin në përcjellje sigurie gjatë tërë kohës sa ajo do të qëndronte në vendlindje.

Në shtëpinë e Ujkan Qirjaqit ishte pritur me shumë gëzim, por edhe me befasi arritja e Uranies. Ujkani kishte mbajtur kontakte me të edhe pas vrasjes së Radomirit, por nuk e kishte pritur vizitën e saj. Gazi, mallëngjimi, lotët, kishin përshkuar të gjithë. Edhe Urania nuk qe përmbajtur nga lotët. 23 vjet kishin kaluar. Edhe pse vendi nuk kishte pësuar ndonjë ndryshim, Urania nuk i njihte të afërmit. Pleqtë kishin vdekur. Të rinjtë që i kishte lënë fëmijë asokohe qenë rritur. Ajo njihte vetëm Ujkanin, bashkëshorten e tij, Dranen, Mark Qirjaqin, Todor Matin e ndonjë tjetër.

Kambanari i kishës së Shën Dimitrit të Malmirit, Simon Muça, kishte dhënë alarmin në tërë vendin. Këmbimi i kambanës i kishte bërë përshtypje të veçantë Uranisë. Ajo kishte menduar se asnjë kambanë nuk dëgjohej në Drenisë. Sakaq qenë tubuar po thuajse të gjithë të krishterët e fshatit për ta parë, dhe për t'u çmallur me çifligaren Uranie, për të cilin kishin dëgjuar aq shumë. Kishin arritur edhe disa burra nga lagja e Allorve, të cilët konsideroheshin fe ndër-ruar. Të nesërmen, te farka e Ujkan Qirjaqit kishte arritur edhe paria e Kuvendit të krishterëve, në krye me Gjon Lekun, pastaj Zahari Gashi, Gjini Ujkashi, Lekë Gjokani, Gjokë Sadrani, Pal Ipshi, Bdek Grantulli e të tjerë. Të gjithë donin ta shihnin bijën e tyre, e cila ishte bërë e njohur në tërë krahinën e Rashës me punën dhe zgjuarsinë e saj.

-Me tt mira plot, e mirë se të ka prurë vendemje Zotynë- i drejtohet Gjon Leku Uranisë, të cilën për herë të fundit e kishte parë para 23 vitesh, por nga Ujkan Qirjaqi ishte njoftuar për përparimet që kishte bërë çifligarja.

-T' mira plot e shndet paçi prej Atit tonë e shpëtimtarit Jezu Krisht! - thotë ajo, duke bërë kryq. Kishin bërë kryq edhe shumë prej të pranishmëve.

-N' em'n të parisë s' vendit dhe n' emnin tim, prano ngushllime për burrin dhe kushërinin! – i drejtohet Gjon Leku.

-Ngushllime paçim, dhe Zotynë i ndritte ndë at' jetë!
Urania i kishte bërë me dije se kishte rregulluar leje qëndrimin, se kishte takuar Selim aganë, dhe nga ai kishte marrë jo vetëm zotime me fjalë, por edhe sejmënë përcjellës për krejt kohën derisa të qëndronte në Malmir.

-Ka nderruo ,Selim agai, ka nderruomun Ulku i vjetër, por mana vesin e lig ende harruo nuk e ka! -thotë Lekë Gjokani, që ende mbahej mirë.

-Do ta shtojmë kujdesin mbi të gjitha mundësitë tona! E sa për Selim again, t' mos ngutemi me i zanë besë... ndërhysh sërish Gjon Leku.

Bashkëfshatarët, por edhe të tjerët kishin pyetur për të vetët, për lindjet e vdekjet, për jetën e tyre atje, për brengat e shqetësimet.

-Edhe ne nën sunim të pashait të Nishit, jemi. Apor atje ka ma shumë liri të besimit në Jezusin, sepse ka edhe popa ma shumë, edhe ma shumë klisha e monashtire. Por popat atje, tjetër gluhë flasin dhe t' tjera shenjëtora kanë. Kan' pasun shumë kujdes për ne! Brezat i ri po e haron gluhën dhe zakonet tona....

Urania kishte rrëfyer për pasurinë e saj të pallogaritshme, për tri çifliçet dhe pasurinë e madhe të patundshme. Ajo kishte ndihmuar anasit e vet, kishte ndërtuar kisha, kishte ndërtuar një jetimore në çifligun e saj, të cilin e kishte pagëzuar me emrin "Zoja e Bekueme e Malmirit", në shenjë nderimi e mos-harrimi të nënës së vet. Atje kishte marrë në punë disa bija të anasve, edhe pse ajo jetonte më larg qytetit të Nishit e më afër Rashës. Nuk ishte martuar më, pasi kishte humbur burrin.

Ndërkohë Ujkan Qirjaqi kishte sjellë raki rrushi të prodhuar në Malmir si dhe meze nga mishi i sapo përgatitur. Urania kishte bërë me dije se kishte marrë leje nga agai për të ngritur një muranë te varret e bashkëshortit dhe kushëririt në Malmir. Ajo kishte sjellë me vete edhe disa dhurata për kushërinjtë, por edhe për të varfrit.

Një javë pas arritjes së Uranisë në Malmir, Selim agai kishte ftuar për një drekë njoftimi dhe ndeje në saraj tërë parinë e vendit, të krishterë e myslimanë. Kishte ftuar edhe hoxhallarët, të vetmin dervish bektashi të Komorës, Seid Topallin, hebreun Moshe Davidi, tregtarin Emin Bushati, dhe të gjithë burrat që kishin autoritet pa ndonjë dallim të veçantë sa i përket fesë. Në sarajin e tij kishte siguruar vend për më shumë se dyqind veta. Ishte hera e parë që agai kishte organizuar një takim të tillë. Të gjithë të ftuarit sikur qenë mëdyshur. Askush nuk ia kishte besimin Selim agait, por askush nuk do të rrezikonte për të mos marrë pjesë në ftesën e tij. Agai ishte sundimtar i vetëm i tërë krahinës. Ai donte të përmirësonte bindjen

e keqe të rajës, dhe donte të hiqte dyshimin nga një varg ligësish që i përshkruheshin atij, meqë ai e dinte fare mirë se askush nuk kishte fakte të duhura, përveç dyshimeve të caktuara. Si të krishterët ashtu edhe të konvertuarit kishin vërejtur se pas vrasjes së mulla Ibrahimit, agai kishte bërë një kthesë shpirtërore. Ata e dinin po ashtu, se ai qe thirrur të rrinte komandues i jeniçerëve në Stamboll, se i kishin caktuar një vend të lartë në hierarkinë sunduese në Prishtinë, por ai nuk kishte pranuar. Të gjitha veprimet e tij të kohëve të fundit tregonin se në qëndrimin e agait kishte disa ndërrime të çuditshme, por nuk ishte as njeri, që mund të besonte se agai kishte ndërruar. Përmendja e emrit të Selim agait vazhdonte të ngjallte tmerr. Edhe Selim agai ishte i vetëdijshëm për të gjitha, por ai vazhdonte avazin e tij, përderisa raja nuk i shkaktonte probleme, përderisa konvertimi ecte ngadalë por sigurt, përderisa taksat paguheshin dhe ai arrinte të mbi- jetonte, duke shtuar e shtuar pasurinë, duke mbajtur nën kontroll rigoroz çdo lëvizje të krishterëve, apo të atyre që mundoheshin t'ia punonin pas shpine. Nuk kishte përse të mos ishte i kënaqur me punën dhe sundimin e tij.

Takimi në oborrin e sarajit të Selim beut në Komorë kishte ngjallur mendime dhe reagime ndër më të ndryshmet. Agai kishte caktuar radhët se kush ku duhej të rrinte. Për habinë e të gjithë të krishterëve dhe të myslimanëve, ai në tubimin pajtues kishte ftuar edhe Atin Jeronim dhe dy murgesha nga Manastiri i Deviçit. Kishte ftuar edhe Kadibashin Tahsin, i cili kishte arritur nga Prishtina.

Në tavolinën e parë, në të majtë, e cila qe vendosur te shkallët e Divanit qenë ulur: Urania, Ati Jeronim dhe dy murgeshat e Deviçit, murgu përcjellës i Uranisë, pastaj Gjon Leku, Zahari Gashi, Ujkan Qirjaqi, Bdek Rizoni katër të fundit kundërshtarët e tij më të rrezikshëm. Me radhë vinin dhe shumë nga krerët e krishterë të fshatrave të Drenisë. Në tavolinën e dytë përballë së parës, në anën e djathtë qenë ulur: tregtari i njohur, Moshe Davidi, Mulla Hamidi, Dervish Topalli, Dan Hazari, Serafim Leku apo Sylejman Leku dhe pjesëtarë nga paria myslimane. Në të gjitha radhët e tjera qenë ulur fshatarët

dhe të ftuarit e tjerë sipas rangut deri te barinjte, dhe ata që kishin ardhur të paftuar, vetëm për të bërë sehir, meqë nuk qenë penguar nga sejmenët, numri i të cilëve qe trefishuar për shkaqe sigurie. Agai kishte organizuar edhe forcat e sigurisë sidomos jashtë sarajit.

Në tavolinën e tij përballë dy tavolinave të para, njëra me të krishterë tjetra me myslimanë, përveç Selim agait qe ulur edhe Bajram agai, pastaj Kadibashi Tahsin dhe disa miq të agait nga Prishtina. Pasi qenë tubuar të gjithë, sipas caktimit, fjalën e merr Bajram agai. Fjalimin e tij e kishte filluar me bismillah, ndërsa kishte bërë një njoftim të shkurtë për qëllimin e tubimit madhështor.

-Robë të Zotit dhe të Padishahut! Ju njerëz të mirë të besimit të ri islam dhe ju njerëz të traditës së vjetër fetare. Selim agai ynë, i cili këtu në këtë vend të padijes e të varfërisë rrezaton pushtetin e Padishahut të Madh, iu ka ftuar në këtë takim për tri qëllime. Këto qëllime paqësore dhe pajtuese do t' i dëgjoni nga vetë Selim agai.

Në kohën kur nga ulësja e tij e kadifenjtë ishte ngrehur në këmbë Selim agai, qenë ngritur edhe të gjithë të pranishmit, të cilët kishin përshëndetur me duartrokitje. Agai kishte një rrezatim të çuditshëm në fytyrën e mbajtur me shumë kujdes. Vetullat e holla e të zeza, sytë zhbirues, mjekra e vogël e mbajtur me kujdes, e tregonin më të ri nga mosha. Kishte veshur rrobot e shtrenjta të lëkurës, rrobot e preferuara të jeniçerëve. Në kokë mbante një kapelë të gjatë ngjyrë gjelbër, e cila i jepte fytyrës një elegancë të jashtëzakonshme.

-Ndë emën t' All-llahut të Madhnueshëm dhe për hir të nurit t' Padishahut, Sulltan Ahmedit të Tretë, qi ansht drita e diellit mbi tokë, ju kam ftuo k'tune per tri qëllime t' mira, t' cilat na bashkojnë n' rrugë per qëllimin ton' t' vërtet' t' jetës ndë paqe e mir'si, -thotë agai dhe vazhdon.

E para e pun's, qysh motit kam dishru' qi t' krijohen kushte për njaj takim t' perbashk't mes gjindjes tanëh t' njaj gjaku e t' njaj gluhe, por jo edhe të njajt' besimi. Ndë këto kushte paqtimi ndë ket tokë të vilajetit tonë, erdhi njaj e jonëh dhe e juoja bijë, që jeton ndë njaj vend të largët. Ajo, 23 vjet ma parë pat ikun nga k'tu me disa

gjindje të tjerë. Ajo ansht efendesha, Urania, çifligarja e nderueme e Rashës por edhe e kësaj ane.

E dyta e pun's, dishroj qi me ket rast kur jena bashkuemun të gjithë si besimtarë t' Allahut, për her' t' parë' t' ju baj me dije se kundra burrit të Uranisë dhe kushërinit t' saj, u veprue me ngut dhe i humbne kokat kot, për shkak t' frikës s' tyne. Ata nuk i përballune dhunës t' sejmenëve, qi u bane atyne si të dyshuom dhe pranune vrasjen, qi nuk e kishin kryemun. Ma s'vonit kam zbuluo vrasësin e Mulla Brahimit. Ai ishte nji sejmen imi, q' mori plagë t' rand' në Rusi, kur s' bashku po luftonim atje tre vjet më parë. Nuk po i dilte shpirti pa u rrëfye dhe para meje pranoi xhahilinë e tij të ligë. Urrente mizorisht mulla Ibrahimin për shkak të butsis' me t' krishtent. Shahid t' pranimit, pak pa i dalun shpirti, e kam qatipin tim, Nasuf Efendiun. Ata qi e njohin, ju baj me dije se katili, ishte, jeniçeri Salajdin, nga Manashtiri. Allahu ia pastë falë gjynahet! Turma kishte rënë në delir të heshtjes, ndërsa fjala e agait përcillej gojëhapur nga të gjithë të pranishmit.

E treta e punës, ansht pajtimi, secili në fe të vet. "La ikrahe fi d-dini", predikonte mulla Ibrahim ynë. Pra, s' ka ma me zor me nderruo fen', por ligjet e padishaut jan' për të gjithë të krishtent njisoj. Taksat, nuk kanë me u hjekun, apor nuk do të lejojmë rrushfetin dhe taramaninë e taksidarëve. Mu për k'te e kam dënue me burg taksidarin Mehmet dhe disa taksidarë të tjerë. N' shenj' repsekti për vuojtjet shpirtënore që i kemi shkaktuomun motrës sonëh të gjakut e të gluhës, Uranisë, ftoj qi ajo vet t' na thotë disa fjalë. Në emrin tim lejoj qi ajo të flasë lirshëm dhe pa frikë, krejt çfarë ka në shpirtin e saj t' vuojtun!

Turma kishte mbetur gojëhapur. Ishte hera e parë që po dëgjonte dhe po shihte një disponim të tillë të agait. U bënte përshtypje sidomos fjalimi në gjuhën e vendasve, që nuk ishte sipas zakonit të tij.

-Falemnderoj Zotyn' qi ka prumun paqe ndë zemrat e gjindjes tanëh, thotë Urania, pasi qe ngritur në këmbë. Falemnderoj edhe

Selim ag'n qi diftoi kit gjest m'shire per t' krishtent dhe për të gjithë gjindjen e gjakut e t' gluhës sonëh. Falëmnderoj Atin Jeronim dhe Mulla Hamitin, si dy prijësa t' dy feve tona, qi kan' me na bashkuo nën sundimin e Padishahut. Nuk kam fjalë me përshkrue gëzimin tem per të gjith' ju. Sot nga brenga e madhe e shpirtit e hoqa gurin e vuojtjes time, kur mësova se prijësi Juej dhe i yni, Selim aga, gabimisht paska urdhnuo me vra burrin dhe kushërinin tem. Dhe kam arsye me i besue n' saje të këtij tubimi të organizuem këtu, tubim qi ansht shumë i rrallë në tan' Perandorinë.

Pas duartrokitjeve të gjata në shenjë mirënjohjeje për çifligaren Uranie, fjala i qe dhanë Atit Jeronim, i cili qe ngritur në këmbë. Pastaj, për dallim nga të gjithë, ia kishte puthur dorën Selim agait. Ati Jeronim kishte treguar një përkushtim të tepruar të nënshtrimit e të skllavërisë ndaj agait. Pak fjalë kishte folur edhe Mulla Hamiti, ndërsa për habinë e të gjithëve, Selim agai kishte ftuar rivalin e tij, Gjon Lekun, për ta marrë fjalën në emër të parësisë të krishterëve. Gjon Leku edhe pse burrë i sprovuar në kuvende, qe zënë ngushtë, por e kishte përfillur ofertën e kundërshtarit.

-Të nderuom gjindje të vullendetit dhe të bes's s' mirë! -thotë dhe pasi kollitet për ta marrë më mirë zërin, meqë lëngonte nga sëmundja e mushkërive, vazhdon:

I nderuom aga! E përndritshmja bijë e jonëh Uranie! I nderuom mulla Hamit dhe ti, Ati Jeronim!

-Zotynë e pastë bekuomun ket dit', ket dit' qi ansht afër muojit kur para 10 vjetsh u nda dhimbshëm nga ne, mulla Ibrahimini ynë, engjulli i zotit mbi tokë per musylmanë e per t krishtenët. Fjala për mullanë dhe kujtimi për të kishte arritur kulminacionin e atmosferës paqësore dhe vëllazërore të tubimit. Emri dhe kujtimi për hoxhën e martirizuar mizorisht, kishte ngritur në këmbë turmën dhe secili ishte lutur në gjuhën e besimit të vet.

- Edhe ky ansht konvend vllaznish t' gluhës, t' gjakut e pse jo edhe t' fesë, sepse me t' dy fetë po gjallojmë n' t' njajtën familje, sikurse una me tim vlla, Simonin, qi tani po i thomë Sylojman. Edhe

ky tubim paqe per shpirt t' çdo robi të Zotit, para së gjithash ansht bimë e far's qi ka mbjellë mulla Ibrahimimi. Nuk do t' ishte ky takim paqe, sot, ktu, po të ishte gjallë i përvuajtuni jonëh. Gjaku i tij prej martiri, gjaku i tij prej shehidi, na tuboi sot k'tune, dhe e them lirisht se, për muo, sodja ansht dita ma e lumnuome ndë jetët, për të gjithë gjindjen tanëh. Edhe sot n' vdeksha, do të vdes pa asnji breng në shpirtent dhe tue besuomun se dashnia e Zotynë, qi asht i njajtë për të gjithë besimtarët e bot's, sot po jep frytin e par', pem'n e par'.

Me fjalën e Gjon Lekut, i cili në fund fare kishte falënderuar edhe njëherë Selim aganë, kishte përfunduar pjesa foljore e takimit, ndërsa kryeshërbëtori i sarajit kishte urdhëruar të shtrohej dreka e begatshme festive, në përgatitjen e së cilës kishin marrë pjesë dhjetëra kuzhinierë, disa prej tyre të ardhur nga Prishtina, nergut për atë ditë.

Pas fjalimit kishte filluar jehona e curleve, e gajdeve dhe bram-bullima e lodrës. Saraji i Selim agait po kumbonte nga kënga valleja dhe të shtënat e sejmenëve.

Urania kishte kryer me sukses vizitën e saj jo vetëm në Malmir por edhe në vise të tjera të vendit. Ajo kishte ngritur muranën për bashkëshortin Radomir dhe kushëririn Andre Mihajli në varret e Rosujës. Kishte vizituar Manastirin e Deviçit dhe disa nga shtëpitë e parisë së vendit. Disa familjeve të varfra iu kishte dhënë para. Disa të tjerëve iu kishte blerë rroba. Fjalët për mirë bërsinë e saj të çiltër qenë përhapur në tërë vendin. Po ashtu ajo kishte premtuar se tani e tutje do të kthente në vendlindje vjet për vjet, pasi që kishin ndryshuar kohët dhe sundimi i agait kishte marrë rrugë të mirëkuptimit për të krishterët. Në ditën e largimit të saj, kishin dalë për ta përcjellë një shumicë banorësh të fshatrave, por edhe Selim agai me disa zyrtarë të tij. Në kohën ku po përsëndeteshin, para se Urania me murgun e saj përkthyes të hipte në pajton, Selim agai e njofton se katër sejmenë të tij do ta përcillnin, si forcë e shtuar e sigurisë, deri në Rashë. I fundit nga Urania qe ndarë Ujkan Qirjaqi dhe bija e tij, Rebeka.

Vizita e Uranisë, tubimi në Komorë, liberalizimi në dukje i pushtetit të agait, lulëzimi i ngadalshëm i tregtisë, puna e pandërprerë

e rajës, kishin krijuar një gjendje të re të mirëkuptimit në mesin e njerëzve. Shenjat e një epoke të re sikur po dukeshin në horizontin e mugët....

Epoka e paqes, epoka e quajtur e “tulipanëve” të Sulltan Ahmedit ishte ndier për një çast edhe në Drenisën e rebeluar, ku qeveriste Selim agai me kohortën e tij të fuqishme të jeniçerëve vendës.

V

Në dhjetor të vitit 1714 kreu administrativ e shtetëror i Portës së lartë në Stamboll kishte bërë një varg reformash. Qenë shfuqizuar tatimet e përjetshme të pronave shtetërore të kohës së Sulltan Mustafës së Dytë. Qe dhënë urdhëresa që sekretarët e myteferikëve dhe çashët, të mos mund të liroheshin nga personeli i Vezirit të Madh. Qe urdhëruar po ashtu që çashët dhe radhët ushtarake të xhedykve, vetëm me Vezirin e Madh dhe nën urdhrat e tij mund të dilnin në fushën e betejës. Qenë bërë reforma edhe në trajtimin e saktësisë së postës shtetërore, e cila nuk funksiononte si duhet. Klasa e ajanëve parashihej të merrte përgjegjësinë për saktësinë e postës shtetërore. Qenë shtypur monedha të reja të dukatit, në vlerë njëqind për njëqind e dhjetë dirhem. Përveç shumë reformave të tjera ishte urdhëruar që tani e tutje të mos tredheshin zezakët e Egjiptit, të cilët deri atëherë ishin tredhur me urdhër të posaçëm, sapo mbushnin 18 vjet.

Taksidarëve, të cilët iu merrnin tatimin rajës, iu ndalohej marrja tepër e një akçeje për shërbime. Po ashtu sulltani iu kishte hequr kokat disa prej atyre zyrtarëve të lartë, të cilët nuk qenë treguar sa duhet të vullnetshëm gjatë luftës. I Pritet koka Sanxhak-beut Hamid, për shkak se kishte vonuar në fushën e betejës në krye të ushtarëve të tij. Koka iu kishte prerë edhe disa fallxhinjve të rretheve të larta të prijësve fetarë te sekteve të ndryshme, në mesin e tyre i qe prerë koka edhe Shejhut të Azerbejxhanit, për shkak se gënjente popullin dhe i mashtronte gratë. Qenë bërë gradime të pakta e degradime të shumta. Në mesin e të degraduarve ishte edhe Kapudan Pasha, njeriu i parë i flotës perandorake.

Reformat kishin dhënë edhe rezultatet e para. Aparati shtetëror ishte liruar përkohësisht nga një pjesë e prijësve dhe oborrtarëve të korruptuar. Këto reforma qenë interpretuar si përpjekje e suksesshme e Padishahut për të mbajtur nën sundim vendet e perandorisë. Porta kishte kërkuar nga princi Eugjen i Austrisë që ta përfillte paqen e Karlovcit dhe të mos lidhte aleancë me Venedikun, mirëpo princi Eugjen kishte filluar ta interpretonte një anshëm Traktatin e paqes së Karlovcit.¹

Në prill të vitit 1716 Porta prish njëanshëm paqen e Karlovcit dhe lajmëron fillimin e përgatitjeve për luftë.

Në verë të atij viti, Veli Pashai i Prishtinës dhe i Vushtrrisë lajmëron Selim aganë dhe disa krerë të tjerë të luftës që të përgatiteshin për të marrë pjesë në luftë kundër Austrisë, Venedikut dhe forcave të Polonisë. Komandant dhe aga jeniçerëve të Vilajetit të Vushtrrisë e të Prishtinës, qe caktuar Selim agai, i cili disa herë kishte marrë pjesë në luftimet e zhvilluara në vende të ndryshme të Evropës dhe disa herë kishte marrë edhe plagë, por qe shëruar me sukses.

Autorizimet për të administruar kazanë e vogël të Komorës dhe tërë rajonin e Drenisës ia kishte lënë Bajram agait, dhe pesë ndër dhjetë besnikët e tij të afërm. Selim agai nga kohorta e tij luftarake kishte marrë vetëm 20 sejmenë. Duke qenë në dijeni se do të caktohej në një rang të lartë komandues, ai kishte ruajtur eskadronët e tij, me qëllim të ruhej rendi dhe qetësia në rajonin e Drenisës e më gjerë, deri ku shtrihej autoriteti dhe fuqia e tij. Në mesin e trupave që kishte bërë gati për në front, kishte ftuar edhe qatipin e vet Nasuf efendiun nga Vushtria. Ai kishte për detyrë që të përshkruante luftimet dhe të ruante qeset me dukat që do t i nevojiteshin agait, si dhe fshehtësi të tjera, të cilat ia kishte besuar edhe dy herë më parë, dhe në besnikërinë e të cilit nuk dyshonte.

1)Josef von Hammer, *Historia e Perandorisë Osmane*, Zagreb.1979 (Vepra e cituar. F. 112-113.)

Në fund të qershorit të vitit 1716, për t' u përshëndetur me Selim aganë dhe për t'i uruar kthim me fitore e trofe lufte, në Komorë kishin dalë jo vetëm myslimanët, por edhe një pjesë e konsiderueshme e të krishterëve. Ata, agait të tmerrshëm ia kishin falur mëkatet nga frika. Selim agai me vete kishte marrë edhe Dan Hazarin e Petrashit, i cili do të shërbente në intendanturë.

Në korrik të po atij viti Selim agai tubon taborët e veta në Vushtrri dhe në krye të katërqind kalorësve nisjet në drejtim të Nishit. Prej ditës së nisjes kishte filluar të mbante shënime në defterin e tij Nasuf efendiu, i cili ndër të tjera kishte bërë disa përshkrime tejet të rëndësishme.

....Forcat tona u taboruan në Nish, në fund të korrikut të vitit 1716. Atje depërtuan edhe taboret të tjera të shumta nga të gjitha viset e perandorisë. Në krye të taborit të Rumelisë ishte bejlerbeu i njohur si, Sari Ahmet. Vinin me radhë bejlerbej të tjerë, si bejlerbeu i Erzurumit, Koxha Aliu, pastaj Sanxhakbeu i Kajsarisë, Nuradin Selamet Giraj me 10 mijë tatarë, bejlerbeu i Anatólisë, Tyryk Ahmed e të tjerë. Për të marrë pjesë në luftën më të madhe të asaj kohe, qe ftuar edhe Veli Pashai i Egjiptit, të cilit, sapo kishte arritur në Stamboll, ia kishin prerë kokën, meqë dyshohej se kishte fshehur sasi të madhe të arit, të cilën do të duhej ta dorëzonte në Stamboll. Për shkak se kishte gjobitur dhe keqtrajtuar popullin iu kishte hequr koka edhe Jusuf Beut, kajmekamit të Bosnjës.

Duke qenë se Selim agai ishte ndër komandantët më të njohur të luftës, Bejlerbeu i Rumelisë i cakton postin e njërit prej komandantëve të rojës së Vezirit të Madh....

Në fillim të gushtit të vitit 1716 Veziri i Madh me suitën e tij përcjellëse, të kalorësisë, futet në Beograd. Arritja e Vezirit në Kështjellën e Qytetit të Bardhë, ishte shënuar me jehonën e krismës së topave. Veziri kishte bërë rivistën ushtarake të të gjitha njërive e formacioneve.

Këshilli i luftës, në ujdi me Vezirin e Madh, kishte marrë vendim për fillimin e pozicionimeve luftarake. Ndërkohë, Veziri i Madh, pyet Këshillin e Luftës se ku duhej të pozicionoheshin forcat dhe a duhej të niseshin drejt Temishvarit apo Pertovaradinit. Agai i Madh i jeniçerëve(ku bën pjesë edhe Selim agai i ynë, të cilit allahu i ndihmoftë edhe kësaj radhe, sikur i ka ndihmuar deri tani), kishte propozuar që nisja e forcës të bëhej drejt Banatit, ndërsa Hani i tatarëve kishte propozuar nisjen drejt Erdelit. Kryesuesi i Këshillit të Luftës, bejlerbeu i Rumelisë Ahmed Pasha, kishte dhënë arsyetimet e tij. Ai kishte hedhur poshtë propozimin për nisje nga Banati drejt Temishvarit, meqë vendi ishte moçalor dhe luftëtarët e Islamit mund të befatosheshin nga forcat armike për shkak të terrenit të papërshtatshëm. Kishte kundërshtuar edhe propozimin e Hanit të jeniçerëve për nisje drejt Erdelit, meqë sipas tij, tatarët para se të mbërrinin në Erdel do të plaçkitnin rajën gjatë rrugës, do të ngarkoheshin aq shumë me gjësende të plaçkitura sa do të dukeshin si gra shtatzëna. Nga përpjekjet për të ruajtur prenë e luftës, ata nuk do të ishin të aftë për të luftuar. Propozimin e Ahmed Pashës për ta nisur ushtrinë gjigande drejt Petrovaradinit, e kishte përkrahur edhe Veziri i Madh. Kryçalitë e zënë rob nga vëzhguesit tanë, pasi janë vënë në mundime fizike kanë pranuar se në hyrje të Petrovaradinit janë vetëm një mijë e pesëqind luftëtarë. Ata kanë saktësuar se princi kaurr i Austrisë, Eugjen, ndodhej në vendin e quajtur Futog.

Më 13 gusht, me të zbardhur dita, dy ushtritë e mëdha kundërshtare ndodhen përballë njëra-tjetrës. Prej vendit të quajtur Slankamen e deri në Karlovc, princi kryçali austriak, Eugjen, kishte radhitur 187 skuadrante luftëtarësh të kalorësisë të zgjedhur dhe 62 çeta të këmbësisë. Në mesin e tyre kishte austriakë, kroatë, çekë, polakë, magjarë e luftëtarë nga të gjitha viset e kryçalive të Evropës. Krahun e djathtë të sulmit e ruanin moçalishtet e pakalueshme.

Ushtria jonë e Padishahut të madhërishtëm, në mesin e së cilës është edhe vetë Veziri i Madh kishte rreth 150 mijë luftëtarë, 40 mijë jeniçerë, 30 mijë spahinj. Në ballë të kalorësisë gjermane, të cilën e udhëhiqnin prijësit kaurrë me emra të çudtishëm si princi Palfi,

Falkenshtajni, magjari Nadasdi e të tjerë, ishin barrikaduar taborët e shqiptarëve, të egjiptianëve, vllahëve dhe të tetarëve.

Në orët e hershme të mëngjesit kishte nisur lufta.

Qysh në orët e para kur kalorësia gjermane po përparonte me shpejtësi drejt taborëve tona, kundër saj sulen me furi mijëra jeniçerë të tmerrshëm. Në mesin e tyre njërin krah e komandonte edhe Selim agai. Forcat armike qenë shkatërruar në tërësi, ndërsa Selim agai qe kthyer te vendqëndrimi i Vezirit të Madh.

Princi Eugjen kishte komanduar kalorësinë e forcave të krishtera, duke i ofruar ndihmë në krah të djathtë princit Aleksander të Vyrtembergut, i cili me komandantët e tij Starhembergun, Valisin e të tjerë, po qëndronte guximshëm dhe po përballonte me sukses sulmin e forcave tona. Duke qenë se forcat luftarake ishin futur në taborin e njëri tjetrit, Veziri i Madh, ku ishim edhe ne qatipët dhe kronistët e luftës, kishim mbetur të rrethuar dhe të palëvizshëm.

Qe përhapur lajmi se në ballë të luftës kishte rënë bejlerbeu i Anolisë. Në atë moment kritik të gjithë luftëtarët e tij kishin filluar të iknin, ndërsa forcat armike kishin marrë turrin drejt forcave tona. Jeniçerët e Selim agait qenë munduar t' i ndalonin turqit, madje edhe duke i therë me shpatë ata, por nuk kishin arritur t' i ndalonin. Në atë moment kritik të krahurës së madhe njerëzore, vetë Veziri i Madh futet në luftë, në krye të elitës së agallarëve të tij më të njohur, për ta çarë rrethimin dhe për të depërtuar në mesin e forcave armike. Qysh në fillim të sulmit të furishëm goditet për vdekje nga një predhë e forcave austriake. Luftëtarët e tij besnikë, Vezirin e Madh e ngarkojnë në kalin e tij dhe e nisin në drejtim të Beogradit. Në luftë kishin mbetur rreth pesë mijë luftëtarë tanë dhe më shumë se katër mijë forca të armikut. Beteja kishte humbur, por forcat e Perandorisë ishin përballë qyteteve të tjera të Panonisë dhe të Evropës. Vezirin e madh me ceremoni dhe nderime të veçanta ushtarake e fetare e varrosin në oborrin e xhamisë së Sulltan Sylejmanit në Beograd.¹

1) Josef von Hammer, Historia e Perandorisë Osmane, Zagreb.1979 Vepra e cituar f.114-117

“Në Beograd nuk qe kthyer Selim agai, as Halil Patrona. Më kot jam munduar të mësoj prej jeniçerëve se ku janë parë për herë të fundit. Vetëm Sinan agai i Rumelisë, i cili e kishte njohur edhe më parë, më ka thënë se Selim agai ka marrë plagë, por disa jeniçerë truproje të tij kanë arritur ta nxjerrin nga rrethimi. Nuk dihej se ku kishte përfunduar agai sqimatar dhe luftëtari ndër më të kaliturit ndër beteja. Për shpirtin e tij dhe të gjithë shehidëve të tjerë ishin bërë lutjet në xhamitë e qytetit të madh, në brigjet e Tunës. Nga 400 kalorësit të cilët qenë nisur drejt Tunës, në krye me Selim again, ishin kthyer gjallë vetëm 150 prej tyre, ndërsa nga 20 më besnikët e agait kishin shpëtuar vetëm tre luftëtarë të rrethit të Vushtrrisë. Në mesin e atyre që konsideroheshin të humbur ishte edhe çifligari i njohur Dan Hazari nga fshati Petrashi i Drenisës.

Mungonte edhe jeniçeri, ndër më trimat, Halil Patrona. Mungonte Selim agai me 17 luftëtarët nga kohorta e tij besnike, në mesin e tyre edhe tre truprojat e tij.”

Kronika e Nasuf efendiut e shkruar në gjuhën turke këtu mbaron. Lajmi, se beteja kundër Austrisë qe humbur, se kishte rënë shehid edhe vetë Veziri i Madh, se nuk dihej në ç rrethana ishte zhdukur Selim agai, por në të gjitha rastet i përshkruhej humbja e kokës, ishte lajm i pritur me dhembje nga shumica e banorëve të Drenisës. Në kohën kur agai kishte bërë kthesë dhe kur kishte filluar periudha e paqes me të krishterët, ai qe zhdukur me shumicën e luftëtarëve të tij më të aftë e më të zotët. Në mesin e banorëve të krishterë kishte filluar një frymëmarrje e thellë, edhe pse e frikshme. Në radhë të parë sepse nuk e kishte kthyer kokën agai gjakatar, por edhe fakti se Austria i kishte thyer forcat turke. Shpresat e të krishterëve mbështeteshin në përparimin e luftës së shteteve evropiane kundër Turqisë. Duke qenë se nuk dihej asgjë me saktësi për fatin e Selim agait, Pashai i Prishtinës dhe i Vushtrrisë kishte kërkuar nga Bajram agai që të vazhdonte qeverisjen në Komorë.

Tre muaj pas zhdukjes së Selim agait në kullën e Gjon Lekut në Ndrenik, qenë tubuar paria e të krishterëve të fshatrave të Drenisë jugore. Si zakonisht në takime të tilla, kohëve të fundit jo edhe aq të rregullta, merrnin pjesë nga dy e tre përfaqësues të fshatrave, përgjithësisht të përkatësisë fetare krishtere. Të konvertuarit nuk ftoheshin në takime të tilla.

Në odën e madhe prej gurit të Gjon Lekut, i cili asokohe kishte mbi 60 vjeç qenë tubuar: Ujkan Qirjaqi, Zef Rizoni dhe Lekë Allori nga Malmiri, Damjan Grantulli, Mihal Mati dhe Mark Korpusi nga Sadrani, Zahari Gashi e Krap Leku nga Ndreniku, Tomë Giraj e Dimitër Kozmaqi nga Konzharika, Lekë Pirraku nga Sankova, Mëhill Sopi nga Alpushi, Lekë Gjukani dhe Marin Kolshi nga Banja e të tjerë. Nuk kishte përfaqësues nga Petrashi, meqë banorët konsideroheshin të konvertuar, edhe pse një pjesë e tyre nuk e kishte ndërruar fenë. Nuk qenë ftuar as anëtarë nga radhët e ardhësve, edhe pse shumica prej tyre silleshin mirë me të krishterët e mbetur.

Një paraqitje të hollësishme të rrjedhave, qysh prej kohës kur konsiderohej se kishte bërë kthesë Selim agai, si dhe rrjedhave të mëvonshme, e kishte paraqitur para parisë, Krap Leku, i cili qe ulur këmbëkryq në mesin e pjesëtarëve të parisë vendore. Nga paraqitja e tij realiste ai jepte të kuptohej se kishte stagnuar procesi i konvertimit, se pozita e rajës nuk kishte ndryshuar për të mirë, se Bajram agi nuk ishte aspak më i mirë për rajën e krishterë sesa kishte qenë Selim agai, e konstatime të tjera.

-Apor ka ndryshime edhe për t' mirë, s' ansht krejt si ma parë-thotë Zahari Gashi nga Ndreniku, duke kundërshtuar disa nga paraqitjet e Krap Lekut. Fitorja e Austrisë kundra turkut, ansht fitore edhe për ne. Selim agai duket se na ka marr' të ligat, at' e past' marrun mortja përgjithmonë!...

-Nuk ka ndërruo asgja, ndërhyr në bisedë Tomë Giraj nga Konzharika dhe vazhdon. Ansht heret me iu gëzuo fitores së austri-

akëve e të Evropit. Turqit humbne një betejë, po ja tek janë në Beograd e në Erdele, në Bosnje e Dalmaci, ndë tan' Ballkant. Edhe Selim agait nuk pa i dihet. Kam dro se një ditë do ta shohim ndë Komorë anshtu sikur lugatin, sepse ai ansht lugat e jo njeri. Kurr s' muj me besuo që e gjan një ligë Selim mizorin.

-Nuk m a thot' zemra se do ta shohim ma për s' gjallit Selim jeniçerin. Ai ose do të jet' vramun ose u zu rob. E n' ansht zanun rob, nuk del i gjallë nga zandani i Evropit. Punt' nuk i kemi edhe aq keq. Po bahen disa vjet që askush nuk ka vdekun prej uje. Komora dita-dit's po bahet si gjytet- konstaton Ujkan Qirjaqi, i cili asokohe nxirrte fitime të shumta nga farka, të cilën e kishte vendosur në Komorë.

-Kemi ardhun ktu, për t' ja niguoj fjalit' prijsit tonëh, Gjon Lekut, e jo çakallat e farkës së Ujkan Qirjaqit, as dridhjet n' bark të Tomë Girajt, thotë me shpoti Lekë Gjokani, duke fërkuar mustaqet e bardha e. Ai kurdoherë lëshonte romuze, por askush nuk i hidhërohej.

-Vjen radha që për me thanun mendimin tem!- thotë Gjon Leku. Ma me dishirë do t' nigoj secilin prej jush, sesa të jap ndoj mendim kulture. Shumica jush jeni ma t' ri. Una po plakem. Fuqia m' ka lanë për fare. Shpatën, nuk e mbaj ma n' dorë. Eshtnat po m' kercasin si rrot' kerri e palyeme, fryma po m' zihet dhe mushknitë m' janë ba si një axhaku i pashkundun, qysh kur ansht ndërto...

Ndërkohë, në odën e madhe të Gjon Lekut, që ndriçohej me tri pisha të ndezuna, hapet dera. Marku, me bijën e vet, Shkurten, e cila kishte lëshuar shtat, si dhe me ndihmën e gruas së tij, Diles, me prejardhje nga Malmiri, sjellin sofrën e madhe dhe shtrojnë darkën e përgatitur nergut për parinë. Nuk mungonte as rakia e rrushit, as patatet e mishi i pjekur. Darka ishte bekuar nga Lekë Gjokani, meqë ajo që shtruar në vigjilje të Krishtlindjeve, të cilat ende festoheshin po thuhet nga të gjitha fshatarët, madje edhe në mesin e të konvertuarve, kudo, pa dallim.

Kjoftë lavduo Krishti- shton Lekë Gjokani, i cili në raste të veçanta kryente edhe detyrën e priftit, edhe pse nuk e kishte bërë mësim të rregullt të meshtarit. Para fillimit të ushqimit ai kishte

bekuar ushqimin duke kënduar lutjen “Ati ynë qi je ndë qiellt...” të cilën e kishin dëgjuar të gjithë me kujdes.

-E pa lum feja jonëh, qi ka prift Lekë Gjukanin,- qesëndis Tomë Giraj, duke lëpirë buzët, në kohën kur kishte filluar darka.

-Jam prift i zorit, or ti! Kur s’ ka shi, kanë thanun t’ part’, ban edhe breshni, dhe ma mirë i prift i keq, i padijshëm si Lekë Gjukani, se sa hiq pa të.

-Prifi gjysmak e prish fenë, ashtu sikur kuvendari i padijshëm qi e prish Kuvendin, ndërhyt me qesëndi Lekë Pirraku, dhe vazhdon. Dy vetë e prishin kuvendin : ai qi nuk di dhe flet, dhe ai qi di kur duhet me gjegjun, por hesht.

-Po ama kjo nuk vlen per priftin. Prifti ka detyren me folë, mu lut, me bekuo bukën kripën e venen, e t’ tjerët, duhet t’ia nigojnë fjalën, ia kthen me shpoti Lekë Gjukani.

-Prifti e ka fjalën ndë klishtë e jo ndë kuvend, e cyt më tej bisedën Lekë Pirraku.

-E po ç’ prift je ti kur nuk i rri përballë mulla Hamitit të gjindosun, e ngacmon Ujkan Qirjaqi, pasiqë kishte dëgjuar për dialogun që ai kishte pasur mu Mulla Hamitin.

Lekë Gjukani kishte filluar të rrëfente sesi ishte takuar rastësisht me mulla Hamidin në hyrje të xhamisë së Komorës. Hoxha kishte pyetur se a kishte qenë ndonjëherë në xhami, ai i kishte mohuar dhe kishte shtuar:

-Tashma as n’ klishtë e as n’ xhami.

-Po çfarë mileti je ti, çfarë feje je ti, qi s hyn as n’ klishtë, as n xhami? kishte pyetur hoxha me tersllëk.

- Jam i fesë së profetit Adam!- ia kthen Lekë Gjukani.

-Jo Adam por Adem, dhe jo profit por pejngamber, e përmirëson hoxha, ndërsa Lekë Gjukani ia kthen.

-Merre qysh t’ perket!

-Jo qysh t’ perket, or taj, por qysh ansht! Hazreti Ademi, or ti i pa fe, nuk ishte kryqali, sepse n’ at’ kohë s’ pat lemun i pari i fesë tande. Hazreti Ademi ishte mysliman!

-Po n at kohë s pat le as Muhamedi yt, ia kthen Lekë Gjukani. Hoxha ishte sëkëlldisur nga përgjigjja cinike e bashkëbiseduesit dhe kishte vazhduar dialogun...

Pasi kishte mbaruar darka, por jo edhe gostia me meze e raki, traditë kjo e përcjellë nga brezi në brez, gjatë kohës së takimeve të parisë, kishte filluar të fliste Gjon Leku. Ai i kishte bërë një analizë më të hollësishme të gjitha rrjedhave. Sipas tij nuk kishin ndodhur ndërime të mëdha, për të cilat, kishte arsye të gëzoheshin të krishterët, edhe pse procesi i ngecjes të ndërrimit të fesë kishte degjeneruar vetvetiu. Nuk kishte më kufi të prerë mes pjesëtarëve të fesë islame dhe të krishterëve. Nuk kishte as një lagje në fshatrat, ku s' kishte të ndërruar. Gjon Leku kishte spikatur faktin se malmirasit kishin qëndruar më së miri, mbase edhe nga ndikimi që ushtronte për së largu çifligarja Uranie, edhe pse ajo jetonte shumë larg nga fshati. Një meritë në këtë drejtim iu kishte përshkruar murgut, Simon Muça, por edhe malmirasve, të tjerë. Mirëpo as në Malmir nuk kishte asnjë aktivitet fetar përveç kremtimit të festave dhe jehonës së kabanës së Kishës së Gurit, e cila çuditërisht, kishte mbetur si qyqe e vetme, por si duket nuk i pengonte as autoritetet turke. Askush nuk kishte dhënë urdhër të prerë për të ndaluar kabanën.

-Shumica e të krishten've po thone se çifligarja Uranie paguen tagër vjetor, për mos me ndaluo kabanën, e për ta ruajtun edhe klishën.

-Una nuk besoj me kanun anshtu, sepse bija jonëh e nderuome, Uranie, do t' na kishte njoftuomun, thotë Gjon Leku, i cili kohëve të fundit edhe vetë kishte hetuar se po fishkej, po shuhej si fitili i qiririt në lëngun e fundit. Fytyra i qe tretur dhe i qe bërë bardh si bora.

-E pra si po ndodh kjo?- T' gjitha klishat e vendit tretne, u dogjne ose u rrenuene, ndërsa kisha ma e vogël e k'saj ane po qindron!

-Deh, pra!- thotë Lekë Gjukani dhe vazhdon. -Thone malmirasit se vendi i Klish's ansht vend i shenjt. Asnjaher' nuk mbahet mend ta ketë guditun rrfeja, as rrebeshet e motit. Edhe pse njaj kishë

e vogël ansht, s' mban mend kush kur ansht ngritun.

-Gjyshi im thoshte se Klishën e Shen Dimitrit në Malmir e kishin ndërtuomun dy gurëgdhendësit e Ulpianit, Shën Flori dhe Shën Lauri. Ansht e punuem prej njaj gur graniti, qi po u ban ballë rrebesheve.

-S' ka me qindrue edhe shum' kohë, mbane mend se ç po u thotë Tomë Giraj. At' ditë qi agai s' merr tagrin nga Urania, klisha do të rrnohet, qashtu sikur se u rrenuene të tjerat.

-Noshta do ta lane nja, sa per shenj! - ndërhyt në bisedë Zahari Gashi.

-Nja si asnja!- Nji klishë e vogël për tetë katune dhe ajo pa prift. E pat puna e fesë tonëh, -thotë Dash Grantulli nga Sadrani.

-Po vinë koh' qi s' do me pasun prift as murg, mandej as për dit' të varrimit. E pat edhe kjo fe e bekuome! Por edhe kur kishte liri fejet s' kemi kanun aq besimtarë t' divotshëm, sepse ndryshe na shpjegote ungjillin Ati Mikali e ndyshe prifti Serafim. Njani "Vo imja oca" e tjetri "N' emën t'Atit". Dreqi e merr vesht kit punë,- konstaton Mark Sopi i Alpshit.

-Mor pa dreq e shkue dreqit jam edhe vet, po kit punën e ndrrimit nga gluha shqehë e në gluhën tonëh, priftat tanëh askurrën nuk e kan' kuptuo si duhet. Njani e ka kryet në Konstandinopol, tjetri në Vatikan. Ata s' merren vesh ndër veti e për rajen kush pëvet, - inkuadrohet sërish, Tomë Giraj.

-Njaty ansht e keqja vllazën!- njaty ansht burimi i s keqes!- e merr sërish fjalën Gjon Leku dhe vazhdon. -U nda feja e Krishtit, u nda Perandoria dhe humbne të krishtenët. Po t' ishim nja, kurren s' do t na pushtote turku. E shihni si jemi nda tash, edhe ma keq. Dhe qe qysh po na ndodhë edhe sot. Simoni, im vëlla, prej ame e tate, tash u ba Sylojman. Me dishirë e ndrroi fenë s' kish asnjë dhunë. Vetëm në kohën e zisë s' ujes skamnorët e ndërruene fenë nga frika se do të vdesin uje. Disa vdiqne, e nuk e ndërruene. I pate me sy, si vdiqne e tretne para syve tuoj. Nga frika e parathanun qi thatsia do të zgjaste shtatë vjet, i ruejtet misrin dhe vllaznit tonë vdiqne, para syve

tuoj. Per ket pun' Zotynë ka hjek' dorë prej nesh.

Gjon Leku kishte heshtur për një çast. Në odë kishte rënë një qetësi e pazakonshme. Të gjithë kishin ulur kokat, duke pranuar në tërësi konstatimin të prijësit të tyre, i cili në kohën e zisë së urisë kishte qenë në burg, por e dinte mjaft mirë si kishin rrjedhur ngjarjet.

-Gurin edhe ma t' randë na ke ngarkuo mbi shpinë, -Gjon Leku!- ma i randë se kryqi mi supe të Jezusit tonë të nderuom, në rrugën e tij drejt Kalvarit!- thotë Lekë Gjokani. Të vertetat fjalë i ke thanun, por s' bajnë dobi. Ate qi shkoi e vajti në pakthim, t' mos e vajtojmë, thom una.

-Po tashima jemi n' rrugë per ndë Kalvarin tonë,- or vllazën! Dhe s' po ka as Simon Pjetra, për t' na ndihmuo sadopak. Zoti na dërgoi priftin tonë n' figurë e Mulla Ibrahimit, por nuk e kuptueme. Ai mbi t' gjitha ishte besimtar edhe i Krishtit edhe i Allahut, sepse ishte njeri i vuojtun. Gjon Leku kishte rrëfyer për herë të parë tregimin për jetën dhe tragjedinë e familjes së Mulla Ibrahimit. Ai e kishte mbajtur në shpirt rrëfimin për pësimet, sidomos nga frika se mos po e dyshonin si tradhtar të fesë, dhe ngase i kishte dhanë besën hoxhës se për së gjalli nuk do ta rrëfente.

-Prandaj qe përpjekun për ne, për gjindjen tanëh të mjerë, për mos me psu edhe na vet si psoi familja e tij. Para syvet, kur ishte vetëm lo vjet, xhelati ia shkurtoi kryet tatës s' tij. Dy motrat ia morën bejlerët dhe i humbne në hareme. Dy vllaznit ia tretne në Irak dhe kurrë ma nuk u kthyene. E mjera amë i vdiq nga zija. Prandaj ai ishte shenjt edhe mysliman edhe krishten, sepse kudo ku shkliste kamba e tij mbillte bimen e paqes. Por njajo bimë u mboll n' tok' t' that, t' gurit, dhe s' ditme ta ujisim me kohë. Ajo bim' tashma po thahet ashtu sikur po thahen zemrat e krishtenve të devotshëm, kudo n këto troje t' shkreta, përfundon rrëfimin Gjon Leku.

Sërish kishte rënë heshtje varri. Gjon Leku nuk ishte më, ai i moçmi, në mesin e kuvendarëve, por pleqëria, pasojat nga plagët e luftërave dhe jeta në zindanin e turkut e kishin bërë të veten. Ai nuk

kishte më forcën fizike për ta marrë shpatën në dorë.

-A na lejon pra t' vajtojmë si vajtojcet, t' shkulum kriptë dhe të çjerrim ftyren me thonj" -Deh Gjon Leku e na thuej! - sepse t' gjitha shpresat na i thave, si bryma qi i thane bimet ndë' vjeshtë, sepse t' gjitha rrugët na i zune, si ortegu qi ze rrugën n' dimen- i drejtohet Lekë Gjokani i mllfosur. Ishte hera e parë që Gjon Leku po tregonte shenja të dorëzimit fatal. Nuk ishte edhe aq plak, por e kishin goditur të gjitha rëndimet e vuajtjet e jetës dhe s' mund të qëndronte më. Ende në shtatin e tij kishte plagë lufte të pashëruara. Mundime të rënda kishte përjetuar në zandanin e Prishtinës. Djalin, Ndonin ia kishin mbytur cubat n' prani të familjes, në kohën kur ai ndodhej në zandan. Dhëndrin, burrin e Marës, Jusufin e butë e të përvuajtur të mulla Ibrahimit, selim agai mizor e kishte degdisur nizam, dhe po bëheshin gjashtë vjet, që nuk kishte asnjë lajm, që bënte me dije se ishte gjallë apo vdekur. Simon shortari qe ndërruar. Djali tjetër, Marku, e donte t' atin, por nuk ja dëgjonte fjalën.

-Gjon Leku ka vdekun per s gjalli!- thotë dhe shton. Prej ksaj nate t bekuome, s do t' jem ma kryepari i parisë. Do ta zgjedhim qysh sonte kryeparin, sepse kam një zbraztinë t' madhe, ktune, thellë n' shpirt. Ndiej një lodhje të çuditshme, qi s' di si ta shpreh as vet. E pra, përderisa m' keni dashtun e rrespektuo si vëlla, mana ansht koha me ma nigjuo edhe dishirën e fundit...

-Lekë Gjokani, ende ka fuqi, përderisa nuk don me vajtuo. Leka le t jetë pas mejet, -thotë duke nxjerrë nga goja një zë tejet të mekur. Ndërkohë qi askush nuk po fliste, por të gjithë kishin qëndruar si të nemitur, Gjon Leku shtrihet në postaçinë e madhe të oqiçit, afër shtyllës së oxhakut, merr frymë thellë dy herë, dhe t' tretën herë, në përpjekje për të marrë frymë dhe për të bërë kryq, e lëshon shpirti.

Në moment për t'i dhanë ndihmë, ngrihen të gjithë pjesëtarët e parisë. Lekë Gjokani ia vë veshin në gjoks, ndërsa i zverdhur nga dhembja, konstaton vdekjen e papritur të prijësit, vdekjen e Gjon Lekut të paharrueshëm për brezat dhe tërë vendin...

VI

Sarajet e agait të Komorës kishin mbetur nën administrimin e Bajram agait, i cili nuk ishte i kënaqur me punën që kryente sepse, nuk dihej as edhe fati i tij. Edhe pse e kishte konsideruar njeri të vetin, Bajram agai e kishte dashur dhe e kishte respektuar, vetëm sepse ai ishte trim, dinak dhe njeri i rrezikshëm. Ia kishte dëshiruar vdekjen qysh ditën kur ishte nisur për në luftë, por nuk mund të besonte se kishte vdekur, krejt derisa të bindej me sy të vetë. Njëri prej truprojave besnike të Selim agait, Nevruz bashi, i kishte treguar Bajram agait se me sytë e tij e kishte parë Selim aganë kah po e tërhiqte zvarrë kali në fushë të betejës, meqë këmba i kishte mbetur në zingji. Ai nuk kishte pasur kohë të merrej me aganë, pasi që luftimet fyt për fyt ia kishin pamundësuar kujdesin për të. Mezi kishte shpëtuar me tri plagë në shtat. Bajram agai nuk i zinte besë Nevruz bashit, sepse dyshonte mos ndokush e kishte porositur me qëllim. Dyshonte edhe në faktin se ai kishte folur me vonesë.

Me qëllim për t' u bindur, ai me suitën e tij të kalorësisë, e cila e shoqëronte kurdoherë, kishte shkuar te Myftiu në Vushtrri dhe kishte kërkuar të vendosej fati i tij. Të mbetej aga me dekret në Komorë, apo të kthehej në Vushtrri, ku edhe kishte shërbyer një kohë të gjatë? Edhe Kadi bashi qe shprehur tejet i sigurt, se Selim agai nuk ishte më ndër të gjallët, meqë kishin kaluar dy vjet dhe nuk kishte asnjë haber, edhe pse zyrtarët më të lartë të pashallëkut të Beogradit kishin hulumtuar rastin në shumë qytete të kryçalive.

Bajram agai nuk e kishte hallin e pronave të Selim agait, meqë ai edhe ashtu nuk kishte trashëgimtar, por mbi të gjitha donte ta mer-

rte për grua të tretë në sarajin e vet Mariga Grapin, që konsiderohej robëreshë dhe qole e Selim agait, por që askush nuk dinte për lidhjet e mundshme intime, që mund të kishte pasur ai me Marigën.

Sapo qe kthyer nga Vushtrria në saraj, me dhjetë sejmenët e tij, pasi kishte pushuar në divanhanen e Selim agait, ai urdhëron hanëm madhen e haremit të vet, ta dërgonte Mariga, për të biseduar me të.

Selim agai po marrosej pas valltares, kaurrkës më të bukur të Drenisë jugore. Qysh moti ia kishte vënë syrin, por për të gjallë të Selim agait, ai as kishte guxuar të mendote për t'iu afruar kaurrkës. Bukuria dhe shtati i saj selvi e kishin bërë për vete Bajram aganë. Kishte ai në haremin e tij edhe gra e vajza të reja, por asnjëra nuk mund të krahasohej me Marigën. Ajo ia kishte ndezur epshin e pangopshëm mashkullor edhe pse e kishte lëshuar keq fuqia fizike.

Pasi kishin mbetur vetëm, Bajram agai, ia kishte ngulitur sytë si egërsira presë së vet dhe iu kishte drejtuar:

-Ta them një fjalë të vërtetë, por nuk guxon ta përhapësh. Mjerisht, sot në Vushtrri kam marrë vesh se Selim agai ynë, nuk është më në mesin e të gjallëve. Ai ishte zënë rob dhe koka iu është prerë, në Budim të Magjaristanit. Fjalën, për vdekjen e tij duhet ta mbajmë sekret, meqë po ta marrin vesh kryçalitë se nuk është gjallë agai, ata mund të nisin ndonjë luftë kundër nesh.

Mariga kishte stepur. Ajo nuk i besonte gjithaq Bajram agait, por nuk ishte merakosur aq shumë, as për Selim aganë, dhe nuk e konsideronte veten nuse, edhe pse Selim agai nuk prekte asnjërën nga gratë e haremit Mariga dëshironte të bëhej grua e tij, sado që agai ishte një njeri i veçantë. Ai e dashuronte disi ndryshe, por jo si grua. Nuk kishte folur fare para Bajram agait dhe qe munduar ta ruante gjakftohtësinë.

Në kohën kur Bajram agai iu kishte ofruar dhe kishte kërkuar që ta kalonte natën me të, Mariga ishte dridhur nga e papritura dhe nga frika. Bajram agai ishte më i moshuar se Selim agai. Ishte një njeri i vrazhdë me tipare ambigjene. Nga fytyra ishte qos, por kishte ca ve-

tulla të zeza sterrë. Faqet e kishte bullafiqe, buzën dhe faqen të vrrarë lije, ndërsa trupin e bëshëm, aq sa mezi lëvizte. Nuk kishte marrë guxim ta refuzonte, sepse iu frikësohej pasojave e të papriturave. Qe larguar kokulur dhe kishte vajtur se Sakibe hanëmi, e cila ishte gruaja më e moshuar e haremit dhe ishte shumë e përkushtuar ndaj agait. Ishte e vetmja nga gratë e Sarajit, të cilën ajo e donte si nënë të veten.

-Si t ia baj un' e mjera. Ma mirë ta vras veten, thotë Mariga, pasi i kishte treguar se çfarë kishte kërkuar agai.

-E çfarë fati deshe ti moj bi, derisa je robëreshë ! Sa ishte gjallë Selim agai, ti ishe nën mbrojtjen e tij, sepse ai të dëshironte, jo vetëm si gruo t' bukur, por donte me t' pasun pronë të veten dhe nuk lejonte t' i përkisje askujt tjetër. Ai kishte njaj xhelozi t' çuditshme ndaj teje, por diçka e largon prej teje, ndoshta sehiret.

-Dhe si ka ftyrë ky i poshtër mem kerkuo t' i bahem gruo e tij, kur shtiret se aq shumë e do Selim agën?

-Eh moj bijë. Ta thotë e n' besë Sakibe hanëmi ty, sepse ti je arnautë dhe e di se ke besë, dhe muo m' ke në vend të nan's. Keta agallarët, shtiren se e duen njani - tjetrin, por e bajne nga frika, se perndryshe koken ia hanë njani- tjetrit. Mendoj se Selim aganë e ka vra ndonjani nga truprojat e tij, i shtyrë nga ky agai gjakatar, apo nga njaj aga tjetër më i madh. Dhe, mos mendo se e ka vra për me t' marrë tye, po per t'ia marrë çifliçet, sarajet dhe pasuninë. Dhe ne gratë e haremit jemi vetëm njaj pjesë e vogël dhe e pavefshme e k' saj pasunie. Kush pyet për dëshirat tona?

Mariga ziente nga bezdia dhe nga frika. Nuk e merrte dot me mend se mund të lejonte vetëm t' i afrohej agai gërdallë, plak dhe i shëmtuar. Të ikte nga haremi qysh atë natë ishte punë që nuk bëhej.

-Si me ia bamun Sakibe hanëmi, m' thuej, se vetëm ty n' vend të nanes t' kam. Aman oj nanë!

-Sa per dy tri net ia bajmë disi. Shkoj te agai dhe i them si i ke teshat. Ai do t' tërhiqet, sepse keta agallarët frikësohen nga gjaku i femnës. Po si me bamun mandej?

-O nanë e dashun, i thotë Mariga dhe e puth në të dyja faqet.

O nana ime, po sa mirë u kujtove.

-Çfarë t' kujtuom të zi, oj bijo!- Tri ditë mbarojnë si tre sahat dhe pastaj m' meso ti mua si t ia bajmë?

-Unë them, t' ikim, t' ikim s' bashku e t' shkojmë te një shoqja ime n' bjeshkët e Malmirit. Atje nuk na zbulojnë dot. Do t' vishemi me të zeza si murgeshat dhe nuk na hetojnë.

-Kush na mban me bukë e me rroba moj bijë, edhe nëse ia dalim të ikim. Dhe po na diktuan, e di çfarë do na bajnë?

-Krejt nja, nese na zan' do të them se jam gruo me kunorë e Selim agai dhe ika nga Bajram agai, sepse donte me m' marr' me dhunë.

-Nuk na beson askush moj bijë! Po do t' ikim, sepse una ashtu sikur e di Allahun nja, e di se Selim agai do t' kthehet. Ai ansht gjallë. Ma thotë zemra, por edhe andërr e shoh. Dhe kur t' kthehet ai, do të shohim, ku do t' i vërvitet koka Bajram agait.

Plani për ikje qe zbuluar po atë natë, meqë Bajram agai, përmes një qoleje besnike, kishte përgjuar bisedën. Ai kishte urdhëruar që Sakibe hanëmi dhe Mariga Grapi, të izolohehin në një kthinë të veçantë, në terr, nën përkujdesje rigoroze të rojës brenda shtëpiake, ndërsa t' iu jepnin për të ngrënë vetëm bukë e ujë, njëherë në ditë. Nuk kishte marrë masa të tjera, i vetëdijshëm se Mariga mund ta përfliste bisedën që kishte pasur me të.

Bajram agai ishte qeveritar dembel. Ai nuk arrinte të kontrolonte si duhet asnjë segment të qeverisjes së sarajit. Nuk shfaqte interesim për ta përparuar dhe për ta shumuar pasurinë, meqë kishte një brengë të madhe në shpirt. Ajo brengë ishte Selim agai, i cili mund të ishte i gjallë dhe nga çasti në çast mund të kthehej. Dhe po të kthehej, nga goja e Marigës do të mësonte për pabesinë. Kaurrka ia kishte marrë mendjen dhe ai qe treguar shumë mendjelehtë. Agai kishte bërë edhe një paudhësi tjetër. Kishte mbushur qeset e veta të arit me të hyrat e sarajit dhe s' dinte si t' ia bënte, po qe se kthehej Selim agai. T' ia dorëzonte lirat, do të mbetej pa to. T' i fshihte, kishte frikë se mos i zbulonte agai. Ai po ashtu kishte përzënë nga detyra disa

shërbëtorë të sarajit dhe kishte marrë në punë të afërm të tij nga Vushtrria. Kishte ndëshkuar të krishterët e Konzharikës me rastin e një gostie familjare, duke i akuzuar se kishin bërë gosti me qëllim, me rastin e përhapjes së lajmit se, kishte mbetur shehid, Selim agai. Rronte me shpresë se një ditë do të merrte fermanin nga pashai për të qenë zotërues i vetëm i sarajit të madh të Selim agait në Komorë, por edhe ajo rrojtje e zezë iu kishte bërë, meqë nuk i shqitej dot nga mendja Selim agai. Edhe ëndërr e shihte. Dhe sa më shumë që mendohej ta harronte, aq më keq ai rrinte këmbëkryq në trurin e tij.

Qeverisjen e disa punëve në saraj ia kishte besuar dy bijve të tij, Dautit dhe Dërgutit të cilët ishin të rinj dhe fare papërvojë në punët administrative. Përveç kësaj ishin të paedukuar dhe të papërgjegjshëm, madje edhe pse bij të agait, ishin edhe të paarsimuar. Faleshin në xhami vetëm në ditën e premte. Gjatë ditëve të tjera nuk kryenin asnjë obligim fetar. E vetmja punë që bënë ishte kamxhikosja e të krishterëve, kërcënimi drejtuar taksidarëve, te të cilët dyshonin se po bënë mashtrime, keqpërdormi i vajzave të krishtera por edhe disave nga radhët e atyre, që konsideroheshin myslimane. Për sjelljet e tyre të egra, të panjerëzishme dhe të papërfillshme, kishte reaguuar disa herë edhe mulla Hamidi. Agallarët e rinj kishin kërcënuar mulla Hamidin se do t'ia zbrisnin pagën vjetore, meqë nuk kishte rritur sa duhet numrin e të konvertuarve.

Qysh prej kohës së vajtjes së Selim agait, ishin shtuar hajnat dhe cubat. Plaçkiteshin sarajet, iu vihej zjarri pronave, në rrethana të pasqaruara ishte djegur kisha e Malmirit, kisha e vetme që kishte mbetur në tërë Drenisën jugore. Agai kishte urdhëruar që me gurët e kishës së djegur të ndërtohej një xhami në fshat, por malmirasit nuk kishin pranuar. Ata kishin kërcënuar Bajram aganë se do të shkonin të mirëbërësja e tyre, Urania, në Rashë dhe do të kërkonin llogari për kishën e djegur. Po ashtu, në përleshje e sipër malmirasit, atë ditë kishin rrahur katër sejmenë, të cilët kishin provokuar zënkën në mes

të fshatit. Me të dëgjuar këtë lajm, Bajram agai kishte urdhëruar kohortën e kalorësve të ndëshkonin malmirasit, t'i plaçkitnin dhe t'ua ndiznin kasollet e shtëpitë.

Në tetor të vitit 1720, herët në mëngjes, kohorta e Bajam agait, në krye të së cilës ndodhej biri i tij Daut agai, me 40 sejmene të armatosur, rrethojnë lagjet e Allorëve, Rizonëve dhe të Qirjaqve të Malmirit. Përmes tellallit qenë urdhëruar të gjithë të krishterët të tuboheshin në mes të fshatit, ku do të dëgjonin urdhëresën e ndëshkimit.

Për shkak të rrahjes dhe të poshtërimit të katër sejmeneve, të akuzuar se kishin djegur vet kishën, për të pasur pretekst rebelimin, për shkak të fshehjes së pasurisë dhe moskryerjes me kohë të obligimeve mbi taksat e ndryshme, ata do të ndëshkoheshin me gjoba të rënda.

Bajram agai merr vendim që çdo familje duhej të dorëzonte nga pesë krerë bagëti, dhi apo dele. Ai që nuk kishte pesë bagëti të imta, i merrej lopa apo buallica. Ata që nuk kishin as këto, detyroheshin të dorëzonin po atë vlerë në misër apo në të mira të tjera materiale. Ata, për të cilët konsiderohej se nuk kishin sasi të mjaftueshme për të paguar ndëshkimin kolektiv, merreshin për të punuar dy muaj punë të detyrueshme në sarajin e agait, apo në saraj të beut të Vushtrrisë. Në rast të mos përmbushjes së urdhrit do të fillonte plaçkitja, nderzja e shtëpive dhe kasolleve.

Ujkan Qirjaqi dhe Mark Allori kishin kërkuar afat një javë, duke kërkuar që paraprakisht të kontaktonin Bajram aganë dhe të merreshin vesh mirë, meqë njiheshin me Bajram aganë dhe me zyrtarët e tjerë të Komorës.

-Nuk ka më marrëveshje me ju kryçalitë e Malmirit. Ju e keni tepruar në të gjitha punët. Vetëm tre sahat keni afat, përndryshe do ta iu djegim, -iu ngërmohet Daut agai.

Turma e tubuar te mulliri i fshatit përbëhej prej rreth dyzet burrave. Ata të gjithë kishin dalë në shesh, kush me sëpatë e kush me kacaturre. Ndonjëri kishte zënë pritë me pushkë kapaklie të mbushur

qysh më parë me barot. Ata pritnin urdhrin e Ujkan Qirjaqit, i cili mundohej me çdo kusht ta shtynte afatin, me qëllim që ta korrup-tonte vetë agai, por ishte e kotë. Gjërat ishin zhvilluar papritur dhe në befasi.

-Të baj rixha aga, t' mos vijë te ma e keqja, se të dy palët do t' humbim. Una e njoh mir' Bajram agën. M' jepni afat dhe kjo punë do të zgjidhet. Daut agai, në vend të afatit e mirëkuptimit ia kishte fishkëlluar kamxhikun në kokë, Ujkan Qirjaqit. Goditja e Ujkan Qirjaqit ishte konsideruar goditje mbi tërë malmirasit dhe ata kishin reaguar menjëherë.

-Mbi ta!-ishte dëgjuar zëri i Mark Llapardit.

-Binju qenave- thotë Zef Rizoni.

-Asnja t' gjallë t' mos i lamë!

Turma e revoltuar ishte sulur mbi sejmenët të cilët godasin me kamxhik, por edhe me shpata, pishtoleta e pushkë kapaklie. Ndërkohë alarmi qe dhënë edhe në fshatrat Petrash dhe Sadran. Kohëve të fundit në malet e Bigës sogjetonte çeta e tetë burrave të armatosur të Jak Drenit nga Malmiri dhe të Ujkan Elusianit nga Krajku, çetë kjo e cila plaçkiste karvanet dhe vriste sejmenë e çaushtë, që bënëin zullum mbi të krishterët. Me të dëgjuar krismën e pushkëve, kryengritësit pas një gjysmë ore arrijnë në Malmir dhe fillojnë të godasin sejmenët nga prapa shpine. Nga frika se po humbiste kokën, Daut agai me pesë sejmenë kishte arritur të çante rrethimin dhe me revan qe nisur drejt Komorës. Duke parë sejmenët e tjerë se agai kishte ikur, ndërsa malmirasit nuk kursenin asnjërin prej tyre, ata ishin dorëzuar.

Nga përleshja qenë vranë tre malmiras dhe dy sejmenë. Dhjetëra të tjerë qenë plagosur. Qe plagosur edhe Ujkan Qirjaqi. Qenë dorëzuar 20 sejmenë. Pjesëtarët e çetës së Jak Drenit kishin urdhëruar çarmatosjen e sejmenëve, pastaj ua kishin marrë kuajt, i kishin lidhur me duar prapa dhe i kishin marrë peng. Nga ai mes kishin liruar vetëm njërin prej sejmenëve, të cilin e kishin porositur të shkonte te agai në Komorë dhe si kompensim për lirim e sej-

menëve, agai duhej të dorëzonte katër qese ari, të zotohej në Kuran para mullait se nuk do t'i ndëshkonte malmirasit, meqë zënkën e kishte provokuar vetë Daut agai, i cili kishte goditur Ujkan Qirjaqin, të parin dhe njeriun më të pasur të Malmirit.

Fshatarët e Malmirit qenë trazuar tej mase. Me shpejtësi dhe pa pritur prift apo murg kishin varrosur tre burrat e vvarë, te varrezat e Rosujës, ndërsa Ujkan Qirjaqi kishte urdhëruar dy të afërm të tij, Pjetër dhe Zog Qirjaqin, që të ngarkonin në qerre dy kufomat e sejmenëve dhe t'i dërgonin në Komorë. Ata gjatë rrugës duhej të mbanin lart një cohë të bardhë pëlhure, shenjë që tregonte se ishin të dorëzuar dhe shkonin me ndore të dy sejmenëve të mbytur.

Shumica e malmirasve kishte lënë shkret kasollet edhe ashtu të varfra. Ata nisin përpara bagëtinë dhe me fëmijët përdore, në kraharor e mbi shpinë, të ngarkuar me ato pak plaçka që i kishin, qenë futur në Grykën e Leoneshës. Prej andej sekush ishte fshehur në tëbanat e staneve, sekush kishte shkuar te ndonjë mik. Malmirasit tok me fëmijët, gratë e pleqtë qenë larguar nga frika e ndonjë ndëshkimi fatal. Nuk ishte hera e parë, që ata vepronin në atë mënyrë. Qenë mësuar të jetonin në frikë e ankth, dhe nga pasojat që kishin pësuar sa e sa herë, ata kishin perfeksionuar veprimin e ikjes së shpejtë dhe fshehjes nëpër thellësitë malore, në shpella e kasolle barinjsh. Kurdoherë në raste rreziqesh ata shpëtimin e gjenin nëpër thellësitë e dendura pyjore ku nuk shkelte dot këmba e sejmenëve të agait.

VII

Në prill të vitit 1721, në Komorë dhe në mbarë Drenisën qe përhapur lajmi, se Selim agai pritej të kthehej, së bashku me një ordi të jeniçerëve. Ditë më parë, tetarët, kishin lajmëruar se tre agallarë të njohur, në krye të një ordie ushtarake të jeniçerëve ishin parë në Nish, ndërkohë që marrin rrugë drejt Vushtrrisë.

Bajram agai, me të dëgjuar lajmin thërret dy bijtë dhe kërkon nga ata ta grumbullonin me një vend sasinë më madhe të dukatit, që kishin grumbulluar në sarajin e Selim agait gjatë pesë vitesh, e cila tani kishte vlerën e kokave të tyre. Bijtë nuk i kishin marrë fare në konsideratë fjalët e babait të tyre, për më tepër e kishin fyer atë, duke e quajtur frikacak, që kishte filluar të zverdhej qoftë edhe nga përmendja e emrit të Selim agait. Ata kishin paralajmëruar babanë e tyre se do të organizonin vrasjen tinëz të agait.

-Vetëm pesë qese dukat do t' i dorëzojmë Selim jeniçerit, një qese për një vit, -thotë me përbuzje Daut agai, djali i Bajram agait.
-Edhe pesëdhjetë qese janë pak për të shpëtuar kokat- ngërmohet Bajram agai.

-Edhe Selim agai ka kokë, edhe atij i ngulet shpata në mish! Ia kthen i biri.

-Po ama nuk ka lindur njeriu që i fut shpatën në mish Selim agait.

-Pesë vite e dinim për të vdekur dhe ai po kthehet gjallë, e jo lugat!

-Me këtë dorën time, më parë do t ia shkurtoj kokën Selim agait, sesa të ia japë qeset e dukatit.

-Kështu, si thua ti mor bir, ne do të mbesin pa kokat, dhe pastaj kujt do t' i shërbejë dukati.

-Të marrim qeset me dukat dhe të shkojmë në Vushtrri, te daja im Abdi beu, propozon djali i dytë e Selim agait, Derguti.

-Dukati na duhet këtu për të shpëtuar kokat, o hajvan! - ngërmohet sërish Bajram agai.

-Pak të duket që Jak Drenit të mallkuar i dorëzove 4 qese dukat për t' i liruar sejmenët, tani krejt fitimin u dashka t i kthejmë Selim jeniçerit?

-Për fajin tuaj shkuan qeset me dukat. Shkuat në Malmir për të plaçkitur dhe mezi sollët kokat.

-Ne të dy së bashku me qeset e dukatit do të shkojmë qysh sonte në Vushtrri. Dhe nga atje do t'ia vendosim kurthin Selim jeniçerit. Ti e kishe shok dhe mik besnik Selim aganë, merru vesh me të! –ia kthen ters, i biri, Daut agai, mendimin e të cilit e miraton edhe djali i dytë, Dëguti. Bajram agait sikur i kishte rënë damllaja. Ai me sytë e vet po e shihte shkatërrimin. Disi sikur thellë në ndërgjegjen e tij të vrarë kishte pranuar, që vetë të bëhej kurban për bijtë, por nuk besonte se ata mund t' i shpëtonin kthetrave të Selim agait. Kishte mjaftuar vetëm lajmi për kthimin e Selim agait, për të filluar katan-disja dhe rrokullisja e madhe. Ai kishte harruar se ishte apo nuk ishte gjallë edhe kaurrka, e cila pavarësisht nga roja e dyfishtë që i kishte bërë, kishte ikur apo qe rrëmbyer në rrethana të pasqaruara së bashku me Sakibe hanëmin.

Më 10 maj të po atij viti, kohorta e kalorësisë së jeniçerëve të Selim agait qe vërejtur në anën jugore të maleve të Qyqavisë. Selim agai po kthehej, kishin përhapur zërin e tyre tellallët në të gjitha fshatrat e Drenisë. Askush nuk kishte dhënë asnjë urdhër për të dalë në pritje, por shumica e banorëve kishin filluar të dyndeshin drejt Komorës, jo sepse i kishte marrë malli për aganë, por nga frika se ishte kthyer gjallë krye katili i vendit, i cili, në mos më shumë, do t' i

mbronte nga katilët e vegjël, të cilët qenë shumë tejmase.

Në orët e para të pas ditës, Selim agai së bashku me 200 jeniçerë shihet te Kroni i Mbretit. Agai së bashku me jeniçerët kishin ndaluar për të pushuar dhe për të pirë ujë, ndërsa kuajt i kishin lëshuar në barin, që kishte gjelbëruar së bashku me luleshtrydhet dhe barishtet e tjera.

-Ky është Kroni i Mbretit, i tregon Selim agai, Halil Patronës, me të cilin, pas një përpjekjeje të suksesshme kishin shfrytëzuar rastin, dhe pasi kishin ngulfatur rojat e zandanit në një burg në periferi të Budimit, kishin ikur nga burgu, ku kishin qëndruar plot katër vjet. Pasi arrijnë të ikin, për afër një vit kishin qëndruar në kalanë e Beogradit, ndërsa më në fund qe shpallur fermani nga komanda e jeniçerëve në Stamboll, që Selim agai të kthehej në Komorë, ndërsa Halil Patrona në Stamboll. Halil agai ishte 15 vjet më i ri se Selim agai, por në luftën e para pesë viteve në Sllankamen te Petrovaradini, të dy qenë kapur të plagosur në fushën e betejës.

-Ky qenka jo Kroni i Mbretit, por Mbreti i krojeve, -thotë Halil Patrona pasi kishte pirë ujë në burimin e ftoftë të katër gurrave.

-Kryçalitë këndeji pari rrëfejnë, se këtu kishte mbetur ushtria e Sulltan Muratit të Parë, - fillon të shpjegojë Selim agai. Ishte verë dhe vendi po digjej nga thatësira. Ushtarët e sulltan Murad Hanit kërkonin ujë në këto lugje po s gjenin asnjë pikë. Ata po vdisnin nga etja, Kuajt hingëllinin sikur të çartur. Atëherë Sulltan Murati, mori shpatën dhe thirri, -Ja All-llah- Ja dostur!- dhe me shpatë e goditi gurin, i cili u çua në katër copë. Katër gurra uji filluan të rrjedhin thikë përpjetë.

Disa nga jeniçerët, që po pinin ujë të ftoftë, filluan të falën dhe të lutën para kroit. Ata po dëgjonin me vëmendje bisedën e agallarëve, të cilët ndodheshin në vilajetin e tyre.

-Dhe pastaj këtu i la kockat Padishahu ynë?- thotë Halil Patrona, aga i njohur i jeniçerëve, i cili qe kapur i plagosur rëndë katër vjet më parë gjatë betejës në Sllankamen, në fushën e Petrovaradinit.

-Ka një sahat rrugë kalorësi vendi deri te Tyrbja, ku u derdh

gjaku i Padishahut. Po aq rrugë kah veriperëndimi ndodhet fshati, nga ku ishte kaurri që e vrau.

-Milush e quanin, Milush Kopili, apo?

-E quanin ashtu në emër të fshatit. Kaurrët, trimat e tyre i thërrasin në emër të fshatit, apo edhe në emër të krahinës. Thuhet se mbreti i kryçalive, Milushin e kishte gjetur në mal, si fëmijë jetim, pa prind. Atë e kishte rritur me qumështin e pelave, një grua plakë, gërdallë. Mbreti i kryçalive e kishte marrë për ta rritur në pallat. Më vonë u bë i njohur si trim, por pasi që ishte gjak arnauti, mbreti serb, i cili asokohe kishte pushtuar këtë vend, e shpalli tradhtar, dhe meqë nuk dihej i ati, ia ngjiten nofkën, Kopil.

-Nuk më pëlqen që njerëzit e gjakut tonë i quan kaurrë, thotë agai i jeniçerëve Halil Patrona.

-Kaurrë ishin edhe të parët tanë. Fshati ku kam lindur është tri orë këmbë nga këtu. Ludovik quhet, ndodhet afër fshatit të Milushit dhe tanimë është gërmadhë. U dogj në kohën kur mua më rrëmbyen, shpjegon Selim agai.

-Ti e flet mirë gjuhën e të parëve?- pyet Halil Patrona.

-E kuptoj krejtësisht, por megjithatë, bëj gabime kur flas.

-Unë kuptoj vetëm pak. E mbaj mend mirë kur më rrëmbyen nga duart e mëmës, në Hurpishtin tim, tashmë të shkatërruar, atje kah Vardari, te Asibja e Vjetër. Ajo po qante e shashtisur, ndërsa mua ma kishin mbyllë gojën... Edhe sot më duket se po e shoh me duart e përgjakura, kur po shkulte flokët nga tmërri. E tillë më ka mbetur në kujtesë. Asgjë tjetër nuk më kujtohet, për veç kohës kur fillova jetën në Stamboll në radhët e jeni asqerëve. Mund të kem qenë shtat apo tetë vjet, kur më dërguan te Ali Kafexhiu, i cili për mua u përkujdes disa vjet, sikur të ishte babai im.

-Megjithatë konsideroj se kemi pasur fat, që na rrëmbyen nga ky vend qafirësh, thotë jeniçeri tjetër, Musli Petrela. Po të kishim mbetur në këto thellësira egërsie, kudi ku do të ishim. Nuk do të kishim parë botë me sy. Do të kishim vdekur urie, apo nga sëmundjet, nga të cilat vdesin përditë kaurrët.

-Edhe ti i quan kaurrë, njerëzit tanë të gjakut, ndërsa me sa di unë shumica kanë pranuar islamin, thotë Halil Patrona.

-Sa për atë që thua, se kanë pranuar islamin, këtë më së miri e di unë. Edhe ata që e pranuan, këtë e bënë nga frika, apo për t' u liruar nga xhizja e devshirmeja, morën vetëm emrat. Pak ka mysli-manë të vërtetë në këto anë, por ka njerëz të mirë edhe në mesin rajës. Ata tanimë iu kanë nënshtuar fatit dhe nuk mendojnë të ngritin kokë, por kurrë nuk iu besohet.

Pas pushimit njëorësh te Kroni i Mbretit, Selim Agai, Halil Patrona e Musli Petrela, në krye të 200 jeniçerëve, marrin rrugë drejt Komorës. Pak para hyrjes në Komorë, në vend të sejmenëve të Bajram agait, një turmë lypsarësh dalin përpara ordisë. Kishte në mesin e tyre sakatë, pa duar, gungaçë, të parruar dhe gjysmëlakuriq. Kishte edhe femra të mbetura rrugëve. Të gjithë ishin këmbëzbathur dhe shumica përngjanin jo në njerëz, por në hije njerëzish. Ata shtrinin duart nga jeniçerët dhe nuk largoheshin dot as nga fishkëllima e kamxhikëve të rojave të ordisë.

-Mos lejo t'i kamxhikosin, ata edhe ashtu buzë vdekjes qenkan,- reagon Halil Patrona, duke iu drejtuar Selim agait.

-Janë rritur me të rënat e kamxhikut, shiko si janë, si buajt, as nga kamxhiku nuk ikin. Shiko si e presin kamxhikun ashtu sikur bualli ostenin.

-Unë them t' iu japim lëmoshë!- ngul këmbë Halil Patrona.

-Lëmosha më e mirë për ta, është që të hapet një varr i madh, të futen të gjithë në të, e të shpëtojnë nga mundimet, e kësaj bote!- ia kthen Selim agai.

-Ti nuk din çka është mëshira, Selim vëllai!

- E di or vëlla, e di, por ti nuk e di se përqindja më e madhe e njerëzve të kësaj ane lypsarë janë. Po t'iu japim këtyre dhe po të dëgjojnë të tjerët, prit nesër kur të mbushet Komora me lypsarë. Dhe pastaj një ordi jeniçerësh nuk i nxjerrë dot nga saraji!

-O Allah,- këlthet Halil Patrona, i mllefosur dhe i bezdisur në skenën që po e shihte para syve të vet. -Ne i shërbejmë Sulltanit,

japim kokën për të dhe shih si jetojnë njerëzit e gjakut tonë.

Në dy anët e rrugës së hyrjes për në Komorë, drenisasit kishin organizuar pritje për aganë e tyre. Në krye të radhës, në pritjen e organizuar pa ndonjë kujdes, qëndronte Bajram agai dhe pesë çauash bashët e tij. Pastaj me radhë vinin Mulla Hamidi, tregtarët e Komorës, ndërsa në krye të rajës, ishte Lekë Gjukani, i pari i parisë së vendit pas vdekjes së Gjon Lekut. Selim agai nuk i shihte askund njerëzit e tij, por e kishte vërejtur që larg fytyrën si meit të Bajram agait. Ai kishte përshëndetur rajën dhe të pranishmit me dorë në zemër dhe me lëvizje koke.

-Mirë se na erdhe Selim aga!- përshëndet Lekë Gjukani, duke lëvizur kokën, por pa bërë temena sikur bënin nëpunësit e sarajit dhe ata që konsideroheshin fe ndërruar. Selim agai nuk dinte për vdekjen e Gjon Lekut, as për arratisjen e Mariga Grapit, as për shumë ndryshime të tjera që kishin ndodhur gjatë pesë viteve të mungesës së tij.

Derisa Halil Patrona dhe Musli Petrela me çauashbashët qenë shtrirë në divanin e Selim agait për të pushuar, jeniçerët e tjerë kishin zënë oborrin e sarajit, kishin liruar kuajt dhe prisnin urdhrin për të pushuar, apo për të filluar marshimin drejt Shkupit e Selanikut. Ata kishin rehatuar kuajt dhe qenë vendosur në hyrjen e sarajit, ku rrinin edhe seymenët e Bajram agait, i cili e kishte humbur toruan dhe dukej sikur i zënë në befasi.

Selim agai që futur në harem, dhe pasi konstaton gjendjen kërkon llogari nga Bajram agai për Mariga Grapin dhe tri shërbëtoret e Haremit.

-Kaurrka ka ikur Selim aga, së bashku se Sakibe hanëmin, ndërsa Jalldyz hanëmi dhe Seliha hanëmi vdiqen nga veremi aga, vdiqen nga malli që kishin për ty, sepse të dinin për të vdekur. Disa nga shërbëtorët kanë vdekur, disa kanë shkuar në Vushtrri. Të dinim për të vdekur Selim aga! – përsërit Bajram agai.

-Ja që jam gjallë, Bajram aga!- gjallë dhe shumë më i fortë se më parë!

-Zoti ta shtoftë ymrin aga! Si të thuash ti do të bëhet, po ama pa gjak ta kam rixhanë, unë tekefundit si çirak kam qenë, të kam zëvendësuar me urdhër të pashait, tash që ti u ktheve shëndosh e mirë, unë me këta robët e mi do të shkoj në Vushtrri.

-Ku i ke bijtë Bajram aga?

-Shkuan qysh dje, te dajallarët e tyre, në Vushtrri. Nuk dinin për ardhjen. Mbase edhe dinin aga, por shkuan. Ky pyet evladi më, kohë të liga kanë ardhur!

Pritja e cila i qe bërë Selim agait dhe dy agallarëve të jeniçerëve në Komorë kishte qenë një pritje e ftohtë, e paorganizuar dhe e anktshme. Kthimi i agait dukej sikur ardhja e papritur e reve në pikë të vapës, pikërisht si ajo reja që shtrihet me shpejtësi në qiell të kthjellët, e cila paralajmëron më shumë breshër sesa shi.

Pas tri ditë qëndrimi në Komorë, Selim agai me ndihmën e Halil Patronës, të Musli Petrelës dhe ordisë së jeniçerëve kishte rregulluar punën në saraj. Bajram aganë e përzë për në Vushtrri, duke iu kërcënuar se do të shiheshin. Ia kursen kokën, sepse nuk donte që ditët e para të kthimit ta fillonte me gjak. Largon nga saraji edhe dhjetëra nëpunës të Bajram agait dhe vendos njerëzit e tij. Nga kohorta e kalorësisë kishte mbajtur vetëm 50 jeniçerë, 150 të tjerët në krye me Halil Patronën dhe Musli Petrelën qenë nisur për në Shkup e prej andej në Selanik. Selim agai i kishte përcjellë deri te Kroni i Mbretit dhe aty qe përshëndetur vëllazërisht me Halil Patronën e Musli Petrelën, me të cilët kishte ndarë ditë më të rënda të jetës, por edhe ditët më të gëzueshme, meqë kishin arritur të nxirrnin kokat nga zandani i Budimit.

-Po ndahemi pra Halil vëllai,- i thotë Selim agai duke e përqaftuar fort.

-Po ndahemi, por do të shihemi prapë. Rrugës për në Selanik do të shkoj në Hurpishtin tim të mbetur shkret, do ta vizitoj varrin e nënës nëse e gjej, do të marr një grusht dhe, do ta kem pranë në vend të hajmelisë, gjatë tërë jetës.

Në ditën e katërt të kthimit, Selim agai kishte ftuar në saraj të

gjithë tregtarët e Komorës dhe parinë e vendit, të krishterët e myslimanët. Ai donte të rregullonte punët sipas shijes dhe bindjes së tij. Në hyrje të sarajit qenë takuar miqtë dhe armiqtë e deridjeshëm. Aty ishte mulla Hamidi por edhe Lekë Gjukani, i cili kryente shërbimet priftërore si dhe punën e kryesuesit të parisë të krishterëve. Ndodheshin: hebreu, Moshe Davidi me të birin Solomonin, tregtari, Emin Bushati, Serafim Gashi, Daut Furruxhiu, Ujkan Qirjaqi, Lekë Allori dhe Simon Xhaurri nga Malmiri, Bdek Giraj nga Konzharika, Ajet Hazari nga Petrashi, djali i Dan Hazarit, i cili nuk qe kthyer gjallë me Selim aganë dhe për të cilin askush nuk dinte se ku kishte përfunduar koka e tij. Ndodheshin edhe Zahari Gashi nga Ndreniku, Avdull Kasrati po ashtu nga Ndreniku, Lekë Pirraku nga Sankova, Dan Krasniqi nga Karaxheti, Damjan Grantulli nga Sadrani, Bardhec Zogu e Nuradin Rama nga Komora, hanxhiu i Hanit të Gjukës e shumë të tjerë. Takimin me aganë e kishte shpallur të hapur mulla Hamdi. Pasi ngrihet në këmbë kishte bërë bismillah dhe i drejtohet të pranishmëve.

-Xhemati islamije dhe ju xhemati miladije!

-Selim agai ynë, që i ndritë shpirti për të gjalli, ka shpëtuar nga zandani i kaurrit të Allamanit. Ai është kthyer në Komorë me ferman të Padishahut. Agai iu ka ftuar për të bashkëbiseduar, pasi që Bajram agai nuk sundon më këtu. Gjatë mungesës së agait kanë ndodhur edhe punë të liga e të papritura, për të cilat agai dëshiron të mësojë nga goja Juaj...

Pas fjalës së mulla Hamidit, i cili kishte paraqitur shkurtimisht qëllimin e takimit, merr leje për të folur, Ujkan Qirjaqi. Ai i bën temena të thellë Selim agait, pastaj rrëfen ndodhinë e Malmirit si dhe pasojat që kishin pësuar banorët për shkak të djallëzisë së bijve të Bajram agait. Edhe Ajet Hazari nga Petrashi kishte paraqitur ankime në adresë së Bajram agait dhe bijve të tij, qysh nga koha kur qe përhapur lajmi se Dan Hazari dhe Selim agai ishin vrarë. Përveç Lekë Gjukanit, Moshe Davidit dhe Nuradin Ramës, të gjithë të pranishmit kishin adresuar ankime, sidomos në sjelljet e këqija të bijve të Bajram agait. Selim agai kishte dëgjuar me kujdes, ndërsa qatipi kishte shënuar në një fletë të gjitha ankimet e rajasë dhe të tjerëve.

Qysh në ditët e para të kthimit, Selim agai kishte ndërmarrë disa masa me qëllim për ta konsoliduar pushtetin. Kishte vizituar Pashnë e Prishtinës dhe të Vushtrrisë, të cilit i kishte rrëfyer gojarisht për të gjitha lëshimet, abuzimet dhe plaçkitjet që kishte bërë Bajram agai me bijtë. Nga pashai kishte marrë pëlqimin për ta paditur Bajram aganë, mirëpo Selim agai nuk kishte pranuar. Ai nuk kërkonte ndihmën e askujt e aq më pak ndihmën e drejtësisë, meqë e dinte se të gjithë kadilerët pa dallim korruptoheshin, pothuajse në të gjitha proceset gjyqësore. Mjaftonte që Bajram agai të jepte ryshfet. Nuk ishte në stilin e jetës së Selim agait të kërkonte drejtësi, as mëshirë, as kurrë farë ndihme nga askush. Ai mjaftohej vetëm me afishimin e fakteve, në mënyrë që pastaj të kishte shkak, nëse dyshohej për ndonjë vepër. Selim agai në kurdisjet e tij nuk linte vend për dyshim.

Mbi të gjitha e mundonte fati i kaurrkës, Marigës së bukur, të cilën nuk e kishte parë pesë vjet. Donte me çdo kusht ta kishte afër Marigën, të cilën nuk e kishte shpërdorur, mirëpo magjepsej nga bukuria e saj. Kishte diçka të veçantë në dashurinë e tij ndaj Marigës. Mbi të gjitha e lidhte fati i jetës së fëmijërisë. E magjepste bukuria e saj, sidomos kur vallëzonte dhe kur e tëra jepej në ritmikën e harmonishme të kërcimit. Ndaj saj ishte sjellë sikur ndaj femrës së gjakut të vet. Nuk e kishte shpërdorur asnjëherë, edhe pse Mariga iu kishte dorëzuar fatit të saj. Ai mjaftohej me praninë e saj. Para se t'i afrohej ndiente emocione të forta, por sapo ajo ia merrte dorën, Selim agai humbiste duke e shikuar, dhe as mendonte të kishte marrëdhënie me të. Ishte një pengesë e çuditshme, të cilin asnjëherë nuk e kishte kuptuar. Nuk ishte nga ata njerëz që kërkojnë ndihmë nga fallxheshat.

Ai e donte kaurrkën Mariga me një dashuri të veçantë, të pashpjegueshme. E donte ta kishte pranë, në haremin e vet, si pronë të veten.

Nga Ajet Hazari i Petrashit, mëson se kaurrkën Marigë, në rrethana të panjohura e kishte grabitur, komiti, Jak Dreini, sepse Ba-

jram agai e kishte mbajtur lidhur me litar, pasiqë kaurrka nuk e pranonte për burrë. Jak Dreni nga Malmiri, së bashku me më trimin e Drenisë së asaj kohe, Ujkan Elusiani, ishin ata që sulmonin karvanët, vrisnin në prita sejmenët dhe jetonin nëpër malet e pyjet e pashkelura të vendit. Askush nuk e dinte sesi ishte kryer grabitja.

Selim agai kishte mësuar për sa e sa kundërvajtje e të liga, që kishte bërë Jak Dreni me çetën e tij por i duhej kohë për të mësuar se ku ndodhej komiti, për të organizuar pastaj rrethimin. Druante se në rast se komiti ndodhej në rrezik, ai do ta përdorte si mburojë kaurrkën. Sa për bijtë e Bajram agait, ai i konsideronte të vdekur. Priste vetëm momentin kur tellalli do ta shpallte haberin. Mirëpo ndryshe ishte çështja e Jak Drenit. Për pesë vjet të mungesës së tij qenë shtuar komitet, cubat dhe kundërvajtësit e shumtë. As mulla Hamidi nuk kishte përparuar në procesin e shtimit të numrit të myslimanëve. Vetëm disa nga tregtarët qenë pasuruar, e disa të tjerë kishin ikur për në vende të tjera.

Një muaj pas kthimit, Selim agai me 20 jeniçerët e tij besnikë kishte shkuar vetë në Manastirin e Deviqit. Atje kishte takuar priftin Jeronim, murgun e verbër Fotiq, tre murgj të tjerë dhe shumë murgesha. Banorët e Manastirit ishin frikësuar tej mase nga vizita e papritur e agait. Ati Jeronim dhe të gjithë të tjerët kishin bërë temena dhe bëheshin sikur shprehnin gëzimin e tyre të papërmbajtur për kthimin e agait.

-Nuk e them se nuk kemi dëgjuar që jeni kthyer Selim aga! - thotë Ati Jeronim dhe shton. -Ne nuk na lajmëruan njerëzit e Bajram agait dhe nuk e dinim se ishte apo nuk do të ishte me vend vizita jonë me rastin e kthimit Tuaj pa na ftuar dikush.

-Nuk prish punë, por unë kam një bisedë vetëm me ty, thotë agai. Ati Jeronim kishte ecur drejt konakut të Manastirit, në vendin ku ndodhej një qeli të fshehtë, për të cilën dinte ai dhe vetëm dy murgeshat e moshuara.

-Folë Selim aga!- këtu nuk ka njeri që mund ta dëgjojë bisedën tonë, i thotë Ati Jeronim.

Selim agai qe habitur me dhomën e shtruar bukur si odë saraji. Tjetër përfytyrim kishte pasur për murgjit, të cilët në dukje rronin si mos më keq.

-Kam një hall o prift! - i drejtohet Selim agai.

-Përmes ndonjë njeriu të besuar, apo përmes murgeshave duhet të zbulosh ku ndodhet Mariga Grapi, për të cilën disa thonë se ka ikur vetë, disa thonë se e ka rrëmbyer Jak Dreni, ai cubi i poshtër që po i plaçkit karvanët. Të pret jo vetëm mbrojtja ime por edhe një dhuratë e veçantë nëse më ndihmon për ta shpëtuar disi kaurrkën.

-Me ndihmën e Zotit, nëse Mariga është gjallë do ta kesh në saraj, -premtun Ati Jeronim dhe kërkon leje të largohet për një çast. Pas pak në qelinë e veçantë kthehet me murgeshën Parasqevie, një femër me fytyrë aq të bardhë, sa dukej sikur nuk kishte parë kurrë rreze të diellit. Ishte truphollë dhe kishte një vështrim tinëzar si të nepërkës. Ajo qe përlulur para agait, i kishte marrë dorën dhe i kishte bërë temenarat.

-Kjo bija ime murgeshë e njeh Marigën dhe përmes të besuarve të saj, murgesha nuk do të lë gur pa lëvizur, dhe në afatin sa më të shkurtë do të kontaktojë me të.

Selim agai i kishte nxjerrë një qese me dukat si paradhënie, por Ati Jeronim kishte kundërshtuar.

-Këto për murgeshën, ty të kam premtuar dhuratën, -insiston Selim agai. As murgesha nuk donte të merrte atë shumë parash, por me insistimin e agait, gjithnjë duke u dridhur nga frika dhe e papritura me të cilën qe ballafaquar, ajo kishte marrë qesen dhe ishte larguar në heshtje.

Në kohën kur Selim agai dhe Ati Jeronim dalin në oborrin e Manastirit, për t' i përcjellë me nderim, iu dalin përpara shumë nga murgeshat, përveç murgeshës, të cilës i kishte dhuruar një qese dukat. Selim agai kishte kuptuar se ajo ishte një murgeshë për shërbime të veçanta, të cilën Ati Jeronim e mbante fshehtas, për punë dhe qëllime të caktuara, që vetëm ai i dinte. Murgeshat kishin sjellë për sejmenët ujë të ftoftë dhe bukë pogaçe të gatuar me miell gruri edhe me

kokrra të hashashit të butë që mbillej në oborrin e Manastirit. Buka ishte gatuar me shpejtësi, me qëllim për t'i gostitur sejmenët e agait. Në ceremoninë e shtrojës së bukës kishin marrë pjesë dy murgesha të reja, të brishta. Njëra mbante në një enë kallamishteje bukën e sapo pjekur, ndërsa tjetra ibrikun e gjatë me ujin e ftohët të bunarit të Manastirit.

-Është pjesë e traditës sonë të vjetër, të gostiten, njerëzit që vijnë në manastir!- thotë prifti Jeronim.

Selim agai, për të mos u treguar mospërfillës, kishte marrë një kafshatë nga buka e ofruar dhe kishte filluar të hante. Po ashtu vepronjë edhe sejmenët.

Tri ditë më vonë në sarajin e Selim agait në Komorë kishte arritur Ati Jeronim me murgeshën Parasqevie. Murgesha, në prani të Selim agait dhe Atit Jeronim tregon se çeta e Jak Drenit gjatë atyre ditëve shtegtonte në malet e Kozmaqit. Atje kishte parë edhe Mariga Grapin dhe Sakibe hanëmin. Të dyja, sipas Parasqevisë dukeshin të keqtrajtuara dhe të shqetësuara. Kishte biseduar vetëm kalimthi me Marigën, dhe e kishte ftuar për një vizitë në manastir, pa guxuar t' i tregonte për vizitën e Selim agait, por duke i premtuar se e priste një befasi. Mariga kishte hezitur nga frika që kishte prej Jak Drenit.

-Ti nuk i tregove që të kam dërguar unë?- pyet Selim agai.

-Në asnjë mënyrë aga i nderuar. Ku ta dija unë çfarë marrëdhënie ka ajo me Jak Drenin. Po të më denonconte do të më kishte shkuar koka dhe do të prishej plani ynë.

-Dhe tani si do të veprosh?- pyet agai.

-Do të mundohem ta takoj Marigën, vetëm për vetëm, por nuk i ndahet në asnjë çast ajo gruaja që quhet, Sakibe. Thonë, se gjatë ditës mbahen ngujuar në një shpellë. Nuk kam frikë për veten, po nëse zbulohem ka rrezik për jetën e të dyjave.

-Ka edhe një mundësi tjetër aga i nderuar! - thotë ati Jeronim. Jak Drenin mund ta kapim më lehtë se Marigën. Ai shpeshherë kalon afër Manastirit. Shkon në Rrezar te një cub i njohur. Mund t' i vendosësh pritën dhe ta kapësh edhe të gjallë.

-Nuk më duhet i gjallë, me të i rregulloj punët vet, por si t'ia bëj Marigës. Po ta kuptojë qëllimin ai do ta përdor si mburojë.

-Fare lehtë, aga i nderuar po e zure Jak Drenin me të e ke edhe Marigën, atë kurrë nuk e ndan nga vetja.

-Mua nuk më pritet, sepse nëse ai heton se po e gjurmoj, do të largohet nga Drenisa dhe pastaj nuk e gjej dot.

-Para se të largohet aga, do ta kurdisim një kurth për Jak Drenin, sepse ai një vit më parë m'i ka rrahur tre murgj, meqë dikush i kishte thënë se murgjit e mi po bashkëpunonin me Deli aganë e Vushtrrisë. I rrahu derisa u alivanosen.

-Vetëm edhe një javë afat më jep aga, ndërhyt murgesha Parasqevie dhe po të jem gjallë, Marigën do ta kesh këtu në Saraj. Por kam frikë se me t'u zbuluar rasti, cubat e Jak Drenit do të hakmerren kundër nesh në Manastir.

-Unë e siguroj Manastirin dhe jetën e të gjithëve në të. Unë do të caktoj roje të përhershme njerëzit e mi, të cilët do të ruajnë ditë e natë, krejt derisa ta pastroj vendin nga cubat e hajdutët, thotë ai derisa po largohej nga Manastiri.

Selim agai kishte ndërmarrë të gjitha masat për të mos lejuar ikjen e mundshme të Jak Drenit me çetën e tij. Ai nuk i besonte sa duhet as Atit Jeronim as murgeshës. Pranimi aq i zellshëm i tyre për të bashkëpunuar mund të ishte thikë me dy tehe. Mund të binte vetë në pritë të Jak Drenit. Ai kishte kuptuar me kohë se murgjit e Manastirit të Deviçit dhe Ati Jeronim ishin nënshtruar nga frika. Kishin rënë poshtë në nënshtrimin e tyre, meqë donin ta ruanin me çdo kusht Manastirin dhe të mirat materiale, që i sillte ai. E dinte Selim agai se Manastiri ishte nën mbrojtje të Patrikanës së Stambollit dhe ai do të bënte çmos që të përfitonte përmes Atit Jeronim, ndërsa duke vënë roje të përhershme, ai do të kontrollonte më mirë çdo lëvizje brenda dhe jashtë Manastirit. Jo vetëm njëherë Selim agai përmes jeniçerëve të tij besnikë kishte djegur kisha e manastire dhe kishte

fajësuar të krishterët apo cubat. E dinte po ashtu se të gjithë dyshonin në veprimet e tij, mirëpo në saje të forcës që kishte krijuar dhe frikës që kishte arritur të mbillte deri në palcën e shumicës dërrmuese të krishterëve, por edhe ndër myslimanët, ai e mbante i sigurt timonin e sundimit në duart e tij. Në mendjen dhe shpirtin e tij ishte tiposur Mariga Grapi, të cilën nuk e kishte parë pesë vjet. Donte të hakmerrej mizorisht kundër njeriut që e kishte rrëmbyer, që kishte guxuar ta rrëmbente, qenien më të dashur të tij, të vetmen qenie që i kishte mbetur në jetë.

Ende pa u mbushur dy muaj nga kthimi i Selim agait në hyrje të Dimitrisë së moçme, jeniçerët e tij besnikë vrasin Daut dhe Turgut aganë.

Sejmenët e agait, tre prej tyre të veshur si lypsarë i kishin përcjellë me kujdes lëvizjet e vëllezërve, ndërsa herë pas herë iu kishin shkuar prapa duke kërkuar lëmoshë. Ata kishin saktësuar vendin ku dy vëllezërit kishin dërguar qeset e dukatit, për ti fshehur punët rreth rrëmbimit të dukatit dhe vrasjes së dy bijve të Bajram agait i kishte marrë përsipër dhe i kishte kryer me sukses, Uruç Zani, besniku i zellshëm i Selim agait, jeniçer me origjinë nga Tepeleni, me të cilin qe zënë rob në Petrovaradin.

Të dy vëllezërit, Dauti dhe Turguti po përgatiteshin të fshihnin në tokë qeset me ar, nga frika e ndonjë sulmi tinëzar të Selim agait. Ata nuk i kishin treguar as babait të tyre, as të afërmeve nga frika se ndokush do të zbulonte vendin ku bënë përpjekje për të fshehur arin. Pikërisht në kohën kur në Rrahun e Shkretë, në malet e Sernushës dy bijtë e Bajram agait po hapnin një vrimë të thellë ku mendonin ta fshihnin arin, pesë sejmenët besnikë të Selim agait, iu dalin para, u rrëmbejnë qeset me ari dhe të dy i therin me hanxhar. Sejmenët, përmes tellallëve kishin përhapur lajmin se dy bijtë e Bajram agait i kishte plaçkitur e më pas i kishte vrarë Jak Dreni me çetën e tij, i cili thuhej se kishte depërtuar në malet e Bulgorës, nga frika me rastin e kthimit të Selim agait.

Uruç Zani i kishte sjellë Selim agait pesëdhjetë qese ari, si dhe

lajmin për likuidimin e Daut dhe Turgut agait, pastaj njoftimin se vepra ishte kryer në fshehtësi dhe pa lënë shteg për asnjë dyshim, as gjurmë për asnjë simahor të mundshëm. Suksesi i pritur nuk e kishte gëzuar gjithaq Selim again. Brenga për Mariga Grapin dita ditës po iu vdirrte durimin.

Agai kishte pak shpresë te Ati Jeronim, dhe pse ai kishte kryer shërbime të natyrës së tillë përgjuese, nuk linte për të dëshiruar shumë, meqë e dinte se komitet si Jak Dreni nuk binin lehtë në çdo karrem. Po të mos që treguar i mençur dhe i zoti i zanatit, Jak Dreni nuk do të kishte gjezdisur pesë vjet pa therë në këmbë nëpër malet e Drenisë. Kjo e mundonte Selim aganë.

Epërsia e Jak Drenit qëndronte në faktin se ai mbante pranë Marigën dhe kur do të ndodhej në rrethana pa shtegdalje, me siguri se do t' i hiqte kokën. Në rast të tillë Selim agai nuk do të gjente ngushëllim edhe po të vriste edhe një mijë komitë.

Dy ditë pas vrasjes me moh të bijve të Bajram agait, në Komorë vjen një murg i cili sillte një lajm nga Ati Jeronim. Kryekomiti, kishte treguar se Jak Dreni, kishte zbuluar planin e murgeshës Parasqevie. Murgeshën e kishte therë, ndërsa kokën e këputur ia kishte lënë para dyerve të Manastirit në Deviq. Murgu kishte kumtuar edhe porosinë e Atit Jeronim, i cili i lutej Selim agait të kishte nën kujdes Manastirin, sepse në shenjë hakmarrjeje mund të sulmohej nga cubat e Jak Drenit dhe mund të pësonin të gjithë murgjit e murgeshat. Murgu pa vonuar ishte larguar në drejtim të Deviqit.

Agai ishte tronditur në fillim, por pas pak e kishte marrë veten. Kishte prirje të besonte se Ati Jeronim mund t' ia kishte hequr kokën murgeshës për dy qëllime të caktuara. Ajo mbase edhe nuk e kishte takuar fare Marigën, por edhe po ta takonte nuk do të mund të bënte shumë. Dhe qëllimi i dytë ishte që Ati Jeronim të tregohej viktimë e komitëve të Jak Drenit, në mënyrë që ta siguronte mbrojtjen e Manastirit me urdhër të Selim agait.

Kishte thirrur Uruç Zanin, të cilit i kishte bërë me dije lajmet e fundit nga Manastiri. Uruçi, njëri prej jeniçerëve më të zgjuar

dhe më trim të Selim agait, po ashtu kishte shfaqur dyshimin e tij. Një cub trim si Jak Dreni, nuk do t' i priste kokën një murgeshe. Jo sepse ishte edhe vet kryçali, ashtu sikurse edhe murgesha, por sepse nuk ishte në kodin e sjelljes së komitit shqiptar prerja e kokës së një femre.

-Po si t ia bëjmë jeniçer Uruç? - i drejtohet Selim agai, i cili për herë të parë sikur po bindej se iu kishte tretur fuqia, sepse nuk ishte më ai i dikurshmi, i padukshmi, që mund të bënte gjithçka i sillte mendja.

-Më jep afat ta përpiloj planin, thotë Uruç Zani dhe del nga dhoma e agait.

Uruç Zani me zabitin e jeniçerëve, Xhirit Gashin, të cilët ende nuk i njihje askush në Komorë, meqë qenë kthyer nga Kalaja e Beogradit me Selim again dhe Halil Patronën, kishin planifikuar që përmbi rrobat, të visheshin me xharre të femrave myslimane. Armët do t' i kamuflonin nën rrobat e zeza. Do të merrnin një spiun besnik të agait nga Komora, i cili e njihje mirë terrenin në malet e Kozmaqit. Meqë ishte verë dhe mugulli kishte mbuluar vendin, Uruç Zani, Xhirit Gashi dhe spiuni i njohur, Deli Zogu do të kontaktonin me barinjte, do t'u jepnin para për çdo lajm, dhe kishin premtuar se nuk do të ktheheshin gjallë pa Mariga Grapin. Plani i Uruç Zanit e kishte gëzuar pa masë Selim aganë, por shtrohej çështje se ishte apo nuk ishte në malet e Kozmaqit, komiti aq shumë i kërkuar dhe i përfolur Jak Dreni.

Kishin kaluar tri ditë dhe Selim agai nuk kishte marrë asnjë lajm. Nuk ishte në natyrën e Uruç Zanit të humbej ashtu pa dërguar të paktën një shenj, për të treguar se deri ku kishte arritur. Frika se kishin rënë në pritë të Jak Drenit qe shtuar, kur Selim agai filloi të mendojë se ndoshta pikërisht Jak Dreni kishte shkurtuar kokën e murgeshës Parasqevie, dhe për të qenë i sigurt mbase kishte marrë të gjitha masat dhe nuk linte njeri pa kontrolluar. Besimi, se Uruç Zani nuk binte lehtë në kurth, po e mbante me shpresa Selim aganë, i cili për tri net rresht nuk kishte fjetur fare, ndërsa shumë punë në Saraj

i kishin mbetur pa kryer. Aq ishte dhënë pas shpëtimit të Marigës sa po çmendej fare.

Në kurthet që iu kishte përgatitur sa e sa herë të tjerëve, i dukje se po bëhej gati të binte edhe vet. Nuk e kishte më forcën dhe energjinë e kohëve të para, kur të gjitha punët e kurdisjet i kryente me përpikëri. Diçka e madhe ishte thyer në jetën e tij, sidomos pas vuajtjeve e mizorive që kishte përjetuar në burgun e Budimit, së bashku me Halil Patronën dhe Musli Petrelën, Uruç Zanin, e Xhirit Gashin. Mungesa pesëvjeçare e kishte bërë të veten. Hasmëritë e vjetra ishin rikthyer. Selim aganë e donin dhe e nderonin vetëm nga frika. Nuk kishte as edhe një njeri të vetëm që e donte përveç Uruç Zanit, Xhirit Gashit dhe Murat Prekasit, të cilët e donin meqë ishin bërë pjesë e synimeve të përbashkëta por edhe të mizorive të tij, dhe të cilët kishin përfitimet e tyre nga shërbimet që i kryenin agait. Edhe tregtarët e pasur nuk e donin pavarësisht se lajkatonin dhe i dërgonin lloj-lloj dhuratash. Tani kur më së shumti kishte nevojë për përkrahje dhe ndihmë, për ta realizuar të vetmin qëllim të jetës së tij, përkrahja e mirëkuptimi i mungonin. Raja e Drenisës nuk i harronte dot mizoritë, që iu kishte punuar, por pavarësisht nga të gjitha të ligat, raja po ashtu e çmonte për shkak të moralit të fortë. Edhe këtë e dinte Selim agai.

Në ditën e katërt, Selim agai kishte marrë një lajm të kobshëm. Dhjetë sejmenë të tij, të cilët kishin për detyrë të ushtronin roje e rregull në fshatrat rreth Kozmaqit, gjatë një kontrolli në hyrje të fshatit Domenik kishin gjetur trupat e tre njerëzve, një burrë dhe dy gra të masakruara, gjysmëlakuriqe. Askush nuk i njihte, ndërsa të gjithë fshatarët nga frika e hakmarrjes, meqë në rrethana të pasqaruarara ishte therë një jeniçer, kishin ikur nga fshati. Sejmenët nuk kishin takuar njeri të gjallë, nga i cili mund të informoheshin lidhur me tri kufomat e sakatosura. Dy nga sejmenët, në paraqitjet e tyre para Selim agait kishin konstatuar se kufomat ishin prishur aq shumë, sa vështirë se do të mund të identifikoheshin.

Përherë të parë në jetën e tij Selim agait i kishte rënë të fikët.

I kishin derdhur ujë në fytyrë dhe ai ishte përmendur. Sejmenët kishin ftuar me ngut Saqip Heqimin, mjekun e sarajit, i cili ishte mjeku personal të agait.

Pasi kishte marrë veten, Selim agai në krye të kohortës së tij prej 40 kalorësve niset në drejtim të Domenikut për të konstatuar gjendjen. Me të parë pluhurin që linte pas kohorta e Selim agait, kishin ikur nga shtëpitë e tyre edhe banorët e Krajkut, Elshanit, Bulovës dhe disa banorë që kishin mbetur në Domenik. Në fshat nuk kishte mbetur asnjë njeri që mund të identifikonte të masakruarit.

Me të arritur në vendin e caktuar, Selim agai kishte konstatuar se i masakruari mashkull, sipas gjatësisë dhe rrobave që kishte në shtat, ishte Uruç Zani, ndërsa dy femrat, mund të ishin, Mariga Grapi dhe Sakibe hanëmi, të rrëmbyera afër një vit më parë nga Jak Dreni. Ato ishin gjysmëlakuriqe meqë vrasësit, iu kishin plaçkitur rrobat e trupit. Trupi i femrës që dukej më e re, qe buhavitur, flokët i qenë prerë me gërshërë, ndërsa fytyra i qe prishur tërësisht meqë vrasësit kishin bërë përpjekje për t'ua djegur kufomat. Agai, i cili nuk e kishte parë asnjëherë trupin lakuriq të Marigës, nuk ishte i sigurt se ishte apo jo Mariga. Trupi i gruas tjetër përputhej me moshën e Sakibe hanëmit, por jo me ndonjë tipar tjetër dallues, meqë pamja e fytyrës ishte shpërfytyruar në tërësi. Selim agai sado që zemërgur, mizor e gjakatar kishte përjetuar një thyerje të tmerrshme shpirtërore. Nuk dihej për fatin e përcjellësit, Deli Zogu. Kishte urdhëruar të rrotulohej edhe njëherë trupin e masakruar, meqë nga fytyra e djegur nuk dallonte asnjë shenj identifikues, urdhëron sejmenët ta zhvishnin trupin e tij. Personi i masakruar nuk ishte i bërë synet. Ky ishte i vetmi shenj që Selim agai ta merrte veten, duke konstatuar se Uruç Zani ishte gjallë, ndërsa për viktimat nuk kishte shpjegim, dhe nuk arrinte ta zbulonte motivin, për se që bërë një masakrim i tillë dhe nga kush mund të ishte bërë një mynxyrë e atij lloji.

Kishte urdhëruar që trupi i mashkullit të masakruar dhe trupat e masakruara të dy grave të panjohura të silleshin dhe të varroseshin në një vend të veçantë, në varrezat e Komorës, pas asnjë ceremoni fetare.

Lajmi për tre të masakruarit në rrethana të pasqaruara afër fshatit Domenik, e sidomos dyshimi se ishte masakruar jeniçeri më besnik i Selim agait, ishte përhapur si një lajm ogurzi, meqë shumica e drenisarëve, të cilët i dinin dinakëritë e Selim agait, kishin përvojë të hidhur për pasojat e rasteve të tilla. Po ashtu, qe përhapur si rrufeja edhe lajmi për arritjen e një ordie ushtarësh dhe jeniçerësh në Komorë, që tregonte se ndëshkimi kundër rajës, do t' ishte i pamëshirshëm. Frika dhe ankthi kishin përshkuar të gjithë njerëzit, si rajën e krishterë ashtu edhe fëndërruarit. Askush nuk dinte të tregonte me saktësi se ç' po ndodhte.

Njerëzia dinin se Jak Dreni me çetën e tij kishte rrëmbyer Mariga Grapin dhe një dadilë të saj. Por nuk e kuptonin dot sesi u gjend në atë mes i masakruar njeriu më besnik e Selim agait dhe si humbën pa gjurmë dy të tjerë. Shumica e banorëve të fshatrave, Konzharikë, Ndrenik, Bajë, Sadran e Malmir kishin larguar gratë e fëmijët nga shtëpitë e tyre. Lekë Gjukani kishte tubuar parinë, me qëllim për të mësuar ndonjë lajm dhe për të marrë ndonjë vendim. Krap Leku, Ujkan Qirjaqi. Lekë Pirraku e Shtjefën Grantulli pasi kishin biseduar me Lekë Gjukanin marrin vendim që të katërtit të paraqiten vullnetarisht te agai në Komorë, për ta mbështetur atë në kapjen e Jak Drenit, i cili ishte i vetmi i dyshuar se kishte kryer masakrën. Ata, nuk kishin parë ndonjë të mirë nga Jak Dreni, sepse edhe ai po ashtu e plaçkiste rajën për të furnizuar çetën e tij. Mirëpo të krishterët nuk e harronin rastin kur pikërisht Jak Dreni me çetën e tij kishin shpëtuar fshatarët e Malmirit nga intervenimi i bijve të Bajram agait.

Frika nga ndonjë ndëshkim mizor ishte shtuar sidomos me arritjen e ordisë, e cila numëronte edhe njëqind asqer të ardhur nga Vushtrria, pa llogaritur edhe forcën ushtarake të Selim agait.

Lekë Gjukani në emër të parisë së krishtere i kishte ofruar ndihmë Selim agait, ndihmë të tillë, të cilën ai konsideronte se mund

ta bënin të krishterët. Ata mund të hulumtonin malet për të gjurmuar çetën e Jakut, mund të mobilizonin vullnetarisht djalërinë në ndjekje të çetave të cubave, mund të ndihmonin edhe në prapavijë me ushqime e mjete të tjera.

Selim agai e dinte se ishte frika nga ndëshkimi, që kishte lëvizur nga vendi parësinë e rajës. Mirëpo nuk i besonte Lekë Gjukanit. Megjithatë agai që treguar tolerant, kishte përshëndetur ndihmën e ofruar dhe në fund kishte thënë:

-Tash po e shihni dhe po bindeni se çfarë mizorie kanë bërë cubat edhe më parë, ndërsa ju vazhdimisht keni dyshuar te unë dhe te jeniçerët e mi. Unë, as jeniçerët kurrë nuk kemi masakruar njerëz. Atyre për të cilët ka vërtetuar gjyqi ua kemi hequr kokat, por nuk kemi dhunuar e masakruar gra.

-Nuk kam çka iu shtoj fjalëve tua Selim aga, por n' emen të rajasë ju siguroj se do të jemi n' shërbim të rendit dhe të rregullit, aq sa ju konsideroni se mundemi me u ndihmuo!

-Nuk m' duhet ndihma e juej. Ju e keni vëlla gjaku e feje Jak Drenin dje ate Ujkanin e mallkuom dhe nuk iu besoj. Por nëse vertetohet se nuk mbani lidhje me te, e nuk e mbani me bukë, do të kurseheni. Të gjitha ata që e kanë ndihmuo Jak Drenin dhe ata si ai, do të veren, kishte mbarur fjalën Selim agai, duke i bërë me kokë rojtarit, që ta përcillte Lekë Gjukanin deri de dera e sarajit.

Lekë Gjukani ishte dridhur nga frika. Qe larguar nga saraji duke bërë temena. Kërcënimi i agait paralajmëronte një rrebesh të paparë e të pa ndodhur deri atëherë. Ishin krejt pak në numër familjet e krishtera, të cilat nuk i kishin dhënë bukë Jak Drenit dhe çetës së tij. I kishte dhënë edhe vetë Lekë Gjukani, ndërsa Ujkan Qirjaqi shkrinte një pjesë të pasurisë së tij për çetën e Jak Drenit. Lidhja e rajës së krishterë me çetën e Jak Drenit, ishte një lidhje e natyrshme, e cila ishte përforcuar, sidomos gjatë kohës së mungesës së Selim agait, sepse mungesa e tij kishte mundësuar krijimin e çetave të ndryshme. Tani sikur kishte ardhur momenti për të paguar me gjak atë lidhje, nga e cila edhe ashtu nuk kishin pasur asnjë përfitim, duke mos llog-

aritur vetëm shpëtimin e fshatarëve të Malmirit nga kthetrat e bijve të Bajram agait. Edhe Lekë Pirraku, i cili bënte çmos të afrohej me sejmënët e Selim agait, mbante lidhje të fshehta me Ujkan Elusianin , luftëtarin më trim dhe më të njohur të Drenisë. Dhe pikërisht për këtë donte të afrohej me aganë, me qëllim që të zbulonte ndonjë fshehtësi, apo në rast të caktuar, por të mendonte se do të rrezikonte familjen dhe fshatin, ai mund edhe ta denonconte. Krishterët në raste të tilla mes dy humbjeve qenë mësuar ta pranon humbjen më të vogël, ngado që vinte ajo. Lekë Pirraku ishte ndër jatakët më të sigurtë të Ujkan Elusianit, të cilin e kishte tezak. Mjaftonte të zbulohej ky fakt dhe gjithçka vihej në rrezik, jo vetëm jeta e tij por e tërë familjes e mbase edhe e tërë fshatit. Frika nga ndëshkimi kishte përfshirë edhe fe ndërruarit. Edhe nga mesi i tyre kishte pasur ndihma Jak Dreni, i cili në çetën e tij kishte edhe tre cuba nga të konvertuarit prej radhëve të ardhësve.

Uruç Zani së bashku me Xhirit Gashin kishte depërtuar në radhët e çetës së Jak Drenit. Xhiriti ishte paraqitur si rebel i deridjeshëm i pashait të Vushtrrisë, ndërsa Uruçi si komit trim, por memec, nga fshati Rrezar. Rolin e memecit duhej ta luante për shkak se gjuha e dialektit të tij nga Tepeleni dallonte dhe mund të shfaqeshin dyshime. Xhiriti i paraqitur me emër si Veli, kishte njoftuar Jak Drenin, duke i sqaruar se Uruçi, të cilin e kishte prezantuar me emrin Salih, nuk dinte të fliste, meqë turqit ia kishin shkukur gjuhën qysh në fëmijëri.

Uruç Zani, rrobat e tij ia kishte dhënë paraprakisht Deli Zogut, si shenj për ta takuar, ndërsa për vete kishte veshur tirq dhe xhurdi malësori, kishte shkurtuar flokët dhe kishte lënë vetëm perçen si të komitit. Jak Dreni, pa ndonjë hamendje të veçantë i kishte pranuar të dy, meqë ishin të fortë fizikisht dhe ishte bindur në vendosmërinë e tyre. Ujkan Elusiani nga Krajku, komiti më i fortë i çetës, kishte shfaqur dyshim, mirëpo aq i bënte, meqë shpeshherë vepronte krye në vete dhe nuk ia varte kryecubit, Jak Dreni. Ai, derisa nuk sigurohej

në besnikërinë e tyre, si komit i shquar dhe me shumë përvojë i mbante nën vëzhgim të përhershëm. Në kohën kur ata ishin pranuar si pjesëtarë të çetës së Jak Drenit, Xhirit Gashi kishte kontaktuar sërish Deli Zogun, nga i cili kishin kërkuar të kontaktonte me njerëzit e agait, për të mbajtur kontakte të duhura. Deli Zogu duhej të ishte gjithnjë në prapavijë për të gjurmuar lëvizjet e komitëve të tjerë derisa të bindej se Uruç Zani dhe Xhirit Gashi ishin pranuar pa dyshim në çetën e Jak Drenit. Ndodhte që kreu i komitës pranonte pjesëtarë, për të cilët dinte se ishin futur nga radhët e Selim agait. Në raste të tilla, ata me metoda dhune nxirrnin kundër informata.

Ndërkohë, duke qenë se ishte uritur, meqë nuk kishte marrë bukë me vete, Deli Zogu kishte vajtur te një i njohur në fshatin Domenik, të cilin nuk e kishte gjetur në shtëpi. Me qëllim për të krijuar një lidhje dhe për të përcjellë informatat te Selim agai, ai qëndronte nëpër malet e fshatit, ndërsa natën e kalonte në një shtëpi të braktisur të Domenikut. Një ditë, shfrytëzon rastin dhe bën për vete bijën e moshuar të mullisit të vdekur. Ajo kishte rënë pre e vardisjeve të Deli Zogut. I dhënë pas qejfeve, Deli Zogu kishte harruar obligimin ndaj agait dhe dy jeniçerëve. Duke qenë se e njihte mirë Jak Drenin, ai nuk dyshonte se Uruçi dhe Xhiriti mund të nxirreshin gjallë. Donte të rrinte larg, derisa të mësonte sesi do të zhvilloheshin kurthet e kurdisjet e cubave dhe njerëzve të agait, ku ishte pleksur jo nga dëshira, por nga frika prej Selim agait si dhe për faktin se në rrethana të pasqaruara, kishte ikur nga çeta. Kishte raste kur mendonte t'i denonconte Uruç Zanin dhe Xhirit Gashin te cubat e Jak Drenit, por frikësohej nga pasojat, që do të kishte tërë familja e tij në Komorë.

Një javë të tërë Deli Zogu kishte kaluar netët me bijën e mullisit të vdekur, Stefaniën, 35 vjeçare, e cila kishte thyer besën e murgeshës, për shkak se e kishin dhunuar murgjit, dhe kishte ikur tinëz nga Manastiri i Deviqit. Për punët e fshehta të së bijës, merr vesh edhe e ëma, e ve, e cila nuk kishte njeri tjetër në shtëpi. Ajo nuk e kishte qortuar të bijën, edhe pse Stefania iu kishte dhënë me mend-

jehhtësi një jeniçeri të panjohur, për të cilin nuk dinte askush pse shtegtonte fshehtas në mal. Veprimet e Deli Zogut kishin irrituar disa banorë të fshatit. Persona të panjohur kishin lajmëruar At Jeronimin për shtegtimet e një jeniçeri, që rrinte fshehtas dhe jetonte me ish murgeshën Stefanije, e cila dinte shumë prapësi e krime, që kishin ndodhur në Manastir. Nga frika se jeniçeri kishte ndonjë qëllim të caktuar, dhe Stefania do të mund t'i tregonte jeniçerit, për të ligat që kishte përjetuar gjatë shërbimit të saj në Manastir, Ati Jeronim merr vendim për ta therrë Stefaninë e mundësisht edhe jeniçerin, meqë tërë kjo do t'i përshkruhej Jak Drenit dhe komitëve të tij. Iu jep porosinë dy murgjve të tij besnikë, të cilët e njihnin ish-murgeshën dhe dinin shtëpinë e saj. Ata gjatë natës duhej që pasi ta vëzhgojnë mirë terrenin, ta shfrytëzojnë rastin, të therin me thika Stefanijen dhe të emën e saj, për të humbur gjurmët.

Dy murgjit besnikë të Atit Jeronim marrin të gjitha masat. Pasi paraprakisht, gjatë ditës, arrijnë të helmojnë qenin e vejushës me një copë mishi të helmatisur, natën vonë futen në oborrin e Stefanisë dhe të nënës të saj. Arrijnë t'i therrin të dyja dhe t'iu djegin fytyrat e lyera paraprakisht me rëshirë pishe, me qëllim për të krijuar huti dhe urrejtje kundër jeniçerëve të Selim agait. Një orë më vonë, në pritën që kishin zënë afër hyrjes në kasolle, i bien në shpinë dhe therrin edhe Deli Zogun, i cili në orët e vona të mbrëmjes shkonte lirshëm te kasollja e Stefanisë. Pasi e therrin edhe atij ia prishin fytyrën, me qëllim që të vononte identifikimi. Në orët e vona pas mesnatës, i tërheqin zvarrë dhe i lënë komoz, në dalje të fshatit.

Të nesërmen barinjtë e fshatit Domenik dhe Krajk shohin të masakruarit, në mesin e tyre edhe njeriun me rroba të jeniçerit. Nga frika e ndonjë ndëshkimi, banorët e Domenikut e të Krajkut i lënë shkret kasollet dhe ikin në drejtim të Grykës së malit. Barinjtë e Domenikut dinin për shtegtimet e çetës së Jak Drenit e të Ujkan Elusianit dhe po atë ditë kishin lajmëruar për masakrën e kryer me moh nga njerëz të panjohur. Lajmi i përhapur ndër komitetet se ishte vrrarë një jeniçer dhe dy gra, që sjellë si grejëz në kokat e Uruç Zanit dhe të Xhirit Gashit.

Ata të dy, së bashku me komitin, Zef Allori, gjatë një detyre vëzhgimi që kishin pasur rreth Manastirit të Deviqit, ku flitej se bënë vizita të shpeshta sejmenët e Selim agait, mësojnë nga ai se Jak Dreni mbante ngujuar në shpellën e Petkave në Malmir, bukuroshen Mariga Grapi dhe dadilën e saj. Zefi mendjelehtë fshehtësinë e rrezikshme e kishte mësuar nga kushëriri i tij në Malmir dhe nuk kishte haber për pasojat e zbulimit të vendit ku ndodhej Mariga.

-E din ti ku ndodhet shpella?- pyet Uruç Zani.

-Si nuk e ditkam, malmiras jam. Kam hy e kam dalë nga ajo shpellë sa e sa her’.

-Digjo tani, i drejtohet Xhirit Gashi. Mbasi je i ri dhe nuk duom ta shkurtojme kokën, ti ke me na pri deri te shpella. Po t’ pranosh do të shpërblehesh me qese ari, po t’ na mashtrosh do ta heqim kokën.

-Kush jeni ju?- pyet Zef Allori duke u dridhur nga frika.

-Jemi të paguom të Selim agait, e kupton?

Uruç Zani ai merr shpatën dhe thikën Zef Allorit, duke e siguruar me besë se nuk do t’ i ndodhte asgjë e keqe. Pasi ta rrëmbenin Marigën, ata i kishin premtuar Zefit, se ose do të merrte shpërblimin, ose do t’ iu bashkohej jeniçerëve të agait.

-U tregova mendjelehtë, sepse mendova se jeni njerëz me besë të komitit, - thotë me zemër të thyer, Zef Allori.

-Nuk ka me t’ gjetun asgjë e keqe. Do t’ kem v’lla dhe do të kursejmë jetën n’ koft’ qi pranon me punuo me ne.

-Tashti ma s’ po kam tjeter rrugë, thotë ndërsa pështyma në gojë iu kishte tharë

Nga vendi ku kishin vëzhguar afër Manastirit të Deviqit e deri te “Shpella e Petkave” në Malmir duhej të bënin rreth tetë orë rrugë, madje në rrugët zig-zage, meqë kishin frikë mos binin në pritë të komitëve apo të sejmenëve të Selim agait, të cilët mund t’ i vrisnin nga larg.

Zef Allori, i cili i dinte të gjitha shtigjet, që nisur kah pjesa perëndimore e maleve të Kozmaqit, dhe pas tetë orë rrugëtimi në

këmbë, me të perënduar të diellit qenë futur në malet e Grapit në Malmir.

Në hyrje të Shpellës së Petkave, nga larg, Zef Allori kishte hetuar cubin rojtar, Zajko Mali, nga Duka. Ai kishte për detyrë, që në rast rreziku të lajmëronte bariun e lagjes të “Arat e Shkreta”, i cili dinte vendndodhjet e Jak Drenit. Zef Allori e njihte mirë Zajkun, të cilit i jep shenjë. Ai, duke qenë se e njihte, ngjitet përpjetë shkrepave dhe pas pak çastesh arrin afër Zefit dhe përcjellësve të tij. Sapo afrohet për t’u përshëndetur, Uruç Zani e rrëmben për fyti, ndërsa Xhirit Gashi ia lidh duart, më pas edhe gojën për të mos dhënë ndonjë alarm. Ata e lidhin për një trup lisii, ia marrin armët dhe pas disa çastesh lëshohen te Shpella e Petkave, ku ndodheshin Mariga dhe Sakibe Hanëmi. Te hyrja e shpellës gratë befasohen kur shohin tre burrat e panjohur. Ato e kishin të ndaluar nga jak Dreni të flitnin me njerëz të huaj.

-Jemi shpëtimtarë! - jemi me urdhën të Selim agait! - shpjegon Xhirit Gashi, ndërsa Uruç Zani përcillte me kujdes veprimet e Zef Allorit.

Pas katër -pesë orë rrugëtimi nëpër malet e Rrafshnaltës, Uruç Zani, Xhirit Gashi, Zef Allori, Zajko Mali, Mariga Grapi dhe Sakibe hënëmi, të cilën me urdhër të Uruç Zanit e mbanin përkrahësh Zajku dhe Zefi, meqë ajo nuk ecte dot nëpër driza e shkurre, të gjithë tok arrijnë te Mrizet e Berishës. Aty pushojnë deri sa fillon agu e më pastaj lëshohen Kodrës së Alpushit dhe arrijnë në Komorë.

Po atë mëngjes sapo zbardh drita, Selim agai urdhëron rrethimin pa humbur kohë të çetës së Jak Drenit nga Malmiri. Uruç Zani meqë ishte lodhur tej mase mbetet me Selim aganë, në saraj, ndërsa Zef Allori dhe Zajko Mali, iu bashkohen radhëve të sejmenëve të agait, meqë e dinin vendin ku shtegtonte Jak Dreni së bashku me 30 njerëzit e tij.

Selim agai nuk kishte pasur kohë të rrinte me Marigën, Ai vetëm i kishte përshëndetur, ndërsa dy robëreshat e Jak Drenit kishin derdhur lot gëzimi, pasi kishin shpëtuar nga kthetrat e kryecubit.

Agai kishte urdhëruar një dhjetëshe të sejmenëve të pozicionohen te Manastiri i Deviqit, për të mos lejuar asnjë hyrje apo dalje të njerëzve në Manastir. Pjesën tjetër të fuqisë ushtarake e kishte pozicionuar për vëzhgim në fshatrat Domenik, Krajk, Konzharikë, Ndrenik dhe Malmir.

Planin për likuidimin e çetës së Jak Drenit e kishte marrë përsipër Xhirit Gashi, i cili gjatë kohës së qëndrimit në çetë kishte mësuar të gjitha vendet e mundshme nga ku ata shtegtonin. Duke qenë se në çetë kishte njohur për së afërmi Ujkan Elusianin nga fshati Krajk, Xhirit Gashi me Murat Prekasin kishin zënë pritë te “Vrella Gjarpnit”, në Kozmaq, një vend ku komitët kthenin herë herë për të pirë ujë, apo për të vëzhguar ndonjë lëvizje të dyshimtë të sejmenëve të Selim agait. Xhirit Gashi kishte marrë me vete edhe Çel Gjylanin dhe disa sejmenë besnikë të agait. Ai së bashku me sejmenët kishte rrugëtuar gjatë natës dhe të gjithë kishin zënë pozicione afër Vrellës së Gjarpnit.

Murat Prekasi, i cili po ashtu disa kohë kishte qenë komit, njëhite gjuhën dhe mënyrën e komunikimit të komitëve përmes shenjave, gjatë natës. Ata komunikonin mes veti duke emetuar zërat e shpendve, të gjinkallave, të hutinit, korbatkës, ulërimën e ujëve e zëra të tjerë të egërsirave. Edhe Murati e njëhite Ujkan Elusianin, njërin ndër komitët më të kërkuar nga agai, për njëherë pas Jak Drenit. Dikur moti, Murat Prekasi e kishte pasë shokun e besës. Ai po i rëfente Xhirit Gashit se si ishin njohur në Abri te dajët e Elusianit, në kohën kur ai ishte futur në çetën e Jak Drenit. Murati disa vjet më parë e kishte thyer besën e komitit dhe iu kishte bashkuar Selim agait, për ta mbrojtur familjen nga Nazli beu i Vushtrrisë. Ujkanin e pëshkruante si shtathedhur, një burrë rreth të dyzetave. Flokët e gjatë e të verdhë i lidhte kacel përmbropa. Kishte sy të kaltër si qielli, ndërsa vetullat kaleshe ia tiposnin fytyrën me tipare malësori. Kur merrte shenj me shigjetë, shponte lirin, thoshin komitët. Ai tepër

rrallë e përdorte koburen, me qëllim për të mos u diktuar. Përveç shigjetës kishte edhe pushkën karajfile, të cilën e përdorte sidomos nëpër prita.

Ishte i vetmi nga komiteti, të cilit i frikësohej Xhirit Gashi, edhe për faktin se ai nuk i zinte besë askujt, madje as Jak Drenit. Ujkan Elusiani kishte dyshuar hapur në Xhirit Gashin dhe Uruç Zanin, kur ishin futur në çetë, pa prova të duhura. Mirëpo Jak Dreni i kishte mbrojtur mendjelehtësisht. Kapja apo vrasja e Ujkanit, do të thoshte fundi i çetës së Jak Drenit, sepse Ujkani mundte pa Jakun, por jo Jaku pa Ujkanin.

Nga kombinimi i zërit të sokolit dhe ujkonjës së plagosur, Murat Prekasi kishte kuptuar se njëri nga komiteti ishte plagosur gjatë ditës dhe po kërkonte ndihmë. Zërat vinin në thellësi të një pllaje të dendur malore në pjesën lindore të Kozmaqit. Xhirit Gashi nuk lejonte asnjërin nga sejmenët të bënte ndonjë veprim të pakontrolluar. Të gjithë kishin zënë vendet e caktuara në vëzhgim dhe pritje të ankthshme deri në agun e parë. Nata ishte e errët, sterrë. Ata duhej të prisnin mëngjesin e frikshëm dhe të paparashikueshëm.

-Je i sigurt në këta zana shpesh e egercinash?- kishte pyetur Xhirit Gashi me zë të ulët.

-Jam fare i sigurt.

-E pra, muo m' duken zana t' vërtet t' shpendve e t' egercinave.

-Por kam edhe një dyshim, shton Murat Prekasi duke shtrënguar karajfilen e mbushur. Mundet me ndodhun, qi na kanë diktuo ku jemi, dhe mana duon me na zan' n' rreth. N' ket rast shenjat kanë kuptim t' kundërt, kuptim mashtrues. Ujkani, përveç trim asht shumë i mençun. Ai mundet me dhanë shenja ndryshe, per me na zan' në kurth, sepse e di se n' mesin e sejmenëve të agait ka komitë qi dinë të merren vesh me sheja t' egercive. Ai mundet me ditun edhe per muo. Dikur ishim shokë t' pandashëm...

-Po ku e di ai, qi jemi futun deri në kyt' vend?- pyet Xhiriti.

-Komitat janë banor' t' malit, ne mendojmë se kemi hy tinës,

por duhet ditun se edhe ata vëzhgojnë çdo lëvizje, madje shum' më mirë se na. Ti ishte vetem pak kohe me ta, por nuk ke mesuo gja. Ndërkohë zërit të improvizuar të korbatës, dy herë iu kishte përgjigjur një zë sokoli.

-Jemi në kurth, thotë Murat Prekasi, me zë tejet të ulët dhe mjaft i shqetësuar.

-Si e more vesh?- pyet Xhirit Gashi.

-Sokoli i tha kryecubit se preja ansht n' rrethim, edhe nga ana tjetër. Korbat jemi ne që kemi ra n pritë, sokolat janë ata qi na kanë rrethuo!

-Mor Murat, ti m' çmende, or v'lla, i thotë Xhiriti. Nëse je i sigurt n' kto sheja t' shejtanit, t' ikim. Do t' i zam' ma von', madje do të marrin edhe forca m' te mëdha.

-Tash s' mund ikim pa rrezikuo shum'. Jam fare i bindun se na kan' zanun shtigjet.

-Dhe tash?

-T' presim derisa ka me fillua agu, e mandej si ka thanë Zoti. Sejmenët nuk dëgjonin bisedën e Xhiritit me Muratin.

Një orë më vonë, kur sapo ishte hetuar agu i parë, dëgjohet sërish zëri i mekur i korbatës dhe tre zëra të sokolit. Zërat ishin në afërsi. Sejmenët nuk kuptonin gjë, madje as mendoni fare se emitimi i zërave të shpendve bëhej nga komitët.

-Sulmin, nuk do ta kemi këndeje nga vinë zërat, thotë Murati. Nji ansht e sigurt, jemi në rrethim. Komita i ruan pjesëtarët, qi merrem me shpjegimin e shejave. Ata qi dhane shejat u larguan në drejtim të Domenikut, andej duhet ta zamë priten una e ti.

-Po ku t' i lamë sejmenët?

-Ka mjaft sejmenë Selim agai, por nuk ka Xhiriti e Murata.

Xhirit Gashit po i vlonte koka nga befasia. Po habitej si nuk kishte dëgjuar fare zëra të tillë gjatë qëndrimit për pak ditë ne mesin e komitëve. Kushte filluar të dyshonte edhe te Murati, i cili mund te mos i kishte shkëputur lidhjet me komitet, shokët e tij të dikurshëm. Po bezdisej në vetvete përse ishte treguar aq mendjelehtë, pasi kishte

kryer me sukses tërë punën për kthimin e Marigës. Madje filloi të dyshonte në ndonjë prapaskenë e përgatitur nga Murat Prekasi. Filloi të dyshonte, përse ai nuk kishte treguar më parë se mund të binin në pritë të komitëve.

Terri po i lëshonte vend agut mëngjesor. Vesa po tretej në një avullimë arome të dushkut të lagur nga lagështia e mëngjesit. Zëri i korbatkës sikur po humbiste. Shenjat e komitës po zhdukeshin. Sulmi mund të fillonte në befasi, ashtu sikur fillojnë gjithnjë sulmet e private.

-Si duket jan' largu, mundet qi jemi lajthitun Murat v'llai. Zani shpeneve mundet me pas' kanun! - thotë Xhiriti me zë të ulët., ndërsa po iu fërkonte sytë nga pagjumësia.

-Jemi në rreth të vdekjes, -ia kthen Murati tërë sy e vesh, gjithnjë duke vëzhguar terrenin dhe duke pritur befasinë e parë.

Krejt afër kishte jehuar zëri i papritur i improvizuar një shpenkeqeje. Ishte shenja e sulmit. Me zërin e improvizuar të shpendkeqes ishte shkrepur edhe breshëria e parë e kapaklijeve të komitëve.

-Dorzohuni, ju qent e Selim agait! - thërret një zë nga ana e sipërme e malit.

-Po dorëzohena! Amani! mos shtini!- përgjigjet një sejmen i frikësuar, të cilit nga prapa ia ngul thikën sejmeni tjetër.

Luftimet kishin filluar nga të gjitha anët. Xhirit Gashi dhe Murat Prekasi kishin çarë rrethimin, në drejtm nga ku qenë zhdukur zërat. Ata, kishin zënë pozicion mbrojtës pas një guri. Ishin larguar nga rrethimi duke u tërhequr zhagaz, dhe duke bërë tutje në momentin e krismave. Komitët ishin afruar te sejmenët, duke emetuar zëra të trishtueshëm të egërsirave dhe duke goditur në shenj. Sejmenët po mbushnin kapalijet, disa prej tyre nuk arrinin ta fusnin barotin në tytë, sepse papritmas i merrte shigjeta helmuese e Ujkan Elusianit, apo plumbat e komitëve të tjerë.

Pas disa çastesh Xhiriti dhe Murati dalin nga rrethimi. Ata nuk ikin, por zënë pozicion prite, te "Rrahu", nga ku Murati supozonte me të drejtë se do të ktheheshin komitët me prenë e tyre.

-Na i vranë sejmenët Murat!- i thotë Xhiriti i trishtuar nga humbja e tetë sejmenëve, në mesin e tyre edhe spiuni i njohur i Selim agait, Zog Gjylani.

-T'i shpëtojmë krenat, se Selim agai ka sejmenë sa të dësh, ta thash njiher'.

-Po ama ikëm si qyqana, kjo nuk na ka hije!

-Nuk ikëm vlla, por i shpëtuem rrethimit. Tash asht rasti ynë, tash shpaguhemi, ia kthen Murati gjakftohtë, duke shtrënguar me dorë një shpatë të shkurtë, shumë të përdorshme.

Në metehun afër një dhiareje ku kishin zënë pritë Murati dhe Xhiriti, nga dhjetëra hapa në drejtim të tyre kishin hetuar Ujkan Elusianin. Ai kishte ngarkuar në shpinë armët që u kishte marrë sejmenëve të vranë. Pas tij, në një distancë të gjatë larg njëri tjetrit, vinin komitetë e tjerë, të cilët kishin marrë prenë dhe po bënë tutje. Sapo kishte kaluar honin e një roge, Xhirit Gashi kërcen nga guri mbi Ujkan Elusianin, i cili mezi tërhiqej nga plaga, që i rrithe gjak në ijet. Me shpejtësi rrufeje arrin t' ia fut hanxharin në gjoks. Duke qenë se mbante thikën në gojë, Ujkani nuk kishte arritur të nxirrte zë. Ndërkohë Murat Prekasi po ashtu me thikë nga prapa vret befasisht komitin tjetër. Në honin e vdekjes, ku pritëshin të vinin komitetë e tjerë, Murat Prekasi dhe Xhirit Gashi therin befasisht tre komitë, të cilët kishin marrë rrugën drejt "Rrahit". Të tjerë qenë larguar në drejtime të ndryshme. Ata, në krye me Jak Drenin kishin rënë në pritë të çaushtit, Efraim Bimbashi, në përpjekje për të kaluar nëpër Lugun e Thellë.

Pasi sigurohen se ndodheshin jashtë rrezikut, Murat Prekasi dhe Xhirit Gashi depërtojnë në vendin ku qenë vranë sejmenët. Pa vonuar, në vendin e luftimeve, arrijnë dhjetëra sejmenë të Efraim Bimbashit, i cili atë ditë me urdhër të Selim agait ua kishte zënë priten komitëve të "Maja e Zezë". Në luftime qenë vranë 13 sejmenë dhe më shumë komitë, në mesin e tyre, kreu i komitës: Jak Dreni dhe Zef Rizoni nga Malmiri, si dhe Ujkan Elusiani i Krajkut. Trupat e sejmenëve i kishin ngarkuar në listerë dhe i kishin nisur në drejtim të

Komorës, ndërsa Efram Bimbashi kishte urdhëruar t'iu hiqej koka Jak Drenit dhe Ujkan Elusianit, në mënyrë që t' i dërgoheshin trofe Selim agait.

-Una urdhnoj ketune, Bimbash Efendi!- ia kthen Xhirit Gashi, i cili nuk lejoi t' iu hiqeshin kokat kryekomitëve.

Efram Bimbashi kishte stepur nga ndërhyrja e njeriut më të afërm të Selim agait. Nuk e kuptonte përse ai donte t'ua kursente kokat komitëve të vrarë, kur ishte zakon t' iu merrej koka, si trofe.

-Mirë xhanëm, k'tij qi e vrane sejmëntë e mi, pa i këpus una, -thotë dhe me një të goditur me kacature ia shkurton kokën Jak Drenit që kishte marrë shumë plagë, por ende jepte shenja jete. Pas pak, duke shikuar mrrrolshëm dhe tinëzisht i drejtohet Xhirit Gashit.

-Ban si t' duosh me ata qi vrave vetë, thotë dhe urdhëron sejmënët të nisen në drejtim të Komorës.

Xhirit Gashi dhe Murat Prekasi shikohen mes veti. Pasi largohen sejmënët, ata marrin trupin e bëshëm e të pajetë të Ujkan Elusianit dhe e vendosin afër rrugës. Murati ia kishte mbylluar qepallat e syve. Dikur kishin qenë shokë të pandashëm. Bashkë kishin luftuar kundër asqerëve të pashallarëve, bashkë kishin sulmuar e plaçkitur karvanet...

-Te dhimbet, pyet Xhirit Gashi Muratin i cili nuk ia ndante sytë Ujkan Elusianin.

-Ishte vëlla i shtatë motrave. Rrugën e komitit e mori ne moshë 17 vjeç sepse mulla Hamidi desh t' i bante synet babanë ne prani të gjithë katundarve, ndersa ai pranoi te rrethprietet per me shpetu zhburrnimin e t'et.

-Ta varrosim?, i drejtohet Xhirit Gashi, Murat Prekasit, duke hetuar se Murati e vajtonte heshtas shokun e dikurshëm.

-Ma do zemra, por mundet marr vesh Selim agai.

-Nuk ka kush i tregon.

-Mali ka veshë e fusha ka sy...

Pasi zbresin në Krajk, urdhërojnë fshatarët që ta varrosin Ujkanin e vrarë.

Sapo kishte hetuar rrethimin e Manastirit, Ati Jeronim kishte dalë për të biseduar me sejmenët. Kryesejmeni e kishte njoftuar se urdhri i Selim agait ishte që të mbrohej Manastiri, dhe rigorozisht të mos lejohej të hynte, apo të dilte askush nga aty, deri në urdhrin tjetër. Ati Jeronim kishte nuhatur rrezikun. Ai, në afatin më të shpejtë të mundshëm mendonte të likuidonte dhe t'iu humbiste gjurmët murgjve, Stefan dhe Jovan, të cilët kishin kryer krimin monstruoz në Domenik, me urdhër të tij.

Duke qenë se nuk donte të përlyente duart me gjakun e murgjve të vet, Ati Jeronim kërkoi nga murgjit Stefan dhe Jovan, që në emër të Krishtit dhe të Shën Savës, në emër të ruajtjes së oazës së krishterë të Deviçit, e cila udhëhiqej nga Peshkopi i Rashës, sapo të binte terri, të iknin zhagazi nga Manastiri dhe të mos ndalonin rrugës derisa të arrinin në Dimitrinë e Moçme, e prej andej në Nish apo në Rashë. Iu kishte dhënë armë dhe rroba dervishësh duke i porositur të ikin sa më larg, meqë sapo të përhapej lajmi për vrasjen e ish-murgeshës Stefanie, do të zbulohej implikimi i Manastirit dhe pasojat do të ishin fatale, meqë ati Jeronim mendonte se ishte therë jeniçeri më i afërm i Selim agait. Në rast se do të iknin, ai nuk do ta merrte mbi vete përgjegjësinë. Ati Jeronim nuk besonte se do t'ia dillin, por si largimi i tyre i suksesshëm, ashtu edhe rënia në pritë, do të ishte shpëtim për Manastirin dhe atë vetë.

Me të rënë muzgu, në kohën kur sapo kishte filluar të errej, Ati Jeronim kishte vënë në veprim planin e tij për ikjen e dy murgjve, të cilët me ditë të tëra kishin mbetur të ngjuar në brendinë e Manastirit. Kishte kërkuar nga kryemurgesha, Igumenije, që të bërtiste me sa fuqi zëri që kishte, duke u shtirë si e çmendur. Edhe murgeshat e tjera do të qanin e do të çirreshin për të tërhequr vëmendjen e sejmenëve. Pas disa çastesh kur të gjithë sejmenët ishin tubuar te dera e madhe e Manastirit, për të parë se ç' po ndodhte, Jovani dhe Stefani kishin arritur të iknin pa therë në këmbë. Pasi sigurohet për ikjen e

tyre, Ati Jeronim, del te porta për t' iu treguar sejmeneve ndodhinë, në mënyrë që të mos bezdiseshin, sepse, sipas shpjegimit të tij, njëra nga murgeshat ishte çmendur dhe kishte sulmuar një murgeshë tjetër. Murgeshat e tjera kishin dhënë alarmin, që tashmë kishte filluar të fashitej.

Ekspedita e forcave ushtarake të Selim agait në malet e Kozmaqit kishte qenë e suksesshme. Pas dy ditë rrethimi dhe qëndrese ishin vrarë në pritë: Jak Dreni e Ujkan Elusiani, ndërsa në prita të sejmeneve të Efraim Bimbashit qenë likuiduar 14 komitë.

Shumë qenë kapur gjallë, kishte edhe shumë të plagosur.

Me qëllim për të ushtruar frikë, Xhirit Gashi me urdhër të Selim agait kishte varur 20 komitët e zënë rob, shumica e tyre të plagosur. Të gjithë të zënë i kishin varur nëpër fshatrat e tyre. Tre trima të çetës së Jak Drenit qenë varur mu në mes të fshatit Malmir, pesë të tjerë në Sadran, katër në Ndrenik, dy në Konzharikë, tre në Domenik dy në Krajk dhe dy në Komorë. Trupin pa kokë të Jak Drenit, sejemët e agait e kishin ekspozuar mu në mes të fshatit Malmir, te Mulliri i fshatit. Në radhën e të varurve në Komorë ndodheshin edhe tre komitë nga radhët e fendërruarve. Tellallxhinjtë kishin lajmëruar rajën, që të varurit të mbeteshin, gjatë tërë natës në litar dhe vetëm pasi të konstatohej se kishin vdekur, të varroseshin në vende të caktuara, por jo në varrezat publike.

Selim agai për tri ditë rresht kishte festuar fitoren. Kishte ftuar qeveritarë të lartë nga Vushtrria e Prishtina, por nuk kishte ftuar asnjë prej parisë së krishterë, i vetëdijshtëm se asnjëri nga ata nuk do ta ndiente vetën mirë.

Tregtarët e Komorës i kishin uruar fitoren agait. Në mesin e atyre që kishin uruar, përveç Moshe Davidit e të tjerëve, ishte edhe Ujkan Qirjaqi, edhe pse Jak Dreni dhe dy kushërinj të tij qenë ngulur në hunj. Po ashtu kishin vepruar edhe tregtarët e tjerë. Në ceremoninë e festimit të fitores kishin marrë pjesë vetëm të konvertuarit nga të gjitha fshatrat. Një fjalim, para të pranishmëve e kishte mbajtur

mulla Hamidi. Kishte rastisur që pikërisht gjatë tri ditëve të festimit që kthyer gjallë nga ushtria, myezini Jusuf, djali i Mulla Ibrahimit dhe dhëndri i Gjon Lekut. Ai kishte shërbyer nizam 16 vjet. Në fillim askush nuk e kishte njohur, duke menduar se ishte nga mesi i turqve të ftuar nga Vushtrria, për të marrë pjesë në ceremoninë e fitores së Selim agait. Para se të shkonte në shtëpi, ku e priste e ëma e sëmurë buzë vdekjes, Melihate hanëmi, si dhe bashkëshortja me kurorë, Mara e Gjon Lekut, e cila vetëm dy muaj kishte jetuar me të, mulla Hamidi e kishte ftuar të përshëndetej me Selim aganë dhe me agallarët e tjerë. Kthimi i myezinit Jusuf, kishte turbulluar mendjen e agait. E dinte për të vdekur, ndërsa ai po kthehej gjallë. Një ndjenjë e thellë trishtimi ia kishte kapluar shtatin, pikërisht në atë ditë fitoreje, kur kishte arritur të konsolidonte pushtetin duke likuiduar shumicën e kundërshtarëve. Ai nuk kishte pasur frikë nga myezini Jusuf, por gjashtëmbëdhjetë vjet të qëndrimit të tij në ushtrinë turke dhe mbi jetesa, lenin për të kuptuar se Jusufi, i mulla Ibrahimit ishte kalitur në jetë dhe kishte mësuar të gjitha zanatet e ushtarit të sprovuar nëpër vështirësi.

-Allahu të ruajt, e bekon mulla Hamidi, derisa Jusufi sipas zakonit i bën temena Selim agait dhe agallarëve të tjerë.

-Tani je i lirë të shkosh, të pret nëna dhe gruaja, -i thotë mulla Hamidi Jusufit, i cili nuk qe turbulluar fare para agait, edhe pse ishte lodhur e dërrmuar nga rruga e gjatë.

Jusufi ishte futur në oborrin e shtëpisë. Asgjë nuk kishte ndryshuar. Gjithçka kishte mbetur në vendin ku e kishte lënë. E ëma nuk e kishte njohur fare ndërsa bashkëshortja, Mejrem, Mara e Gjon Lekut, gjatë tërë ditës nuk kishte zënë vend. E kishte ndier në shpirt se pas tërë asaj dhembjeje për të varurit, Zoti do ta gëzonte, dhe pikërisht ashtu kishte ndodhur. Edhe pse kundër zakonit të myslimanëve, ajo kishte përqaftuar burrin me lot gëzimi, burrin me të cilin kishte lidhur kurorë e besë bashkë dhe të cilin nuk e kishte parë plot 16 vjet. Melihate hanëmit i kishte rënë të fikët nga gëzimi. Kishin ardhur për të uruar kthimin e Jusufit edhe gratë dhe bijat e mulla Hamidit. Në

mbrëmje kishte arritur edhe Donika e Gjon Lekut me djalin, Markun, me renë dhe mbesat. Kishte vajtur për ta parë dhe për t'i dëshiruar mirëseardhje dhe Simon Shortari, Sylejmani, xhaxhai i Marës.

Derisa në sarajin e agait vazhdonte gjymyshi, curlet, lodrat dhe shfrenimi i dalldisë së fitores, raja ishte strukur në mjerim, pa guxuar të hiqte nga litari bijtë e vet, te të cilit për disa kohë i kishte varur shpresat. Disa nga ata bënë roje, për të mos lejuar që t' i shqyenin qentë. Vrasja e Jak Drenit, i cili kishte bërë edhe shumë paudhësi, dhe kthimi fitimtar i Selim agait, kishte këputur çdo shpresë të krishterëve për liri. Varja e 20 komitëve nga fshatrat e Drenisë, do të shënohej si ngjarje e fillimit të humbjes së madhe, e tretjes pa kthim drejt ndërrimit të përjetshëm. Nuk ishte më Gjon Leku që ngjallte shpresa. Kishte vdekur edhe Zahari Gashi. Qe vrarë nga një kushëri i veti, për çështje pronësie, Damjan Grantulli. Ujkan Qirjaqi për të ruajtur pasurinë e madhe, mundohej ta kishte mirë edhe me rajën edhe me aganë, por nuk vendoste më për asgjë send. Qe tretur si kripa në ujë nga sëmundja e pashërueshme, Lekë Gjukani.

Paria e të konvertuarve kishin zgjedhur kryesues Ajet Hazarin nga Petrashi. Tomë Giraj nga Konzharika qe varur, meqë kohëve të fundit qe bashkuar me çetën e Jak Drenit.

VIII

Feja e krishtit në Drenisë, e cila kishte rrojtur afër 17 shekuj, asokohe ishte në rrugë e sipër për të dhënë shpirt. Feja kishte marrë tatëpjetën, ndërsa të krishterët nuk donin ta pranonin realitetin. Ata kishin mbetur laramanë. Shumica prej tyre kishin mbetur të krishterë në zemër, e myslimanë me emra. Mbanin dhe respektonin të gjitha festat, si ato të vjetrat ashtu edhe të rejat. Në ditë festash bashkoheshin të gjithë, por gëzimi dhe ngazëllimi i ditëve të shënuara të festave shuhej shpejt, ashtu sikurse shuhet flaka e kashtës. Gëzimi zgjaste pak në krahasim me ditët e ndarjes, të pikëllimi, ditët e vuarjtjeve dhe të përpjekjeve tejet të mundimshme për të mbijetuar.

Mbështetur në shënimet e mulla Hamidit, i cili shpeshherë i raportonte agait, por edhe në Myftidare të Prishtinës, dilte se numri më i madh i fe ndërruarve ishte në fshatin Petrash, ndërsa në fshatin Malmir kishte vetëm tri katër familje laramane. Gjyma e banorëve të fshatit Sadran kishte ndërruar fenë dhe nga gjysma tjetër, e cila asokohe konsiderohej e krishterë kishte shumë laramanë fetarë. E tillë ishte gjendja në fshatrat Ndrenik dhe në Konzharikë, përderisa në Komorë pothuajse nuk kishte të krishterë, përveç disa tregtarëve. Banorët vendës të viseve malore duke filluar prej Alpushit, Berishës, Trojës, Javës, Luzhës, Dukës dhe Karaxhetit ruanin traditën fetare të krishterë, por kishte edhe të konvertuar sidomos nga radhët e nomadëve, të cilët asokohe kishin ardhur nga Malësia e Madhe dhe Dukagjini. Vetëm në Alpush nuk kishte as të konvertuar as të ardhur. Malmiri dhe Alpushi konsideroheshin dy fshatra, dy oazat e fundit që i kishin qëndruar besnikë krishterimit. Edhe në fshatin Sankovë

kishte më shumë të krishterë sesa të konvertuar. Pas likuidimit të çetës së Jak Drenit, me qëllim që të mbyllte dyshimet për shkak të lidhjeve që kishte pasur me kryekomitin, ndërron fenë edhe Lekë Pirraku, të cilin e quanin Liman.

Regjistri i mulla Hamidit fliste për më shumë se 60 për qind të konvertuar, duke llogaritur edhe laramanët, të cilët, si të tillë, në raste të caktuara shpalosnin, herë njëherë, herë fenë tjetër. Kështu që numri i saktë i të krishterëve nuk dihej, sepse në raste të caktuara, për t'i ikur gjobitjeve, haraçit apo xhizjes, shumica shkonin te mulla Hamidi, rikonfirmonin emrat dhe merrnin vërtetime gojore e shkrimore se ishin të regjistruar si myslimanë. Dukuria e verifikimit të rrethprerjes sikur ishte ndërprerë, meqë dukurinë si të tillë e kishte anashkaluar vetë mulla Hamidi. Verifikimi publik i rrethprerjes konsiderohej fy-erje dhe njëlloj turpi, që nuk mund të durohej.

Një goditje të dukshme, por jo aq të fortë, asokohe kishte pësuar edhe Manastiri i Deviqit, i cili edhe pse ishte i siguruar nga Patrikana e Stambollit, kishte ngelur në verigat e Selim agait dhe në kthetrat e sejmenëve të tij. Ikja e dy murgjive vrasës, në kohën dhe në natën e caktuar, nuk i kishte shpëtuar vëmendjes dhe hetimeve të Selim agait. Ai kishte mësuar për të gjitha kurdisjet dhe djallëzitë e Atit Jeronim, të cilit ia kishte kufizuar të gjitha lëvizjet. Kryepriifti Jeronim, ishte dinak dhe shumë i zgjuar. Ai fliste lirshëm katër gjuhët: sllavishten e vjetër që ishte edhe gjuhë zyrtare e kishës, greqishten, shqipen dhe turqishten. Kishte tubuar rreth vetes personalitete të rëndësishme të dijes dhe të fesë, të cilët i kamuflonte nën petkun e murgut, apo të murgeshave.

Manastiri kishte trashëguar shumë prona qysh prej shekullit XV. Përmes besimtarëve të krishterë, si dhe përmes disa oazave vllahë, cincare, sllave, evgjite, drejtuesit e Manastirit ruanin pronat, merrnin taksat dhe vilnin një sasi të konsiderueshme të të gjitha prodhimeve bujqësore, pemë e perime, madje merrnin të drejtën e trashëgimit edhe të disa pronave të familjeve, që kishin ikur drejt veriut. Në kuadër të Manastirit ishte edhe konaku i murgeshave, ku

shërbenin dhjetëra murgësja moshash të ndryshme. Ati Jeronim pranon në radhët e manastirit si besimtarët ortodoksë ashtu edhe ata katolikë. Mjaftonte që ata t'i bindeshin urdhrin të tij dhe të vepronin në akord me kërkesat e synimet e tij. Ishte tejet i nënshtuar sidomos ndaj autoriteteve turke, por mbante lidhje shpirtërore me igumenët dhe patriarkët në Deçan e në Prizren, në Rashkë e në Nish.

Vajtje ardhjet e murgjve, ndërrimi i piastrave e lirave, marrëveshjet ekonomike e tregtare të lidhura në mes të Manastirit të Deviqit dhe manastireve të tjera, nuk ndalonin madje as në dimër. Të gjitha veprimet e heshtura e tinëzare dhe ato legale tregtare, bëheshin nën petkun e murgjve endacakë, për të cilët pushteti kishte krijuar bindjen se ishin fanatikë të mbetur të fesë së vjetër dhe njerëz të parrezikshëm. Ata, për qeveritarët turq ishin njëlloj si dervishët, meqë pëlqenin të jetonin në skamje e vuajtje për të arritur devotshmërinë hyjnore. Në petkun e tyre shpeshherë të zhubrosur, shëtisnin edhe autoritetet fetare e princoret të shteteve të Evropës e sidomos udhëpërshkruesit dhe spiunët e Ruisë.

Në konakun e murgshave të Manastirit të Deviqit pranoreshin përgjithësisht motrat e nderit, por edhe gratë e veja, apo ato të cilat kishin humbur burrat në luftë. Pranoreshin edhe bijtë e bijat e tyre. Shumë prej tyre mbaheshin fshehtas në kthina të fshehta, për të cilat dinte vetëm Ati Jeronim dhe ndonjëri nga murgjit. Manastirin e ndihmonin të gjithë të krishterët. Atje shkonin herë pas herë për t'u lutur, apo për të marrë bekimin edhe të krishterët nga Drenisa jugore. Dhe që të gjithë dërgonin dhurata ndër më të ndryshmet. Shumë nga të konvertuarit, tinëz dërgonin pjesën e detyrimeve, që iu takonte si pjesëtarë të besimit krishterë. Gjatë netëve, nëpër terrin e zi, murgjit dërgonin të mira materiale e ushqime edhe në Manastirin e Deçanit, të Dimitrisë së Moçme e në vende të tjera. Ati Jeronim sa do që dorështrënguar, përkujdesej edhe për të krishterët skamnorë. Në dukje të jashtme Manastiri i Deviqit dukej i braktisur, i mbetur shkret, por përbrenda ndodhej pasuria përrallore, e cila grumbullohej nga dhuruesit krishterë, e më pastaj dërgohej në të gjitha anët. Në

raste të veçanta, kur ishte në pyetje kryerja e ndonjë pune me rëndësi, Jeronimi, vetë, apo përmes ndonjë murgeshe korruptonte shumicën e zyrtarëve turq, përveç Selim agait, të cilit i frikësohej më shumë se gjarpërit të padukshëm dhe më shumë se ujku të rrezikshëm. Duke qenë se kontrollonte situatën, ai nuhaste me përpikëri rrjedhat. Kishte fituar nuhatje për të njohur njerëzit dhe për të mbizotëruar situatat e caktuara. Në kohën e mungesës së Selim agait, me lehtësi kishte korruptuar bijtë e Bajram agait dhe në atë mënyrë, duke mos pasur frikë prej tyre, kishte zhvatur përfitime kolosale. Në raste të veçanta, për të përvetësuar ndonjë zyrtar epshtar e të pamoralshëm, shërbehej edhe me trupin e murgeshave të reja, të cilat i bindeshin verbërisht dhe nuk ia kthenin fjalën.

Kryepriifti Jeronim kishte bërë çmos dhe nuk kishte lënë gur pa lëvizur, nuk kishte lënë metodë pa vënë në veprim, me qëllim që të mbijetonte, duke mos i lëshuar pronat e Manastirit, dhe duke shpresuar se një ditë turku do të mundej dhe në vend do kthehej paqja e qetësia. Mirëpo, as ishte mundur turku, as që kthyer ndonjëherë paqja në Drenisë. Motet e dhjetëvjetëshat qenë ndërruar njëri pas tjetrit dhe pozita e rajës vetëm sa ishte shtrënguar nga stina në stinë, nga moti në mot. Edhe të konvertuarit raje, në pozitë të rajës kishin mbetur. Vetëm ata që përkrahnin autoritetet, vetëm ata që pranonin të bëheshin vegla të Selim agait, të Atit Jeronim apo të qeveritarëve të tjerë, mbijetonin dhe përparonin. Të tjerët jetonin me mund e skame, me plagë të ndryshme e mjerime. Në çdo tridhjetë vjet godiste thatësira, në çdo 20 vjet sëmundjet e ndryshme, në çdo gjysmë shkulli korrte si me kosë murtaja e kolera.

Njerëzia jetonin ashtu si mundnin e si dinin. Disa jetonin me dhinë e egra nëpër male e shpella. Një pjesë e konsiderueshme e drenisarëve punonin nëpër çifliçet e agallarëve të fshatrave. Në çiflikun e Ajet Hazarit punonin dhjetëra banorë tok me fëmijët e gratë. Edhe në çiflikun e Ujkan Qirjaqit nga Malmiri, i cili kishte blerë prona të shumta, punonin çifçinj nga fshati e fshatrat e tjera. Në fshatin Sadran kishte dy çifliqe të mëdha, njëra pronë e Deli Ipshit të

Sadranit dhe tjetra e Begish Korpusit. Në Ndrenik nuk kishte çifligje të trajtuara ligjërisht si të tilla, por kishin arritur të zgjerimin pronat sidomos vëllezërit e Gjon Lekut. Simon Shortari kultivonte shortet e ndryshme dhe i shiste ato nga fshati në fshat. Edhe Krap Leku kishte shtuar pasurinë. Sokol Leku, vëllai më i vogël i Gjon Lekut, së bashku me Markun, të birin e Gjonit, punonin në farkën e Ujkan Qirjaqit në Komorë. Fan Leku kishte mbetur blegtor, por kishte shtuar bylyqet e dhenve e të dhive. Me fuqizimin e konvertimit të banorët e Drenisë kishte filluar të binte rritja e derrave të butë. Pak kush mbante derra, për shkak se dëmi që derri i bënte në pronë ndonjë fshatari, kishte gjobën dyfish, madje edhe në kanun. Në raste të festave të krishtera thernin derrat e egër, të cilët po ashtu iu shkaktonin dëme të konsiderueshme sidomos të lashtave gjatë kohës së verës dhe të vjeshtës.

Shumica dërrmuese e çifligarëve ishin të konvertuar, por në radhën e tyre kishte edhe të krishterë. Selim agait tashmë nuk i prishte punë se i cilit besim ishte çifligari. Ai mjaftohej me vjeljen e taksave dhe të mirave të tjera materiale. Nuk ishte më ai fanatiku i dikurshëm i fesë, i kohës së mulla Ibrahimit. Kishte realizuar shumë nga synimet e tij jetësore, por nuk ndiente kurrëfarë kënaqësie. Edhe pse kishte arritur ta kthente në saraj, Mariga Grapin, agai kishte mbetur i ftohtë ndaj saj. Nga ungji i saj Shtjefen Mëhlli kishte mësuar ndodhinë e jetës së saj. Tashmë ishte i bindur se Marigën e kishte bijë të motrës. Nuk donte t' i tregonte askujt, deri ditën kur do t i gjente një burrë. Deri atëherë nuk do ta zbulonte rrëfimin.

Mariga kishte pësuar shumë gjatë kohë sa kishte jetuar nëpër shpella. Ajo ishte tretur nga shëndeti, që dobësuar shumë dhe nuk e kishte më kurmin e bukurisë as të zhdërvjelltësisë së dikurshme. Selim agai mjaftohej me prezencën e saj, ndërsa Mariga po ashtu mjaftohej meqë jetonte në bollëk, dhe jo në gurët e shkrepat e Drenicës, sikur kishte jetuar me komitin, Jak Dreni.

Selim agai nuk e trajtonte Marigën si robëreshë, por si motër,

sidomos prej kohës kur kishte dëgjuar rrëfimin e Shtjefen Mëhillit. Nuk donte t'i tregonte vetë, meqë nuk ishte edhe aq i sigurt në rrëfimin e ungjit të Marigës. Ai mund të kishte shpifur, me qëllim për t'ia siguruar jetën Marigës. Iu kishte fikësuar në mendje që ta herokur ta shpallte si motër, edhe në rast se dëshmohej se nuk ishte e bija e motrës. Selim agai kishte mësuar esencën e çdo dinakërie, andaj edhe nuk ngutej. Kishte prirje të besonte në lidhjen e gjakut ndaj Marigës, sepse sapo ajo i afrohej, ai stepej, nuk ndiente eps, dhe molisej sikur i rënë në delir. Selim agai nuk dinte ç' ishte dashuria. E kishte humbur motivin e dashurisë qysh në fëmijëri, dhe dashurinë si të tillë nuk e kishte përjetuar kurrë njëherë në jetë. Ai ishte i dhënë pas bukurisë, por jo për ta pushtuar atë, as për ta nënshtruar atë, sikur bëjnë të dashuruarit, apo sikurse ai nënshtronte rajën dhe kundërshtarët. Edhe pse shumë kohë nuk e kishte ditur afrinë gjinore me të, nuk kishte lejuar, që një femër e bukur si Mariga, të bëhej grua e ndonjë njeriu, dhe kurrsesi grua e një komiti sfidues, si Jak Dreni, të cilin e kishte shkatërruar, pikërisht pse kishte guxuar t'ia rrëmbente Marigën.

Vjet të tëra në zandanin e Budimit kishte ëndërruar ta kishte pranë Mariga Grapin, dhe tani kur e kishte pranë kishte zbuluar afrinë me të, dhe pikërisht për të kishte rrezikuar dhe kishte prerë sa e sa koka, vetëm për ta rikthyer në harem. Mirëpo defektet në raportet intime në mes të Selim agait dhe Mariga Grapit nuk kishin mbetur pa u vërejtur nga Sakibe hanëmi. Ajo mendonte se e dinte që agai ishte i aftë për të pasur grua, meqë kishte 20 vjet, që kishte shërbyer në harem in e e tij, jo si grua e tij, por si qole dhe kujdestare kryesore e haremit. Ajo e besonte se Selim agai kishte një robëreshë, në një harem të Prishtinës, të cilën e kishte vizituar shpeshherë, por at ë asnjëherë nuk e kishte sjellë në Komorë. E vetmja grua, me të cilën ai kishte pasur marrëdhënie në sarajain e tij, kishte qenë Emine hanëmi, të cilën e kishte sjellë nga Bullgaria, mirëpo ajo kishte vdekur dy vjet pas ardhjes në Komorë.

Një ditë Sakibe hanëmi i drejtohet Mariga Grapit, me të cilën zakonisht bisedonte ne gjuhën turke.

-Përse rri buzëvarur tani që kemi shpëtuar dhe që je futur në shtratin e Selim agait?

-Ç' po flet ashtu?- Ti e di se unë asnjëherë nuk kam fjetur në një shtrat me Selim aganë.

-Ti flen n' shtratin tand ama....

-Asnjëherë deri tani nuk kam pasur lidhje asifare me Selim aganë, ta kam thënë edhe në shpellë, por ti nuk beson.

-As tani?

-As tani!

Mundet ta kenë zënë sehiretë Selim aganë. Ai ende është burrë për grua... apo kudi una e mjera...

-Ai asnjëherë nuk ka qenë burrë për grua, por unë nuk arrij të zbuloj asnjë fshehtësi të tij. Më merr në dorë, më përkëdhel dhe në moment kur e shikoj dhe mundohem t i jepem, atij i shkon një çehre e zverdhur në fytyrë dhe kërkon nargjilenë. Ai më do sikur të isha e afërt, por jo si grua. Unë duhet të qëndroj përballë derisa të kotet. Pastaj e mbuloj dhe pasi ai fle unë strukem në shtratin tim të shkretë. -O Allah i madh! -shfryn frikën e saj Sakibe hanëmi pa dyshuar aspak në fjalët e Marigës, të cilën tanimë e konsideronte si bijë të veten.

-Do ta gjej një fallxheshë dhe do t i zgjidh sehiretë Selim agait, por si ta gjej dhe ku ta gjej,- vazhdon bisedën Sakibe hanëmi duke qepur me dorë një dallamë të re të agait, ngjyrë alleje.

-Kur nuk bëj punë unë, ç punë bën fallxhesha, o nënë Sakibe,- ia kthen Mariga dhe e puth në faqet, zakon që i kishte mbetur prej kohës kur ajo e kishte shpëtuar nga kthetrat e Bajram agait.

-Eh, moj bijë, ti nuk e di se ç' është sehirja. Sehirbazi i fortë i lidh me sehire burrat edhe kur janë beqarë, se lërë më Selim aganë. Duhet të jetë ndonjë njeri që të ka dashur fort, dhe ku di sa ka paguar për t' ia lidhur sehiretë Selim agait, në mënyrë që ai të mos mund të të qas në shtrat. Kjo duhet t jetë, por si ta gjej unë e mjera. Po të isha në Prishtinë do të gjeja, por këtu nuk gjej dot.

Sakibe hanëmi kishte vendosur të kërkonte leje nga Selim agai dhe së bashku m Marigën të shkonin në haremin e Vezir agait në Pr-

ishtinë, ku ajo kishte disa haremesha, të cilat nuk i kishte parë qysh moti. Atje, pa dijen e Selim agait ajo do të shkruante ndonjë hajmali te ndonjë dervish, apo do të gjente ndonjë fallxheshë, nga e cila shpresonte se do të merrte ndonjë porosi.

Në kohën kur Sakibe hanëmi po mendonte sesi të të gjente ndonjë fallxheshë, për t ia zgjidhur sehiretë Selim agait, qolja Fatime i kishte thënë në besë se fallxheshja më e aftë në tërë vendin ishte murgesha Ivanije, e cila jetonte në Manastirin e Deviqit. Edhe pse ishte plakë e moshuar ajo dinte gjithçka, dhe falli i saj gjithnjë bënte dobi. Kishte dëgjuar Sakibe hanëmi për fallxheshën Ivanije, por si të merrte leje për të shkuar në Manastir. Ishte punë që nuk bëhej, mirëpo në Manastir mund të dërgonte kë të donte nga graria. Nuk e kishte biseduar me Marigën, por kishte porositur qolen Fatime që të shfrytëzonte ndonjë lidhje të saj dhe mundësisht ta ftonte Ivanijen të vinte në Komorë.

Pas disa ditësh Fatimeja kishte vënë kontakte me murgeshën plakë, të quajtur Ivanije, mirëpo ajo as kishte leje nga Ati Jeronim, as mund të udhëtonte për në Komorë. Sakibe hanëmi, si grua e zgjuar që ishte kishte marrë leje nga agai të vizitonte Manastirin me qëllim që të interesohej për një grua të familjes së vet. Meqë Sakibe hanëmin e kishte në vend të nënës, nuk ia prish dhe urdhëron katër sejmenë, që me qezen e Sarajit ta dërgojnë në Manastirin e Deviqit, i cili ende ruhej rreptësisht nga sejmenët e agait.

Arritja e qezes në Manastir, në fillim kishte frikësuar Atin Jeronim dhe disa nga murgjit, mirëpo kur kishin parë të zbriste një grua me veshje të hanëmeve të haremeve, ata kishin kuptuar se ishte vizitë private te ndonjëra nga murgeshat.

Ati Jeronim duke ndier frikën në palcë nga Selim agai, qe munduar që Sakibe hanëmit t' i bënte një pritje sa më të përzemërt. Ai urdhëron ta sjellin murgeshën Ivanije në një konak të veçantë, ku ajo, vetëm për vetëm do të bisedonte me hanëmen e Selim agait.

Murgesha plakë ishte kërrusur. Flokët e dendur dhe të bardhë nga pleqëria i kishte lidhur me një shami të zezë. Në shtat mbante një fustan të gjatë, të zi, të punuar nga shajaku i trashë.

Pasi përshëndetet me Hanëmin e agait ulet përballë saj. Si murgeshë me përvojë, nuk bënte kryq para grave myslimane, por me zë të ulëtkishte pëshpëritur lutje nga Ungjilli.

-Kam një hall o kallugjere e dashtun, fillon të shpalos qëllimin e vizitës Sakibe hanëmi dhe vazhdon. Kam nigu se ti çet fall dhe iu ndihmon njerëzve, pa dallim fejet. Zoti i madh t' shpërbleftë per kto vepra t' mira. Sakibe hanëmi kishte rrëfyer qëllimin e vizitës, duke e paraqitur selim aganë si njeriun më të mirë e më të moralshëm ndër myslimanët. Ajo, kishte treguar edhe historinë e Marigës e të jetës së saj, gjatë kohës sa kishte jetuar nëpër male me çetën e Jak Drenit. Murgesha Ivanije kishte dëgjuar me kujdes dhe më në fund merr fjalën.

-Disa gjana t' i kallzoi una, motra jote, e n' besë t' Zotit, dhe ti mandej vendos vet. Selim agai ansht i biri i të ndjerit, Marin Ludovigu. Ai quhej Gjon dhe kishte t' amën, Marigë i thojshin. Kishte edhe motrën Lenë, e cila bijes s' vet i persëdyti emnin e nan's, Marigës pra, e kupton? Marin Ludovigu i ndjerë, n'jesë pastë kishte edhe dy bij: Gjergjin dhe Martinin, t' cilët u vrane nga turqit, e n' perpjekje për me shpëtuo Gjonin, qi njasoherë kishte tetë vjet, dhe tash ansht Selim agai. Mariga ansht bija e motrës s' Selim agait, bija e Lenës e cila ka klene e martuome e n' Domenik. Për kujtim t' amës, vajzës i njiten emnin Marigë. Edhe Lenën e shëmtuene, në Domenik. Ia vrane burrin dhe dy bijtë. Asaj i plasi zemra nga dhimbja. Marigën katër vjeçe e mori ungi, Shtefën Mhilli, i cili e rriti tua ja fshehun t' kalumen nga frika per te. Andaj Zotynë nuk lejon t' ngjizet Selim agai me Marigën. Kët ngjarje e di una dhe rrallë ndonja tjetër. Ta kam rrëfye e n' besë të Zotynë dhe t' gjaku të Selim agait e t' Marig's. Ti vendos se a guxon mi diftuo agait kte, apor ta mbash n' shpirtin tand. Motra jote, Ivanije përgjigj para Krishtit para Klish's e Pushtetit, nëse nuk t' ka treguo krejt t' vertetën. Una kam lidhje gjaku edhe me Selim

agën, sepse Marin Ludevigun, tatën e Selim agës, e kisha daj, vlla t' mam's.

-Kush di tjetër për këtë ndodhi?

-Mund ta dijë edhe ndonja nga motrat e mia, apor na nuk flasim pa lejen t' Atit Jeronim.

-E din Jeronimi, kte?

-Nuk jam e sigurt. Ai nuk ansht nga ana jonëh. Erdhi ktu nga Rasha plot 30 vjet ma parë. Mundet edhe me dijtun.

Mënyra e rrëfimit të murgeshës Ivanije nuk i kishte lënë vend për dyshim Sakibe hanëmit, e cila edhe vetë kishte qenë e rrëmbyer dhe kishte përjetuar të njëjtin fat. Thellë në shpirtin e saj kishte nxjerrë një ofshamë, duke e shikuar kollogrenë Ivanije. Ajo dukej shumë e pastër në shpirt dhe nuk kishte asnjë shenj dyshimi në rrëfimin e saj.

-Kur t' pveesin kollogretë dhe Ati Jeronim, t' ju thuesh se kam ardhun për të pvetun për një cub të Jak Drenit, qi iku nga rrethimi ditën kur u vrane cubat. Kto t' iu thuesh, derisa una ta dergoj lajmin dhe dhuratën time për ndihmën qi ma ke dhanun.

-Nuk m' perket dhurata, moj moter! Una zbulova para tej, ate qi do ta zbulonte çdo besimtare e Zotit. Ia kemi borxh njana tjetr's. Nesret, una do t' kem nevojë për ty...

Në ndarje Sakibe hanëmi kishte përqaftuar fort kollogrenë plakë Ivanije, nga e cila kishte mbetur vetëm një grusht eshtra, si dhe lëkura që ata eshtra nuk i linte të shpërndaheshin.

Sakibe hanëmi fillimisht nuk i kishte treguar Selim agait, ndërsa i kishte rrëfyer tërë ndodhinë, Mariga Grapit. Ajo në fillim qe zverdhur, por pas pak merr veten dhe në mendje i sillen disa dromca kujtimesh. E risjellë në kujtesë kohën kur nga një plakë e fshatit Malmir kishte dëgjuar pothuajse të njëjtin rrëfim, por me të tjerë emra. Rrëfimi bënte fjalë, sesi motra kishte njohur vëllanë, ditën kur po futeshin në gjerdek, meqë qenë fejuar pa e njohur njëri tjetrin. Ata qenë njohur përmes një shenje të kishte vëllai në trup. Ajo kishte shtangur nga gëzimi dhe e papritura. Nuk e merrte dot me mend, që

vëllai i nënës, daja i saj, të ishte Selim agai. Por e kishte kuptuar se edhe ndjenja e saj femërore sikur rrudhej, kur ndodhej pranë agait, të cilit më shumë i frikësohej, sasa e donte për burrë.

-O zot! –kishte këlthitur duke nxjerrë nga shpirti tërë frikën dhe ankthin nga lajmi i papritur.

-Si thua moj bijë, t'i tregojmë Selim agait,- pyet Sakibe hanëmi Marigën, kokën e së cilës e mbante në prehër duke ia përkëdhelur ballin.

-Kam frikë se nuk do t' besojë dhe mund të dërgojë ndonja pej sejmenvë për ta therrë kollogrenë Ivanije.

-Nuk e besoj, ia kthen Sakibe hanëmi. Agai, nuk ansht ma ai i dikurshmi. Mundet qi i di të gjitha, por i hesht me qëllim. Tash e kuptoj përse preu kokat e 30 burrave. Nuk ishte sa me shpëtuo njaj grue t' haremit, sepse asofare ka me shumicë, por m' paska shpëtuo edhe muo për hatrin tand, sepse të kishte të gjakut. Per ket ai nuk flë me ty.

-Nuk besoj qi e din, do t' ma kishte thanë qekur, përse ta mbante fshehun! Por habitem si nuk m' ka rrëfye Xha Mëhilli, ai duhej ta dinte. Ndoshta pikërisht për këtë edhe pranoi aq lehtë të më dorëzonte, por u zu n rrenë, sepse m' paraqiti memece dhe iku nga frika...

-Ta pyesim njëherë ungjin tand për të hjek' dyshimin.

-Ai ka ikun qysh ditën kur m' dorëzoi këtu. Nuk kishte fëmijë tjetër dhe nuk di kush më për fatin e tij.

Më në fund Sakibe hanëmi dhe Mariga Grapi kishin vendosur ta zbulonin të vërtetën, që e kishte rrëfyer murgesha Ivanije...

Selim agai rrinte mbështetur në divanhanen e tij verore. Meqë bënte vapë, rojtari Turgut, ia trazonte ajrin me një cohë pëlhure. Tërë ditën kishte thithur nargjilenë dhe kishte shkruar diçka në fletoren e tij me ngjyrën e mereqepit mavi mbyllur. Kur shkruante Selim agai nuk pranonte asnjeri të futej në divan.

Në mbrëmje, pasi kishin ngrënë darkë, ai shkon në dhomën e fjetjes, dhe gjen ulur pranë e pranë, sikur ëmë e bijë, Sakibe hanëmin

dhe Mariga Grapin.

-Si t' doli falli i murgeshës, Sakibe hanëmi, i drejtohet Selim agai gjithnjë diskret dhe gjithnjë me informacione të plota.

-O Allah i madh, m'i fal gjynahet nëse kam gabuo! Ku ta dija qyqja una se çka kishte për me m' thanun ajo.

-Dhe çfarë t' ka thanun?- pyet agai duke marrë në dorë nargjilenë që ia kishte ofruar Mariga Grapi, e cila që zverdhur nga frika.

-Nuk kam zemër me t' rrefye pernjihet'. Jo se te kam frikën, sepse t' kam si djalin tim, dhe ti je sjellë me muo si me nanën tande, por s m'ban goja me rrfyemun.

-Kjo ansht mbesa ime, thotë, ndërsa i afrohet Marigës, e përqafton fort dhe e puth në ballë. Kjo ansht bija e motr's seme, qi i plasi zemra për fëmijët. Jem t' njaj gjaku dhe nga krejt gjindja e gjakut tonë mbrijtme me je jetuo vetëm ne të dy.

Mariga dhe Sakibe hanëmi ishin ngurtësuar. Nuk e merrnin me mend që Selim agai të ketë ditur ndodhinë

-Nga ungj' i Marigës kam marrun vesh, mbasi jam kthye gjallë nga zandani i Budimit. Ai m' ka ndihmuo me zanë cubat. Tash ansht në Vushtrri, në sarajin e Fetah beut. Ka ndërnuar fenë, emrin, asht matruo... Ndërkohë Mariga kishte shpërthyer në një vaj të papërm-bajtshëm, duke mbajtur gojën me të dyja duart, drejtohet nga Selim agai, e përqafton fort duke e shtrënuar me tërë fuqinë, duke gulçuar fort nga vaji i gëzimit. Me lot malli prej nëne i kishte përqaftuar të dy edhe Sakibe hanëmi. Ishte hera e parë në jetë që po përqaftonte Selim aganë.

PJESA E TRETE

Vera e vitit 1729 në Drenisën jugore kishte sjellë disa befasi, disa paralajmërime të kobshme. Në Petrash, gruaja e Seit Hazarit kishte lindur binjakë të ngjitur kokë për kokë. Ata kishin jetuar vetëm një javë dhe të dy kishin vdekur. Bashkëshortja e Mëhill Qarrit nga Malmiri, Dranja, kishte lindur trinjakë të vdekur. Monika e Ujkan Qirjaqit e martuar për Jak Bushatin e Komorës, kishte lindur djalin me një sy. Nga frika e ndonjë kobi të madh për familjen, kjo lindje qe mbajtur fshehtas, por graria kishte përfolur, ndërsa fjalët i kishte dëgjuar edhe mulla Hamidi. Ai kishte marrë leje nga Selim agai dhe kishte shkuar për të vërtetuar përfoljet, mirëpo nuk kishte zbuluar asgjë të dyshimtë. Lehona, Donikë, kishte pranuar se kishte lindur fëmijën e vdekur në muajin e shtatë, dhe nuk pranonte përgojimet për lindjen e fëmijës me një sy. Hoxha kishte hequr dorë nga hulumtimi i mëtejshëm. Flitej se Jak Bushati fëmijën me një sy ia kishte dorëzuar për ta rritur një bariu, që jetonte së bashku me gruan, beronjë, në malet e Kozmaqit. Ai, pasi kishte marrë një shpërblim të posaçëm, qe zotuar se qenien me një sy, të cilin e kishin pagëzuar, Njisyn, do ta rriste nëpër shpella dhe nuk do të kishte njeri që do të mund ta zbulonte. Tri lindjet e përfolura kishin sensibilizuar tej mase fallxheshat dhe gratë, të cilat rronin me paragjykime.

Plaka Vasë e Malmirit, e njohur edhe për shërimin e sëmundjeve me bimë të ndryshme mjekuese, kishte paraparë një rrezik të madh, që do ta kanoste vendin. Lindjet e këqija ajo i interpretonte si dënim nga Hyji për braktisjen e fesë së vjetër.

Vera e atij viti kishte qenë ndër më të begatshmet në fshatrat e Drenisë. Gati për çdo javë kishte rënë shi. Nga shiu dhe lagështira qenë shtuar edhe rriqërat, minjtë, urithët, karkalecat, fluturat e llojllojshme, gjinkallat e sidomos milingonat me krahë.

Në vjeshtën e Dytë të vitit 1729 popullata skamore e Drenisë qe goditur edhe nga një fatkeqësi tjetër. Ishte një fatkeqësi fatale, e cila lajmërohej pa pritur. Asaj radhe, raja qe përballur me një sëmundje, që korrte më keq se uria, e më fatalisht se kobët e tjera. Dy javë para Shën Mitrit, të atij viti, i cili për një kohë të gjatë do të mbahej mend për begati dhe pastaj edhe për fatalitetin që solli, katër trupa arixhinjsh qenë vendosur njëra në Petrash e dyta në Malmir, e treta në Sadran dhe e katërta në Ndrenik.

Kryearixhu plak, Rudull Vançe, një vllah që dinte të gjitha gjuhët e vendësve, kishte sjellë suitën e tij argëtuese, e cila përbëhej nga disa defatore evgjite, disa cirkusantë, një jevg të zi trashalluq, i cili luante valle me arinjte dhe argëtonte turmat e fëmijëve, por edhe të të rriturve. Ai ndërronte nëpër duar tri pisha të ndezura, njërën nga ato duke e mbajtur në ajr. Defatoret dhe fallxheshat evgjite pas skenave të argëtimit këndonin edhe nëpër lagjet e fshatit, duke kërkuar nga raja që t' i daroviste. Ato, duke kënduar e herë duke kërcyer, hynin lirshëm nëpër shtëpitë e fshatarëve. Shisnin rruaza, shami të ndryshme, burnot, kremëra për fytyrë, gjilpëra, pasqyre të vogla, përthekojca metali e gjësende të tjera të imëta, që i mungonin sidomos grarisë së fshatrave.

Vetëm tri ditë arixhinjtë kishin argëtuar rajën fatkeqe të katër fshatrave dhe pastaj befasisht qenë larguar. Askush nuk i kishte parë nga kishin shkuar, meqë kishin ikur gjatë natës. Pesë ditë më vonë, arixhinjtë, për të cilët qe bërë e ditur se kishin arritur nga Dimitria e Moçme, zhduken pa shenj e pa doke. Ata, zakonisht me trupat e tyre shëtitëse argëtuese qëndronin nëpër fshatra gjatë tetorit dhe me të filluar acari largoheshin gjithnjë drejt vendeve të panjohura, drejt veriut. Vetëm dy ditë pas largimit të trupave argëtuese të arixhinjve në familjen e Samuel Allorit në Malmir ishte lajmëruar i sëmuri i

parë, i prekur nga virusi i murtajës. Plaka Vasë, një mjeke popullore dhe fallxheshë e njohur, sapo e kishte parë Gjinin dhjetëvjeçar të fqinjit Samuel, i cili po përpëlitej nga zjarmia kishte dhënë alarmin.

-E ka prekun mortaja!

-Arixhinjtë na morën në qafë!

-I prune minjt e murtajës! -kishte bërë titur nëpër fshat. Në fillim askush nuk i kishte dhënë rëndësi fjalëve të plakës Vasë, edhe pse të gjithë e dinin se plaka jo vetëm njëherë kishte paralajmëruar me saktësi disa nga sëmundjet. Vetëm dy ditë më vonë, e tërë familja e Samuelit, qe infektuar. Plaka Vasë kishte identifikuar edhe shkaktarët. Ajo kishte hetuar se të gjithë fëmijët, që ishin argëtuar gjatë atyre tri ditëve fatale me arixhinjtë, qenë sëmurë. Alarmi ishte dhënë ditën e katërt, nga dita e ikjes së arixhinjve, kur lajmërohen rastet të paraqitjes së simptomave pothuajse në të gjitha fshatrat.

Në ditën e pestë kishin vdekur të infektuarit e parë nga Malmiri, Gjoni i Simonit dhe, Zara e Mrika fëmijëtë Gjerasim Rizonit. Edhe në Petrash, Sadran e Ndrenik qenë lajmëruar rastet e para të fillimit të përhapjes së epidemisë. Fshatarët me përvojë kishin marrë masat e izolimit. Ata, lidhin shamija në gojë dhe nuk ia merrnin duart njëri tjetrit. Po ashtu izolonin edhe bagëtinë, e sidomos delet, për të cilat mendohej se e përhapin sëmundjen. Në raste të tilla nuk konsumohej qumështi, as mishi i bagëtive. Ndalohej sidomos mishi i derave i shpezëve, i pulave. Gjatë ditëve të tilla banorët ushqeheshin me bukë misri, fruta, kos. Fshatarët largonin lëkurët e paregjura, të cilat i fusnin thellë në dhe. Disa të tjerë vetëm i gëlqerosnin dhe i gjuanin gjithandej. Lidhnin qentë në vende të caktuara. I mbysnin qentë endacakë që ushqeheshin me mish të kafshëve të ngordhura. Izolonin edhe bagëtinë nëpër tëbane. Shumica e tyre largoheshin nga fshati dhe depërtonin në stane, larg njerëzve që konsideroheshin të infektuar nga murtaja. Frika nga shfarosja fatale kishte rikthyer në kujtesë rrëfimet e moçme të pleqve, të cilët përhapjen e kësaj sëmundje e lidhnin edhe me mungesën e trajtimit të duhur të lëkurave, meqë besonin se sëmundja kryesisht vinte nga kafshët, të cilat gjatë

kullotjes nëpër vende të ndryshme kontaktonin me minjtë e murtajës. Ata nuk përjashtonin mundësinë që ndonjë pjesëtar nga trupa e arxhinjve të kishte bartur virusin, dhe me qëllim dashakeq, përmes ndonjë miu të ngordhur mund të kishin prekur gjësendet, që iu shisnin fshatarëve, mirëpo shkaktar kryesor të përhapjes së kësaj sëmundjeje fatale konsideronin përgjithësisht papastërtinë, derrat e butë e sidomos lëkurët e paregjura në mungesë të kripës së mjaftueshme, të cilat në vjeshtë i grumbullonin me shumicë në vende të caktuara. Fshatarët thernin bagëtinë në hyrje të dimrit, jo vetëm për pastërma, por edhe për lëkurët që ishin aq shumë të nevojshme, për t'i regjur apo për t'ua shitur tregtarëve endacakë. Nga këto lëkura punoheshin opingat, janxhikët, brezorët, gjoksoret, postaçitë për të fjetur mbi to e për t'u mbuluar gjatë dimrit.

Një javë më vonë, murtaja që futur edhe në sarajin e Selim agait. Mjeku i sarajit, heqimi Safqi, kishte ndërmarrë të gjitha masat, dhe me ekipin e tij prej pesë ndihmësve kishte identifikuar të prekurit nga sëmundja, të cilët i kishte izoluar në një karantinë të veçantë. Ai kishte dhënë urdhër të prerë, që asnjë person i panjohur, cilido qoftë ai, të mos i afrohej sarajit. Nga frika se sëmundja mund të përhapej përbrenda sarajit, ku jetonin jeniçerët e agait dhe tërë personeli administrativ, ai i kishte propozuar Selim agait disa masa shtesë, si masa të domosdoshme të izolimit të sëmundjes, e cila për tri ditët e inkubacionit bënte kërdrinë. Kishte kërkuar që tellallxhinjtë për çdo ditë të lajmëronin popullatën, në mënyrë që të prekurit nga murtaja të izoloheshin dhe të varroseshin në vende të caktuara, duke i futur thellë në dhe, dhe duke iu hedhur sipëri gëlqere të shuar. Mjeku kishte kërkuar nga Selim agai të ndërpriste të gjitha aktivitetet dhe kontaktet me njerëzit. Ai kishte siguruar sasi të mjaftueshme të një ilaçi, i cili iu jepej me doza të caktuara pacientëve, te të cilët vërente shenja të sëmundjes. Kishte ndaluar përdorimin e yndyrës dhe përdorimin e të gjitha llojeve të mishrave. Kishte porositur që të mos konsumohej asnjë ushqim i pa verifikuar. Mjeku i sarajit kishte dhënë urdhër që bagëtia po ashtu të izolohej nëpër tëbane dhe njerëzia të

mos kontaktonin mes veti për disa ditë. Po ashtu kishte urdhëruar që sejmënët të vrisnin të gjithë qentë endacakë, të cilët e mbartin virusin duke ngrënë minjtë, apo edhe mbetjet e kafshëve të ngordhura. Heqimi, Kishte ndërmarrë të gjitha masat, meqë kishte mbijetuar dy epidemi paraprake të murtajës, një në Prishtinë e një tjetër në Vushtrri. Edhe mulla Hamidi, me urdhër të mjekut të sarajit kishte ndaluar tubimin në xhami. Myezini thërriste ezanin, por besimtarët faleshin e luteshin nëpër shtëpitë e tyre, duke iu përmbajtur masave parandaluese të përhapjes së sëmundjes, ashtu sikurse kishte porositur mjeku i sarajit.

Në ditën e Shën Mitrit të vitit 1729, murtaja kishte arritur kulminacionin fatal. Nga shënimet e më vonshme, ishte konfirmuar se murtaja kishte shortuar në zi shumë familje të fshatrave të Drenisës. Tridhjetë veta kishin vdekur në Malmir, dyzet e tre në Petrash, gjashtëdhjetë e më shumë në Sadran, tridhjetë në Ndrenik, dyzet në Konzharikë, pesëdhjetë në Komorë, dhjetë në Alpsh, tridhjetë në Domenik, dhjetë në Krajk, po aq në Stanovë në Korrot dhe Çikat... Fshatarët e Rrafshnaltës kishin mbijetuar, duke qenë se jetonin në lagje xhuxhe, të izoluar. Vetëm tek-tuk ishte shënuar ndonjë rast i prekjes nga sëmundja e murtajës.

Në dimrin e vitit 1730, raja e Drenisës ishte strukë në zi, duke numëruar ditët, deri kur do të vinte pranvera. Vera e begatshme kishte mbaruar me dëborën e trashë të dimrit, e cila kishte rënë në fillim të nëntorit të vitit paraprak dhe kishte mbuluar të kallurit në dhe, por edhe të gjitha kafshët e ngordhura, pisllëqet dhe lëkurët e paregjura, të cilat qentë i nxirrnin nga toka. Murtaja kishte goditur edhe brenda sarajit. Mirëpo masat parandaluese, që kishte ndërmarrë heqimi Safqi, kishin dhënë rezultate optimale. Vetëm dy të infektuar nga murtaja kishin vdekur në karantinën, në të cilin i kishte izoluar mjeku. Dhjetëra të tjerë kishin shpëtuar nga sasia e kininit që heqimi Safqi iu kishte dhënë pacientëve të tij.

Kishte shpëtuar pa asnjë pasojë edhe Mariga Grapi, e cila me përzgjedhjen e pëlqimin e agait, disa vjet më parë qe martuar me Uruç

Zanin. Edhe dy bijtë e tyre, Halili dhe Musliu, kishin mbijetuar pa shenja të sëmundjes. I tërë personeli i ngushtë i Sarajit, sejmenët, administratorët, pjesëtarët e haremit, qolet e hudumët kishin shpëtuar.

Dimri i ashpër e kishte mundur murtajën, por kishte sjellë tragjedi të tjera. Drenisarët qenë mësuar e kalitur me dimra të tillë, të cilët izolonin me dëborë edhe lagjen nga lagja. Dëbora kishte ndërprerë komunikimin. Mjerimi që futur në të gjitha shtëpitë, ku më shumë e ku më pak. Familjarët, të cilët kishin shpëtuar nga murtaja i frikësoheshin ashpërsisë fatale të dimrit. Edhe ata që qenë përgjysmuar nga murtaja bënë përpjekje të mbijetonin. Dhembja përzihej me zinë e urisë, me acarim e ashpër, me dyshimin tejet të shprehur se a do të dilnin gjallë në Shën Gjergj. Bagëtia pallte nga uria. Dhitë kishin mbetur maleve, pre për ujë e arinjte. Hungërima e trishtueshme e ujëve të uritur përhapte frikë, sidomos te fëmijët. Qentë ishin strukur nga frika e ujëve.

Drenisarët ishin strukur, kush si kishte mundur në kasollet dhe disa nëpër shtëpitë e tyre varfanjake. Ditët kalonin me ngadalë, ndërsa netët e gjata bëheshin shumëfish më të gjata nga acari, nga shfarosja që kanoste shumicën e varfanjakëve. Për dy javë rresht jeta ishte paralizuar, pothuajse në të gjitha fshatrat. Dëbora kishte zënë të gjitha shtigjet. Fshatarët nuk arrinin ta lironin rrugën as deri në ahur, apo te fqinji. Vetëm familjet me shumë anëtarë kishin arritur të hapnin rrajat më të domosdoshme deri te kroi apo të pusi. Disa nga ta në pamundësi që të hapnin rrajën deri te burimi, shkrinin dëborën, të cilën e përdornin për ujë të pijes.

Në kasollen afër malit të familjes bonjake të Mark Gjukanit në Banjë, një natë vonë të janarit të acartë të vitit 1730 ishte futur llava e ujëve të uritur. Duke qenë se familja skamnore jetonte e izoluar, në një djerrinë jo pjellore afër shkëmbit të gurit, askush nga fshatarët nuk kishte dëgjuar britmat e fëmijëve, e as thirrjet shpresë kote të nënëshkretës në atë natë fatale. Ujqit kishin mbytur dhe

kishin copëtuar katër anëtarët e familjes, nënën e sëmurë, me dy bijat e vogla dhe djalin në gji. Më vonë qe konstatuar se vejusha Dilë, në mungesë të druve, nga frika se gjatë natës do t' i mërdhinin fëmijët nga acari, kishte shkatërruar derën dhe e kishte qitë në oxhak, për ta ngrohur kasollën. Në vend të derës kishte vendosur dy postaçi të mëdha, që hapeshin nga brenda. Ujqit, kishin hyrë duke nuhatur erën e lëkurëve. Ata kishin copëtuar postaçinë dhe në atë natë acari, derisa Dila ishte strukur nën një mbulojë të dhinjtë me tre fëmijët, ujqit e uritur kishin bërë batërdinë, që do të mbahej mend për shumë vjet. Vetëm një javë më vonë fshatarët e Banjës kishin mësuar për tragjedinë fatale të familjes së vejushës së Mark Gjukanit. Asgjë nuk kishin gjetur veç eshtrave dhe pjesëve të vogla të gjymtyrëve të mbetura e të shkapërderdhura.

Pranvera e vitit 1730 kishte gdhirë me vonesë. Jeta e varfër e drenisarëve të prekur fatalisht nga murtaja dhe nga dimri i ashpër që nuk mbahej mend, kishte sjellë sa e sa plagë të pashërueshme dhe sa e sa tragjedi familjare. Njerëzia qenë zgjuar sikur nga jermia e çmendurisë. Fytyrat e akullta qenë mavijosur. Nuk dëgjoheshin zëra gazmorë të fëmijëve. Jeta skamnore kishte marrë edhe një goditje tjetër të rëndë. Fshatarët nuk dinin nga t'ia fillonin, për t' i shëruar humbjet dhe plagët. Të gjallët me të gjallë, të vdekurit me të vdekur, thoshin duke ngushëlluar njëri-tjetrin. me aq sa mund të ngushëlloheshin në raste të tilla tragjike. Duhej bërë përpjekje për të nisur sërish jetën nga e para dhe sërish, si gjithnjë me frikë nga murtaja, frikë nga lija e kolera, nga kolli i keq e nga fruthi, sërish me frikë nga taksidari e zaptia, sërish me frikë nga të gjitha egërsirat e botës njerëzore dhe të asaj shtazore.

-Na ke harruo o Zotynë! -na ka harruo! - të mjerët ne të mjerët- kishte thënë duke vajtuar plaka Vasë e Malmirit, në fillim të pranverës së atij viti, në vendin gërmadhë ku disa vjet më parë kishte qenë konaku i Shën Qirit. E kishte bërë zakon, që qysh në mëngjes, me të gdhirë, për çdo ditë të dilte në kodër dhe të lutej te Kodra e konakut, nga e cila kishte mbetur vetëm emri dhe themelet. Shpesh-

herë përfytyronte. I dukej sikur po i shihte ikonat e dikurshme. Me sy hapur shihte Shën Mërinë me Krishtin e vogël duke e mbajtur në duar. I shihte edhe freskat e At Palldumit, murgu i fundit, të cilin e kishin therë sejmenët e Bajram agait, në kohën kur kishin rrënuar kishën. Trupin e tij, fshatarët e kishin varrosur nën rrënojat e konakut, afër vendit ku kishte qenë ikonostasi, i cili qe djegur.

Vasa kishte zgjatur duart nga qielli dhe kishte drejtuar lutjet e saj, që buronin nga zemra dhe nga besimi i patundur. Për një kohë kishte mbetur si e ngurtësuar, dhe pas disa çastesh qe përplasur për tokë. Bariu i fshatit, Dash Qirjaqi, në kohën kur qe nisur për në male me bylykun e deleve të lagjes, vëren trupin pa jetë të plakës Vasë. Me ndihmën e dy barinjve të tjerë kishte hapur varrin, mu në vendin ku ajo kishte ndërruar jetë, dhe vetëm ata të tre e kishin varrosur po në atë vend ku e kishte lëshuar shpirti. Meqë ishte plakë e mbetur, as kishin lajmëruar kë, as kishte marrë pjesë kush në varrimin e saj. Pasi e kishin mbuluar me dhe i kishin vënë te koka një kryq druri.

Jeta e skamnorëve qe goditur mizorisht nga murtaja dhe nga dimri me acar që nuk mbahej mend, Përveç familjes me katër anëtarë të Mark Gjukanit të mbytur nga ujëqit në Bajë, dimrin nuk e kishin mbijetuar edhe disa skamnorë të tjerë. Disa kishin vdekur nga të ftohtit, ndonjë tjetër e kishin mbytur egërsirat, ndonjë kishte vdekur nga veremi...

Në metehun e pranverës së atij viti, në Ndrenik, kishte ndodhur një ngjarje tjetër e jashtëzakonshme, e cila ishte shënuar thellë në kujtesën e drenisarëve.

...Dy vjet më parë, Lan Çunguri, kishte rënë në gjak me Martin Gashin e Ndrenikut. Gjatë një zënke, e cila ishte zhvilluar në përleshjeje, për shkak të ujit të vadës, në tokat buzë lumit të Drenisës, Lan Çunguri asokohe 30 vjeçar, kishte mbytur me një goditur të shatit në kokë, Jak Gashin, djalin e tretë të Martin Gashit, familje e njohur për besë dhe trimëri.

Lani ishte i varfër. Kishte shërbyer një kohë te një çauh i Selim agait dhe mezi siguronte bukën për katër fëmijët e vegjël. Nuk

kishte njeri tjetër në shtëpi përveç fëmijëve dhe nënës Dilë, plakë 80-vjeçare. Bashkëshortja, Gjysta, të cilën e quanin Gjylë, pas konvertimit, kishte vdekur duke lindur djalën e katërt, Ndonin. Lani ishte konvertuar, meqë Çausht Dalipi kishte paraqitur kusht për punën, që kryente tek ai, si argat fushe.

Martin Gashi kishte familjen, e cila siguronte bukën dhe shtonte pasurinë. Humbja e të birit e kishte goditur keq. E kishte kuptuar me kohë se zënka kishte plasur befasisht, por fakti se Lani ishte konvertuar, e kishte lidhur në inat për të mos ia falur gjakun. Sa për ta vrarë mund ta vriste kudo, meqë Lani lëvizte gjatë natës, në kohën kur nuk kishte besë për të qarkulluar. Kishte menduar edhe ta falte, por ja që nuk i bënte zemra. Ta vriste, ishte njësoj sikur t'ia vriste edhe katër fëmijët e mitur, meqë nëna e tij plakë nuk mund të përkujdesej as edhe për veten.

Lani me familjen e tij kishte shpëtuar nga murtaja, por e kishte goditur uria, meqë në dy vitet e fundit, prej kur kishte rënë në gjak, nuk kishte arritur ta punonte tokën si duhet. Kishte kohë kur nuk i jepej besa dhe ai detyrohej të rrinte ngujuar në shtëpi.

Atë ditë të pranverës së hershme dhe me acar dimri, po bëheshin tre ditë që fëmijët nuk kishin ngrënë asnjë kothere buke. Nëna plakë lëngonte në shtratin e vdekjes. Fëmijët qenë mbledhur kruspull buzë vatrës dhe regjistrin çdo lëvizje të atit, i cili hynte e dilte në kasollen e ftohtë duke sjellë dru, për të mos e lënë zjarrin të shuhej. Në mbrëmje, i ngarkon duqet mbi shpinë të gomarit dhe iu thotë fëmijëve, se po dilte për të lypur ndonjë okë miell apo misër.

-Nuk ki besë o bir, të vret Martin Gashi, - i thotë e ëma, e cila mezi ishte ngritur nga vendi. Ai nuk kishte bërë zë, por del në rrugën e fshatit. Rruga ishte "në besë" dhe ishte i sigurt se Martin Gashi nuk do ta vriste në rrugën e Madhe, të paktën jo, derisa të largohej nga shtëpia e tij.

Pak para se të errësohej, arrin te dera e oborrit të kullës dykatëshe të Martin Gashit, të cilit i kishte borxh një gjak. Shkonte, sikur cjapi te kasapi. E dinte se Martini as bijtë nuk do ta vrisnin para

dyerve të oborrit. Kishte besim se, edhe pse u kishte gjakun borxh, nuk do ta linin të vdiste urie.

Pa vonuar kishte trokitur në derë me purtekën që e mbante në dorë.

Dash Gashi, i biri i Martinit, e kishte hetuar dhe kishte lajmëruar babanë e vëllezërit se gjakësi ndodhej para derës. Të gjithë kishin marrë pushkët e jataganët, nga frika për ndonjë të papritur. Nata ishte e ftohët. Fërfëlliza që frynte nga veriu rrihte fytyrën e Lan Çungurit si me thupër thane. Gjaku i kishte ikur nga fytyra dhe dukej si një burrë plak, i tretur dhe i humbur nga hallet e jetës.

-Dil, Martin Gashi, o vramë, o ma jep ndoj okë miell, se pa m' desin uje katër cullt' dhe nana plakë!

Martini kishte stepur nga e papritura.

Lani ishte ngurtësuar dhe priste, o plumbin, o tehun e kacaturrës, atë natë me acar, kur po i shuheshin shpresat e jetës, për vete dhe për tërë familjen.

Martin Gashi, duke parë se gjakësit nuk i kishte mbetur edhe aq fuqi sa për të qëndruar më gjatë në këmbë, pasi e shikon më shumë me keqardhje sesa armiqtë, i merr duqet dhe nis të drejtim të hambarit.

-Mbushni dhe as zanin të mos ju ndiej, iu drejtohet bijve, të cilët po prisnin tjetër urdhër nga babai.

Pas pak, dy bijtë e Martinit, i ngarkojnë mbi shpinën e gomarit të dobët të Lanit dy duqe me misër të pashkokëluar.

-Zoti t' shpetofofë, Martin Gashi! Zoti ta ktheftë me t' mirë se una nuk kam t'mira - thotë, ndërsa dy pika loti i shpëtojnë në faqet.

-Ke edhe një muj' besë të paqit, nëse nuk gjen misër trokit sërish, i thotë Martini, derisa Lani po largohej drejt kasolles ku e prisnin fëmijët e uritur...

Ngjarja kishte bërë përshtypje të veçantë në Ndrenik. Shembulli i Martin Gashit ishte kuptuar si mëshirë i një të krishteri, i një vëllai për vëllanë, fëndërruar, por të katandisur....

II

Në fund të majit të vitit 1730, Selim agai merr një letër, të cilën nga Stambolli ia kishte dërguar Halil Patrona. Letrën e kishte sjellë, bostanxhiu, Sejdi Allori, i transferuar me disa jeniçerë të tjerë nga Stambolli në Vushtrri.

-Cili je ti që më solle letrën në besë, i drejtohet të panjohurit.

-Jam një mik i Halil Patronës.

-Nga cili Elajet je.

Jam nga kjo anë, Selim aga. Nëse të kujtohem, 27 vjet më parë, së bashku me shumë burra të kësaj ane na ke dërguar në Vushtrri për të punuar angari, nëse e mban mend. Ishte koha kur u vra Hoxhë Ibrahimimi.

-Eja të futemi brenda, urdhëron Selim agai paksa i turbulluar nga befasia e papritur.

Sejdi Allori, sikur po mëdyshej meqë nuk i besonte agait gjakatar, por kishte fituar besimin e Halil Patronës, i cili e kishte shpëtuar nga katandisja.

27 vjet më parë, Sejdi Allori, asokohe i quajtur Simon, ishte caktuar në mesin e beçarëve që do të punonin angari në Vushtrri, derisa të zbulohet vrasësi i Mulla Ibrahimit. Së bashku me Ndue Llapardin, Bdek Rizonin e Malmirit, me tre sadranas dhe disa beçarë të fshatrave të tjera, qenë dërguar drejt e në Edrene, ku po ndërtohej njëra ndër xhamitë më të mëdha të Perandorisë. Simoni dhe të gjithë robërit e tjerë ishin konvertuar dhunshëm dhe ishin mbajtur nën trajtim rigoroz, si robër lufte.

Duke qenë se kishte zotëruar shumë shpejt zejen e ndërtimit, kryendërtimtari Tursun e kishte pikasur talentin e Simonit. Pak vjet më vonë, Simon Allori, tashmë i njohur se Sejdi Alluri, ishte radhitur në mesin e muratorëve më të njohur në Edrene. E kishin ndarë nga shokët e tij, të cilët po ashtu ishin katandisur nëpër repartet e punës, në një hapësirë, e cila përfshinte dhjetëra hektarë tokë. Disa vjet më vonë ishte shpallur “mjeshtër i ndërtimit” dhe kishte rastisur të punonte në pallatin e Sulltan Ahmedit III, ku ishte caktuar rojtar i brendshëm i pallatit perandorak, të cilët quheshin “bostanxhi”.

Gjatë një ekspedite të Sulltan Ahmedit III në Bagdad, Sejdi Bostanxhiu, i cili kishte treguar besnikëri e përkushtim për Sulltanin, avancohet në gradën e çausbashit të bostanxhinjve. Ndërkohë, të besuarit e Sulltanit i kishin treguar prejardhjen e Sejdi Bostanxhiut, i cili sado që ishte treguar besnik dhe i përkushtuar vazhdonte të injorohej meqë ishte, arnaut. Pavarësisht nga kjo duke çmuar angazhimin dhe detyrat me përgjegjësi që kishte kryer, caktohet çausbash i rojeve të kajmekamit të Bagdadit në kohën e Hasan Pashait, me origjinë nga Arnuatllëku, ku kishte qëndruar për një kohë dhe ishte martuar me bijën e një tregtari irakian, e cila quhej Suma, bija e Sallahut.

Më vonë, pas luftimeve të pandërprera mes jeniçerëve dhe luftëtarëve të Irakut, ndodh që Sejdiu plagoset rëndë dhe dërgohet në Stamboll për t’u shëruar. Atje, njoftohet me Halil Patronën, i cili kohë më parë ishte kthyer nga burgu i Budimit. Njohja ishte bërë në Hamamin e Halil Patronës në Stamboll. Ai tubonte rreth vetes arnautët, të cilëve iu gjente punë të ndryshme në administratën publike ose në magazinat e dyqanet e esnafëve, që kishin lulëzuar asokohe. Ishte kohë paqeje. Në periudha të tilla kohore, jeniçerët merrnin vetëm gjysmën e pagave mujore dhe mezi ia dilnin të mbijetonin.

Sejdi Allori kishte mësuar shumëçka nga Halil Patrona, i cili njihej si njëri ndër krerët më të aftë dhe më të drejtë të jeniçerëve. Nga ai kishte mësuar edhe për kthimin në Komorë të Selim agait, të cilin ai e urrente, edhe pse Halil Patrona e kishte shok besnik të

burgut dhe së bashku kishin arritur të iknin nga Burgu i Budimit. Urrejta e Sejdi bostanxhiut për Selim aganë ishte e papërmbajtur, por ai inatin e mbante në vete dhe në bisedë me Halil Patronën, nuk i kishte rrëfyer drejt historinë e vuajtjeve të tij, as shkaktarin kryesor të atyre vuajtjeve...

Selim agai ishte ulur në minderin e paradhomës së pallatit të Sarajit. Përballë qëndronte Simoni i dikurshëm, tashmë i konvertuar dhe sipas të gjitha gjasave një njeri me influencë, ose ndonjë kuadër i lartë i shërbimit sekret, për të cilin sikur e merrte me mend se me çfarë detyre ishte kthyer në Arnautistan.

-Ka disa vjet që kam kërkuar transferim dhe vëlla Halili më ka ndihmuar shumë, nis bisedën në gjuhë turk, Sejdi Allori, duke kuptuar paksa turbullimin e agait.

-Ti ishte më mirë atje, kishe pozitë, pasuri!...

-Më dogji malli për njerëzit e mi, aga. 27 vjet nuk janë hasha, 27 vjet pa parë as kë dhe pa dëgjuar asnjë lajm për familjen. Tri ditë më parë kur u ktheva në shtëpi askush nuk më njohu. Nëna ishte verbuar. Ajo më shikonte e hutuar dhe e frikësuar. Ndodhet buzë vdekjes e gjora. Babai kishte vdekur qysh moti, vëllai i madh, Azemi, ishte thinjur e plakur. As kushërinjtë nuk më njohën. Jam unë i vetmi që po kthehem gjallë nga internimi nga të gjithë burrat e kësaj ane. Sejdiu fliste ngadalë, ndërsa agai dëgjonte me shumë vëmendje dhe nuk ia ndante sytë.

-Gjithçka në këtë botë bëhet ashtu sikur e ka shkruar Allahu. Ishte e shkruar të vritej mulla Ibrahim i pafajshëm, rahmet pastë, dhe po ashtu ishte e shkruar të vuanit ju të tjerët, për fajin e atyre, që e vranë mullanë.

-Allahu na i faltë gjynahet, aga i nderuar, ia kthen Sejdiu turqisht. Edhe ai kishte e harruar gjuhën e nënës dhe mezi ishte kuptuar me të vetët e me të afërmit.

Në Vushtrri kishte lënë gruan dhe djalin e vetëm Aliun, 10-vjeçar.

-Dhe tani ç' kërkon të bësh? - pyet Selim agai.

-Sapo të krijoj kushte jetese me gjithë gruan dhe djalin do të kthehem në Malmir. Kam bërë kursime gjatë tërë jetës dhe mendoj të rehatohem tash.

-Meqë qenke mik i Halil Patronës, të gjej punë në saraj po deshe, i thotë agai pa menduar gjatë.

-Halil Patrona po zien nga marazi, aga. Rreth tij janë tubuar të gjithë të vuajturit dhe të pakënaqurit e kësaj bote.

Ndërkohë Selim agai kishte filluar ta lexonte letrën që ia kishte sjellur i panjohuri i dyshimtë, i cili sapo ishte larguar. Në letër shkruante:

I dashur vëlla, Selim!

Allahu ta shtoftë ymrin dhe të bekoftë në punën tënde, e në përpjekje për ta përhapur të drejtën fe tonën, kuranin dhe sheriatin në ato vende të humbura.

Këtë letër po ta dërgoj përmes shokut tim më besnik, Sejdi Bostanxhiut.

E kam porositur, që në rast të ndonjë rreziku, letrën ta asgjësojë, për këtë shkak ai e din përmbajtjen e saj. E kam njeri të besës dhe kërkoj ta kesh në kujdes e ta ndihmosh. E ka djegur malli për familjen...

Vëlla Selim, këtu në Stamboll në mesin e jeniçerëve ka shumë pakënaqësi. Në kohë paqeje na përgjysmohet paga. Na heqin edhe disa përfitime, që i kemi pasur më parë. Në anën tjetër, Veziri i Madh, që është fatkeqësia jonë e pandreqshme, ka ndërtuar rreth 150 shtëpi të dëfrimeve, mu në mes të Stambollit, në Sarajet e Ujërave të Ëmbla. Në ndërtimin e këtyre shtëpive publike shtatë vjet rresht kanë punuar ndërtimtarët kryçali të Francës. Aty i shpenzojnë parat e fituara me gjak, jeniçerët e mjerë. Populli përditë po varfërohet. Stambolli është mbushur me lypsarë. Taksat e përjetshme, malikanet, e kanë katan-disur fukaranë, ndërsa bejlerët e kastat sundimtare ditë e më tepër po pasurohen. Ata kultivojnë do farë lulesh të kuqe si gjaku, tulipana i quajnë. Sulltan Ahmedi III çmendet pas tyre.

Është tmerr të shikosh sesi zyrtarët janë dhënë pas haremeve, të cilat janë mbushur me vajza të reja, që grabiten në vendin tonë e

gjithandej nga Bullgaria, Moldavia e Rumania. Më dhemb në shpirt, vëlla Selim, kur shoh edhe motrat tona nga gjaku, të cilat nuk dinë as një fjalë të gjuhës turke. Ato i tërheqin zvarrë a pastaj i bëjnë pre për shfryrjen e epsheve të tyre këta ujqërit e Stambollit.

Selim vëllai, jam shumë i pakënaqur, shumë i zemëruar dhe shumë i mllefosur në të gjithë. Ndryshe predikon feja jonë e drejtë, ndryshe na flasin ylematë nëpër xhami, e krejt ndryshe veprojnë ujqit e pangopshëm të Stambollit, ujqit me fytyrë njeriu. Këtu te ne duket sikur gjithçka ka marrë tatëpjetën. Nëse nuk nisim ndonjë luftë në Persi apo në Rusi, ka rrezik që të shpërthejë përbrenda, sepse nga dita ditës po shoh sesi po mbushet kupa e zemërimit.

Unë, vëlla i dashur, tash për tash kam vetëm një kërkesë. Dëshiroj që të m'i dërgosh dy jeniçerë besnikë, nga ata që kanë besën e njerëzve tanë të gjakut. Ata do t'i pranoj në njësinë time elite dhe do t'i kem kurdoherë pranë. Në rast nevoje, Sejdi Bostanxhiu do të sjellë edhe disa njerëz të tjerë.

Kam këtu edhe Musli Petrelën dhe disa njerëz tanë. Në regimentin tim të jeniçerëve shumica janë arnautë, dhe që të gjithë janë të pakënaqur. Kam do qëllime të mira, që ta ndihmoj Padishahun, për të vendosur rregull, sheriat dhe drejtësi, sepse kështu nuk shkon më. Po të kesh kohë dhe po të jesh mirë me shëndet, do të më behej qejfi të shiheshim sa më parë në Stamboll. Paqja po zgjat dhe kjo po na merr frymën, Selim vëllai.

Allahu të ndihmoftë dhe inshaallah shihemi për të mirë.

Vëllai yt i gjakut dhe i fesë së islamit, jeniçer, Halil Patrona.

Selim agai kishte lexuar e rilexuar letrën. Por nuk e kuptonte përse i duheshin aq shumë Halil Patronës, vetëm dy jeniçerë besnikë, kur kishte me mijëra në Stamboll, këtë nuk e zbërthente. Madje pse e kishte dërguar Sejdi Bostanxhiun. Ardhja e befasishme e njeriut të panjohur dhe letra e Halil Patronës, ia kishin shtuar dyshimet Selim agait. Megjithatë, ai nuk ishte dhënë. Po mendonte se Halil Patrona fshihte diçka të madhe, që dukej se bluante në kokë. Ai nuk e kishte treguar qëllimin, meqë kishte llogaritur se përmbajtja e letrës, po qe

se kapej në rrethana të caktuara, mund ta denonconte planin e tij. Kishte shprehur pakënaqësi në Vezirin e Madh, po jo në Padishahun. Nga ky kënd lihej të kuptohej se Halil Patrona bluante në kokë diçka tejet të rrezikshme.

Selim agai kishte rrafshuar 65 vjet. Ende ishte i aftë për shpatë, mirëpo jo për të luftuar në Stamboll, por për të sunduar në Drenisë, edhe aq kohë sa kishte shkruar Allahu të sundonte në ato troje të humbura e të prekura keq nga murtaja e varfëria. Ashtu kishte urdhëruar Allahu dhe ashtu do të bënte Selim agai.

E kishte përcjellë, Sejdi bostanxhiun, duke i uruar shëndet dhe duke u treguar i gatshëm për t'ia plotësuar çdo nevojë që të kishte.

-Do të jemi në kontakt, aga. Po të kesh ndonjë punë me rëndësi për Halil Patronën, e kryej vetë, mos më kurse fare, kishte thënë, pasi i kishte hipur atit.

Selim agai kishte ftuar në rezidencë, Uruç Zanin dhe Xhirit Gashin. Pasi kishin ardhur, së bashku me ta, ishte futur në dhomën e brendshme të sarajit.

Qe shtrirë në krah. Kishte marrë dorezën e hollë të nargjilesë dhe kishte filluar të thithte me shije, tymin e filtruar. Një tym që thithte, jo vetëm nga duhani i klasës më të mirë, por edhe nga bimët afroziadike, të cilat ia kombinonte për mrekulli, i zoti i nargjilesë, Kapllan Arapi. Pas pak, Selim agai, të dy besnikët e tij më të afërt, i kishte njoftuar me përmbajtjen e letrës, të cilën e kishte marrë nga Halil Patrona. Ua kishte dhënë atë dhe të dy e kishin lexuar në heshtje. Uruçi dhe Xhiriti e njihnin shumë mirë Halil Patronën, meqë kishin shërbyer së bashku me të në Kështjellën e Beogradit.

-Duket të ketë një hall të madh vëlla Halili! -thotë Selim agai.

-Ma thotë mendja se Halil Patrona dëshiron të ikë nga Stambolli, ashtu sikurse kishte ikur Skënderbeu afër treqind vjet më parë, thotë Uruç Zani.

-Nuk do të jetë ashtu. Ai ka një plan tjetër. Mendoj se po për-

gatitet kundër Vezirit të Madh, të cilin e urren shumë dhe të cilin e fajëson për të gjitha padrejtësitë, -konstaton Xhirit Gashi.

-Nuk është aq mendjelehtë Halil Patrona sa për të filluar kryengritje kundër Sulltanit, jo!- thotë në fillim Selim agai për të blerë mendjet e dy besnikëve të tij më të afërt.

-Atij i bluan mendja gjithçka. Nuk është kthyer me dëshirë në Stamboll. Kishte dëshirë të ndalonte në Arnautistan, por ishte pikërisht Veziri i Madh, që nuk e lejoi, -konstaton Uruç Zani dhe vazhdon. -Unë besoj se ai ka ndërmend të bëjë diçka, sikur kishte bërë Skënderbeu në kohën e tij, po jo duke ikur nga Stambolli. Njëherë, derisa ndodheshim në kalanë e Beogradit, më kishte thënë se Skënderbeu duhej të kishte bërë grushtshtet, në Stamboll, dhe jo të ikte me 300 jeniçerë, për të pritur mbi shpinë pastaj, qindra mijëra ushtarë të Perandorisë. Këto bluante në mendje, dhe unë besoj thellë se Halil Patrona do të bëjë diçka, për të cilën ne nuk na ka shkuar as në mendje. Ai zien nga urrejtja kundër qeveritarëve të lartë. Halili është jeniçer, jeniçer, i tëri, si me fuqi fizike ashtu edhe shpirtërore. Ne të tre e njohim mirë.

-Dhe për dallim nga Skënderbeu, që kishte vetëm 300 jeniçerë të gjakut të tij, Halil Patrona vetëm në Stamboll ka më shumë se 10 mijë jeniçerë, të regjimentit të Pestë të gatshëm për t' i drejtuar kudo, ku ai të printe në ballë.

-Në konstatimet tuaja ka gjykime të vërteta. Edhe unë jam i bindur thellësisht se Halil Patrona do të bëjë përpjekje për të ndërruar diçka, të cilën nuk mund ta ndërrojë askush në botë, por tekefundit prijësit të jeniçerëve i lejohet të bëjë gjithçka, sepse edhe ashtu nga shpata do t i pritët koka çdo jeniçeri, qoftë në front, qoftë duke lufuar në Evropë, qoftë në Stamboll. Jeniçerët nuk vdesin në shtrat, nuk vdesin as nga sëmundjet, ata i korr shpata, plumbi, shigjeta, ose dënimi i përjetshëm në zindan. Sido të gjykojmë, vëlla Halilin nuk do ta lëmë vetëm. Unë propozoj t' i dërgojmë dy trima, sa për fillim, po cilët janë dy besnikë, të cilët i kërkon ai? – pyet Selim agai

Uruç Zani dhe Xhirit Gashi qenë shikuar me njëri tjetrin.

-Vendos vetë Selim aga- thotë Xhiriti dhe shton. Të dy nuk mund të shkojmë. Uruçi tanimë ka krijuar familje dhe duhet, që për çështje sigurie, të rrijë me ty. Më bjen mua hisja, ndërsa më cakto edhe një apo më shumë njerëz të besuar, sepse jam i sigurt se Halil Patrona kësaj radhe ka ndërmend të bëjë diç të madhe.

-Në vend e ke goditur. Ti gjithsesi do të shkosh. Ndoshta do të vijë edhe vetë për të biseduar më hollësisht me Halil Patronën.

-Nuk bën të mbetet këtu vetëm Uruç Zani!- Selim aga. Raja ka hequr të zitë e ullirit nga murtaja dhe nga dimri. Ajo tashmë është bërë si e çartur, sepse s' ka çka humb tjetër. Raja nuk e ka harruar batërdinë që kemi bërë kundër cubave. Ajo mund të rebelohet, sapo të hetojë se ne jemi larguar.

-Raja nga dita në ditë po vdes, jo vetëm fetarisht. Dhe, po vdes përgjithmonë. Madje po vdes më keq dhe në mënyrë më të mjerë sesa kemi menduar ne!- thotë Selim agai dhe vazhdon. -Nuk është më Gjon Leku që mund të tubonte mijëra vetë për të sulmuar garnizonet tona. Ka vdekur edhe Lekë Gjokani dinak. Kanë ndërruar fenë Simon Shortari e Krap Leku me të tjerë. E kemi shkatërruar çetën e Jak Drenit e Ujkan Elusianit. I kemi vrarë bijtë sarhoshë të Bajram agait. Ujkan Qirjaqi me të tjerët, shikon si të përfitojë sa më shumë nga tregtia. Manastirin e Deviqit e kemi nën kontroll nga brenda e nga jashtë. Nga atje na vijnë të gjitha lajmet për lëvizjen e cubave. Ajet Hazari është njeriu ynë besnik dhe prapa i shkojnë të gjithë fe ndërruarit. Edhe ardhësit nga përtej Drini, janë me ne. Raja e Drenisë, tashmë ka filluar rrugën pa kthim drejt ndërrimit të plotë. Do të kalojnë edhe qindra vjet dhe ajo kurrë më nuk do ta marrë veten, sepse e gjithë kjo lidhet me pozicionin e Perandorisë në tokat e Evropit. Vetëm nëse detyrohemi të tërhiqemi, atëherë raja do të mundohet të ngrehë kokë, por tashmë ajo po e humb identitetin, dhe si fe ndërruar, ajo, nuk mund të lidh aleancë me kryçalitë. Fakti se po e ndërrojnë fenë me shumicë, këta i radhit në mesin tonë dhe, të mirat e të ligat do t' i ndajnë me ne. Raja me këtë rast është humbësja më e madhe. Ajo kurrë më nuk do të jetë e tillë sikur ka qenë, dhe kurrë nuk do të

arrijë të bëhet e tillë sikur ne dëshirojmë. Këta do të ngelin në mes të rrugës. Të huaj për Evropin, të huaj për ne. Të humbur ngado ta marrësh.

-Megjithatë Selim aga, nëse më lejohet të jap gjykimin tim, thotë Xhirit Gashi. Pasi merr leje, vazhdon.

-Edhe ne për nga gjaku e origjina i përkasim kësaj raje të mjerë. Ndërsa në Stamboll, me tjetër sy na shikojnë. Nuk na trajtojnë njësoj me turqit, edhe pse meritat tona në luftëra për zgjerimin e perandorisë janë të pakrahasueshme. Halil Patrona po zien nga brenda, dhe vendosmërinë, trimërinë e zgjuarsinë e tij e dimë të gjithë. Kishte dikur një Skënderbe. Ishin e janë edhe disa bijë të vezirëve të njohur nga fisi i Qypërlinjve. Dhe, nëse nuk gabohe, as edhe këtyre të fundit nuk iu dhanë meritat. Për Stambollin, Selim aga jemi bij të njerkes, edhe sikur të vdesim të gjithë për Padishahun.

-Evet, Xhirit vëllai, evet!. Ke folur fjalë me mend, por ne na mban pikërisht kjo perandori, madje këtu ku jemi, na mban hija e saj. Po të mos ishte ajo digë madhështore paramendoje se ç' do të bënin çyfarët, rusët, sllavët, allamanët, italianët dhe raja e popujve të Ballkanit. Po qe se bie osmanlia, ne do të jemi ata, të cilët do të goditemi si mos më keq, sepse tashmë nuk jemi ata që kemi qenë, tashmë jemi këta që jemi, dhe kthim prapa nuk ka.

-Nëse punët i marrim nga ky kënd i gjykitimit realist, atëherë përpjekjet e Halil Patronës dalin të pakuptimta!- ndërhyt Uruç Zani

-Nuk jam në gjendje ta di se ç' mendon Halil vëllai, por e di se ai është shumë i zemëruar dhe diçka do të bëjë. Njeriun, kur e mund zemërimi, ai fillon të çmendet. Ne e kemi vëlla, jemi lidhur në besë në ditët më të vështira të jetës të mos e lëshojmë njëri-tjetrin, dhe atë besë të lidhur në zandanin e Budimit, nuk do ta shkelim, dhe nuk do ta lëmë vetëm Halil Patronën, edhe pse, ashtu sikurse i besoj Allahut të Madhërishtëm, ashtu besoj edhe në humbjen dhe në katandisjen e tij e të jeniçerëve të tij. Por, në këtë rast do të përkrahim Halilin në dëm të dobisë sonë. Për një çast, në dhomën më të zbukuruar dhe më të shtrenjtë të sarajit kishte rënë heshtje. Një heshtje tejet e rëndë, e

ngurtësuar, mbetur peng në fjalët e fundit të Selim agait.

-Si nuk iu shkoi në mendje, xhanëm, të pyesni se kush e solli letrën?- iu drejtohet Selim agai dy besnikëve, të cilët u shikuan mes veti me habi.

-Do të jetë njeri i besuar, kushdo qoftë ai, thotë Xhiriti.

U paraqit si Sejdi Bostanxhiu dhe tha se ishte në mesin e shumë kryçalive që i kam dërguar për punë angari, në Edrene, 27 vjet më parë, meqë raja nuk tregonte se kush e kishte vrrarë Mulla Brahimin.

-Nga cili vend është ky njeri? -pyet Uruç Zani.

Selim agai u tregoi shkurtimisht, duke shprehur mosbesim dhe duke i porositur të dy që qysh atë ditë të përcillnin me vëmendje çdo lëvizje të tij.

-Mos ndodh të jetë përgatitur ndonjë kurth, shfaq habi Xhirit Gashi. Pasi e shikon me vëmendje letrën, bindet se atë e kishte shkruar vetë dora e Halil Patronës.

-Sejdi Bostanxhiu është njeri ynë, thotë me bindje të plotë Xhirit Gashi.

-Përse do të kthehej në një vend të humbur një zabit i rojës së brendshme perandorake? - pyet Selim agai.

Në kthinën speciale të sarajit po mbretëronte heshtja. Xhirit Gashi dhe Uruç Zani zbatonin verbërisht urdhrat e agait dhe asnjëherë nuk kishin dyshuar në veprimet e tij, sado të papëlqyeshme dhe me rreziqe të kishin qenë. Sipas logjikës së tyre derisa agai dyshonte, duhej të dyshonin edhe ata.

-Atëherë t' ia marrim kokën sa më parë! - propozon Uruç Zani.

-Nuk do të ngutemi, do ta përcjellim. Nëse bën ndonjë lëvizje të dyshimtë do ta arrestojmë, thotë agai duke thithur nargjilenë.

Në verë të vitit 1730, Selim agai, i paralajmëruar për trazirat e mundshme në kërthizën e perandorisë, kishte ndërmarrë të gjitha masat për të mos u zënë i befasuar. I kishte dërguar Halil Patronës në Stamboll Xhirit Gashin, me tre jeniçerë të tij besnikë, ndërsa së bashku me Uruç Zanin kishte marrë të gjitha masat dhe kishte konsoliduar qeverisjen. Kishte pranuar në radhët e veta edhe Sejdi Bostanxhiun, për përcjelljen e lëvizjeve të tij të mundshme të dyshimta kishte caktuar, Murat Prekasin, njërin ndër më besnikët dhe jeniçerët më të aftë të kohortës së tij.

Agai kishte shtrirë ndikimin edhe në Vushtrri, ku pas vrasjes së bijve të Bajram agait dhe vdekjes së tij, kishte shtrirë kontrollin në të gjitha nivelet e pushtetit vendor. Edhe pse Selim agai kishte kaluar në të gjashtëdhjetat ende ishte i fortë, ndërsa dinakërinë e kishte përsosur së bashku me moshën e pleqërisë.

Me kohë e kishte kuptuar se, më shumë vlente të përgatitej mirë një plan dhe të vihej në jetë tinëzisht, sesa të rrethohet dhe të pushtohet një qytet. Selim agai kontrollonte tregtarët. Përmes rrjetit të tij të denoncuesve, ai merrte lajme se cili karvan, për ku ishte nisur dhe ku ishte destinimi i fundit. Jo vetëm njëherë kishte urdhëruar të mblihdnin tagrin nga karvanët e ndryshme në emër të taksave për rrugë, apo për ndërtimin e ndonjë xhamie. Ishte i vetmi aga i jeniçerëve, të cilit nga qendra i qe dhënë pak pushtet, por ai e kishte grabitur vetë pjesën tjetër të pushtetit, meqë dispononte fuqinë, dinakërinë dhe mençurinë. Pashain e Prishtinës dhe të Vushtrrisë nuk e ngiste, por as ia kishte frikën. Sa herë që shkonte në Prishtinë pashai i përgatiste pritje të veçantë, ndërsa Selim agai paraqitej si forcë e sigurisë rezervë.

Selim agai kryente shërbime të ndryshme sidomos në likuidimin e kundërshtarëve, apo ndjekjen e ndonjë bande cubash. Në vitet e pleqërisë kishte bërë një kthesë në të mirë sa i përket rajës. Atë e kishte katandisur më shumë, sesa qe kërkuar nga ai dhe ndiente

njëloj brejtje të ndërjegjes. Raja, tanimë ishte mundur përfundimisht. Shumica e trimave të dikurshëm tregtonin dhe shikonin se si të pasuroheshin mbi kurriz të njëri tjetrit. Frenat e tregtisë në Drenisë i mbante hebreu, Moshe Davidi. Ai zakonisht rrinte në Prishtinë, por me kohë kishte kuptuar se për të qenë i sigurt atje, duhej ta kishte sa më mirë me Selim aganë, i cili vendndodhjen e përherëshme e kishte në Komorë, por ndikimin e shtrinte në një rreze shumë më të madhe të veprimit. Edhe tregtarët e çifligarët si Emin Bushati, Ujkan Qirjaqi, Serafim Gashi, Lan Hazari e të tjerë, ia dinin hujet dhe teket Selim agait. Ata e përkrahnin nga frika, por edhe duke qenë të vetëdijshëm se pa praninë e tij nuk do të mund të përfitonin, apo t'i ruanin fitimet e tyre të shumta. Andaj mbështesin Selim aganë dhe i jepnin më shumë të ardhura vjetore sesa e kishin të caktuar.

Selim agai me kohë kishte kuptuar se forca e grumbulluar në duart e një njeriu, ishte e rrezikshme për vetë atë, andaj kishte afruar rreth vetes njerëzit besnikë, të cilët i kishte spovuar në rastet më të vështira si Uruç Zanin nga Tepeleni, të cilin e kishte bërë edhe dhëndër, pastaj sejmenët ndër më besnikët, të cilët i kishte sprovuar sa e sa herë si: Murat Prekasin, Turgut Girajn, Beqir Arapin, Sinan Xhylanin, Dervish Brobonikun, Osman Zarin, Liman Pirrakun, Dan Muletën, Din Balën dhe së fundi edhe një të dyshuar, Sejdi Bostanxhiun.

Sado që ishte i vrazhdë, dinak dhe i pamëshirshëm, Selim agai, i donte dhe i çmonte njerëzit besnikë. Atyre iu lejonte gjithçka dhe nuk i ndëshkonte, përveç në rastet kur zbulonte se ndonjëri kishte bërë përpjekje për t'ia punuar pas shpine. I kishte caktuar punën e qatipit në saraj, Jusufit, djalit të vetëm të mulla Ibrahimit. Përmes jeniçerit besnik, Sinan Xhulani, mbante lidhje edhe me parinë e krishterë. Kishte nën kontroll çdo lëvizje të tyre. E kishte katandisur për tokë edhe Atin Jeronim, të cilit ia kishte zbuluar të gjitha të ligat, por e kishte falur me qëllim që përmes tij të kontrollonte lëvizjet e cubave por edhe të spiunëve të Rusisë, deri në nahinë e Nishit e të Rashës.

Qeverisja e Selim agait asokohe nuk linte asgjë për të rrjedhur. Mirëpo edhe agai kishte brengat e tij. Në kohën kur po plakej i ktheheshin në kujtesë të ligat që ua kishte punuar njerëzve. Sa më shumë që injoronte kujtimin për ta, aq më shumë i tipizoheshin në mendje shpirtrat, që i kishte ngarkuar në qafë. Vetëm kur thithte nargjilenë me barërat qetësuese, që ia përgatiste nergut Kapllan Arapi, ai ndihej mirë. Ëndrrat kishin filluar ta mundonin dhe shpeshherë e zinte ankthi. Mirëpo, gjatë tërë natës ishte Kapllan Arapi, ai që bënte kujdestari zgjuar afër tij dhe kishte për detyrë ta zgjonte nga gjumi në rastet kur i paraqitej kriza.

Selim agai nuk ishte nepsçar për nga natyra. Nuk argëtohej me gratë e haremit edhe pse i kishte në dispozicion. Këtë e dinin të gjithë. Nuk lejonte kërcimet, orgjitë, as dallditë e njohura të vajzave gjysmëlakuriqe. Të vetmin ves të pashërueshëm të intimitetit kishte përkëdheljen dhe shikimin deri në tepri të ndonjë femre të bukur. Jeta e tij intime kishte pësuar goditje qysh në moshën 18-vjeçare, kur kishte marrë gradën e avancuar të jeniçerit. Asokohe për herë të parë së bashku me jeniçerin Asllan, kishte shkuar në një shtëpi publike, në Stamboll. Ishte tmerruar nga skenat perverse. Kishte parë një aga plak, i cili shprehej intimisht me një vajzë të re, të mitur, trupin e së cilës e shiste në treg, një zonjë e trashë, e shëmtuar, për të cilën kishte mësuar më vonë se ajo shiste trupin e bijave të veta. Fillimisht kishte dashur ta rrëmbente aganë plak dhe ta përplaste për tokë, por pas pak kishte mësuar se ai ishte një qeveritar i lartë. Gruaja e shëmtuar i kishte ekspozuar tri vajza gjysmëlakuriqe dhe i kishte thënë Halilit se mund të zgjidhte ndonjërin, e nëse kishte para, lejohej të merrte të triat për njëherë. Selim agai i papërvojë kishte goditur me shuplakë zonjën e shëmtuar dhe kishte ikur nga shtëpia publike. Ishte neveritur tej mase dhe qysh atëherë jeta e tij intime kishte pësuar tronditje.

Pastaj nga Hasan Baba, një dervish bektashi i njohur i Stambollit, që tërë kohën komunikonte dhe tubonte rreth vetes jeniçerët e rinj, kishte mësuar edhe ndodhi të tjera të çuditshme. Hasan baba jetonte afër garnizonit të jeniçerëve. Nga ai kishte mësuar edhe një

rrëfim të dhembshëm dhe të çuditshëm, të cilin nuk e kishte harruar kurrë në jetë. Ai kishte rrëfyer sesi një tregtar i Selanikut kishte blerë në treg një robëreshë dhe në kohën kur qe futur dhëndër, kishte filluar të binte shi i kuq nga qielli. Hasan Baba kishte zbuluar rastin dhe kishte parandaluar hatanë e qiellit. Ai nuk kishte lejuar të martoheshin vëlla e motër. Hasan babai kishte porositur Selim aganë, që të mos jepej pas qejfeve të kësaj bote, por edhe nëse jepej të kontrollonte paraprakisht se me kë flinte, meqë jeniçerët kurrë nuk mund të dinin se cilat ishin motrat e tyre, pasi që në fëmijëri i ndanin nga familjet. Ndërsa ndodhte që në të njëjtën kohë u rrëmbenin edhe motrat, të cilat po ashtu i dërgonin nëpër hareme.

I edukuar me frikë nga seksi i pakontrolluar, të cilin e praktikonin shumë nga jeniçerët Selim agai kishte ngulfatur epshet, sidomos në kohën kur kishte zbuluar afërsinë gjinore me Mariga Grapin.

Për të evituar ëndrrat e liga, Kapllan Arapi i kishte propozuar Selim agait që të qaste në saraj ndonjë shahir, ndonjë poet apo edhe ndonjë lahutar nga radhët e kryçalive. I kishte propozuar që në mbrëmje të argëtohej me muzikë. Ashtu i kishte preferuar edhe mjeku i sarajit, Safqiu.

Me qëllim për t'ia hequr belatë nga koka agait të dashur, Kapllan Arapi kishte takuar lahutarin, Zef Shkreta, nga Trolli, që këndonte bukur dhe nën tingujt e përvajshëm të lahutës rrëfente histori të moçme. Lahutari, këndonte edhe këngë me sharki, sidomos nëpër ahengje të organizuara nga bejlerët e agallarët. Ishte rapsodi më i njohur i Drenisës, i cili dinte përmendsh mijëra vargje të këngëve të ndryshme.

Një natë, agai kishte përfillur propozimin e Kapllan Arapit dhe kishte pranuar në divanhanen e tij, lahutarin e njohur të Drenisës, Zef shkreta, i cili kishte hyrë me droje në sarajin e Selim agait. Ishte hera e parë që po e shihte Selim again, për të cilin kishte dëgjuar rrëfime të tmerrshme. Ai kishte përshëndetur me selam dhe duke i bërë temena, por agai nuk ia kishte kthyer përshëndetjen. E kishte shikuar ftohtë dhe me mospërfillje. Pas një kohe, derisa lahutari kishte pirë

shurupin me lëngun e trëndafilin, ishte krijuar edhe atmosfera për të filluar këngën.

-Me lejen tënde aga, a mund të fillojë lahutari, i drejtohet Kapllan Arapi, Selim agait, i cili po thithte nargjilenë në natën me hënë të verës me vapë të padurueshme. Selim agai kishte pohuar me kokë. Lahutari Zef Shkreta pa vonuar kishte filluar këngën. Me tingujt e njëtrajtshëm dhe thirravaje të lahutës së tij kishte filluar të këndonte. Fillimisht në vargjet e para të këngës falënderonte Allahun e madh, krijuesin e të gjitha botëve, pastaj lavdëronte padishahun, si dhe Selim aganë, vargje këto që i preferonin sundimtarët dhe i përfillnin këngëtarët, sidomos kur ftoheshin për të kënduar para bejlerëve, apo zyrtarëve. Në vazhdim, lahutari, Zef Shkreta kishte kënduar një këngë për zënie peng e më pas lirim e Halilit nga Zandani i Budimit. Halilin e kishte liruar vëllai i tij, Muji. Selim agai kurrë nuk kishte dëgjuar një rrëfim të tillë. Nga e dinte ai lahutar ku ishte Budimi, ku ai së bashku me Halil Patronën kishte kaluar pesë vjet në zandan.

-Kush ta ka rrëfyer këtë ngjarje?- i drejtohet agai lahutarit sapo e kishte mbaruar këngën.

-Ansht njaj kangë e moçme, Selim aga. Mësuo e kam prej Dash Lahutarit të Drinisë, kur jam kan' bari dhensh.

-Ku ndodhet tash ai farë Dashi? - pyet agai

-Dash Lahutari ka vdekun aga, ma shumë se tridhjetë vjet ka qi ka ndërruo jetë!

Selim agait i kishte bërë përshtypje të veçantë kënga. Kishte diçka nga jeta e tij që përputhej me përmbajtjen e këngës, por kush kishte qenë ai farë Sokol Halili dhe ai farë Muji Bylykbashi, nuk e dinte, as kishte dëgjuar, as kishte mësuar ndonjëherë në tekstet e historisë. Dinte për kralin e Budimit, dinte për zandanin dhe mundimet, nëpër të cilat kishte kaluar edhe vetë. I ngatërruar në përmbajtjen e këngës, kishte kërkuar nga lahutari t'ia këndonte edhe një këngë tjetër. Lahutari Zef shkreta i kishte kënduar këngën e Gjonit dhe Mrikës. Kënga e dytë gati sa nuk e kishte tmerruar Selim aganë. E

dinte se emri i tij i fëmijërisë kishte qenë Gjon, ndërsa rrëfimi i rinjohjes së Gjonit me Mrikën ishte krejtësisht i ngjashëm me historinë e rinjohjes së tij me Mariga Grapin. Mirëpo kënga fliste për një rinjohje në kushte dhe rrethana të tjera, përmes shenjave në trup, si të dhëna identifikimi. Sidoqoftë, motivi ishte i njëjtë madje edhe emrat krejtësisht të njëjtë. Edhe pse aty nuk flitej për një aga të jeniçerëve por për dy të krishterë, vëlla e motër që qenë rinjohur në rrethana të caktuara.

-Po këtë këngë nga e ke mësuar? - pyet Selim agai.

-Edhe kte nga Dash Lahutari e kam msuo!

-Mor lahutar, e di ti para kujt ndodhesh?

-E di aga i nderuom, por nuk po kuptoj shka ka t' keqe në kto kangë të moçme? Asnja pej veti nuk e kam trilluo, pasha t' madhin Allah!- ishte përbetuar lahutari nga frika prej Selim agait.

Selim agai kishte kuptuar se lahutari qe turbulluar nga frika dhe mbase nuk dinte asgjë nga rinjohja e tij me Marigën. Nuk dyshonte se ai kishte krijuar këto këngë nergut për të, edhe pse tërë Drenisa dinin historinë e hidhur të fëmijërisë së Selim agait, si dhe më në fund rinjohjen me të bijën e motrës. Ishte një ngjashmëri e çuditshme edhe pse e rrëfyer në rrethana të tjera.

-Na këndo edhe një kangë lahutar, pastaj do të vendos se a do ta heq lahutën nga dora apo duart nga lahuta- thotë Selim agai me qëndri. Nga frika se do të pësonte, lahutari Zef Shkreta kishte kënduar këngën e Luto Fukarasë, me qëllim që motivin e rinjohjes ta largonte në një rrethanë krejtësisht tjetër, për t' i dhënë agait të kuptonte se ai dinte edhe ngjarje të tjera, ashtu sikurse i kishin kënduar lahutarët qysh në kohët e moçme .

Kënga e tretë e kishte qetësuar më në fund Selim agai. Atë histori të trishtueshme, e kishte dëgjuar qysh në rini nga Hasan baba, në Stamboll dhe kishte prirje t'i besonte. E kishte bërë për vete lahutari dhe qe bindur se ai nuk trillonte, por rrëfimet e ndryshme i fuste në këngë për t i dëgjuar njerëzia.

Selim agai më në fund kishte thyer monotoninë e bezdinë sh-

pirtërore. Urdhëron Kapllan Arapin që lahutarit t'i caktohet një shtrat në saraj ku mund të qëndronte për një kohë dhe mund të kthente kohë pas kohe. Po ashtu i kishte bërë me dije shërbëtorit të tij besnik, që lahutari të ushqej mirë dhe të shpërblej sipas meritës.

Kthimi pas 27 vjetësh i Sejdi Bostanxhiut në Malmir kishte zgjuar kërshërinë e të afërmeve dhe fshatarëve përgjithësisht. Që të gjithë, kohë pas kohe kishin shkuar ta takonin dhe ta uronin. Ata pyesnin për burrat, që i kishte katandisur Selim agai 27 vjet më parë, ndërsa Sejdi bostanxhu rrëfente rrëfimin e tij pa mbarim, duke treguar se me kë ishte takuar për herë të fundit. Por për asnjërin që e kishte njohur nuk dinte se ku ndodhej. “Perandoria është gati sa gjysma e botës, dhe ku ta dish rrugën e fatin e njeriut”. Në fillim shumica e rajasë nuk i besonte sinqeritetit të tij, sidomos me faktin se ishte caktuar pjesëtar i kohortës së Selim agait. Mirëpo, Sejdiu tregojte shumë i afërt dhe i dashur me ta. Nuk i qortonte për shkak të vonimit në ndërrimin e fesë. I mëshironte, dhe u jepte ndihma nevojtareve. Kthimi i tij në fshat kishte ngjallur shpresa, sepse tani edhe Malmiri kishte njeriun e vet të besuar në pushtetin e Selim agait, jo edhe aq mizor sikur më parë, por gjithnjë i rrezikshëm. Ata nuk dinin se ç’ bluante në mendje Sejdi Bostanxhiu, të cilin jeta e kishte rrahur me vaj e uthull. Ai, tashmë ishte kthyer, meqë kthimi kishte qenë synimi i tij jetësor. E dinte ku po kthehej, por malli për vendlindjen, për familjen, madje edhe për gurët e Malmirit e kishte djegur gjatë tërë atyre viteve. Kishte kaluar 27 vjet punë e mund nëpër vendet e Perandorisë, kishte parë qytete, pallate, njerëz të racave e besimeve të ndryshme, kishte luftuar për interesat e Sulltanit, ishte plagosur sa e sa herë. Kishte jetuar në Bagdad në kohën e Hasan Pashait, një pasha me origjinë arnautë...Gjithçka në jetë kishte ndërruar, vetëm Malmiri i tij kishte ngecur, kishte mbetur ashtu sikur e kishte lënë, në varfëri në terr dhe nën pushtetin e satrapit të njohur, Selim aga.

Bashkëshortja e tij, Sumaja, ishte një grua e bukur dhe shumë

e përkushtuar për burrin e familjen. Ishte dhjetë vjet më e re se burri. Vishej me perçe dhe fustan të gjatë. Ishte shtathedhur dhe me tipare të dalluara të bukurisë. Dinte vetëm pak fjalë të gjuhës arnauete, por kishte treguar interesim dhe për ditë mësonte fjalë e shprehje të reja. Djali, Aliu nuk kuptonte asnjë fjalë, por i bënte përshtypje rrethi i ri, meqë të gjithë e shikonin dhe e kishin në vëmendje, E donin edhe xhaxhallarët dhe fëmijët e tyre. Ai ishte irako-shqiptari i parë malmiras, që ishte kthyer në një botë të çuditshme, në një botë përrallore, në vendlindjen e babait, për të cilën aq shumë kishte dëgjuar nga i ati. Për dallim nga jeta në Bagdad, në Malmir kishte pyje të dendura, ujë me bollëk dhe mbretëronte një klimë e ndryshme nga ajo e Bagdadit. Në mbrëmje kur kthehej nga detyra, Sejdi bostanxhiu e gjente odën përplot me njerëz të fshatit, por edhe të tillë që vinin edhe nga fshatrat përreth, të cilët interesoheshin për të humburit. Që në muajt e parë e kishte fituar jo vetëm simpatinë por edhe besimin e shumicës së malmirasve e sidomos të lagjes Allori...

Në gjysmën e parë të tetorit të vitit 1730, Veli pashai i Prishtinës kishte ftuar Selim aganë si dhe disa zyrtarë të tjerë të Elajetit për të biseduar lidhur me zhvillimet në Stamboll dhe mundësinë e ndonjë të pa priture, meqë qenë përhapur lajme se Persia, Rusia dhe disa vende të tjera po përgatiteshin për luftë kundër Padishahut.

Myfti Emini i Prishtinës, i cili ditë më parë ishte kthyer nga Stambolli që ftuar për të bërë një përshkrim të gjendjes, e cila mbretëronte në Stamboll. Në prezencë të Pashait të Prishtinës, i cili në të njëjtën kohë llogaritej edhe pasha i Vushtrrisë, pastaj të Kajmekanit, të Selim agait, të krye imamit Fejzullah e të tjerëve, Emin myftiu kishte rrëfyer për krizën e jashtme dhe të brendshme, me të cilën po ballafaqohej Padishahu. Përveç Ruisë dhe Persisë, sipas tij, kishin ngitë kokë edhe fiset e Turkmenisë, kaçarët, Shahu Tahmasep së bashku me sundimtarët e Indisë dhe të Afganistanit.

Jeniçerët, ashtu sikur ndodh zakonisht në rastet e kaosit,

kërkonin takim me Padishahun. Ata ishin bërë të padurueshëm dhe nuk pajtoheshin me përçmimin që po iu bëhej tokave të Perandorisë. Sulltani, duke qenë se nuk arrinte të unifikonte kreun, një kohë nuk ishte përgjigjur, por më në fund kishte vendosur. Ai kishte dalë në sheshin e stambollit, jo në mëngjes sikurse parashihej, por në orët e pas ditës. Ky shenj ishte ogur i keq, edhe pse Sulltani në krye të suitës së tij përcjellëse kishte shpalosur Flamurin e Shenjtë, i cili shpalosej për të treguar gjendjen e jashtëzakonshme dhe për të ngritur ndjenjat mobilizuese luftarake. Mirëpo situata ishte ndërlikuar edhe më shumë.

Veziri i Madh kishte planifikuar të sulmonte Halepin, ose Amasinë, ndërsa kishte kërkuar që Sulltani të mbetej në pallatin e Yskydarit. Ndërkohë që përhapur lajmi se forcat armike kishin sulmuar në befasi dhe kishin shkatërruar në tërësi forcat e logjistikës së Abdullah Qypërli Zades. I kishin kapur 4 mijë kalorës dhe 600 deve me ushqim dhe zahire të tjera për ushtrinë, ndërsa Qypërliu, mezi kishte shpëtuar kokën dhe kishte ikur për të Erevan. Qytete të shumta kishin rënë në duar të persianëve. Në Stamboll po mbretëronte kaosi. Gishti, për këtë gjendjekaosi ishte drejtuar kah Myftiu, Shejhu i Aja Sofisë, Qehaja dhe Veziri i Madh. Një të tillë gjendje e kishte përshkruar myftiu i Prishtinës në gjysmën e dytë të tetorit, tri ditë pasi kishte arritur nga Stambolli.

-Ke sjellë ndonjë dekret për ne? - pyet pashai, myftiun.

-Jo pasha i nderuar!- përgjigjet.

-Kjo do të thotë se ne mbetemi të përkujdesemi për këto vende, përderisa Veziri i Madh nuk ka kërkuar ndihmë, thotë Kajmekami.

-Ne kemi detyrat tona t'i ruajmë këto toka që na janë besuar.

-Padishahu, ndihmën tonë e kërkon vetëm në luftë kundër Evropit, sa për luftë kundër Persisë, janë të tjera ata që duhet të luftojnë atje, konstaton Selim agai.

-Ka një pësjtjellim të madh në Stamboll. Allahu inshaallah na shpëton kësaj radhe. Pakënaqësia më e madhe po shprehet në mesin

e jeniçerëve dhe nga kjo kanë frikë të gjithë, inkuadrohet sërish në bisedë myftiu i Prishtinës.

-Jeniçerët duan luftë të përhershme. Ata për luftë kanë lindur, për luftë janë shkollar dhe përveç luftës nuk njohin asnjë fat tjetër. Shumica syresh nuk krijojnë familje, nuk ndiejnë dhembje për as kë, madje as për gjymtyrët e trupit të tyre. Sa herë që ata mbahen mbyllur në kazerma, pa luftë, atëherë kris belaja, thotë Selim agai.

-Po ama pas çdo lufte vjen paqja dhe nuk mund të luftohet përditë!

-Ashtu është kajmekam efendi, por Perandoria ka krijuar një klasë të veçantë të luftëtarëve, dhe ajo duhet të dijë sesi t' i mbajë zap jeniçerët, sesi duhet të veprojë me ta. Jeniçerët janë kasta më luftarake e botës. Ata nuk njohin asnjë gëzim të kësaj bote, asnjë brengë individuale apo familjare, ata janë shkolluar për të qenë luftëtarë të përjetshëm. Kur nuk ka luftë, jeniçerët çmenden. Jeniçerët janë si kuajt. Po të mbahen kuajt me taxhi të fortë, po të trajtohen me rregull, dhe po t' i mbash lidhur, ata s'këlldisen, bëhen të padurueshëm dhe çartën.

Të gjithë në heshtje sikur ishin pajtuar me konstatimet e Selim agait, njeriut që i njihte më së miri jeniçerët, sepse nën urdhrat e tilla, kishte gjalluar qysh prej moshës tetëvjeçare.

Selim agai edhe pse nuk kishte marrë asnjë lajm nga Xhirit Gashi, as nga Halil Patrona, e merrte me mend se diçka e madhe do të ndodhte, edhe pse besonte fuqimisht se Perandoria që kishte mbijetuar treqind vjet do të mbijetonte edhe shumë vjet të tjera, dhe nuk kishte forcë në botë që do ta mposhte.

Humbjet e betejave dhe të territoreve nuk ishin asgjë e re, kjo kishte ndodhur dhe do të ndodhte, por Perandoria nuk do të zhbëhej kurrë, mendonte Selim agai.

III

Në verë të vitit 1730, pikërisht në Ditën e Aligjynit, raja e degdisur e Drenicës, e cila ishte ngulitur në brigjet e Nishavës, qe tubuar për të përkujtuar 40-vjetorin e vendosjes në Nish. Tubimin e kishte organizuar çifligarja e Rashës, Urania, e cila asokohe kishte mbushur 60 vjet.

Nuk ishin në mesin e të gjallëve ati Mikail, as Gjin Trolli. Andre Mihalit dhe Radomir Rashjanit u qenë prerë kokat në Komorë 25 vjet më parë. Kishin vdekur edhe Gjurashin Ujkashi dhe Vasile Zogu e shumë të tjerë. Andre Mihajli kishte lënë dy bijtë Ndonin dhe Pjetrin, ndërkaq Gjin Trolli kishte lënë pesë bij dhe pesë bija.

Tubimi ishte organizuar si zakonisht në konakun e Manastirit të Shën Arkangjelit, ku shërbenin murgeshat nga radhët e ardhacakëve. Konaku ishte stolisur me kryqe dhe ikona të shumta. Të gjitha zbukurimet ishin punuar me mbështetjen financiare të çifligares Uranie, e cila vazhdonte të mbetej njëra ndër çifligaret më të pasura dhe më të njohura të Rashës.

Ajo kishte porositur ikonografin Mihajlin e Rashës të punonte një tablo me motive të largimit të krishterëve nga Drenisa. Ikonografi, po ashtu me porosi, kishte sajuar edhe portretet e Shën Andreut dhe Shën Radomirit, kokat e të cilëve qenë prerë në Komorë. Sinodi i shenjtë i kishte shpallur martirë të fesë, meqë ishte bërë e ditur se Selim agai iu kishte prerë kokat pa asnjë faj. Tabloja me motive të kohës së dyndjes, qe vendosur në ballin prezantues të konakut të madh, ku pritej të fillonte tubimi. Ishte një tablo madhështore murale, të cilën e kishte punuar me shumë përkushtim ikonografi i njohur, në

saje të motiveve që kishte dëgjuar nga ardhësit. Tabloja kishte motiv dyndjen e krishterëve nga Drenisa, të përcjellë nga ushtarët austriakë. Piktori kishte sintetizuar motivin më autentik të kohës. Drenisarët qenë paraqitur me veshjet e tyre karakteristike, me tirq, gjyrdi e plisa të bardhë...

Me porosinë e atit Mikail piktori Mihajl, kishte punuar me mjeshteri dhe përkushtim një hartë të ilustruar ku kishte skicuar edhe rajonin e Drenicës, duke shënuar edhe disa nga emrat e fshatrave e të disa toponimeve. Po thuajse të gjitha emërtimet e vendeve ishin sllavizuar. Fshati Petrash ishte shënuar Petroshtica, Malmiri-Krajmirovo, Sadrani - Sedllare, Ndreniku - Ninkovo, Konxharika – Krizharika, Alpushi - Llopush, Karaxheti - Koraçica Komora -Kormorance, Blinishte- Lipovica, Terranova-Ternovo, Domeniku dhe mali Kozmaq nuk qenë ndërruar, Ludoviku ishte ndërruar në Ludoviq, Lukiani në Likovce, Krajku në Krajkovo, Murga në Morgiq, Trezaniku në Terstenik, Kastrati në Kostremce...

Së bashku me Uraninë kishin ardhur për të marrë pjesë në 40-vjetorin e dyndjes edhe dy bijtë e saj, Samuili si dhe Ivani me bashkëshortet e tyre dhe nipat e mbesat. Nuk ishte në atë mes vëllai i çifligares, Marini, i cili ishte vrarë në luftë kundër Turqve në Beograd. Për rrethanat e vrasjes dinte vetëm Urania, e cila kishte fshehur ndodhinë e vërtetë, me qëllim për të mos nxitur urrejtjen e pashait të Nishit. Ajo kishte shpallur vëllanë të humbur, të vrarë dhe të plaçkitur nga keqbërësit, në kohën kur gjoja po kthehej në krye të një me karvani nga Beogradi në Rashkë.

Në krye të tavolinës së madhe të vendosur në Konakun e Manistirit të Shën Arkangjelit në Nish, ishte ulur çifligarja bamirëse, Uranie Qirjaqi, me dy bijtë. Pastaj qenë ulur prifti Monasije, dhe dy murgeshat plaka: Lizavete Dreni dhe Petronije Qirijaqi. Për të marrë pjesë në tubim qenë ftuar edhe banorë vendës, në mesin e tyre edhe çifligari Strazimir Stefanoviq, me disa përcjellës të tij.

Qe bërë zakon, që në çdo festë para fillimit të meshës kori i murgeshave të këndonte këngën pëshpëritëse për Pjetër Bogdanin, e

cila për herë të fundit qe kënduar në kishën e “Shna Premtes” në Ndrenik, 40 vjet më parë, disa ditë para dyndjes. Për dallim nga herët e tjera, kënga qe kënduar nga murgeshat në kor, në gjuhën rashjane, dhe jo në gjuhën amtare të të shpërngulurve. Kjo ndërhyrje i kishte bërë përshtypje të keqe Uranisë, ndërsa kishte kaluar pa u vërejtur nga të pranishmit e tjerë, të cilët tanimë në komunikimin e përditshëm më shumë flisnin sllavisht sesa gjuhën e tyre të moçme. Brezi i ri madje kishte braktisur fare jo vetëm gjuhën, por edhe zakonet. Të shpërngulurit kujtoheshin për atdheun, vetëm nëpër përvjetorë. Ishte një pakicë njerëzish që qenë shkrirë në shumicën, dhe ditë e më tepër po shkriheshin si kripa në ujë. Vetëm Urania, si çifligare e pasur dhe personalitet me shumë ndikim që ishte, mund të organizonte tubime të tilla, përndryshe ardhësit, do të kishin harruar edhe kohën kur qenë shpërngulur.

Pas kryerjes së ceremonisë hyrëse dhe pas meshës, prifti Monasije kishte hapur një fletore shënimesh, dhe pasi kishte bërë kryq iu kishte drejtuar të pranishmëve. “Në një bibliotekë të librave të vjetër në Hilandar, me rastin e vizitës sime atje, kam zbuluar një libër të vjetër, në të cilin flitet për fisin priftëror të Qirjaqve, qysh në kohën antike. Libri është i shkruar në gjuhën latine dhe unë do ta lexoj një pjesë, si dhe përkthimin në gjuhën tonë. Autorët antikë kanë lënë shënime që flasin se familja Qeriqi e Athinës qysh në kohët e moçme ka qenë familje priftërore.

Così veniva chiamato il principale sacerdote che celebrava i Misteri Eleusini. Araldo sacro della famiglia dei Cerici.

Scelto di generazione in generazione nella famiglia ateniese sacerdotale dei Cerici. Portava la fiaccola di Demetra ...

E përkthyer në gjuhën rashjanë ko do të thotë:

Në parim quheshin priftërinj që celebronin misteriet e Eleusinëve. Lajmëtari i shenjtë i familjes së Qeriqve.

Ishte e zgjedhur nga brezi në brez nga familja priftërore athinase e Qeriqve. E prejardhur nga bija e Demetrës.

Ma do zemra të besoj se bamirësja jonë, bija jonë e madhe,

shumë e devotshmja e nderuara jonë, Uranie Qirjaqi është e gjinisë së moçme të priftërinjve të parë të kohës antike. Zotynë e dërgoi nga humbëtitrat e Drenisës në mesin tonë, ku ajo e gjallëroi jetën e banorëve të kësaj ane me mësimin e Jezu Krishtit.

Më pas, prifti Monasije, ia kishte dhënë fjalën çifligares Uranie. Ajo ishte ngritur nga vendi, kishte bërë kryq, kishte falënderuar atin Monasije për fjalët e mira që kishte shprehur para të pranishmëve. Meqë në atë mes kishte edhe shumë vendës, që nuk e kuptonin gjuhën e ardhësve, ajo vetëm një përshëndetje rasti e kishte drejtuar në gjuhën amtare. Pastaj kishte përkujtuar kohën kur 40 vjet më parë, banorët nga disa fshatra të Drenisës kishin lëshuar trojet e tyre dhe kishin gjetur shpëtim në Kishën e Shën Arkangjelit. Kishte kujtuar rastin kur qe rrëmbyer nga cubat, duke përkujtuar dy shoqet e saj, të cilat cubat i kishin shitur te turqit, dhe fati i të cilave nuk ishte zbuluar kurrë. Kishte lavdëruar pa masë gjestin human të mirëkuptimit dhe ndihmës së Atit Atanasije, që kishte bërë për ardhësit 40 vjet më parë dhe kishte kënduar një lutje të shkurtër për shpirtin e tij. Urania kishte folur për jetën e ardhësve, për pasurinë dhe bamirësinë e saj dhe për të gjitha vështirësitë nëpër të cilat kishte kaluar ajo, por edhe ardhësit, të cilët tanimë po jetonin ashtu sikurse të gjithë të tjerët. Ajo, nuk kishte lënë pa përmendur edhe dy martirët nga radha e të shpërngulurve: Shën Radomorin, bashkëshortin e saj, dhe Shën Andre Mihajlin, kushëririn, kokat e të cilëve, mizorisht i kishte shkurtuar Selim agai, në Komorë. Urania, kishte bërë të ditur se kishte në plan të hapte edhe një shtëpi bamirësie për të varfrit në Nish.

Pas Uranies, në emër të vendësve që jetonin në bregun e Nishavës, të pranishmit i kishte përshëndetur Ndue Qirjaqi, të cilin tanimë të gjithë e quanin Qiriq Andrija. Edhe ai kishte folur në gjuhën e vendësve. Kishte përshëndetur në radhë të parë bamirësen Uranie, pastaj priftin dhe të gjithë të tjerët. Derisa po ulej në vend dy pika loti i kishin përshkuar faqet.

Në fjalën e tij para të pranishmëve çifligari Strazimir kishte

veçuar kontributin që kishin dhënë të rinjtë nga mesi i të shpërngulurve në luftë kundër forcave turke. Ai, kishte madhëruar sidomos aktivitetin bamirës të Uranisë, dhe kishte propozuar që këto takime tradicionale të përgëzoheshin si “Ditët e Bamirëses Uranie”, sepse çdo përvjetor bëhej me financimin dhe përkujdesjen e saj. Strazimiri dëshironte ta shfrytëzonte rastin për t’iu afruar çifligares së pasur meqë vetë ndodhej buzë shkatërrimit. Të gjithë të pranishmit kishin pranuar unanimisht propozimin e çifligarit Strazimir.

Kontributi i Uranisë ishte i jashtëzakonshëm dhe shtrihej jo vetëm në Rashë, Nish, por edhe në viset e tjera. Ajo mbante lidhje me çifligaret ruse, moldave, rumune e bullgare, të cilave iu jepte, por në raste të caktuara edhe pranonte nga ato, kontribute që tubonin të krishterët për vëllezërit e tyre nën pushtim nga Perandoria Osmane. Për dallim nga çifligarët e tjerë, të cilët financonin edhe kryengritësit në rajone të caktuara, çifligarja Uranie ishte tejet e kujdesshme në atë drejtim. Ajo kishte ndihmuar në raste të caktuara edhe kryengritësit, por nuk ishte treguar dorështrënguar për t’i ndihmuar edhe ndonjë qeveritari turk.

Pas mbarimit të ceremonisë në përkujtim të 40-vjetorit të vendosjes në brigjet e Nishavës, Urania kishte vizituar disa nga shtëpitë e kushërinjve. Ajo kishte qëndruar pak çaste te bijtë e Andre Mihajlit, të cilët e mbanin pijetoren e babait, në këndin përballë Manastirit. Të dy ishin tejet mirënjohës kushërirës, e cila jo vetëm që nuk i harronte, por i kishte ndihmuar në çdo rast kur ata kishin paraqitur kërkesa. Urania kishte vizituar edhe familjet e Gjin Trollit, të Gjurashin Ujkashit të Stefan Grantullit e të tjerëve. Çdo kund ishte mirëpritur si shpëtimtare, si shenjtëreshë e gjallë. Plakat dhe gratë i përulëshin, ia puthnin dorën dhe e gostitnin me ëmbëlsira, raki e meze. Ajo ishte e vetëdijshme se ishte princesha e tyre, dhe krenohej me të drejtë, sepse falë përkujdesjes së saj ardhësit kishin mbijetuar. Kishte konstatuar se njerëzit e saj të gjuhës e të gjakut po mbijetonin mirë, por ishin në rrugë të humbjes së plotë të identitetit, mirëpo nuk ishte në gjendje të bënte asgjë në atë drejtim. Edhe vetë nuk kishte

ndonjë nxitje, apo ndonjë motiv të veçantë për të ruajtur ato gjëra, që nuk mund të ruheshin në kushte dhe rrethana të tilla.

Përmes tregtarëve të ndryshëm, mbante lidhje edhe me vendin e të parëve. Ishte në dijeni të ngjarjeve që kishin ndodhur në Drenisë. Dinte për kthimin e Selim agait, për shpartallimin e çetës së Ujkan Elusianit dhe Jak Drenit, për pësimet nga murtaja. Sa herë përkujtonte vizitën e fundit në Komorë e në Malmir, ndiente shqetësime të veçanta në shpirt. Sillte në mendje Malmirin dhe Drenisën e varfër. Në shpirtin e saj kishte ngujuar thellë kujtimet më të mira për vendlindjen, për njerëzit fatkeq dhe për të gjitha katrahurat që kishin ndodhur. Kishte çaste kur mendonte të kthehej, edhe pse nuk ishte e sigurt në vendimin e saj. Diçka ataviste po i kthehej në genie. Atje kishte lënë eshtrat e të parëve. Atje kishte varrosur edhe burrin dhe kushëririn. Atje në Rosujet e largëta, ndodhej një fuqi magjike që ftonte, që ishte bërë pjesë e kujtimeve, por edhe e ëndrrave të saj. Kishte hetuar se po plakej, edhe pse ndihej ende e fortë. Mendonte që atje të kthente dy bijtë e vëllait, Stefanin edhe Vukanin. Mirëpo paraprakisht donte të sigurohej. Kishte dëgjuar se Selim agai kishte bërë kthesë dhe nuk i mundonte më të krishterët. Kishte dëgjuar po ashtu se procesi i islamizimit po zhvillohej natyrshëm, dhe jo me masa të dhunshme, sikur përflitej. Ishte në dijeni të shumë zhvillimeve. Pleqëria po e bënte të veten. Malmirin nuk e largonte dot nga kujtesa. Atje kishte mbetur mosha e re, atje qenë ngujuar kujtimet për trollin, për kishën që nuk ishte më, për krojet, për malet, për kullosat, për Livarzet, për Bigat e Shkallzën, për Kroin e Vadisit. Atje kishte përjetuar edhe dashurinë e parë, dashurinë që më vonë ia kishin përdhosur cubat e Shumadisë dhe agallarët e haremeve...

Në kohën kur po kryhej ceremonia e shënimit të 40-vjetorit të vendosjes buzë Nishavës, ishin kthyer në koloninë e drenisarëve për t'u përshëndetur edhe njëherë me Uranien, Ati Monasije dhe ikonografi Mihail.

Pasi kishin uruar bamirësen Uranie, e cila përveç obligimeve për punën e ikonografit, i kishte sjellë edhe dhurata të çmueshme,

ajo kishte shfaqur vërejtjet e saj lidhur me ndërrimin e emrave në hartën e ilustruar të Drenisës.

-Më ka pëlqyer tejmase tabloja me të shpërngulurit, i drejtohet ikonografit dhe shton. Ke arritur të realizosh me shumë mjeshtri një detal të shpërnguljes, duke ruajtur veçoritë autentike të kohës, të hapësirës dhe të traditës sonë. Mirëpo nuk di si ndodhi që emrat e fshatrave të Drenisës të jenë ndërruar në tërësi?

-Më ndje e nderuara bëmirëse. Unë çova në vend porosinë e atit Mikail para se të vdiste. Ishte amaneti i tij, që rajoni i Drenicës të skicohej si një vend i shenjtë i krishterimit lindor, ku herokur do të kthehen të krishterët. Kjo nuk ishte pjesë e marrëveshjes sime me ju, por amaneti i atit Mikail dhe preferenca e kryepriftit Monasije, thotë ikonografi duke drejtuar vështrimin te Ati Mihail.

-Është më se e vërtetë se ka qenë preferenca ime, por para së gjithash ka qenë porosia, që ka lënë pak kohë para se të ndërronte jetë i përndrituri dhe shumë i përvuajturi Mikail, dhe mendoj se në këtë skicë të punuar me mjeshhtëri tabloja është pasuruar edhe me dimensionin kohor e hapësinor, që do t'iu duhet brezave. Sa për përshtatjen e emrave të fshatrave, më vjen keq shumë e përndritura bijë e Krishtit, Uranie Qirjaqi, por unë nuk jam në dijeni dhe deri tani askush nuk e ka ngritur këtë çështje. Nëse ju mendoni se harta nuk e ka vendin së bashku me tablonë, atë mund ta mënjanojmë.

Urania nuk kishte insistuar në ndërrimin e emrave apo në tërheqjen e skicës nga tabloja murale me motiv të shpërnguljes, megjithëse ndiente një bezdi në shpirt dhe shihte sesi një pjesë e origjinës, gjuhës, traditave të të parëve të saj tashmë kishte vdekur. Edhe pse ishte arsimuar me vonesë, ajo kishte fituar një kulturë modeste me vetë arsimim dhe kultura e gjeturia e saj nuk kufizohej vetëm në mënyrën aristokrate të paraqitjes para publikut.

IV

Lajmin, për kryengritjen e Halil Patronës, më 28 shtator të vitit 1730 në Stamboll, Selim agai e kishte mësuar nga kajmekami i Prishtinës, Abdullah Zemani. Ai, përmes korrierit të tij besnik, e kishte lajmëruar Selim aganë, që të dukej sa më parë në Prishtinë, meqë pashai kishte urdhëruar ngritjen e shkallës së sigurisë, duke qenë se jehona e kryengritjes së Stambollit mund të përhapej sidomos në Arnautistan, sepse kreu i jeniçerëve kryengritës ishte me prejardhje shqiptare. Në mesin e 10 më besnikëve të kryengritësit Halil Patrona ishte edhe Xhirit Gashi, i cili disa muaj më parë kishte shkuar me qëllim të caktuar te Halil Patrona në Stamboll.

Sapo kishte marrë lajmin, Selim agai në përcjellje të eskortës së tij niset për në Prishtinë. Saraji dhe tëra punët iu mbesin nën përkujdesje Uruç Zanit, Murat Prekasit, Sinan Gjylanit e Dervish Brobonikut. Të katërtit ishin ndër luftëtarët dhe besnikët më të përkushtuar të agait.

Nga kajmekami Abdullah, Selim agai kishte mësuar se Halil Patrona me mijëra jeniçerë dhe njerëz nga të gjitha shtresat e pakënaqura të Stambollit kishte arritur ta pushtonte Sheshin për Mish, qendrën e Stambollit, e cila lidhte Bezistanin me tregjet e tjera të kryeqytetit. Ai, po ashtu i kishte bërë me dije Selim agait se sulltan Mahmudi kishte pranuar kërkesat e Halil Patronës, por ende nuk ishte arritur marrëveshja definitive, meqë Halil Patrona dhe kryengritësit kërkonin kokat e Vezirit të Madh, të Qehajasë, të Kryemyftiut dhe të Kapudan Pashës.

-Askush nuk di sesi do të zhvillohet më tej krejt kjo xhurulldi,

Selim aga! -thotë kajmekami ulur në skemlinë e tij të kadifenjtë, e cila shkëlqente me pamje vezulluese.

-Nuk është xhurulldi e thjeshtë Abdullah aga, por është një kryengritje shumë e rrezikshme, e cila mund të shtrihet edhe ndër ne, - konstaton Selim agai ulur përballë kajmekamit. Shërbëtorët venin e vinin duke sjellë kafetë, shurupin dhe ëmbëlsirat. Selim agai nuk dëshironte që të bisedonte me kajmekamin në prezencë të shërbëtorëve dhe i kishte bërë me dije që më me dëshirë do të bisedonin vetëm për vetëm.

-E di se të dhimbset Halil Patrona, sepse me të ke jetuar pesë vjet në zandan, por ne do të fitojmë dhe do të bëhemi më të fortë nëse Halili ia arrin qëllimit.

-Halil Patrona do të arrijë qëllimin e humbjes së kokës së vet dhe me vete do të marrë edhe shumë koka të tjera.

-Jo xhanëm, nuk lejon Allahu të shkojë puna aq thellë.

-Allahu nuk lejon të ngrihet dora kundër Perandorisë...

-Evet Selim aga, evet...

-Mirëpo nëse Allahu e ka shkruar të derdhet gjaku i myslimanëve, do të derdhet rrëke, sepse Allahu dënon pamëshirshëm të gjitha ata që largohen nga rruga e drejtë. Padishahu, po thonë, nuk çan kokën për asgjë veç për lulëkuqet e çafirëve, dofarë tulipana, apo talpana, që ia kanë sjellë diku nga Evropa. Ai përkujdeset vetëm për lulet dhe për haremën e vet. Në këtë rast edhe kreu në Stamboll edhe Halil Patrona kanë lakuar rrugën e drejtë dhe së shpejti do t'ia ndiejmë gjëmën.

-Halil Patrona ka prapa vetes tërë miletin e Stambollit, po thonë, ka me veti edhe shumicën e jeniçerëve arnautë nga regjimenti i Pestë, ndërhyrës sërish Kajmekami Abdullah.

-Vetëm kokën nuk e ka me vete, të tjerat po. Halil vëllai është guximtar deri në marrëzi, por është edhe sedërtar i pandreqshëm. Ka mbetur peng i së kaluarës dhe dhembjes që ka në shpirt për rajën. Ai dëshiron të përmirësohet pozita e rajës, pa e kuptuar se po të përmirësohet pozita e rajës, neve na bien kokat. Halili vetëm këtë nuk e kup-

ton, as e ka kuptuar ndonjëherë. Dhe pikërisht këtu qëndron ilet i tij i pashërueshëm.

Kajmekani Avdullah ishte befasuar me konstatimet e Selim agait. Ndryshe kishte menduar, madje ai kishte menduar se Selim agai do t'i shkonte në Stamboll për ta përkrahur Halil Patronën. Duke qenë se i dinte djallëzitë e agait të Drenisës, kajmekami kishte krijuar bindje se fjalët e konstatimet e tij duhet t' i merrte me rezervë, nga frika se ky do të mund ta denonconte te Veli pashai.

-Ta kem rixhanë si vëllait!- mos ma merr për të keq, se unë ndoshta u tregova mendjelehtë, por nuk di si ta them, më dhimbset Padishahu, por edhe më shumë më dhimbset Halil Patrona. Njeri i gjakut tonë është dhe çka do ta gjejë atë na ka gjetur edhe ne!

-Të mirat e të ligat të përbashkëta i kemi, Avdullah efendi. S' kemi ç' bëjnë, njerëzit nganjëherë janë si fëmijët e këqij. Ata bëjnë marrëzia ngaqë nuk kanë mend në kokë dhe kur vinë mendtë humbin dhentë, thonë arnautët.

Kajmekami kishte përcjellë ushtarakisht Selim aganë, i cili së bashku me të dhe me kohortën e tij qe nisur te saraji i Veli pashait në Vilani. Veli pashai ishte një turk me origjinë nga Moreja. Edhe pse ishte në moshën 65 vjeçare ende dukej i mbajtur mirë. Kishte një fytyrë bullafiqe, trupin e shkurtër dhe stomakun aq të madh sa mezi lëvizte nga vendi. Në kokë mbante një çallmë të bardhë të përthekuar rreth kapelës së kuqe, që flakërinte. Kishte dy sy të vegjël si dy kokrra të rrushit të egër, ndërsa një gojë aq të vogël sa nuk merrej dot me mend sesi ushqehet. Në Divanin e tij hynin e dilnin qolet dhe haremshat e shumta, të cilat, gjysmëlakuriqe, të teleisura e të lyera, i defilonin para si shtojzovalle. Qëndrimin i Selim agait ndaj femrave e dinin të gjithë, por Veli pashait aq i bënte. Ai argëtohej tërë ditën me to dhe e bënte qejfin qeder as për Padishahun, se lërë më për Selim aganë. Selim agai nga ana e tij nuk ia kishte frikën as pashallarëve e lërë më Veli pashait. Megjithatë ai e ruante distancën, përmbahej, por nëse konstatonte se diçka ishte bërë me qëllim kundër tij, ai nuk harronte dhe vetëm priste momentin për të goditur.

Shërbëtorët kishin sjellë ëmbëlsira dhe fruta ndër më të ndryshmet, të cilat i kishin shtruar në tavolinën e madhe rreth së cilës qenë ulur Veli pashai, djali i tij, hafuz Aliu, kryeimami Fejzullah, tërë elita e kadilerëve dhe e disa imamëve. Ishte një takim i jashtëzakonshëm, i ftuar nga vetë Pashai, meqë lajmet që vinin nga Stambolli, ishin shumë kundërthënëse dhe interpretoheshin në mënyra të ndryshme. Duke qenë se kryeimami Fejzullah ditë më parë qe kthyer nga Stambolli, paraprakisht qe caktuar që ai t'i bënte një përshkrim situatës aktuale në kërthizën e Perandorisë.

Pasi kishte kënduar me zë një ajet të kuranit, ku thuhej se hëna nuk mund ta kalonte diellit, kishte filluar të përshkruante gjendjen e rëndë në Stamboll.

-Halil Patrona ka tubuar rreth vetes jo vetëm jeniçerët arnautë, por tërë llomin e Stambollit. Ka liruar hajnat, plaçkitësit dhe vrasësit nga burgjet, të cilët iu kanë bashkuar. Në Sheshin për Mish ka tubuar mijëra njerëz nga të gjitha moshat, racat e profesionet. Ai po e mbante peng Padishahun, Sulltan Ahmedin e Tretë, i cili ka dhënë dorëheqje dhe në vendin e tij është emëruar Sulltan Mahmudi. Ai po ashtu ka arritur të marrë kokat e Vezirit të Madh, Damad Ibrahimit, të Kryemyftiut, të Qehajasë dhe të Kapudan Pashait. Halil Patrona sot është zotëruar i Stambollit. Sulltan Mahmudi ia ka plotësuar të gjitha kërkesat. Nën presionin e Halil Patronës ai ka hequr malikanet dhe ka lejuar shkatërrimin e 150 shtëpive publike të Stambollit...

-Allah, Allah!- kishte ndërhyrë Veli pashai dhe kishte shtuar. -Një jeniçer, për të cilin deri dje nuk dinte as regjimenti i tij, sot ngrihet dhe ndërron Sulltanin nga fronin. Sapo kishte përmendur emrin e Sulltanit ishte ngritur nga vendi në shenj respekti dhe pastaj ishte ulur.

-Mbase kishte të drejtë Halil Patrona, derisa sulltani, nuri i Perëndisë mbi tokë lëshoi pe, ndërhyr në bisedë kajmekami Abdullah, i cili nuk donte ta fshihte më tej simpatinë për Halil Patronën. Ai tashmë nga fjalët e krye imamit ishte siguruar në fitoren e Halil Patronës.

-Forca nuk pyet për drejtësi, kajmekam efendi, thotë kryeimami Fejzullah dhe shton: Halil Patrona me kreun e tij kryengritës krijoi forcën në rrugë, e krijoi prej njerëzve të llumit të Stambollit, dhe Sulltani nuk do që të prishet Perandoria nga brenda, për këtë lëshoi pe. Padishahu ynë nuk do që të derdhet gjaku i myslimanëve në Stamboll! Kjo bëri që Halil Patronës dhe të çmendurve të tjerë si ai t'iu plotësohen kërkesat.

-Duhet të ketë edhe diçka tjetër, ndërhyt në bisedë Veli pashai. Përderisa Sulltan Hani ka lëshuar pe, ky është shenj i mirë, por Halil Jeniçerit nuk do t' i falet koka. Dhe pas kokës së tij do të bien si dardha të kalbura shumë koka të përkrahësve harbutë.

-Sulltani e ka falur Halil Patronën, madje i ka caktuar një palat dhe i ka premtuar vendin e agait të jeniçerëve. Po kështu e ka emëruar edhe në Këshillin e luftës, -shton kajmekami.

-Allah! -Allah!,- pëshpërit sërish Veli pashai paksa i habitur nga veprimet e tilla të sulltanit.

-Po ama dardha e ka bishtin mbrapa, ndërhyt në bisedë Selim agai dhe pasi thith nargjilenë në vendin ku rrinte ulur përballë pashait vazhdon. -Halil Patronës, Padishahu, ia ka plotësuar kushtet për ta blerë qetësinë në Stamboll dhe për të larguar kryengritësit nga sheshet e Stambollit. Mirëpo, krejt kjo është bërë për të blerë kohën e artë, ndërsa Halili ynë nuk e ka kuptuar këtë. Ai është njeri i drejtë dhe është në gjendje të vdes për drejtësinë, dhe pikërisht duke kërkuar këtë drejtësi, do të humb edhe kokën, sepse drejtësinë në tokë e ndan vetëm Allahu dhe askush tjetër.

-Halil Patrona do të dërgohet në front në Persi ose në Rusi dhe pastaj nuk dihet se a do ta sjellë kokën apo jo. Është me rëndësi që dija dhe urtia e Padishahut tonë e kanë shpëtuar Stambollin nga gjakderdhja, të tjerat ata i dinë më mirë. Unë mendoj se fakti që Halil Patrona është arnaut, do të thotë shumë për ne, edhe pse jemi njerëz të bindur të padishahut. Armiqtë e Perandorisë do të mundohen edhe njëherë të na përdorin si monedhë për kusur. Duhet të bëjmë përpjekje ta ruajmë gjendjen ekzistuese, ta tregojmë me vepër përkush-

timin tonë, -thotë imami Fejzullah, i cili nuk i duronte dot konstatimet e Selim agait, meqë mendonte se ato ishin vetëm farsa për ta fshehur të vërtetën. Ai dinte për lidhjet e tij me Halil Patronën dhe burgun që kishin kaluar së bashku në Budim. Madje ai mendonte se Selim agai në rast të përhapjes së kryengritjes do të mund të dëbonte nga Prishtina Veli pashanë dhe kajmekamin, në rastin më të keq mund t' u merrte edhe kokat.

-Ne edhe ashtu nuk kemi çka të bëjmë, por Halil Patrona na ka tërhequr në valle, dhe tashmë nuk do ta kemi të lehtë as të qëndrojmë as të tërhiqemi, -thotë Selim agai.

-Ne jemi me Padishahun, hallbuqi edhe Padishahu nuk po dihet me kë është. Një Halil jeniçer po e dridh Stambollin, kjo më frikëson por ta them drejt edhe sikur më josh, thotë Kajmekami Abdullah. Më josh, sepse, si duket, Padishahu ynë i madh, më në fund e ka kuptuar se ne, arnautët, jemi shtylla më e fortë e Perandorisë. Kur bëhet fjalë për të thyer frontet më të vështira, ne na dërgojnë në radhët e para, e kur ndahen favoret e meritat, jemi të fundit. Ku ishte deri dje Halil Patrona? Mirë e tha Veli pashai nuk e njihnin as jeniçerët edhe pse ishte një epror i lartë dhe më meritori ndër ta.

Atë nuk e bënte hesap për fare Veziri i Madh apo kryemyftiu! Kajmekami Abdullah Zemani kishte shpërthyer. Ai hapur kishte marrë anën e Halil Patronës, duke besuar se pas dhelpërisë së lindur të Selim agai fshihej vetë Halil Patrona. Po ashtu kishte menduar edhe kryeimami Fejzullah, lidhur me Selim again por habitej nga qëndrimi i kajmekamit. Në sarajin e Veli Pashait ishte krijuar një atmosferë e rëndë dhe e zyrtë. Përkrahja e hapur e kajmekamit kishte shkaktuar huti sidomos te kadilerët, të cilët ishin të ftuar ta ruanin rendin dhe sheriatin. Veprimi i Halil Patronës konstatohej veprim i palejueshëm, i rrezikshëm dhe i dënueshëm. Ashtu mendonin pothuajse të gjithë, por fakti se sulltani kishte plotësuar kërkesat e Halil Patronës, e kishte avancuar dhe e mbante pranë, jepte për të kuptuar dhe për të dëshiruar diç më shumë. Të gjithë habiteshin me qëndrimin e Selim agait, meqë të gjithë i dinin lidhjet e tij me Halil Patronën.

-Jemi në një situatë të rëndë, por kemi një vijë të fortë përcaktuese, prish heshtjen Selim agai dhe vazhdon. Ne jo vetëm parimisht, por edhe shpirtërisht jemi me Sulltanin, dhe nëse Sulltani ia ka falur gabimet Halil Patronës, kjo na jep zemër. Megjithatë ne nuk duhet të ngutemi, sepse pa Sulltanin, këtu ku jemi, nuk na rrezon dielli.

-Nuk kemi asnjë arsye të ngutemi, por po kështu nuk kemi asnjë arsye as të dyshojmë!- rimerr fjalën kryeimami Fejzullah dhe shton. Vetëm një gjë nuk e kam të qartë. Prisja që Selim agai të merrte anën e shokut të tij jeniçer, me të cilin ka qenë i pranguar në Budim, ndërsa Halil Patronën e përkrah haptas dhe parezervë kajmekami ynë i nderuar. Kjo nuk shkon, ose edhe këtu diçka po zihet.

-Asgjë nuk po zihet imam efendi, thotë Selim agai. Asgjë. Secili po shprehim bindjet, ndërsa unë nuk e mohoj lidhjen e ngushtë që kam me Halil Patronën, e dua si vëlla dhe jam i gatshëm të derdh gjak për të, por nuk besoj se do t'ia dalë. Këtu qëndron dallimi. Ndërsa sa i përket përkrahjes, ai tashmë, sipas teje ka përkrahjen edhe të sulltan Mahmudit dhe kjo në këtë aspekt na trimëron. Por unë, duke qenë se tashmë u plaka me kavurmet që zihen në Stamboll, jam më se i sigurt se vëllai ynë, Halil Patrona me të gjithë ata që e pasojnë, nuk do ta ketë të gjatë. Kjo është e tëra, edhe pse, ta them haptas, nuk ia dëshiroj vdekjen, sepse ai është njeri i drejtë dhe mysliman i devotshëm, mirëpo jeniçer tejet i zemëruar. I zemëruar deri në atë nivel sa ka filluar edhe të çmendet në përpjekje për ta ndrequr botën, e cila nuk mund të ndreqet.

-Më vjen keq që po ndërhyj Selim aga, por nuk mund të jetë mysliman i devotshëm ai që ngrihet kundër Perandorisë. Kjo nuk shkon xhanëm! Ndërsa sa na përket neve, besoj se të gjithë e kemi të qartë. Pa nurin e Padishahut, që lëshon rreze drite nga Stambolli, ne nuk mund të qëndrojmë. Andaj, duhet të forcojmë radhët dhe të mos lejojmë të krijohen huti, përndryshe na përpin e liga.

-Gjendjen e kemi nën kontroll, ndërhyj Kajmekami. Lajmet kanë filluar të përhapen, por raja nuk e njeh Halil Patronën dhe nuk e përkrah. Nuk do të ketë lëvizje në këtë drejtim, mirëpo ne duhet ta

marrim situatën më shtruar, sepse Halil Patrona në Stamboll përfaqëson edhe një pjesë të revoltës sonë, konkretisht në pjesë të revoltës sime. E them pa asnjë rezervë dhe pa frikë nga askush. Vetëm gjaku i njerëzve tanë i duhet perandorisë. Dhe vetëm kur është fjala për të derdhur gjak, arnautët janë të parët, janë rezerva e arit. Këtë e kemi parë të gjithë, por Halil Patrona ka arritur që këtë gjak ta bëjë çështje. Ai kërkoi dy të drejta të pamohueshme, të cilat këtu nuk na i tha kryeimami i nderuar. Kërkesa për uljen e taksave është kërkesë, që duhet të përfilllet, sepse bazohet në Kuran edhe në sheriat. Ndërsa kërkesa për t'ua dhënë zjarrin haremeve të pista, që ia kanë zënë frymën Stambollit, është po ashtu një kërkesë e ligjshme dhe në akord me besimin dhe moralin islam. Dhe pikërisht këto dy kërkesa i plotësoi padishahu. I plotësoi, sepse u bind se ishin kërkesa të drejta. E ne pse i biem moh kësaj pune, këtë kërkoj të ma thoni?

-Avash kajmekam efendi, avash! –thotë kryeimami. Kërkesat mund të shtroheshin ndryshe, paqësisht, e jo duke ngritur në këmbë horllëqet e Stambollit, hajnat, pijanecët, derbederët e dallkaukët. Kjo nuk i ka hije një myslimani, aq më pak i ka hije një jeniçeri si Halil Patrona. Mirëpo ne jemi tubuar këtu për të marrë qëndrime, për apo kundër Halil Patronës. Ne jemi tubuar me qëllim që t'i dërgojmë sulltanit në Stamboll, një letër përkrahëse, duke u distancuar nga veprimet e Halil Patronës dhe kryengritësve të tjerë.

-Nuk pajtohem me një përkrahje të tillë publike,- thotë prerë Kajmekami. Në të vërtetë kemi të bëjmë me një përkrahje vullnetare, të cilën, tekefundit, askush nuk e kërkon nga ne. Nuk pajtohem sepse askush nga ne nuk ka kërkuar diçka të tillë, dhe gjërat në Stamboll po lëvizin aq shpejt, sa nuk dihet se çka do të sjellë dita e nesërme.

-Përkrahja publike është ilaç që i shëron plagët tona, Kajmekam efendi, thotë Kryeimami. Stambollit i duhet mbështetja jonë, sepse është njeriu ynë ai, që bëri kryengritje. Janë më shumë se 12 mijë jeniçerë arnautë, të cilët e përkrahin Halil Patronën. Ne duhet me këtë rast të tregojmë përkushtimin tonë për Padishahun dhe jo

pëlqimin për veprimet e Halil Patronës. Nuk kemi rrugë tjetër.

-Është edhe një rrugë tjetër, ndërhy në bisedë Selim agai. Pasi thith thellë nargjilenë vazhdon. Mendoj se përkrahja publike kësaj radhe nuk na duhet, sepse këtë nuk e ka kërkuar askush dhe nuk është mirë të ngutemi. Ne nuk e përfaqësojmë tërë Arnautllëkun dhe nuk duhet ta ngarkojmë barrën, që nuk e mbajmë dot mbi supe. Ne duhet të presim fundin e shpejtë të Halil Patronës. Duhet të mendojmë për fatin e mëtejshëm të Perandorisë dhe për pasojat, të cilat do të përplasen edhe mbi kokat tona.

-Po pikërisht për këtë na duhet përkrahja e shkruar, o Selim aga! insiston kryeimami Fejzullah.

-Pikërisht për këtë nuk na duhet. Kjo është punë krye në vete dhe vetëm sa na bën me shenjë paraprakisht, dhe mos mendo se do të na kursejnë. Përkundrazi, pikërisht ngutja për një përkrahje të tillë publike, do të bëhet shkak, për të na ngarkuar kurrizin. Duhet ta mendoni më thellë këtë punë, imam efendi!

-Edhe unë mendoj se përkrahja publike mund të na ngatërrojë me një pjesë të fajit, që nuk e kemi xhanëm! - konstaton Veli Pashai. Ne e përkrahim padishahun dhe po ta kërkojë ndokush në Stamboll përkrahjen tonë do ta ketë. Më kot që munduar kryeimami Fejzullah të shpjegonte qëllimin e tij tinëzar dhe dinak.

Veli Pashai kishte përmyllur takimin me një fjali nga Kurani. Ai mbante lidhje të rregullta me Selanikun dhe Stambollin dhe për çdo të papritur premtonte se do të konsultohej me të gjithë.

V

Vjeshta e vonë e vitit 1730, në fshatrat e Drenicës, nuk kishte sjellë asgjë të re. Selim agai nuk kishte sa duhet informacione mbi zhvillimet në Stamboll. Ai nuk dinte gjë as për fatin e Xhirit Gashit dhe të tre jeniçerëve, të cilët qysh në verë i kishte dërguar te Halil Patrona në Stamboll. Për të qenë në kontakt të drejtpërdrejtë me zhvillimet kishte dërguar atje Uruç Zanin dhe Dervish Brobonikun. Uruçin e kishte porositur që sapo të kontaktonte me Halil Patronën, të merrte informacionet e duhura, pastaj pa vonuar ta kthente nga Stambolli Dervish Brobonikun, ndërsa vetë të qëndronte anash ngjarjeve dhe të përcillte me kujdes të gjitha zhvillimet. Pas largimit të Uruçit, Selim agai afër vetes mbante Murat Prekasin, njërin ndër sejmënët më besnikë. Atë e kishte sprovuar në shumë situata dhe vazhdimisht kishte qenë në nivel të përgjegjësisë së punës që ia kishte besuar. Në rast të ndonjë të papriture, mendonte që vendin e Uruçit ta plotësonte Murat Prekasi.

Kishin kaluar tri javë dhe nuk ishte kthyer askush. Selim agai ishte merakosur tej mase, sidomos për Uruç Zanin, të cilin përveç se jeniçerin më besnik, e kishte edhe dhëndër brenda, meqë ai tashmë kishte dy fëmijë me Marigën, që e quanin Mejreme.

Edhe raja e Drenicës ndodhej në pritje të lajmeve nga Stambolli. Përmes tregtarëve, murgjve dhe dervishëve endacakë ishte përhapur lajmi për kryengritjen e Halil Patronës. Raja kishte mësuar edhe lajmin mbi heqjen e malikaneve, tatimeve të përjetshme, ndërsa në personin e Halil Partonës nuk shihte shpëtimtarin e vet, meqë shpëtimtarin e priste nga Evropa e krishterë. Megjithatë, duke qenë

në njohuri se Halil Patrona ishte miku dhe bashkëluftëtari më i ngushtë i Selim agait, duke ditur edhe faktin se 10 vjet më parë ai kishte qëndruar tri ditë në Komorë, raja priste padurim zhvillimet. Përhapeshin fjalë e gënjeshtër të ndryshme. Thuhej se ai me 12 mijë jeniçerët e vet do të kthehej në Arnautistan, ashtu sikur ishte kthyer Skënderbeu në kohën e tij. Pëshpëritej se Halil Patrona ishte emëruar Serasqer në Rumeli. Disa të tjerë kishin përhapur lajme se kishte ikur nga Turqia në Rusi e rrëfime të tjera, që përhapnin sidomos murgjit e At Jeronimit dhe dervishët shtegtarë, të cilët shëtisnin nga një nahi në tjetrën dhe merreshin me me spiunime në mbështetje të grupimeve të caktuara politike të kohës.

Në kohën e krizës në Stamboll, raja kishte vërejtur strukjen e sejmenëve të Selim agait. Ata silleshin më mirë me njerëzit dhe nuk insistonin në kryerjen e obligimeve të tatimeve, të xhelepit e të dhjetave.

Sejdi Bostanxhiu kishte rregulluar një shtëpi me gurë dhe tulla të pjekura. Ishte vendosur në anën e Blinajës, në një shtrojerë të begatshme me drunj dhe bimësi. Ndihej i kënaqur, që ishte kthyer. Si për çudi, nënës, e cila kishte lënguar shumë koha nga paraliza iu kishte kthyer të folurit dhe kishte filluar të komunikonte. Ajo tanimë e njihnte edhe Sejdiun, por kurrsesi nuk i kujtohej reja, Sumeja irakiane.

Sejdiu, kontaktonte tinëz edhe kreun e rajës. Bisedonte shtruar sidomos me Ujkan Qirjaqin e pasur me parinë e fshatrave të tjera.

Në mendjen e tij bluante gjithçka. Gjatë tërë jetës kishte ëndërruar vetëm dy gjera, të kthehej në Malmir dhe të merrte hak kundër Selim agait për vete dhe për shokët e katandisur rrugëve të botës. Të parën, e kishte realizuar me mund, gjak e djersë, pas 27 vjet internimi, por e dyta ishte punë me shumë rrezik. Mund ta vriste Selim aganë, por pasojat do t' i vuante djali, bashkëshortja, vëllezërit e ndoshta edhe tërë Malmiri. Ai kishte filluar ta maste pulsën e rajës

dhe ishte zhgënjyer. Nuk ishte më Gjon Leku, nuk ishte as Ujkan Elusuiani e Jak Dreni dhe trimat e moçëm. Raja ishte katandisur.

Duke menduar për ta vënë në jetë planin e tij hakmarrës shpeshherë ishte dridhur nga frika, sidomos kur ndodhej në mesin e besnikëve të Selim agait. Ai kishte grumbulluar forcën në duart e veta me dhelpëri, kamxhik dhe me para. I kishte në dorë të tria. Ai madje nuk ia varte Pashait, as Kajmekamit. Kishte shfrytëzuar të gjitha rrethanat dhe ishte bërë sundimtar sovran në një krahinë të tërë. Pozitën e vet e kishte çelikosur me moralin e tij, të vetmen digë të njerëzishme, e cila ishte edhe arma e tij më e fuqishme.

Kontakti, në rrethana të reja me Selim aganë ia kishte prishur gjumin e natës, Sejdi bostanxhiut. Ai ëndërronte shokët me të cilët kishte punuar në Edrene. Ëndërronte sidomos, Jak Qirjaqin, 18-vjeçar, të cilin e kishin varur turqit, sapo i kishin deportuar në Edrene, për shkak se kishte vjedhur dy bukë, në një furrë të në hebreu. Sejdiu i kishte pagur shumëfishin hebreut, por ligji kundër robërve të luftës ishte i pamëshirshëm. Nuk i harronte rënkimet dhe vajin e tij, derisa ia kishin lidhur litarin për qafe. Në kohën kur litari e kishte shtënguar në fyt, sytë e zgurdulluar i kishte mbërthyer kah Sejdiu, shoku i tij i pandarë. Ai, kishte lënë një amanet, dhe jo vetëm njëherë kishte menduar Sejdiu atë amanet dhe amanetin e të gjithë të katandisurve. Dhe, jo vetëm një natë e kishte parë ëndërr atë litar të kobshëm, Sejdi Bostanxhiu, i cili ditë dhe natë mendonte si t'ia shkurtonte kokën njeriut më të urryer në botë, edhe pse tashmë kishte ndërruar dhe nuk ishte më ai katili i moçëm. Madje rendin dhe hierarkinë e tij sunduese e kishte mbështetur vetëm te njerëzit e tij të gjuhës e të gjakut.

Sejdi bostanxhiu, deri në kohën kur ishte kthyer nga Iraku, nuk kishte ditur për jetën dhe fatkeqësinë familjare të Selim agait.

Fare rastësisht, nga Murat Prekasi kishte mësuar jetëshkrimin plot dhembje të familjes së katandisur të agait. Po Selim agai nuk ishte kthyer për të mëshiruar të vetët, por për t'i vrarë dhe për t' i bërë zap ata në shërbim të Perandorisë. Këtu ishte dallimi. Sejdi Bostanxhiu

po të kishte pushtet, do ta gëzonte rajën, do t'ua falte tatimet, nuk do t'i ndëshkonte, përkundrazi do t'iu ndihmonte. Atë e kishte djegur malli për njerëzit e tij, ndërsa Selim agai qe rrëmbyer si fëmijë dhe qe rritur e edukuar në zemër të Perandorisë. Ai ishte shortuar në një rrënjë tjetër, ndërsa Sejdiu kishte mbetur kapërcyell i trungut të vet.

Sejdi Bostanxhiu tashmë kishte kuptuar se disa nga familjarët e njohur të Drenicës kishin bërë përparime, disa të tjerë qenë varfëruar dhe katandisur si mos më keq. Gjonlekët e Ndrenikut kishin arritur të mbijetonin. Marku, i Gjon Lekut, merrej me ndërtimtari së bashku me ungjin, Krap Leku. Simon Shortari ishte konvertuar. Sokol Leku, vëllai i Krap Lekut, punonte në farkën e Ujkan Qirjaqit dhe shpeshherë printe në ballë të karvanit me artikuj të ndryshëm për në Prizren, Pukë e Shkodër. Fan Leku kishte mbijetuar falë vajtjes mbarë të bagëtisë. Zahari Gashi kishte vdekur në varfëri të skajshme. Edhe Lekë Gjokani kishte ndërruar jetë duke lënë familjen buzë shturjes nga varfëria. Paria e kuvendeve të krishterëve nuk tubohej më pas vdekjes së tij. Të krishterët kujtoheshin për fenë e tyre vetëm në rast të festave dhe në rast të vdekjeve. Pagëzimi nuk bëhej më as te prifti, por as në kishë, dhe gjithnjë më të rrallë ishin ata që mësynin Deviqin, ku zakonisht të krishterët i dërgonin fëmijët për t'i pagëzuar. Ati Jeronim dhe murgjit shfrytëzonin rastin dhe të sapolindurit, të cilët i drejtonin në Deviq, i pagëzonin me emra rashjanë. Ai nuk i duronte dot emrat tradicionalë si: Shkurtë, Zanë, Blegë, Mrikë, Marigë, Zoje, Rrushe, Dash, Ujkan, Miran e emra të tillë popullore, që ishin shumë të përhapur asokohe.

Sejmeni i Selim agait, Qel Rizoni gjurmonte hyrjet e daljet në Deviq, meqë nuk iu besonte murgjive. Ati Jeronim qe moshuar dhe mezi ngrihej nga shtrati. Ai po përgatitej për të caktuar zëvendës të tij, priftin Timotije, i cili ishte po ashtu me origjinë nga Rasha, por e kuptonte dhe e fliste mjaft mirë gjuhën e vendësve. Ishte një prift i ri, i cili fare nuk përtonte të vizitonte fshatrat prej Radikut e deri në Petrash. Duke qenë se e njihnte edhe gjuhën turke, shpeshherë ndërronte rrobat dhe në vende ku nuk e njihnin dhe kur ndodhej larg

Manastirit paraqitej si dervish bektashi. Ai futej në familjet e pasura të agallarëve e të bejlerëve për të marrë informata, të cilat më pas ia dërgonte kryepeshkopit të Rashës.

Malmirasit kishin mbijetuar me rreziqe të mëdha. Vetëm një e katërta e fshatarëve ishte konvertuar. Pjesa tjetër nuk e fshihte fenë as kishte qenë ndonjëherë në shënjestër. Ata kishin krijuar bindje se ishin nën përkujdesjen e Uranie Qirjaqit, çifligares së pasur të Rashës. Përderisa Qirjaqët kishin mbijetuar duke punuar në farkë dhe duke bërë punë ndërtimtarie, Allorët punonin tokën dhe zgjerimin bagëtitë. Disa vjet para murtajes së Parë, në Malmir kishte ardhur nga rrethi i Jakovës edhe familja e Simon Rizonit. Për shkak të një vrasjeje, kuvendi i pleqve i kishte shpallur fajtorë dhe i kishte ndëshkuar me largim nga vendi. Ata fillimisht qenë vendosur në pronat mes lagjeve të allorëve dhe Qirjaqve.

Gjendja në Petrash ishte më ndryshe. Ajet Hazari kishte zëvendësuar babanë dhe në shumë segmente edhe e kishte tejkaluar. Ai kishte shtuar çifliqet dhe kishte blerë toka e kullosa në shumë fshatra të Drenisë. Banorët e Petrashit kishin ndërruar emrat, ndërsa dukej se qenë konvertuar vetëm sipërfaqësisht. Edhe ata i mbanin dy palë emra dhe festat, si ato të krishterë dhe festat myslimane. Me gurët e kishës së dikurshme, e cila shumë vjet më parë ishte rrënuar, qe ndërtuar xhamia e vogël, në të cilën kryente shërbimet mulla Beqiri, një vendas që kishte mbaruar mejtepin në Prishtinë.

Me ardhjen e dy familjeve të pasura nomade të fisit Shalë nga Buçani i Malësisë në Sadran, kishte filluar të ndryshonte raporti i të konvertuarve. Ardhësit, duke qenë të konvertuar, me gurët e kishës së shembur e të djegur shumë vjet më parë, në rrëzë të Hijes, kishin ngritur një xhami të thjeshtë, pa minare, të cilën e kishin punuar me kujdes. Hoxha i parë në Sadran, mulla Selami ishte nga radhët e ardhësve. Vendësit në shumicë i kishin rezistuar konvertimit. Përveç dy tri familjeve të sadranëve dhe të grantullëve dhe dy familjeve ardhëse, Shemi dhe Salihu, të tjerët mbaheshin të krishterë. Nuk ishin konvertuar tetarët, ipshët, korpusët e të tjerë. E njëjta gjendje paraqitej

edhe në Bajë, Ndrenik, Sankovë e në Konzharikë si dhe në fshatrat e vogla të Rrafshnaltës, Karaxhet, Dukë, Javë, Trojet e Shkreta e në Berishë.

Sëmundjet shfaruese, skamja, haraqi dhe dhuna sistematike që ushtronin sidomos zaptitë, tagërmbledhësit e çaushët e agait, e vështirësonin tej mase jetën, edhe pse fshatarët përgjithësisht mbijetonin falë punës dhe djersës, që nuk kursehej asnjëherë. Toka punohej me parmendë. Kultivoheshin të gjitha kulturat e drithërave, meli, tërshëra, thekra, misri, kallami i sheqerit, elbi si dhe perimet e pemët e llojllojshme. Në vjeshtë përgatiteshin reçeli, pekmezi, pestili, turshitë e ndryshme. Të gjithë pa dallim kujdeseshin edhe për bagëtinë, nga e cila merrnin qumështin, leshin dhe mishin...

Ndër familjet që qenë shquar për mbijetesë të suksesshme dhe ngritje të pasurisë ishin: Ujkan Qirjaqi i Malmirit, Ajet Hazari i Petrashit, Simon Allori i Malmirit, Ipshët e Grantullët e Sadranit, Lekët e Ndrenikut, Ballazhet e Bajës, Girajt e Konzharikës, Pirrakët e Stanovës, Sopët e Alpshit, Girajt e Siliqët e Konzharikës, Elusianët e Krajkut, Muletët e Korrotit, Marinët e Çikatit dhe disa familje të Komorës. Kishte ngritur me kujdes familjen e tij edhe Jusufi i mulla Ibrahimit, së bashku me Marën e Gjon Lekut. Edhpse kishte shërbyer 16 vjet nizam, Jusufi dhe Mara lindin një pas një, tre bijtë e tyre, Ibrahimin, Isanë dhe Abdullahun. Jusufi kryente punët e qatipit në sarajin e Selim agait.

Kishin përparuar sidomos në rritjen dhe shtimin e bagëtisë edhe pjesëtarë të familjeve ardhëse, si shaljanët në Sadran, krasët në Karaxhet, kastratët në Ndrenik, e të tjerë.

Asokohe vendin te Arat e Shkreta në malet e Malmirit e kishte blerë një familje nomade, që kishte ardhur nga rrethi i Pukës, e cila fillimisht qe vendosur në Prizren e pastaj në rrethana të panjohura qe ngulitur te vendi i quajtur “Trolli”, apo “Arat e Shkreta”. Vëllezëria e Jak Zefit ishin shquar për një punë kolosale në ngritjen e përnjëhershme të pasurisë.

Procesi i ndërrimit të fesë sikur kishte stagnuar. Mulla Hamidi

nuk ishte më ai i dikurshme. Edhe ai iu kishte adaptuar rrethanave, meqë as Selim agai nuk këmbëngulte në ndërrimin e dhunshëm të fesë të pjesëtarëve të krishterë. Gjendja në të gjitha segmentet dukej e rëndë. Vetëm tregtia kishte lulëzuar. Tregtarët e njohur si Moshe Davidi, Ujkan Qirjaqi, Emin Bushati e të tjerë kishin përfituar nga karvanët e tyre edhe pse shpeshherë qenë bërë pre e cubave, që plaçkitnin dhe vrisnin përcjellësit.

Në ditët e para të dhjetorit të vitit 1730 ishte kthyer nga Stambolli Uruç Zani. Kishte arritur të futej tinëz në karvanin e tregtarëve që rrugëtonte nga Stambolli për në Qystendil, e prej atje ishte bashkuar me një njësi kalorësie të jeniçerëve shqiptarë, që kishin ikur nga Stambolli në drejtim të Rumelisë. Uruç Zani kishte sjellë lajme të kobshme nga Stambolli. Ai kishte ikur falë zhërvjelltësisë së tij, por nuk kishte shpëtuar dot Dervish Broboniku, Xhirit Gashi, Ali Gavuri e të tjerë. Ishte bërë i zi nga lodhja, nga rruga e gjatë dhe nga të ligat që kishte parë e përjetuar. Uruç Zani kishte rrëfyer historinë e tmerrshme të tradhtisë, që njerëzit e sulltanit i kishin bërë Halil Patronës dhe 26 jeniçerëve të tij më besnikë, në mesin e tyre edhe Xhirit Gashi dhe tre trima nga Komora, të cilët me urdhër të Selim agait, kishin shkuar në Stamboll qysh në verë.

-Ti falemi allahut që të solli gjallë, e për shpirtrat e atyre që u ndërruan, të lutemi! - i thotë Selim agai, duke hetuar brengën dhe zemërimin e jeniçerit, Uruç Zani.

-Kur shkuam ne, Halil Patrona ishte në kulmin e fuqisë dhe të lavdisë. Ai së bashku me Musli Petrelën, Ali Kafexhiun, Xhirit Gashin, Ali Gavurin dhe një Janaqin e Junanit, ishte përkrah Padishahut. Mirëpo tradhtia ishte futur në veprim, Selim aga!

-Pritej të ndodhte si ndodhi, sepse ashtu kishte bërë emër Allahu.

Nga rrëfimet e Uruç Zanit, Selim agai kishte kuptuar se *lëshimi që Sulltani i kishte bërë kryengritësit, Halil Patrona, kishte*

nxitur zemërimin e Kizlar Beqir agait, i cili kishte vendosur t' i jepte fund, sipas tij, poshtërimin të padurueshëm, që Halil Patrona i kishte bërë tërë Perandorisë osmane. Për ta vënë në jetë planin e tij, Kizlar Beqir agai, kishte angazhuar trimat më të pathyeshëm dhe më besnikë që kishte pranë si: Kapllan Girajn, Kapudan pashanë, Xhanum Hoxhën dhe Ibrahim agë Veshmadhin, qehajanë e Egjiptit.

Hani i Krimesë, një armik i përbetuar i Halil Patronës, kishte shpifur se gjoja Halil Patrona po përgatitej që tinëzisht të hiqte nga fronti Vezirin e Madh, ndërsa në postin e tij po përgatitej të emëronte aganë e jeniçerëve. Halil Patrona do të bëhej Kapudan pasha, ndërsa Musliu, aga i jeniçerëve. Me këtë kurdisje pas shpine, Kizlar agai kishte njoftuar defterdarin Qehaja beun, dhe komandandin e formacionit të Shtatë të Jeniçerëve, nga radhët e të cilëve ishte edhe vetë Halil Patrona. Planin e prerjes së kokës të dy kryengritësve shqiptarë dhe 26 më besnikëve të tij ia kishin besuar Halil Pehlivanit. Për këtë qëllim, ai jeniçerëve të tij iu kishin ndarë 5000 dukatë. Më 23 nëntor, plani për mbytjen e Halil Patronës ishte vënë në lëvizje, dhe pritej të realizohej pikërisht në kohën, kur ai duhej të shkonte në Këshillin e luftës, dhe ku do të kërkonte t' i shpallej luftë Ruisë.

Halil Pehlivani, po kështu një armik i përbetuar i Halil Patronës së bashku me 32 luftëtarë të fuqishëm qe fshehur në dhomën e percelanit. Në fund të takimit, ku qe mbledhur Këshilli i luftës, Veziri i Madh i drejtohet Halil Patronës duke i thënë se sulltani e kishte emëruar Bejlerbeg të Rumelisë.

-Nuk e pranoj atë lëkurë! -qe përgjigjur Halil Patrona, duke e sulmuar dhe duke e ofenduar me fjalë Vezirin e Madh. Ndërkohë vendos të shkojë në saraj për t' i shpallur luftë Ruisë. Në Sarajin ku do të hynte, kishte zënë pritë Halil Pehlivani me 32 luftëtarë, i cili kishte depërtuar deri në atë vend, përmes një kanali të fshehtë. Në kohën kur sulltani kishte zënë vend në saf, Veziri i Madh i jep shenj Halil Pehlivanit, i cili së bashku me luftëtarët e tij, futën në Saraj ku ndodhej Halil Patrona., Halil Pehlivani iu kishte drejtuar me këto fjalë:

-Kush është ai trim, i cili dëshiron të bëhet aga i jeniçerëve?

Halil Patrona sulmohet prapa shpine, në kohën kur ishte duke nxjerrë shpatën nga milli. Koka i bie në tokë Halilit dhe Musliut, ndërsa Vunliu i vjetër arrestohet dhe iu dorëzohet bostanxhinjve. 26 ithtarët dhe luftëtarët më besnikë të Halil Patronës, pritnin para dyerve të sarajit, duke menduar se po visheshin me rroba të reja prej lëkure, dhe duke mos e marrë me mend se secilit një nga një po i prehej koka.¹

Në divanin e brendshëm të sarajit, ku Selim agai qëndronte gjatë stinës së dimrit, kishte rënë një zyrtësi e jashtëzakonshme. Ezani i jacistë, mezi që dëgjuar nga fërfëlliza, e cila frynte furishëm nga veriu. Agai kishte tretur në mendime, duke sjellë në kujtesë të kaluarën, ngritjet, rëniet e sërish ngritjet...

Halil Patrona nuk ishte më në mesin e të gjallëve.

Iu kishte këputur koka Xhirit Gashit, Dervish Brobonikut, Ali Gavurit, në kohën kur së bashku me Uruç Zanin kishin bërë përpjekje për të ikur nga Stambolli, një ditë pas përhapjes së lajmit për prerjen e kokave të kryengritësve në Stamboll.

Selim agai po thithte nargjilenë, ndërsa Uruç Zani kishte vajtur në dhomën e tij, ku e priste me padurim Mariga dhe fëmijët e tyre të vegjël: Halili e Musliu si dhe bija motake, Hajrija.

Emrat, disa vjet më parë ua kishte vënë vetë Selim agai, me pëlqimin e Uruç Zanit, në kujtim për Halil Patronën dhe Musli Petrelën, në kohën kur ata ende ishin gjallë. Selim agai falënderonte Allahun që ishte kthyer gjallë Uruç Zani, dora e tij e djathtë dhe trashëgimtari i vetëm i sarajit.

Në divanin e brendshëm të dimrit, në kohën kur kishte filluar të përthekonte acari, që futur Kapllan Arapi. Ai përkujdesej për zjarren dhe për ndonjë kërkesë eventuale të agait, që dukej shumë i bren-gosur dhe ditë e më tepër po merrte qehrën e qelibarit nga jashtë,

1) Josef von Hammer, *Historia e Perandorisë Osmane*, Zagreb.1979 Vepra e cituar. F 138-146

por ende ishte i fortë si stralli në brendinë e shpirtit të mbushur mllef, urrejtje, pezëm, në shpirtin e tij të privuar nga dashuria dhe qetësia shpirtërore.

-Shko dhe flij! - i thotë agai, Kapllan Arapit, që po përkujdesej rreth oxhakut, për të mos e lënë të shuhej zjarri .

-Do të rri këtu pranë, aga! - Më duket se megjithatë ke nevojë për një heshtak si unë, që njëherësh është dhe një kujdestar i mirë i zjarrit në këtë natë me acar dhe heshtje.

-Të gjitha punët bëhen ashtu sikur ka shkruar Allahu i madhërishëm. Aq sa e kemi të shkruar të thithim ajrin, aq do ta thithim. Është me rëndësi të mbretërojë qetësia pas tërë gjakut të derdhur... Kur të del pranvera, do të porosis kopshtarin të mbjellë një Gjylbejaze të madhe në kujtim për Halilin dhe dashurinë e tij të pafat, një tulipan në kujtim për sulltan Ahmedin e Tretë dhe një lulbazu... Do ta porosisësh lahutarin e kryçalive të këndojë një këngë për Halil Patronën dhe Gjylbejazen, një këngë për Mulla Ibrahimin dhe një tjetër për Gjon Lekun... Kishte pushuar një kohë dhe pasi kishte thithur nargjilenë, sërish kishte folur.

-E trishtueshme është kjo natë dimri këtu në Komorë, e më të trishtueshme po e bën ulërima e ujqve dhe fërfëlliza,- thotë duke thithur nargjilenë me duhanin e sertë të përzier me fletë kanabisi.

-Mjerë kush është jashtë dhe mjerë kush ka nevojë të rrugëtojë nëpër këtë natë skëterrë, - merr guxim për të konstatuar Kapllan Arapi, sa do që fjalët i kishte të kursyera.

-Është natë e posaçme për cubat, për hajnat dhe për kallugjerat e dreqit. Vetëm nëpër netë si këto ata lëvizin lirshëm...

-Evet, Selim efendi, evet!

Përpjekja e Portës për asgjësimin e jeniçerëve kryengritës

Njeriu më i merituar për sajimin e planit të suksesshëm në shkatërrimin dhe larjen në gjak të kryengritjes së jeniçerëve të Halil Patronës, ishte Kabakulat Ibrahim aga, apo Ibrahim agë Veshmadhi, ish-zyrtar i lartë i Mustafa Qypërliut. Për meritat e tij në asgjësimin e shumë jeniçerëve emërohet Vezir i Halepit. Më 22 janar të vitit 1731, në “Sheshin për mish” në mes të Stambollit sërish fillon kryengritja. Jeniçerët e plagosin Ibrahim agë Veshmadhin, i cili mezi shpëton gjallë. Nga frika se jeniçerët do të hakmerren, me urdhër të Sulltanit, Kabakulat Ibrahim agai dërgohet në postin e Serasqerit, në Bagdad.

Më 24 mars të vitit 1731, shatorët e kryengritësve sërish vendosen në Sheshin për Mish në qendër të Stambollit. Në ballë të kryengritësve ishte mishtari grek, Janaqi, bashkëluftëtari dhe besniku më i ngushtë i Halil Patronës. Ai, kishte mbajtur premtimin, që ia kishte dhënë prijësit të kryengritësve, Halil Patrona. I kishte dhënë besën se nuk do të jetonte më pas tij. Në sulmin e forcave të shumta të Vezirit të Madh kundër kryengritësve, Janaqit i pritët koka. Gjatë tri ditë luftimesh qenë vrarë më shumë se 7 mijë pjesëtarë të forcave ndërluftuese. Knez i Moldavisë asokohe ishte zgjedhur Gërgur Gjika, ndërsa në Vllahi qe rizgjedhur Konstandin Maurokordato. Me qëllim për të mos lejohej ripërtëritja e kryengritjes, në Sheshin e Mishit, qenë rreshtuar duke bërë roje të përhershme, ditë e natë, radhët elite të xhebexhinjve, të baltaxhinjve dhe të bostanxhinjve. Veziri i Madh dhelpërisht dhe tinëzisht kishte gjurmuar kryengritësit dhe iu kishte prerë kokat.

Mijëra jeniçerë shqiptarë fillojnë të riorganizohen dhe të ikin

nga Stambolli në drejtim të maleve të tyre, të paarritshme për dorën hakmarrëse të Perandorisë osmane. Për gjashtë muaj, Veziri i Madh Ibrahim agë Vesh Madhi, kishte shkurtuar mbi 15 mijë koka të kryengritësve.

Më 2 shtator të vitit 1731, rishfaqet edhe njëherë flaka e kryengritjes. Dy oficerë baltaxhinj, në kohën kur po kalonin në Sheshin e shitësve të kanapit, rrëmbehen nga një grup kryengritësish shqiptarë, mirëpo shpëtojnë. Populli fliste se Veziri i Madh po bënte krime për interesa të veta dhe pa ndonjë arsye. Detyra, për t'i ndëshkuar kryengritësit shqiptarë, të cilët kishin ikur nga Stambolli për në Shqipëri, i ngarkohet Osman Topallit nga Moreja. Ai në cilësinë e inkuizitorit, kishte marrë për detyrë të depërtonte në thellësitë malore të Shqipërisë, për të vrarë dhe për të asgjësuar kryengritësit shqiptarë.¹

Topall Osman pasha kishte shpallur fermanli edhe Selim aganë. Në fermanin që ia kishte dërguar Veli beut në Prishtinë kërkonte që tinëzisht dhe pa paralajmërim t'i shkurtohej koka Selim agait dhe Uruç Zanit.

Veli beu kishte lajmëruar kajmekamin, Abdullah Zemani, dhe ky pa vonuar kishte denoncuar fermanin, duke i treguar Selim agait, nga i cili kishte kërkuar të ruhej dhe në asnjë mënyrë të mos zbulonte fshehtësinë. Veli Pashai ishte urdhëruar nga Osman Pashë Topalli, t'i ftonte në sarajin e tij në Prishtinë Selim aganë dhe Uruç Zanin, me pretekst për të marrë urdhra të reja nga Porta, ndërkohë roja besnike e pashait të çarmatoste fermanlinjtë dhe t'iu presin kokat.

Veli Pashai me qëllim i kishte bërë me dije kajmekamit përbajtjen e fermanit, i vetëdijshëm se ai do ta lajmëronte Selim aganë.

Mirëpo, Osman Topalli, kishte kurdisur planin tjetër të befasishëm për kapjen e Selim agait. Ai, nga krahina e Rashës kishte dërguar një ekspeditë ndëshkuese në Vushtrri, nën komandën e Turgut beut.

1) Josef von Hammer, *Historia e Perandorisë Osmane*, Zagreb.1979 Vepra e cituar, f.138-146.

Për qëllimin dhe veprimet e kësaj ekspedite nuk dinte askush.

Natën e 10 nëntorit të vitit 1731, një vit pas prerjes në tradhti të Halil Patronës, zemërimi i Perandorisë, përmes dhelpërisë së Osman Topall Pashait, iu kishte afruar Drenicës dhe po bëhej gati të kafshonte tinëzisht dhe pabesisht.

Ekspedita e Turgut beut, e përbërë nga dy qind kalorës, kishte kaluar nga Vushtrria dhe qe vendosur “Te Kroni Mbreti”t. Vëzhguesit kishin lajmëruar Selim aganë se qenë parë lëvizjet e kalorësve të panjohur. Duke qenë në gjendje gatishmërie, Selim agai, së bashku me Murat Prekasin dhe tetë sejmenë, arrin që nëpër terr të afrohet te ordia e panjohur. Uruç Zani në rast rreziku, apo në rast të ndonjë paralajmërimi, duhej të tërhiqte dukatin dhe familjen në drejtim të Rrafshnaltës. Për t’u siguruar në qëllimin e fushimit të ordisë te Kroni i Mbretit, Selim agai kishte dërguar Murat Prekasin me katër sejmenë.

Një orë më vonë Murat Prekasi qe kthyer. Ai kishte biseduar me një zabit, i cili i kishte treguar se ekspedita qe nisur për në Pejë, por meqë i kishte zënë nata, ushtarët e lodhur do të fushonin te Kroni i Mbretit deri në orët e mëngjesit.

Selim agai, jeniçeri më i sprovuar i kohës, e kishte nuhatur rrezikun. Ai ishte më së i sigurt se me të aguar Komora do të sulmohej. Duke qenë se nuk kishte ushtarë të mjaftueshëm për të rezistuar, vepron ndryshe. Për të shpëtuar familjen e Uruç Zanit, Marigën dhe bijtë e saj të vegjël, urdhëron Uruçin të niset nëpër terr, në mënyrë që gjatë natës të vendosej në familjen e Jak Zefit, te Arat e Shkreta. Me Jakun e lidhte një miqësi e vjetër, për të cilën nuk dinte askush. Në saraj kishte lënë qatipët, rojtarët, disa nga dhjetëra sejmenët përtacë, si dhe personelin administrativ. Nuk e kishte lajmëruar Sejdi Bostanxhiun, me qëllim që ai ta humbte kokën në përleshje me turqit.

Së bashku me Murat Prekasin, Kapllan Arapin, Sinan Xhyllanin, Liman Pirrakun, Dan Muletën dhe tre luftëtarë besnikë, merr pjesën tjetër të dukatit, armët e municionin. Iu hipin kuajve dhe qetas nisen në drejtim të maleve të Kozmaqit, pikërisht atje ku disa vjet më parë kishte shpartalluar çetën e cubave të Jak Drenit e Ujkan Elu-

sianit. Kishin kaluar qetas përmes Krajkut, ndërsa Murat Prekasi për një çast ngul shikimin te Ahu i Madh, atje ku kishin varrosur Ujkan Elusianin disa vjet më parë...

Me të aguar mëngjesi i 11 nëntorit, ekspedita kalorsiake e Turgut beut rrethon sarajet e Selim agait dhe kërkon dorëzimin pa luftë. Sejmenët, të cilët nuk ishin në njohuri se ç' kishte ndodhur gjatë natës, fillojnë të rezistojnë.

Ndërkohë, kalorësit e Turgut beut qysh në sulmin e parë vrasin disa sejmenë dhe depërtojnë pa humbje në saraje. Ata grumbullojnë me një vend pasurinë e tundshme të agait dhe i pushtojnë sarajet. Plaçkisin të gjitha dyqanet e Moshe Davidit, Emin Bushatit e tregtarëve të tjerë. Turgut beu, kërkon nga mulla Hamidi dhe disa nga administratorët, që përmes tellallëve të shpërndanin lajmin se Selim agai dhe Uruç Zani ishin shpallur fermanli nga pushteti perandorak. I premtounin dhjetë qese dukat njeriut, apo grupit, që do të zbulonte apo do të vriste fermanlinjtë. Administrator civil i Komorës caktohet Mulla Hamidi deri në një urdhër tjetër.

Asqerët, ia kishin dërguar të lidhur edhe Sejdi Bostanxhiun, duke e paraqitur se njeri të afërm të Selim agait. Mirëpo, duke qenë se aty kishte ndodhur Mulla Hamidi, ai kishte shpjeguar rastin e tij duke i bërë me dije Turgut pashait edhe gradën e lartë që kishte Sejdiu, si bostanxhi. Kishte mjaftuar ajo histori si dhe gatishmëria që kishte treguar Sejdi Bostanxhiu për t'i shërbyer portës dhe Turgut Pashai e kishte emëruar zëvendës të Mulla Hamidit, deri në një urdhër të dytë nga pashai i Prishtinës.

Në verë të vitit 1732, nga Rasha kthehet në Malmir Uranie Qirjaqi. Ajo takon administratorin e ri në Komorë, nga i cili mëson për historinë e hidhur të Selim agait, për të cilin flitej se do të organizonte sulmin kundër Turgut beut. Urania qe kthyer me dy nipat: Andreun dhe Radomirin, bijtë e Samuilit. Djali tjetër, Ivani, ishte vrarë nga një ekspeditë ndëshkuese e pashait të Nishit. Pjesëtarët e tjerë të

familjes kishin mbetur në Starovë dhe në Nish. Ujkan Qirjaqi nuk kishte organizuar pritje nga frika e acarimit të marrëdhënieve mes Selim agait, i cili ishte arratisur dhe zyrtarëve të dhunshëm që qenë dërguar në Komorë.

Nga malmirasit e varfër, Urania kishte blerë dhjetëra hektarë tokë. Kishte pronësuar qindra hektarë pyje në Blinisht. Kthimi i Uranisë kishte gëzuar pa masë malmirasit, të cilët e konsideronin jo vetëm si bijën e tyre, por edhe si bamirëse të pazëvendësueshme.

Urania kishte sjellë me vete tri qeze të reja të punuara nga hekuri, pastaj kuajt e racës, si dhe shumë vegla të ndryshme të punës. Ajo planifikonte të ndërtonte një shtëpi bamirësie, ndërkohë që do të kontaktonte me oazat e krishtera në Deviç, në Deçan dhe në Pejë, të cilat dita-ditës po zhdukeshin. Gëzimin, moti të ëndërruar të kthimit, e kishte prishur rëndimi i situatës së sigurisë në Komorë. Edhe pse Urania qëndronte larg të gjitha zhvillimeve, ajo gjatë jetës së saj kishte përjetuar sa e sa katrahura nga ndeshjet në të cilat nuk kishte marrë pjesë, dhe vazhdimisht qe dëmtuar...

Kishin kaluar edhe tri vjet të tjera. Nga Selim agai asnjë lajm. Nuk dihej gjë as për Uruç Zanin, bijtë dhe bashkëshorten e tij, Marigën, për Murat Prekasin, as për Kapllan Arapin dhe sejmenët të tjerë besnikë të agait. Raja fliste e përfliste, por megjithatë besonte se nëse Selim agai ishte gjallë, një ditë sërish do t'i befasonte, më shumë për të keq sesa për të mirë, ashtu sikurse i kishte befasuar sa e sa herë. Kishte nga ata që thoshin se agai, me besnikët e tij ishte vendosur në Shkodër. Disa të tjerë kishin dëgjuar se Selim agai me suitën e tij gjendej në Sarajevë. Kishte edhe në mesin e atyre që thoshin se agai kishte ndërruar fenë dhe qe bërë i krishterë. Ata thoshin se agai kishte ikur në Magjaristan.

Nuk kishte ditë që drenisasit të mos e kujtonin aganë si dhe zhdukjen e tij misterioze, pa shenjë e pa doke. Në një anë, sikur ndiheshin të liruar nga barra e mizorisë së tij, por në anën tjetër ndi-

heshin edhe të frikësuar deri në palcë, sepse qenë mësuar të jetonin nën dhunë e mizori, andaj edhe ishte krijuar bindja se s' kishte forcë që e nënshtronte Selim aganë. Dinakëria e tij e lindur dhe e perfeksionuar gjatë tërë jetës, bënte, që misteri rreth zhdukjes së tij të merrte përmasa mitologjike. Ati Timotije kishte përhapur lajme se Selim agai kishte veshur rrobat e murgut, së bashku me të gjithë pjesëtarët e suitës së tij. Ata, sipas tij, jetonin diku në manastiret malore të Greqisë. Të tjerë kishin përhapur variantin se agai me të vetët kishte ikur nga Shkodra në Itali.

Sundimin në Komorë tashmë e kishte marrë nën qeverisje, Sejdi Bostanxhiu, i cili i kishte premtuar Veli Pashait të Prishtinës se do të bënte çmos dhe do t'ia dorëzonte kokën e Selim agait, shumë të kërkuar nga Stambolli. Mirëpo nuk kishte ndodhur ashtu. Sejdiu përmes të besuarve kishte kontaktuar me Murat Prekasin dhe i kishte bërë me dije se në rast të marrjes së "kokës" së Selim agait, ai do të shkonte vetë në Stamboll te Topall Osman Pasha dhe do të amnis-tonte të gjithë të tjerët. Murat Prekasi, si besniku më i afërm i Selim agait, në fillim iu kishte treguar shokëve, për të marrë sadopak mendimin e tyre. Duke hetuar se të gjithë e përkrahin verbërisht Selim aganë, i cili tashmë ishte kthyer në kryengritës dhe me shokët e tij të gjezdiste nëpër Anadrini e në malësinë e Tropojës, Murat Prekasi paraqet si të rrezikshëm veprimin e Sejdi Bostanxhiut, për të cilin ndiente edhe një brejtje të ndërjegjes, meqë Selim agai e kishte lënë me qëllim për t'ia humbur kokën.

-Do t'ia marrim "kryet"- thotë Uruç Zani. Kishte porositur që të mos i tregonin fare Selim agait, të cilit gjendja shëndetësore iu kishte keqësuar në kushte dhe rrethana të jetës nëpër kthinat malore.

Ditën e Shën Mitrit të vitit 1734, kur drenicasit nga skamja dhe jeta e rëndë kishin harruar edhe zhdukjen enigmatike të Selim agait dhe kohortës së tij, dora e zgjatur e agait kishte goditur Sejdi Bostanxhiu, tinëzisht e mizorisht. Në kohën kur po kthehej nga Komora për në shtëpi së bashku me dy truprojet, iu kishte zënë prita,

pikërisht në momentin kur po shkelte në metehun e Malmirit. Pesë kalorës të maskuar në kokë me marhama të bardha, zbrazin koburet dhe shtrijnë përdhe Sejdi Bostanxhiun dhe dy përcjellësit... Sejdiut ia presin kokën, të cilën edhe ia marrin me vete.

Malmiri ishte tronditur edhe njëherë, tashmë nga dora e padukshme e Selim agait, kur sapo kishte filluar të harronte mizoritë e moçme.

Disa nga barinjët e fshatrave të Rrafshnaltës dhe të Kozmaqit rrëfenin se në rrethana të pasqaruara po u zhdukeshin herë pas herë krerë nga bagëtia e imët.

Kishin ndodhur edhe disa vrasje enigmatike. Nuk qenë zbuluar dorasit...

F U N D
Shtime, 2004-2006

Kronologjia

Pjesa e parë

- 1689 - Beteja e Kaçanikut, humbja e Pikolominit...
- 1689 - Vdekja e Pjetër Bogdanit, dyndja e patriarkut Ersen.
- 1690 - Kuvendi i Ndrenikut, Gjon Leku.
- 1690 - Dyndja drejt Nishit, Ati Mikail me 200 të krishterë nga Drenisa
- 1694 - Urania shpëton nga cubat dhe kthehet në koloninë e Nishit.
- 1694 - Digjet kisha në Ndrenik, burgosen Gjon Leku, Zahari Gashi.
- 1695 - Shqiptarët së bashku me turqit sulmojnë Beogradin.
- 1699 - Zija e urisë në fshatrat e Drenicës jugore.
- 1699 - Ujkan Qirjaqi dhe Raje Dimitri rrugëtojnë për në Nish.
- 1700 - Kthimi nga Nishi me familjet, Ujkan Qirjaqi etj.
- 1700 - Imamët nga Prishtina vizitojnë Sarajin e Selim agait.
- 1700 - Prerja e kokës së Mal Cubit...
- 1703 - Kuvendi Arbnit. Vrasja e mulla Ibrahimit...
- 1704 - Prerja e kokave të Andre Qirjaqit dhe Radomor Rashjanit.

Pjesa e dytë

- 1707 - Ngulimet e pjesëtarëve të fiseve: Kastrat, Krasniq, Shalë.
- 1707 - Hoxhë Hamiti, ardhësit e konvertuar.
- 1710 - Lufta kundër Ruisë, pjesëmarrja e Selim agait me jeniçerët
- 1713 - Komora, ringritja, lulëzimi...
- 1713 - Kthimi i përkohshëm i Uranies në Malmir.

1713 -Tubimi i organizuar nga Selim agai në Komorë.
1716 - Lufta në Petrovaradin, vrasja e Vezirit të Madh.
1716 - Zhdukja e Selim agait në Petrovaradin.
1716 - Vdekja e Gjon Lekut.
1716 - Në Komorë qeveris Bajram agai.
1720 - Përleshja në Malmir, bijtë e Bajram agait e cubat e Jak Drenit
1721 - Kthimi i Selim agait, Halil Patronës dhe Musli Petrelës.
1721 - Hakmarrja e Selim agait.
1721 - Likuidimi i Jak Drenit dhe Ujkan Elusianit.
1721 - Vrasja e cubave dhe bijve të B. agait nga Selim agai.
1722 - Konsolidimi i pushtetit, ringritja e Komorës, rinjohja e Selim agait me Mariga Grapin.
1722 - Ati Jeronim, Manastiri i Deviçit...

Pjesa e tretë

1729 - Murtaja, në Drenisën jugore, shfarosja...
1730 - Kthimi i Sejdi Bostanxhiut.
1730 - Maj: letra e Halil Patronës dërguar Selim agait.
1730 - Shtator: Kryengritja e Halil Patronës në Stamboll..
1730 - Nëntor: Likuidimi i Halil Patronës me 26 besnikët e tij.
1731 - Arratia e Selim agait dhe Uruç Zanit me familje.
1732 - Kthimi i Uranies në Malmir.
1734 – Vrasja në pritë e Sejdi Bostanxhiut nga besnikët e Selim agait.

Literatura e shfrytëzuar dhe e konsultuar

Josef von Hammer:

Historija e Perandorisë Turke I.II.III (Serbokroatisht) Zagreb 1979.

Historija e Popullit Shqiptar I.II. Toena, Tiranë, 2002.

Fjalori Enciklopedik Shqiptar, Tiranë, 1985.

Kur-ani shqip Logos, Shkup, 1999.

Bibla, Ferizaj, 1994.

Enciklopedia e religjioneve të gjalla (serbokroatisht) Beograd 1992.

Dardania Sacra, Prishtinë, 2003.

Dardania Sacra, Prishtinë, 2005.

Çeta e profetëve, Rilindja, Prishtinë, 1990.

Ferdinard Schevil: Ballkani, historija dhe qytetërimi, Tiranë, 2002.

Jokai Mor, “A Feher rusa” (Trëndafili i bardhë), Budapesht, 1855.

Muhamet Tërnavë, Popullsia e Kosovës në shekujt XIV-XVI, Prishtinë, 1995.

Sami Frashëri, Personalitete shqiptare në Kamus Al-Alam, vepra II. Logos Shkup 2004.

Tarihi uthman, libër për shkollat fillore në gjuhën turke, botuar në Stamboll në fund të shekullit XIX.

Jeta dhe vepra e sulltanëve, doracak në gjuhën turke, botuar në fund të shekullit XIX.

Reshad Ekrem Koçu: “Halil Patrona”, roman, Istambull 1967.

Britannica Store... Encyclopedia Britannica, Halil Patrona.

The Encyclopedia of World History. Halil Patrona.

Ottoman Web Site, në 700-vjetorin e Perandorisë otomane.

Osmanli WEB Sitesi, Kaldera Holding Forsnet.

Gjergj Gjergji, Martirët e Karadakut.
Dushan Batakovic, Shpërngulja e serbëve. Internet.
Tatomir Vukanoviq, Drenica, toka e Dytë e Shenjtë serbe.1937.
Dr. Sabit Uka, në studimin “Gjurmët e pranisë së shqiptarëve të krishterë në viset e Sanxhakut të Nishit”, botuar në Dardania Sacra, Prishtinë, 2005.
Rrëfime popullore për dyndjen.
Rrëfime për dyndjen e krishterëve të Drenisë në Nish.
Dorëshkrimet e mulla Emin Miftarit nga Krojmiri.

Disa shpjegime për lexuesit

Në veprën “Koha e jeniçerëve” kam bërë përpjekje për t’i pasqyruar disa ngjarje kyçe të historisë sonë të kaluar, duke u mbështetur në literaturën historike dhe duke u shërbyer me mjetet shprehëse shkrimore e gjuhësore të romanit.

Ngjarjet në këtë vepër zhvillohen në dy rrjedha kryesore, në atë reale historike dhe në rrjedhën tjetër imagjinare artistike, që varet nga e para dhe që është e kushtëzuar nga ajo.

Çështja e dyndjes së krishterëve, pas humbjes së forcave austriake si dhe forcave të aleancës së krishterë, në Shkup dhe në Kaçanik, në vitin 1689, ka qenë dhe mbetet njëra ndër çështjet historike më të diskutueshme të së kaluarës. Historianët serbë, por edhe disa historianë evropianë, të mbështetur në historinë serbe, mbrojnë qëndrimin, sipas së cilit asokohe nga Kosova qenë shpërngulur serbët.

Në tablotë e piktorëve të kohës, madje edhe në tablotë e disa piktorëve më të njohur serbë, hetohet se popullata e shpërngulur mbante veshje karakteristike shqiptare, plisa të bardhë, tirq të bardhë xhurdi, brezore apo shoka të kuqe, femra të veshura me mbulesa të zeza e të tjera. Në punimet e mëvonshme të piktorëve serbë fillon falsifikimi dhe serbizimi i këtyre tablove, duke ndërruar plisat e bardhë të të dyndurve me kapela serbe të quajtura shajkaqe. Duket sikur edhe historiografia shqiptare ka mjaft paqartësi, por edhe mungesë tejet të theksuar informacioni për atë periudhë historike.

Duhet pranuar faktin se pati shpërngulje të krishterëve nga Kosova drejt veriut, në vitin 1690 sepse realisht ndodhi një proces i

tillë, por jo në ato përmasa, që propagandon kisha, historia serbe dhe politika zyrtare e Beogradit. Në kujtesën e pleqve të fshatrave të Drenicës jugore është përfolur për atë dyndje, madje deri vonë janë mbajtur edhe disa lidhje komunikuese farefisnore, të shprehura me vizita apo edhe rikthim në Kosovë të ndonjë familjeje nga rrethina e Nishit dhe e Rashkës. Janë qindra patronime dhe antroponime në vendbanimet e sotme të Serbisë që edhe aktualisht ruajnë rrënjën e gjuhës shqipe, si Zogoviq, Klementiq, Arnautoviq, Shekullarac, Zotoviq, Gjinoviq, Gjonoviq, Kastratoviq, Dukiq, Shkreliq, Hotiq, Gashiq, Llatinoviq, Dashiq e shumë të tjerë.

Ashtu sikurse pati dyndje nga disa vise të Kosovës, është e vërtetë e pamohueshme se në Kosovë ndodhi edhe një proces mjaft i shprehur i shpërnguljes së shqiptarëve nga viset e Malësisë së madhe, po për shkaqe të njëjta. Disa prej tyre, u dyndën në veri të Serbisë e deri në Banat dhe Srem, dhe disa të tjerë, ngelën kryesisht në viset malore të Kosovës së sotme. Ata, nuk erdhën këtu për ta populluar Kosovën e mbetur shkret, sikur pretendon historiografia serbe, por u dyndën nga trojet e tyre, duke ikur po ashtu nga presioni, disa prej tyre mbase edhe për përfitime të caktuara.

Edhe me këtë rast kemi dy interpretime të kundërta. Historia serbe nënvizon se në fillim të shekullit 18-të, shqiptarët vërshuan si lumë në Kosovë, ndërsa historianët shqiptarë, një pjesë prej tyre, mundohen madje edhe ta mohojnë në tërësi këtë proces. Edhe në këtë çështje mendoj se e vërteta është diku në mes, jo vetëm sepse e vërteta edhe kërkohet të jetë në mes. Mirëpo, procesi i lëvizjes së popullatës në Ballkan ka qenë një proces historik i vazhdueshëm, i cili ka zgjatur deri në vitin 1999. Ky proces lidhet me zhvillimet historike, që kanë ndodhur në Ballkan, qysh prej dyndjes dhe vendosjes masive të popullatës sllave në shekullin VII, proces i cili nuk është ndërprerë në asnjë periudhë historike.

Është e vërtetë e pamohueshme se në shumë fshatra të Rrafshit të Kosovës, të Drenicës dhe të Dukagjinit, flitet për ardhje në Kosovë të një numri të konsiderueshëm të pjesëtarëve të popullatës

shqiptare nga viset veriore të Shqipërisë së sotme administrative. Shumica e pleqve që kanë mbushur 80 apo 90 vjet dhe që kanë kujtesë të shëndoshë, pohojnë pa hezitim, se të parët e tyre kanë ardhur në Kosovë, por asnjëri nuk di të shpjegojë asgjë më shumë, nuk di të flasë për kohën, apo për vendin e caktuar nga ku kanë ardhur të parët e tyre. Shumica, për të mos thënë të gjithë, mendojnë se janë konvertuar nga feja katolike në fenë islame, edhe pse të gjitha ritet fetare të krishtera janë ruajtur dhe janë mbajtur deri në ditët tona, sipas kalendarit julian sikurse: Bozhiqi, Shën Gjergji, Shën Marku, Shën Mitri apo Shën Dhimitri, që janë edhe festat kryesore tradicionale të krishterëve lindorë.

Nga çdo aspekt që mund të studiohet ky proces, arrihet në përfundimin historik se shqiptarët e Kosovës, të Kosovës Lindore dhe të viseve të dikurshme shqiptare Toplicës, Sanxhakut, Nishit, të mbetura në Serbi, ishin me shumicë dërrmuese pjesëtarë të besimit ortodoks, sepse shtriheshin në zonën gjeografike e historike të sundimtarëve bizantinë. Nuk përjashtohet mundësia të ketë pasur edhe ngulitje të caktuara të pjesëtarëve të besimit katolik, oaza këto të cilat kanë mbijetuar deri në ditët tona.

Pranimi i islamit në këto anë u bë me presion ekonomik e social. Kjo nuk ka si mohohet. Por nuk mund të mohohet edhe kalimi në islam i shumë të krishterëve, pa kurrfarë presioni, meqë pranimi i fesë bëhej edhe për leverdi ekonomike e shoqërore, por jo sepse mendohej se kjo fe është më e mirë apo më e keqe. Nuk mund të mohohet as laramania fetare, sepse ai proces ka mbijetuar për disa shekuj dhe si i tillë ka arritur deri në ditët tona.

Kam bërë përpjekje që të përshkruaj sa më realisht këtë periudhë historike, jo sa duhet të hulumtuar, ndërsa për këtë jam shërbyer me të dhëna të shumta dhe fakte historike, të cilat jam përpjekur për t' i shkruar në tërësinë e faqeve të kësaj vepre.

Gjatë periudhës së hulumtimit të lëndës kam vërejtur edhe një segment që ka të bëjë me kohën e ngritjes së fuqisë mobilizuese luftarake të jeniçerëve shqiptarë, në formacionet e Perandorisë Os-

mane, e cila më së miri hetohet në veprën më të rëndësishme historike të shkruar për këtë Perandori, nga pena e historianit austriak, Josef von Hammer, por edhe nga shumë historianë të tjerë. Vërehet po kështu, se, tri ndër personalitetet më të shquara të historisë sonë të kohës së dominimit turk kanë qenë jeniçerë, dhe si për çudi ngritja dhe rënia e jeniçerëve, jo rastësisht akordon e lidhet me personalitet historike shqiptare.

Gjergj Kastrioti- Skënderbeu ishte jeniçer dhe pikërisht në kohën e tij vërehet kulmi i forcës së jeniçerëve. Një prijës tjetër i jeniçerëve, madje më i madhi, dhe më i paharrueshmi për historinë e perandorisë, (mjerisht i panjohur sa duhet për botën shqiptare) ishte Halil Patrona, i cili organizoi kryengritjen më të madhe të masave popullore, që ka ndodhur ndonjëherë në Stamboll, duke mobilizuar turmat e pakënaqura popullore, në shtator, tetor, nëntor të vitit 1730 dhe duke ndërruar nga fronti edhe Sulltan Ahmedin e Tretë. Halil Patronës dhe mijëra jeniçerëve shqiptarë, iu shkurtohet koha në kohën e Sulltan Mahmudit të Parë. Historia e jeniçerëve merr fund në vitin 1826, katër vjet pas heqjes së kokës së Ali Pashë Tepelenës, në kohën e Sulltan Mahmudit të Dytë.

Në shtjellimin e veprës të titulluar “Koha e jeniçerëve” jam shërbyer me shumë burime ende të panjohura sa duhet për publikun tonë lexues. Pjesa më e madhe e intelektualëve tanë nuk di, ose di fare pak për historinë e Halil Patronës, sepse jeta dhe vepra e tij nuk janë të pranishme në tekstet e historisë së popullit shqiptar. Janë disa romane e rrëfime të shkruara për këtë kryengritës popullor në gjuhën hungareze, turke, në gjuhët romane, të përkthyer në shumë gjuhë të botës, por asnjë prej këtyre romaneve ende nuk është përkthyer në gjuhën shqipe. Kam bërë përpjekje që personazhin historik të Halil Patronës t’ ia afrojmë lexuesit përmes jeniçerit tjetër, Selim agait, i njohur vetëm në kujtesën popullore të rrëfimeve të moçme të Drenicës, si Selim Jeniçeri. Edhe disa personazhe të tjerë, sidomos nga mesi i rajës janë personazhe të kujtesës shqiptare. Kujtesa për ta është ruajtur brez pas brezi.

Për ta pasqyruar më besnikërisht kohën dhe hapësirën që trajtohet në këtë vepër, kam bërë përpjekje ta rikthej në këtë roman edhe të folmen arkaike krahinore të shekullit të 18, duke u bazuar në të folmen letrare të veprave fetare të kohës së Pjetër Bogdanit, Pjetër Budit, Frano Bardhit e të tjerëve. Po kështu kam futur në përdorim edhe disa shprehje autentike të së folmes së rajonit të Drenicës, të cilat janë ruajtur deri në gjysmën e parë të shekullit XX.

Jam përpjekur për t'i shërbyer të vërtetës edhe kur ajo e vërtetë paraqitet e papëlqyeshme për opinione të caktuara dhe bindje të ndryshme, lidhur me proceset historike, që janë trajtuar në këtë vepër.

Përmbajtja:

Parathënie.....	5
Pjesa e parë.....	11
Pjesa e dytë.....	137
Pjesa e tretë.....	247
Kronologjia.....	310
Literatura.....	312
Lexuesit.....	315

Katalogimi në botim – (CIP)
Biblioteka Kombëtare dhe Universitare e Kosovës

821.18-31(091)

Qeriqi, Ahmet

Koha e jeniçerëve / Ahmet Qeriqi. - Prishtinë :
Radio-Kosova e Lirë, 2009. - 321 f. ; 21 cm.

Parathënie / Kadri Rexha : f. 5-6. – Literatura...: f. 314-
315

ISBN 978-9951-8587-7-9